

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA
KORPORATİZMİN İZ DÜŞÜMLERİ

Enis Mutlu ATAK

2501181086

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi M. Şerif ESKİN

İSTANBUL – 2021

ÖZ

Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Korporatizmin İz Düşümleri

Enis Mutlu Atak

Bir iktisadi örgütlenme ve ideoloji olmakla birlikte toplumu düzenleme aracı olarak da kullanılan korporatizme ilişkin kimi veçheler ve deneyimler tarihte önemli bir yer tutar. Modern öncesi dönemde dolaylı şekilde gündeme gelen korporatizmin daha güncel tartışma ve uygulamalarına modernleşme deneyimlerinde rastlarız. Özellikle Avrupa’da görülen bu tür deneyimler ve tartışmalar zamanla farklı coğrafyalara taşınarak söz konusu merkezden çevreye doğru yayılmışlardır. Türkiye’de de bu tartışmaların, özellikle Meşrutiyet döneminde Ziya Gökalp kanalıyla başladığı görülür. Toplumu dayanışma ve ekonomi temelli bir sistemle örgütlemek ve düzenlemek isteyen Gökalp’ın korporatist ufku, Cumhuriyet’le birlikte hem ekonomi politikalarında ve siyasette hem de kültürel hayatta ve edebiyatta bir uygulama alanı bulur. Söz konusu dönem, eklektik şekilde birçok politik akımın ülke gündemine ve kültürel hayata etki ettiği bir arayış dönemidir. Korporatizm de bu dönemdeki yönelişlerden biri olarak ve üreteceği düşünülen çözümlerle idari ve toplumsal hayatın kimi kademelerince benimsenmiştir. Bu durumu yaygınlaştırmanın yollarından biriye kültürel araçlar ve özellikle edebiyat olmuştur.

Bu çalışmada korporatizmi, toplumun inşa edilmesinde bir yöntemler bütünü ve tarihsel gelişmelerin bir cephesi olarak gören edebiyat metinlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Cumhuriyet’in özellikle erken evresindeki inşa sürecinin aktif bir bileşeni olan korporatist unsurların edebiyattaki izlerinin araştırıldığı ve yorumlandığı bu çalışmada seçilen metinlerde korporatizmin estetik değeri öncelikli amaç edinmesi beklenen roman türünde nasıl dönüştürüldüğü saptanmak istenmiştir. Bu dönüşümün gerisindeki motivasyonlar, edebî bir metnin araçsallaşması, tarihsel bir dönemde korporatizmin getirdiği önerilerin gerçek olgularla ilişkisi ve somut durumlar üzerinden çözümlenmesi, bunların edebiyat düzlemindeki yansımaları yorumlanmıştır. Tarihsel göndermelerin yanı sıra ağırlıklı

olarak bir sistem ve politika önerisi olarak okunabilecek ütöpik metinlerde güdümlölük, araçsallaşma, işlevsellik gibi kavramların bir ideolojinin telkin edilmesindeki rolü üzerinde durulmuştur. Bunlarla birlikte, ideolojik yönü ağır basan bu metinlerin getirdiğı önerilerin tarihsel bağlamı irdelenmiş, korporatizmin Türk edebiyat tarihindeki görünümü, özellikle bu kavrama odaklanan ve onu kurgu imkânlarıyla genişleten metinlerle resmedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Korporatizm, Dayanışmacılık, Roman, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Güdümlü Edebiyat

ABSTRACT

Projections of Corporatism in Turkish Novel of the Republican Period

Enis Mutlu Atak

Some aspects and experiences of corporatism, which was an economic organization and an ideology, and an apparatus for regulating society as well, have an important role in history. We encounter more recent debates and practices of corporatism, which indirectly came to the fore in the pre-modern period, in modernization experiences. Such experiences and debates, especially seen in Europe, were carried to different geographies over time and spread from the center to the periphery. These debates were started in Turkey, especially during the Constitutional Period, led by Ziya Gökalp. Gökalp's corporatist vision, which intended to organize and regulate the society with a system based on a solidaristic and economist logic, was started to implement both in economic policies and politics as well as in cultural life and literature with the proclamation of the Republic. That was a period of quest in which many political movements affected the country's agenda and cultural life in an eclectic way. Corporatism, as one of the trends in this period and with the solutions that envisioned to be generated, was also adopted in some levels of administrative and social life. One of the ways to make this phenomenon widespread has been cultural means, especially literature.

In this study, it is aimed to examine the literary texts that consider corporatism as a set of methods in the society-building and an aspect of historical developments. And the traces of the corporatist elements in the literature, which were an active component of the building process, especially in the early phase of the Republic, is examined and interpreted. In the selected texts, it is aimed to determine how corporatism transformed in the genre of novel, which is expected to consider aesthetic value as its primary goal. The motivations behind this transformation, the instrumentalization of a literary text, the relationship of the offers by corporatism in a historical period with facts and the analysis

of aforementioned offers through concrete cases, and their reflections on the literary level are interpreted. Furthermore, historical references, the role of concepts such as commitment, instrumentalization and functionality in indoctrinating an ideology in utopian texts, which can be read as a system and policy proposal, is analyzed. In addition to these, the historical context of the proposals of aforementioned ideologically predominant texts is examined, and the appearance of corporatism in the history of Turkish literature is illustrated with texts that focus particularly on this concept and expand it with fictional possibilities.

Keywords: Corporatism, Solidarism, Novel, Turkish Literature of the Republican Period, Committed Literature

ÖN SÖZ

Korporatizm kadar, siyaset ve düşünce tarihimizi yoğun ve uzun soluklu etkilemiş ve günlük hayatımızın bu denli içinde olmasına rağmen hakkında az bilgi sahibi olduğumuz pek az şey olsa gerektir. Oysa herhangi bir gün; duyduğumuz bir söylemde, katıldığımız bir kutlamada ya da bir yas töreninde, gördüğümüz bir tabelada, bulunduğumuz bir mekânda, kapıldığımız bir düşüncede, aldığımız bir kararda korporatizmden bir iz bulmak hiç güç değildir. Türkiye özelinde söylemek gerekirse, “milletçe birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyduğumuz ‘şu’ günler” var olduğu müddetçe, muhtemelen, korporatizm de hayatımızda hep var olacak.

Onca kapsamlı varlığına rağmen bu kadar az biliniyor olmasını, söz konusu ideolojinin sınıfsal dayanağının olmamasına ve faşizmle aralarında kurulan talihsiz özdeşliğe bağlıyorum. Bu düşük popüleritenin bir götürüsü -nereden baktığınıza bağlı olarak, benim tez yazma serüvenimde olduğu üzere, getirisi- Türkiye akademisinde konu üzerinde pek durulmamış olmasıdır. Edebiyatla korporatizm arasında doğrudan ilişki kuran bir çalışma ise neredeyse hiç yok. Bir tespitte bulunmanın ya da aradaki bağlantıyı -hiç değilse- sezmenin elbette saygıya değer bir tarafı olduğunu ihmal etmeden, söz konusu çalışma ya da değinilerin iyi niyetli ancak konuyu yeterince derinlikli ve kapsamlı irdelenmemiş olduğunu söylemem gerekiyor. Bununla birlikte, bu çalışma, alandaki bu boşluğu doldurma iddiasını kesinlikle taşıyor. Bir yüksek lisans tezinin amaç ve kapsamını oldukça aşacak kadar büyük bir boşluk bu. Buna ancak, yazarının -limitleri dâhilinde- söz konusu boşluğun dolması yolunda, nitelikli olması için çaba sarf ettiği bir çalışmadır, denebilir. Mesele üzerine yapılacak daha çok tespit, yazılacak çok yazı var.

Bu serüvende, öncelikli olarak tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi M. Şerif ESKİN’e önerileri, anlayışı, paylaşımcılığı ve sağladığı özgürlük alanı için teşekkürü borç bilirim. Tezimi değerlendirme nezaketini gösteren Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK ve Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Duygu YAVUZ’a ayrıca teşekkür ederim.

Başta annem ve ağabeyim olmak üzere bütün büyük aileme sevgi ve tahammülleri için teşekkür ederim. Ayrıca, babamın neşeli hatırasını özlemle anıyorum. Arkadaşlarım sevgili Hülya ve Ata. Haftada iki gün Ankara'dan İstanbul'a gelmek eğlenceli bir şeye dönüşebildiyse sizin sayenizdedir. Sevgili Duygu, tez yazma sürecinde verdiğin destek ve moral için teşekkür ederim; katkı tahmininden daha büyük ve önemli.

Son olarak, bu çalışmayı iki kişiye ithaf edeceğim. Öncelikle, Mecnun. Dostluğunu hiçbir zaman esirgemediğin için. Ve Seda: Hatıranı ebedî kılmak istediğim için.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1
Grek Felsefesindeki İzler.....	2
Hristiyanlık ve Pavlus'un Öğretisi	3
Antik Roma Uygarlığı	5
Orta Çağ ve Korporatist Yapılanmanın Örnekleri	7
Fransız Devrimi Sonrası ve Modern Dönem.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

KORPORATİST *CORPUS*'UN İNŞASI

1.1. Proto-Korporatizm: Georg Wilhelm Friedrich Hegel	32
1.2. Radikal Muhafazakârlık: René de La Tour du Pin.....	38
1.3. Solidarist Korporatizm: Émile Durkheim	46
1.4. Dayanışmacı Sendikacılık: Léon Duguit.....	59
1.5. Solidarizm: Léon Bourgeois.....	64
1.6. Seküler Çağdaşlaşmacı Milliyetçilik: Mihail Manoilescu	70
1.7. Faşist Otoriteryanizm: Alfredo Rocco	75

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KORPORATİST DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

2.1. İlk Kuramsallaştırma Girişimleri: İkinci Meşrutiyet ve Sonrası	89
2.1.1. Sistematik Bir Bakış: Ziya Gökalp	96
2.2. Somut Deneyimler: Cumhuriyet Devri	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**TÜRK ROMANINDA KORPORATİZMİN ÇEŞİTLİ
GÖRÜNÜMLERİ: *SERBEST İNSANLAR ÜLKESİNDE*, ANKARA,
PANORAMA VE *TOPRAK UYANIRSA* ÖRNEKLERİ**

3.1. Bir Solidarist Korporatizm Ütopyası: <i>Serbest İnsanlar Ülkesinde</i> (1930).....	141
3.2. Kaostan Düzene: <i>Ankara</i> (1934)	162
3.3. Ekonomik ve Politik Bir İdealin Kırılımı: <i>Panorama</i> (1953-54).....	187
3.4. Bir Kalkınma Haritası: <i>Toprak Uyanırsa</i> (1963)	217
SONUÇ	252
KAYNAKÇA	259

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser/yer
A.y.	: Aynı yayın
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör
Haz.	: Yayına hazırlayan
No:	: Sayı
s.	: Sayfa numarası
s.y.	: Sayfa sayısı yok
Sad.	: Sadeleştiren
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
vd.	: Ve diğerleri
Vol.	: Volume (Cilt)
y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

Batı düşüncesinde tam teşekküllü bir korporatist ideolojinin ortaya çıkması 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başlarını bulmuştur. En görünür hâliyle korporatizm, uygulama bakımından İkinci Dünya Savaşı sırasında zirve noktasına ulaşmıştır. Mihver Devletlerinin savaşı kaybetmesiyle, özellikle Faşist İtalya'yla tamamen, Nazi Almanyası ile de belli bakımlardan özdeşleşmiş olan korporatizm düşüncesi büyük itibar kaybına uğramış ve aforoz edilmiştir. Öte yandan İkinci Dünya Savaşı sonrası aralarında demokrat dünyaya yakın olanlar da bulunmak üzere, muhtelif ülkelerde -malum özdeşleşme sebebiyle artık adına korporatizm denmese de- birtakım korporatist uygulama ve politikalardan yararlanılmaya devam edilmiştir. Bu bakımdan korporatist düşüncenin sözü geçen itibar kaybına rağmen tarih sahnesinden tamamen silindiği söylenemez. İkinci Dünya Savaşı sonrası refah devleti ve merkezî ekonomik planlama düşüncelerinin ortaya çıkışıyla daha sonra “neo-korporatizm” adıyla kavramsallaştırılacak bir ideoloji, politik hareket, siyasal örgütlenme ve yönetim biçimine doğru evrilecektir.

Korporatizm yalnızca Batı düşüncesine ve Batı toplumlarına özgü değildir. Howard Wiarda'nın “doğal, geleneksel ya da tarihsel korporatizm” adını verdiği düzeyde toplumsal dayanışma, disiplin, diğerkâmlık, fedakârlık, topluluk içinde erimenin bireyselliğe ve bireyciliğe tercih edilmesi, organik bütünlük gibi birçok değer, korporatizm adı altında kuramsallaştırılmamış olsa dahi Konfüçyanizm, Budizm, İslamiyet, Afrika ve Avustralya'daki birtakım kabilevi-etnik yapılar ve Latin Amerika'daki geleneksel oligarşi gibi Batı-dışı sistemlerde kendine yer bulmuştur.¹ Batı'nın geçirdiği tarihsel tecrübelerden (Reform, Rönesans, Aydınlanma, endüstriyel kapitalizmin yükselişi, burjuva sınıfının yükselerek baskınlaşması, kuvvetler ayrılığı kavramı ve temsilî hükûmet gibi) yoksun olan Batı-dışı toplumlarda korporatizmin

¹ Howard J. Wiarda, **Corporatism and Comparative Politics: The Other Great “Ism”**, New York, ME Sharpe, Inc., 1997, s. 95-100.

oluşumu Batı'dakiyle aynı öyküye sahip değildir.² Öte yandan, modern dönemde Batı-dışı toplumlardaki birtakım geleneksel kurumların korporatist değer ve yapılarla örtüşmesiyle birlikte bunların özgün korporatist modeller sundukları şüphesizdir. Türkiye'de de bir felsefe, ideoloji, toplumu düzenleme yöntemi, siyasal sistem ya da ekonomik düzen olarak korporatist düşünce ve uygulamalar temelde çağdaş Batı korporatizmi model alınarak ortaya konmuştur. Bu bakımdan Türkiye'deki korporatist düşünceye ilham olan bu modelin tarihsel kökenlerine ve gelişimine göz atmakta fayda vardır.

Grek Felsefesindeki İzler

Batı korporatizmi, başlangıç düzeyinde, temel olarak üç ana kaynaktan beslenir: Grek felsefesi, Hristiyanlık ve özellikle Pavlus'un öğretisi ve Antik Roma uygarlığı.

Platon'un devleti bir organizma ve devlete bağlı olanları da bu organizmanın uzuvları olarak gören anlayışı, korporatizmin Grek felsefesinden beslendiği ilk kaynak olarak kabul edilebilir. Bu devlet, yurttaşlarının ona birtakım yasalar ve sözleşmelerle değil, bir insan bedeninin organlarından biri gibi bağlandığı bir modele tekabül eder. Platon'un organik bakış açısı, devlete iş ortaklığına benzer şekilde bir sözleşmeyle bağlanılan gönüllülük esasının yerine bir yaşamsallık kavrayışı getirir. Buna göre,

“nasıl ki bir uzuv ağrıdığında diğer bütün uzuvlar da sızlıyorsa, bir sınıfın yoksulluğu ve çökmesi de toplumun geri kalanının yaşamını yoksullaştırmalıdır; ve böylelikle daha aciz olanların eğitimi ve onlara yardımı, daha kuvvetli yurttaşlara doğrudan kendi refahlarına ilişkin bir mesele olarak telkin edilir. Ortak bir refah ve yaşamsal bir birlik, kişisel menfaat ve rastgele bir ilişkinin yerine geçer.”³

² Peter J. Williamson, **Corporatism in Perspective: An Introductory Guide to Corporatist Theory**, Bristol, SAGE Publications Ltd., 1989, s. 23.

³ Ernest Barker, **The Political Thought of Plato and Aristotle**, New York, Russell & Russell, Inc., 1959, s. 157-158.

Devleti oluşturan her organın göreceği zarar, tüm organizmayı, yani devleti etkileyecektir. Ortak refah anlayışına büyük önem atfeden Platon, devletin birliğinden daha iyi ve muteber hiçbir şey olmadığı görüşündedir.⁴

Korporatizmin Grek felsefesinde asli olarak beslendiği kaynak Aristoteles'tir. Wiarda'ya göre Aristoteles'in "*toplumun işlevsel ya da mesleki kategorilerle, düzenli ve bürokratik bir temelde organize edilmesi yönündeki ve toplumun her biriminin işlevlerini layıkıyla yerine getirmesi ve toplumun teşekkül ettirildiği her bir parçanın organik bütün içinde ahenkli olması yönündeki görüşleri modern çağın düşünürleri ve siyasal liderleri için oldukça çekicidir.*"⁵ Aristoteles, toplumun savaşçılar, din adamları, köleler ve yöneticiler gibi doğal sınıflar ve işlevsel kategorilerden teşekkül etmesi gerektiğine inanıyordu. Bu işlevsel kategoriler, her birinin kendi yeteneğine göre teşkilatlandığı birlikler oluştururlar. Karşılıklı fayda esasına dayanan bu birlikler son tahlilde bir ortak amaca hizmet etmektedir. Bunlar, aynı zamanda bir üst-birliğin, yani devletin bileşenleridir.⁶

Ayrıca Aristoteles, devlet ile yurttaşları arasında hak ve ödevler ilişkisi kurar. Devletin varlığını sürdürmesi için üzerine düşen sorumluluklar ödev, devletin sağlayacağı eğitim ve himaye de yurttaşın haklarına karşılık gelir. Bu anlayışta, bir varlığını sürdürme problemi söz konusu olduğu için ödevler, hakların önünde gelmektedir. Buna rağmen Aristoteles'in devleti, Platon'un benzerlerin salt tekilliğinden oluşan otoriter devletinden daha ılımlı, bireyin ve bireyselliğin varlığını inkâr etmeyen, fakat bu benzemezler arasında kurulacak erdemli bir birlikteliği ve iş birliğini öneren bir yapı arz eder.⁷

Hristiyanlık ve Pavlus'un Öğretisi

⁴ A.e.

⁵ Wiarda, **Corporatism and Comparative Politics**, s. 29.

⁶ Barker, **The Political Thought of Plato**, s. 232-233.

⁷ A.e., s. 225-232.

Batı korporatizminin temel düzeydeki düşünsel kaynaklarından biri de Hristiyanlık öğretileri ve *İncil*'dir. Pavlus'un Korintlilere mektubundaki bazı ifadeler korporatizm kavramsallaştırmasında bir prototip gibidir. Pavlus bu mektupta öncelikle “*Beden bir olmakla birlikte birçok üyeden oluşur ve çok sayıdaki bu üyelerin hepsi tek bir beden oluşturur,*”⁸ der; sonrasında çeşitli uzuvların müstakil işlevleri ve organizma içindeki görevleri, birbirlerine bağılıkları ve mecburiyetleri ile toplum düzeni ve siyaset sistemi arasında bir analogi kurar. Pavlus,

“Gerçekte, çok sayıda üye, ama tek beden vardır. Göz ele, ‘Sana ihtiyacım yoktur!’ ya da baş ayaklara, ‘Size ihtiyacım yoktur!’ diyemez. Tam tersine, bedenın daha zayıf görünen üyeleri vazgeçilmezdir. Bedenin daha az değerli saydığımız üyelerine daha fazla değer verırız. Böylece gösterışsiz üyelerımız daha gösterışli olur. Gösterışli üyelerimizin özene ihtiyacı yoktur. Ama Tanrı, değeri az olana daha çok değer vererek bedende birliğı sağladı. Öyle ki, bedende ayrılık olmasın, ama üyeler birbirini eşit şekilde gözet sin. Eğer bir üye acı çekerse, bütün üyeler birlikte acı çeker; bir üye yüceltilirse, bütün üyeler birlikte sevinir,”⁹

ifadeleriyle toplumsal birlik ve bütünlük, toplumda ölkü ve kader birliğı, toplum-içi varsayılan hiyerarşı içinde imtiyazsızlık ve diğerkâmlık vurgularıyla korporatizm düşüncesine dayanak sağlar. Son olarak “*Sizler Mesih'in bedenisiniz, bu bedenın ayrı ayrı üyelerisiniz. Tanrı, inanlılar topluluğunda başta elçileri, ikinci olarak peygamberleri, üçüncü olarak öğretmenleri, ardından mucize yapanları, hastaları iyileştirme gücü olanları, başkalarına yardım edenleri, yönetme yeteneğı olanları ve çeşitli dillerde konuşanları atadı,*”¹⁰ sözleri toplumsal iş bölümü, işlevsel kategorizasyon ve parçadan bütüne değil, bütünden parçaya giden bir anlayışa işaret ederek Batı korporatizmi için başka bir referans noktası teşkil eder. Pavlus'un mektubunun ilgili kısmı Batı düşüncesinde tekrarlanagelen bir konsepttir. İnsan vücudu ya da diğer organik yapılar gibi toplum ve politikayı oluşturan unsurlar da aynı şekilde bütünsel bir davranış içinde

⁸ “1. Korintliler”, 12: 12.

⁹ “1. Korintliler”, 12: 20-26.

¹⁰ “1. Korintliler”, 12: 28.

olmalıdır. Bu unsurlar; din ve siyasi hükûmet, ekonomi ve politika, derebeyleri ve serfler/köleler/çiftçiler/köylüler ve nihayet emek ve sermaye şeklinde sıralanabilir.¹¹

Antik Roma Uygarlığı

Korporatist teorisinin Antik Çağ'daki kaynaklarından bir diğeri de Roma'daki bazı uygulamalardır. Romalı siyaset teorisyenleri organik devlet ve toplum teorisi, toplumun işlevsel organizasyonu, insanlar arası “doğal” eşitsizlikler gibi birtakım kavramları Grek felsefesinden ilhamla kendi toplumlarına uygulamak ve uyarlamakla kalmamış, özgün yapılar da kurgulamışlardır. Gerek popülasyon gerekse de idari alan bakımından Roma'yla kıyaslanamayacak ölçüde dar ve küçük bir habitata konu olan Grek sistemi, birey olarak yurttaşın yönetime doğrudan katılımına müsaade ediyordu. Romalı düşünürler, Grek kaynaklı yurttaşın yönetime katılımı ilkesini Roma şartlarına uyarlayarak mesleki temsilin ilk örneklerini ortaya koymuşlardır. Askerî yetkililer, dinî otoriteler ve diğer meslek grupları Senato'da temsilci bulundurmak suretiyle yönetimde belli ölçülerde söz sahibi olabilmekteydiler. Grek sisteminde bireyler verdikleri oylarla kişisel fikirlerini temsil edebiliyorken Roma Senatosunda toplumsal gruplar ve iş kolları kendi içlerinden seçtikleri temsilciler vasıtasıyla fikirlerini beyan edebiliyor ve yönetime katılabiliyorlardı. Grup temsiline doğası gereği bu fikirler grupları ve iş kollarını oluşturan tek tek bireylerin değil, çoğunluğun ya da bütünün görüşlerini yansıtmaktaydı. Pratik zorunluluklar ve topluluğun selameti bireysel oy ve düşüncenin fedasını icap ettirmektedir.

Grek sisteminden farklı olarak Roma'da kurumlar arası ilişkilerde devlet öncelenmekteydi. Toplumsal ve mesleki örgütler monolitik ve tekelsel bir yapı arz etmekle beraber bunların birbirleriyle ilişkilerini ve üst denetimini düzenleme ve yönetme işi devlete aitti. Bir ölçüde özerkliklerini muhafaza ediyor olsalar da -bunun en önemli delili her örgütün kendine ait bir tüzüğünün olmasıdır- bir üst organ olarak devlete tabiydiler. Bu mekanizma, 19. ve 20. yüzyıl korporatizm düşüncesinin gerek devletçi ve otoriter gerekse de daha liberal ve solidarist yaklaşımlarına, devlete doğrudan katılımcı,

¹¹ Wiarda, **Corporatism and Comparative Politics**, 28.

müdahaleci ya da denetleyici –veyahut da bunlardan biri ya da hepsi- rolü atfetmesiyle en azından prensip düzeyinde ilham olmuştur. Ayrıca toplumsal ve mesleki örgütlere tanınan özerklik de dikkat edilmesi gereken bir unsurdur.

Roma'daki cumhuriyetçilik pratiği de bu bağlamda klasik Grek cumhuriyetçiliğinden farklı bir aşama olarak kabul edilebilir. Wiarda'nın aktardığına göre Roma cumhuriyetçilik sisteminde devlet ile onun bileşenleri olduğu farz edilen korporasyonlar ve çeşitli toplumsal grupları temsil eden birimler bir iktidar rekabetine girer. Merkezî devlet ve onun işlevsel olarak organize edilmiş zümreleri (bunlar dinî gruplar, ordu, şehir yönetimleri ve belediyeler olarak sıralanabilir) arasındaki rekabet ve kurulacak olan adil denge korporatist anlamda “anayasacılık” ve “demokrasi” konseptlerine tekabül eder.¹² Devletin böyle örgütlenmesi korporatist anlamda anayasacıdır; çünkü devleti oluşturan bileşenler, zümreler hâlinde anayasal düzeyde temsil edilmekte, yani hukuki ve meşru birer kimlik kazanmaktadır. Bu deneyim yüzyıllar sonrasının salt korporatif meclis, alternatif korporatif parlamento, parlamento-içi eşit ya da ikincil düzeyde mesleki temsil ya da hiç değilse devlet-işveren-emekçi tripartizmi içindeki devlet-dışı temsil aygıtlarını içeren sistemleri kurgulayan ya da hayata geçiren düşünce ve pratikleri etkilemiştir. Ayrıca korporatist anlamda demokrattır çünkü yukarıda değinildiği üzere “*bireysel haklar ve bireysel temsil değil, grup hakları ve grup temsiline dayalı bir demokrasi sistemi*”¹³ işletilmektedir.

Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Avrupa için yüzyıllar sürecek karanlık bir çağ başlamıştır. Greko-Romen geleneğin düşünsel ve teorik üretimi neredeyse durmuş, bu geleneğe ait ağırlıklı olarak korporatist olan kurumlar yeni toplumsal, ekonomik ve siyasal durum içinde işlevsiz hâle gelmiştir. Yeni şartlarda Roma'nın temsil ettiği merkezî siyasi otorite çözülmüş, Grek sisteminin kurulmasından çok öncelere, yerli/bölgesel unsurların ön plana çıktığı kabilevi ve feodal toplumsal, ekonomik ve siyasal bir forma doğru geriye evrim yaşanmıştır.¹⁴

¹² A.e., 29-30.

¹³ A.e.

¹⁴ A.e., 30-31.

Orta Çağ ve Korporatist Yapılanmanın Örnekleri

5. yüzyılın son çeyreğinde başlayıp 8. yüzyıldan itibaren feodalizmi de kapsayan ve 13. yüzyıla kadar süren bu statik döneme özgü yaşam biçimi modern dönem korporatist düşüncesine etki etmekten tamamen bağışık değildir. Wiarda'nın ifadesiyle, “*mülkiyetin toplumsal bir işlevinin olduğu ve kamu yararı için kullanılabileceği; yeni filizlenen, devlet tarafından belirlenecek adil fiyat ve ücret politikaları teorisi; eşitsiz bir hukuk ve şahıslar hiyerarşisi prensibi; toplumun doğal ve işlevsel yapılarla organize edilmesi*”¹⁵ gibi bu dönemde gözlemlenen düşünce ve uygulamalar mevcuttur.

G. Gürkan Öztan'ın ifade ettiği üzere “*Korporatist düşüncenin Hristiyanlık ile harmanlanarak belirgin hâle gelmesi Orta Çağ Avrupasında olmuştur. Bir yandan din kardeşliği ve cemaat ilişkisinin ‘kutsiyeti’ bir yandan da ‘helal kazanç’ düşüncesi [bunlara adil fiyat prensibi de eklenebilir] modern korporatizme miras olarak kalacak örgütlenme modellerini inşa etmiştir.*”¹⁶ Gerçekten de “*Roma Katolik Kilisesine bağlı pıtrak gibi çoğalan dinî organizasyonlar, bilhassa tarikatlar, manastırlar ve kardeşlik örgütleri ile Haçlı Seferlerinin teşvikiyle büyüyen bir dizi askerî örgütlenme*”¹⁷ Hristiyanlığın doğurduğu ya da ondan mülhem örgütlenme modelleri olarak modern dönem korporatist düşünürlerinin sık sık başvurdukları yapılar olacaktır.

Öte yandan daha seküler modeller olarak “*nüfus ve ticaretin genişlemesiyle büyüyen, ağırlıklı olarak kendi kendini idare eden, özerk kasaba ve şehirler; özerk organizasyonlar olarak ortaya çıkan üniversiteler; hepsinden önemlisi usta-kalfa-çırak hiyerarşisiyle oluşturulan esnaf ve zanaatkâr loncaları*”¹⁸ da bu dönemin sık referans gösterilen önemli miraslarıdır. Lonca teşkilatlarını hepsinden önemli kılan; toplumsal barışı zedelemeyecek biçimde ticaret ve üretimi yönlendirmesi, bireyselliği kategorik olarak reddedip grup çıkarını öncelemesi, tematik biçimde ve yatay ve dikey yönlü

¹⁵ A.e.

¹⁶ G. Gürkan Öztan, “Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir ‘Üçüncü Yol’ Vaadi”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 524.

¹⁷ Wiarda, **Corporatism and Comparative Politics**, s. 31.

¹⁸ A.e.

örgütlenmesi ile toplumsal iş birliği ve iş bölümüne hizmet etmesi, toplum-içi “doğal” hiyerarşiyi yok saymadığı gibi kıdem ve liyakate dayalı hiyerarşik bir örgütlenme biçimini doğası gereği bünyesinde barındırmasıyla hiyerarşi nosyonunu seküler yönüyle de yeniden üretmesi, fiyat ve ücret belirleme misyonunu yüklenmesi, üyelerin seçimi ve faaliyetlerini denetlemesiyle siyasal otoriteye bağlı olmayan özerk bir yapı arz etmesi gibi özellikleridir. Modern korporatist teorisyenler için âdeta, geliştirilebilecek hazır toplumsal kurum şablonları teşkil etmişlerdir; dolayısıyla loncalar ister romantik-idealist ister rasyonel-faydacı olsun, teorisyen ve pratisyenlerin en sık başvuru kaynaklarından olmuştur.

Otto Newman, korporatizmin Orta Çağ’daki düşünsel kökleri arasında feodalizm ile *Ständestaat* adı verilen yönetim sistemini de sayar. Teoride “sadakat, birlik ve karşılıklı mutabakat erdemlerine” vurgusuyla feodalizmin öğretileri, organik uyum ve sosyal yenilenme ilkelerine dayanan korporatizm için mükemmel bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Ancak feodalizmin uygulanma biçimi onu ahlaki öz-imgesinden çok uzaklaştırmıştır.¹⁹ Dolayısıyla hem teorisi hem uygulamasıyla korporatizm tarihinde daha belirleyici bir rol oynaması sebebiyle *Ständestaat* sistemini biraz daha detaylı ele almak yerinde olacaktır.

“‘Ständestaat’, esasen feodalizmin felsefi inançlarını paylaşmakla beraber onun defolarına ve kötülüklerine bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Ortaklık, adalet ve rıza şeklindeki temel ahlaki ilkelere dayanmaktaydı. (...) Fakat güçlü bir para ekonomisiyle birlikte, sağlam ve düzenli artık değer yaratma merkezli istikrarlı bir siyasal temelinin olması, şehirlerin gelişme alameti göstermesi ve hepsinden önemlisi kuvvetli ve yerleşik merkezî otoritesiyle, toplumsal realiteyle ahlaki karakteri arasında [feodalizmle de kıyaslanırsa] çok daha yakın bir uyum ve tutarlılık ortaya çıkardı. [Ständestaat]; yapısal olarak özerk fakat organik olarak belli bir hizada, işlevsel olarak ayrılmış fakat karşılıklı olarak birbirine bağlı, yetkinlik alanına tamamen hâkim fakat merkezî otoriteye tabi, mensuplarını tamamen kucaklayıcı ve ortak ülküde yüksek koordinasyon sağlamış olan yapısal özellikleriyle [feodalizmden] apaçık biçimde üstündü.”²⁰

¹⁹ Otto Newman, **The Challenge of Corporatism**, Londra, The Macmillan Press, 1981, s. 3.

²⁰ A.e., s. 4.

“Tarımın açıkça en baskın uğraşı olduğu, toplumun soylular (ruhban da yaygın şekilde bu sınıfın bir parçası kabul ediliyordu) ve köylü tebaa şeklinde bölündüğü geçmiş yüzyılların basit ekonomilerinde en önemli ortak görev, bölge sınırlarını Nordikler, Macarlar ve Müslümanların saldırılarından korumaktı.”²¹ 13. yüzyılda tüccarların ve zanaatkarların yükselişi ve dolayısıyla da şehirlerin gelişmesiyle paralel olarak insanlar, sınıflar ve bölgeler arası ilişkilerde anlayış bu dönemde feodal bir tabiiyet modelinden çıkmış, dostluk ve dayanışma temelli ülkü ve amaç birliğine dayanmaya başlamıştı. “Şehirdeki insanları bir araya getiren ve onları kırsal kesimdekenden daha karmaşık ve dinamik bir iş birliğine bağlayan şey ticari ve üretimsel çıkarlardı.”²² Şehirle kırsal kesim arasında, şehrin kendi içinde ve şehirler arasında bir iş bölümü ve ticari hareketlilik ortamı oluşmuştu. Sağlanan görece refah ortamı, tüm toplumsal sınıflar arasında bu istikrarın sürdürülmesi kaygısını doğurmuştu. Feodal uygulama kalıpları mevcut şartlara dar gelmekteydi. Bu bağlamda şehirlerin özerk statü kazanacağı ve askerî bakımdan öz yeterliliğe sahip olacağı bir sistem arayışına girildi. Bu sistem arayışı asli olarak ticaret ve zanaatın idamesini mümkün ve kârlı kılacak hukuki bir ortam ve bir idari bağlam inşa etmeyi hedeflemekteydi. Böylelikle birçok bakımdan feodal mantığın mevcut şehir şartlarına adapte edilmesi sonucu *Ständestaat* sistemi doğdu.²³

Newman, *Ständestaat* ve korporatizmin türettiği toplumsal formasyonlar arasında kuvvetli benzerlikler olduğunu öne sürmektedir. Newman bu benzerlikleri şu şekilde sıralar:

“[*Ständestaat*] monarşi, aristokrasi ve kentlileri; [korporatizm ise] devlet, işverenler ve işçi sendikalarını bir araya getirmesiyle tripartisttir. İkisi de en azından ilke düzeyinde en yüksek gücü merkezî otoriteye verir. İkisi de orantısız maddi gücü ve yönetim kaynaklarını bertaraf eder. İkisi de istikrarlı, tutarlı, kalıcı kolektif desteğe bağımlıdır. İkisi de temsili kurumlara dayanma vurgusu yapar ve bu kurumlara asgari düzeyde iktidar yetkisi sunar. İkisi de bölücü dip dalgalarını gelenekçiliğe, birlik ruhuna ve yüksek düzeyde kolektif dayanışma ve organik uyuma dayanarak aşma

²¹ Carl Landauer, **Corporate State Ideologies: Historical Roots and Philosophical Origins**, Berkeley, Institute of International Studies, 1983, s. 5.

²² Gianfranco Poggi, **The Development of the Modern State: A Sociological Introduction**, Stanford, Stanford University Press, 1978, s. 39.

²³ A.e., s. 39-41.

iddiasındadır. İşlevsel üyelik stratejik olarak esastır; bağımsız kalmayı seçenler (ya da buna itilenler) büyük mahrumiyetlerle yüz yüze gelirler. İki toplumsal formasyon setinde de hukuk resmî politikanın oyuncağı ya da en azından bir enstrümanı mesabesindedir. Hukuk, merkezî kontrolden bağımsız ve bir özerkliğe sahip gibi görünse de artık köklü yasalara ya da teamüllere dayanmamakla birlikte, açıkça toplumsal mülahazalara, toplumsal kontrol ve uzlaşmaya tabi kararlarıyla kendini bir pazarlık ve müzakere ağının içinde bulur.”²⁴

Bunlara ek olarak *Ständestaat* sisteminde ekonomik uğraşların şehirdeki toplumsal grupları belirlemesinin, yasama vasıtasıyla sık sık yönetime müdahil olacak seçilmişlerden müteşekkil temsili organların vücuda getirilmesini sağlaması, ayrıca bu organları tamamlayıcı nitelikte ve resmî olarak bunlara bağlı, liyakat sahibi olduğu varsayılan şahıslara özel siyasi roller tesis edilmesi²⁵ de korporatizmle ortak örüntüler arasında sayılabilir.

Ständestaat tüm bu özellikleriyle modern korporatist teori ve uygulamaların kendi tarihsel şartlarında filizlenmiş ilksel bir örneğini teşkil etmiştir.

Bölgesel yönetimlerin dış tehditlere karşı; gücün dağılmadığı, daha kuvvetli ve merkezîleşmiş bir devlet yapısı aradığı bir siyasal ortamda *Ständestaat* sistemi de yozlaşmıştır.

“Ekonomik gelişim toplumu daha karmaşık hâle getirmişti ve paranın sağladığı yeni tür iktidarın yeni şemaya oturtulması gerekiyordu. Ne bu yeni iktidara sahip olanlar ne de buna rakip konumundaki feodal soylular ve ruhban sınıfı birleşik bir temsili organ dâhilinde çoğunluğun görüşlerini nihai karar olarak kabullenmeye gönüllüydü.”²⁶

Bütün bölgesel yönetimler oylamalarını kendi içlerinde yapıyor ve kararlarını bu şekilde veriyorlardı. Bu yaklaşım, ulusal birliğin tesis edilmesinde büyük bir engel oluşturuyordu. Ulusal düzeyde birlik kurma görevini ne feodalizm ne *Ständestaat* başarabilmiştir. Bu görevi mutlak monarşi tamamlamıştır. Buna bağlı olarak, mutlak

²⁴ Newman, *The Challenge of Corporatism*, s. 4-5.

²⁵ Poggi, *The Development of the Modern State*, s. 55.

²⁶ Landauer, *Corporate State Ideologies*, s. 5.

monarşiler, artık Orta Çağın gelişmekte olan iktidar merkezlerinden en önemlisi hâline gelmiştir. Mutlak monarşi bu sırada geçmişin toplumsal yapısında da büyük değişimler meydana getirmiştir. Artık insanlar geçmişin feodal mantığındaki gibi soylu, şehirli ya da köylü diye ayırmayacak, hepsi kralın tebaası sayılacaktır. Carl Landauer'e göre bu tarihsel olarak Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra bireyin tebaadan vatandaşa doğru dönüşümü kadar önemli bir adımdır.²⁷ Bundan böyle bireyin öncelikli yükümlülüğü bölgesel ve korporatif yönetimine değil, krala bağlı olmaktır.

Büyük mücadeleler neticesinde Batı Avrupa'nın muhtelif ülkelerinde ve İngiltere'de giderek kuvvetlenen monarşik yönetimler, Orta Çağ'a özgü ana korporatif kurumlarla bir süre uyum içinde çalışmıştır. Fakat mutlak monarşilerin otoriter, ileri düzeyde merkezîyetçi ve güç paylaşımı konusunda pek de cömert olmayan doğası, kendine ait grup çıkarlarını gözetken ve savunan, Orta Çağ'ın sınıfsal yapısını (aristokrasi, ruhban ve avam) monarşi aleyhine yeniden üreten, en önemlisi de tam bağımsız değilse de özerk bir yapı arz eden bu kurumlarla arasındaki uyumu sürdürülebilir olmaktan çıkarmıştır. İki yapı doğal olarak çelişmiş ve çatışmıştır. Neticede merkezî monarşiler söz konusu kurumların sahip olduğu tüm iktidarı bünyesine katmış ve bunları ya tamamen ya da büyük ölçüde işlevsiz bırakmış, bir kısmını da kraliyetin iktidarını sağlamlaştıracak işlevlerini ön plana çıkararak yeniden düzenlemiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Avrupa'da baskın güç merkezî monarşiler olmaya devam edecektir.

Fransız Devrimi Sonrası ve Modern Dönem

Fransız Devrimi, başta Fransa olmak üzere Avrupa'daki bütün monarşileri olumsuz yönde etkilemiş, iktidarlarını sarsmıştı. Monarşiler, ana korporatif kurumlar ile bunlarla paralel biçimde yaşamayı sürdüren aristokrasinin varlığına iktidarlarına bir tehdit oluşturmadığı ölçüde izin vermişti. Bu bakımdan Fransız Devrimi sonrası monarşilerin güç kaybetmesiyle, ilk tahlilde korporatif kurumların lehine gelişmeler olacağı akla gelebilir. Fakat böyle olmamıştır. Fransız ve Amerikan devrimlerinden sonra "*pozitivizm*

²⁷ A.e., s. 6.

ve insanın mükemmelleştirilebileceğine üstü kapalı inancıyla burjuva liberalizminin kurumsal olarak kuvvetlendirilmesi (...) baskın çözüm olarak ortaya çıkmıştır.”²⁸ Dolayısıyla, devrimlerin beraberinde getirdiği özgürlük, eşitlik, kardeşlik fikirleri ve bireyi ön plana çıkararak anlayışı korporatif örgütlenme biçimine de karşıdır. “1789 ve 1791 Beyannamesinin yazarları (...) esnaf heyetlerini, lonca odalarını, esnaf kâhyalıklarını lağvetmişler, soyluluğu, eski tarz ruhbanlıkları kaldırmışlardı[r].”²⁹ Avrupa genelinde grup temsilcisi mahiyetindeki korporasyonların imtiyazları ortadan kalkmış, kişilerin gruplara ve topluma karşı ödevlerini ön planda tutan görüş terk edilmiş, bireylerin hakları vurgulanmıştır.

Leo Panitch’e göre “korporatizm modern köklerini, bireyciliğe ve giderek baskınlaşan kapitalist üretim tarzını yaratan rekabete ve bu gelişmenin kaçınılmaz bir sonucu olan sınıflar arası endüstriyel ve siyasal çatışmalara karşı bir tepki olarak 19. yüzyıldaki versiyonlarında bulur.”³⁰ Fransız Devriminin aşıladığı bireyci düşünce, 19. yüzyıl başlarında Avrupa’da reaksiyoner/tutucu bir kesimin yoğun saldırısına uğrar. Yeni düzenle uzlaşamayan bu grup, iktidarını ve otoritesini kaybetmiş bulunan dinî, askerî, aristokratik ve monarşik çevrelerden mürekkepti. Nigel Harris’in ifadesiyle “başlangıçta korporatizm, Sanayi Devriminde aristokrasinin, Fransız Devriminde Fransız aristokrasisinin ve Reformda ve sanayi toplumu agnostisizminde Katoliklerin neleri yitirdiklerini betimlemek üzere tasarlanmış, açıkça karşı-devrimci bir öğreti olarak karşımıza çıkıyor.”³¹ Bu yaklaşım, yeni değerlerin de işe koşulduğu ılımlı bir dönüşümü değil, istikrar, disiplin ve toplum-içi hiyerarşinin hâkim olduğu ve herkesin doğal, doğuştan gelen, Tanrı’nın iradesinin bir sonucu olan statüsüne rıza gösterdiği eski düzene dönüşü savunmaktaydı.

²⁸ Newman, **The Challenge of Corporatism**, s. 5.

²⁹ Émile Faguet, **Liberalizm: Özgürlükçü Bir Hükûmet Nasıl Olmalı**, Çev. Hasan Vasfi (Menteş), Sad. Enis Mutlu Atak, İstanbul, Liber Plus Yayınları, 2018, s. 59.

³⁰ Leo Panitch, “The Development of Corporatism in Liberal Democracies”, **Comparative Political Studies**, C: X, No: 1, Nisan 1977, s. 61.

³¹ Nigel Harris, **Competition and the Corporate Society: British Conservatives, the state and industry 1945-1964**, Londra, Routledge, 2010, s. 65.

“[Bu] ideolojinin temelinde, derebeyi ve serflerin iç içe geçmiş, organik bir komünite olarak sözüm ona uyum ve düzen içinde yaşayan Orta Çağ toplumu düşüncesi yatmaktaydı. Korporatist teorisyenlerin merkez düşüncesi, sanayi toplumunun siyasal ve ekonomik düzeninde toplumun organik doğasını bulmak ve tanımaktı. Derebeyiyle serf arasındaki sosyal bağların kapitalistle emekçiye doğru aktarılmasıyla sosyal adaletsizlikten kaynaklanan sınıf çatışması son bulacaktı.”³²

Alman organisist ve proto-korporatist gelenekten Hegel ve Gierke’nin yanı sıra Tocqueville gibi, yeni düzende toplumsal bağların radikal biçimde koparılmasının yaratacağı olası çözümler karşısında endişe duyan düşünürler de bulunmasına rağmen³³ 19. yüzyılın ortalarına kadar yeni düzene karşı revaçta olan görüş, sözü edilen karşı-devrimci Avrupa muhafazakârlığıydı. Fakat Fransız ve Amerikan Devrimlerinden sonra yayılan düşünceler ve Sanayi Devriminin yarattığı toplumsal değişim ve hızlanan toplumsal hareketlilik, statükocu fikirlerin kalıcı olmasına imkân tanımayacaktır. Ayrıca reaksiyoner düşünce, Sanayi Devrimi sonrası şehirleşmenin etkisiyle ortaya çıkan sendikacılık gibi yeni çağa özgü kurumlara Orta Çağ’dan referans bulamayarak yetersiz kalıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Avrupa genelinde daha ılımlı ve bir kısmı dinî referansları (özellikle Katolisizm) kuvvetli –buna rağmen ilerlemeci-, anti-liberal ve anti-sosyalist karakterli modern bir korporatizm düşüncesi yayılmaya başladı ve etkili oldu. Williamson’a göre bu düşünürler “*iki cepheye savaşmak durumundaydılar. Birincisi, liberal kapitalizmin günahlarını temizleyip yerine kolektivist ve statü temelli hiyerarşik bir toplum fikrini [hayata geçirmek]; ikincisi, kapitalist sanayi toplumunun yarattığı sosyal adaletsizlikler kontrol altına alınmazsa duruma mutlaka hâkim olacak sosyalist düzene engel olmak.*”³⁴

Bu dönemin düşünürlerini 19. yüzyıl başlarının ütöpik sosyalizmi, Comte’un düzen ve ulusal ilerleme fikri, Saint-Simon’un reformizmi ve Durkheim’in özellikle mesleki gruplar üzerine analizleri etkilemiştir. Almanya’da Mainz piskoposu Wilhelm Ketteler, *Freiheit, Autorität, und Kirche* (Özgürlük, Otorite ve Kilise, 1862) ve *Die*

³² Williamson, *Corporatism in Perspective*, s. 25.

³³ Wiarda, *Corporatism and Comparative Politics*, s. 35.

³⁴ Williamson, *Corporatism in Perspective*, s. 26.

Arbeiterfrage und das Christentum (Emekçi Sorunu ve Hristiyanlık, 1864) adlı eserlerinde sınırsız rekabet ve toplumsal atomizasyonun kötülüklerine ve gücün keyfi kullanımına bir sınırlama getirilmesi gereğine değinmiştir. Ketteler sermayenin toplumsal sorumluluğuna, servetin adil bölüşümüne ve toplumun korporatist temeller üzerinde yeniden örgütlenmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Yeni emekçi örgütlerini, daha yüksek ücretleri ve kâr paylaşımını destekleyerek geleneksel Katolik yardımlaşma anlayışının ötesine geçmiştir. Ketteler tüm bu özellikleriyle modern dönem korporatizminin ilk sözcüsü sayılabilir.³⁵

Fransız korporatizm ekolünden René de La Tour du Pin, Albert de Mun ve Léon Harmel ile birlikte sosyal-Hristiyan ekolden Émile Keller sanayi, ticaret ve tüm mesleki alanları düzenlemek üzere işçi ve işverenleri bir araya getiren bir örgütlenme ağı kurmuşlardır. Kilise ya da aile gibi “doğal” korporasyonların devletin temelini oluşturması fikrini vurgulamışlardır. Ayrıca “Çalışanlar Camiası” adı altında, işveren ve emekçilerin birlikte örgütlendikleri yapılara öncülük etmişlerdir.

Katolisizm temelli toplumsal hareketler, işçi örgütleri ve çiftçi kooperatiflerine ilişkin korporatist düşünceler Fransa dışında, hatta Amerika’da ortaya atılmaya başlamıştır. Yeni nesil ılımlı korporatist teorisyenler, belli bir sınıfın çıkarlarını gözetmek yerine, toplumun tüm kesimlerini kucaklayıcı, esnek ve ilerici bir anlayış geliştirmişlerdir. Geleneksel kurumlar; kapitalist üretim tarzı, hızlı ve teknolojik sanayileşme, sanayi ve ticaret burjuvazisi, orta sınıf, şehirli proletarya ve şehir-dışı emekçiler gibi yeni çağın tanımlanmış realitelerine adapte edilecektir. Böylelikle hem liberal kapitalizme alternatif, toplumsal barış ve adaleti tesis eden, bunu hayata geçirirken de sınıf çelişkisini ve sınıflar arası çatışmayı ön plana çıkaran Marksizm tuzağına düşmeden yeni bir sistem formüle edilebilecektir.³⁶ “Avusturya’da Karl von Vogelsang, İngiltere’de Kardinal Henry Manning, İtalya’da G. M. Bosco, Belçika’da Antoine Pottier ve Amerika’da Kardinal James Gibbons”³⁷ bu düşünceleri temsil etmiştir. Korporatizmin radikal devrimciliği dışlayan ve hatta benzeri toplumsal hareketlerden çekinen muhafazakâr yapısı, liberal

³⁵ Howard J. Wiarda, “Corporatist Theory and Ideology: A Latin American Development Paradigm”, **Journal of Church and State**, C: XX, 1978, s. 38.

³⁶ Wiarda, a.y., s. 38-39.

³⁷ Wiarda, a.y.

kapitalizmin yarattığı çelişkileri bertaraf etmek isteyen diğer toplumlar için makul bir alternatif oluşturmuştur. Korporatist akım, Katolik geleneğin güçlü olduğu Orta ve Güney Avrupa’da ve Protestan geleneğin kendi formülasyonunu üretmesiyle Avrupa’nın kuzeyinde hızla yayılmaya başlamıştır. Böylece korporatizm ulusal sınırları aşmış ve liberal kapitalizmin defolarına karşı Marksizm-dışı bir yanıt üretebilmiştir.³⁸

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren korporatizm liberal kapitalizm ve sosyalizme alternatif üçüncü bir yol³⁹ olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Artık soyut bir ideoloji olmaktan çıkmış, enikonu hakiki bir toplumsal harekete dönüşmüştür. Katoliklerin ruhani önderi Papa 13. Leo’nun korporatizme olan ilgisi ve korporatist sistemin inşa sürecine doğrudan katılımı bunun en büyük delilidir.

Papa 13. Leo, 1881 yılında Katolik öğretileriyle ilişkili olan bu yeni ideoloji ve politik hareket üzerine çalışma yapmaları için teologlardan ve düşünürlerden müteşekkil bir komisyon kurulması emrini verdi. Komisyon 1884’te Freiburg’da toplandı. Korporatizm bu toplantıda ilk kez resmî olarak tanımlandı: “*Temelinde benzer doğal çıkarlar ve toplumsal işlevler olan kişilerin kendi içlerinde gruplandığı; bunların devletin hakiki ve has organları olarak kamu yararını gözetmek üzere emek ve sermayeyi yönetip yönlendirdiği bir toplumsal örgütlenme sistemi.*”⁴⁰ Korporatizm artık resmî olarak bir toplumsal örgütlenme sistemi olmuştur. Wiarda’nın da ifade ettiği üzere bu tanım “*benzerlik ölçütünü vurgulamakta, insanları doğal çıkar ve toplumsal işlevlerine göre gruplamakta, süreçleri denetleme görevini üstlenen korporatif yapıları devletin temsilcisi olarak kabul etmekte ve bunlara emek ve sermayeyi kamu yararına koordine etme rolünü yüklemektedir.*”⁴¹

Papa 13. Leo, 1884’te René de La Tour du Pin’i kabul ederek korporatizme olan ilgisini daha açık hâle getirmiştir. Fakat asıl dönüm noktası, Freiburg toplantısı ve

³⁸ Wiarda, **Corporatism and Comparative Politics**, s. 36-37.

³⁹ “Üçüncü yol” tanımı, *Le Corporatisme* (1944)’in yazarı Auguste Murat’a aittir. Bkz. Peter J. Williamson, **Varieties of Corporatism: A Conceptual Discussion**, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, s. 21.

⁴⁰ Wiarda, “Corporatist Theory and Ideology”, s. 39; Wiarda, **Corporatism and Comparative Politics**, s. 37.

⁴¹ A.e.

korporatizm literatüründen faydalanarak ünlü papalık genelgesi *Rerum Novarum* (Yeni Şeyler Üzerine)’u yazması olmuştur.⁴²

Vatikan tarafından “Emekçi Sınıfların Koşulları Üzerine” başlığıyla da kullanılan *Rerum Novarum*’un çağdaş Batı korporatizmi tarihinde oldukça kritik bir yeri olması nedeniyle üzerinde biraz daha detaylı durulması gerekiyor.

Emekçi sınıf ve sendikal hareketin yükselişi neredeyse her toplumda âdeta evrensel bir örüntü gibi öncelikle polisiye önlemlerle bastırılmaya çalışılmıştır. Bunların tüzel kişilikleri tanınmamış, gayrimeşru ilan edilmişlerdir. Bu önlem ve baskılar ancak emekçi sınıfın zayıf olduğu toplumlarda, geçici süreyle işlevsel olabilirdi. “Toplumsal sorun”un merkezde olduğu 19. yüzyıl sonu Avrupası’nda bu yaklaşımdan olumlu bir sonuç beklemek mümkün değildi. Yeni strateji, emekçi sınıf üzerinde baskı kurmak yerine çeşitli tavizler vererek ve usulüne uygun biçimde örgütlenmelerine müsaade ederek, bu sınıfı devlet rehberliğinde sisteme dâhil etmek şeklindeydi. Bunun en tehlikesiz yolu da korporatizmden geçiyordu. Wyn Grant’e göre *Rerum Novarum*, “*emekçi sınıflar arasında sendikalizmin gelişimine karşı bir Roma-Katolik tepkiselliği olarak okunabilir. Papa, Orta Çağ loncalarının başka bir yapıyla ikame edilememesinden ve mevcut sistemde emekçilerin ‘işverenlerin katı yürekliliğine ve kontrolsüz rekabetin açgözlülüğüne’ maruz bırakılmasından müteessir olmuş*”⁴³ ve bu genelgeyi kaleme almıştır. Papalığın örgütlü emeği meşru bir toplumsal hareket olarak tanınması ve hatta örgütlenmeye teşvik etmesi, bunların siyasal süreçlere dâhil edilmesi gerektiği üzerinde durması, dolayısıyla emekçi sınıfa itibar kazandırması, çağın yeni koşulları içinde emekçi sınıfların, sermayenin ve devletin hak ve ödevlerinin sınırlarını çizmesi bakımından oldukça önemlidir. Katolik

⁴² *Rerum Novarum*’un yazılmasından tam kırk yıl sonra, Papa 11. Pius’un buna atıfla kaleme aldığı *Quadragesimo Anno* (Kırkıncı Yıl) adlı papalık genelgesinde de aynı şekilde korporatizm etkisi yoğundur. Bkz. Pius XI, “*Quadragesimo Anno*”, **The Papal Encyclicals in Their Historical Context: The Teachings of the Popes**, Ed. Anne Fremantle, New York, The New American Library of World Literature, Inc., 1960, s. 228-235. Bu iki genelgenin dayanışmacılık bağlamında bir mukayesesi için bkz. Steinar Stjernø, **Solidarity in Europe: The History of an Idea**, New York, Cambridge University Press, 2004, s. 63-67.

⁴³ Wyn Grant, “Introduction”, **The Political Economy of Corporatism**, Ed. Wyn Grant, Londra, Macmillan Publishers Ltd, 1985, s. 5.

Kilisesinin toplum, ekonomi ve siyaset üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulursa bir korporatizm savunusu olan bu genelgenin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

“Sermaye ve Emegın Hak ve Ödevleri” alt başlığıyla 64 madde hâlinde yayımlanan *Rerum Novarum*, yeni ekonomik sistem ve toplum yapısındaki değışimler üzerine bazı tespitlerle başlar. Bu tespitlere göre toplumda azınlığı oluşturan bir kesim servetin büyük kısmını elinde bulundururken çoğunluğu oluşturan yoksullar muzdariptir. Emekçi sınıflar, kapitalistlerin aç gözlülüğü ve serbest piyasadaki rekabet koşullarının getirdiğı acımasızlıkla iyice ezilmiş durumdadır. Emekçilerin şartları köleliği anımsatmaktadır.

“*Loncalar feshedildikten sonra bunların yerine [emekçi sınıfı koruyucu] hiçbir örgüt konulmamıştır,*”⁴⁴ tespitiyle emekçi sınıfın açgözlü işverenler karşısındaki çaresizliği ve kırılganlığı vurgulanır.

“Bu yanlışlara çözüm getirmek için fakirlerin zenginlere duyduğu hasedin üzerine oynayan sosyalistler özel mülkiyeti ortadan kaldırmaya çalışıyor ve kişisel servetlerin Devlet ya da belediye organları tarafından idare edilecek, herkesin ortak mülkü olması gerektiğini ileri sürüyorlar. Mülkiyeti özel kişilerden topluma devrederek her yurttaşın [ortak mülkiyetten] ihtiyacı kadar pay almasıyla mevcut fesada son vereceklerini savunmaktadırlar. Ancak tezleri o kadar zayıftır ki yürürlüğe konması hâlinde bundan ilk zarar göreceğ olan yine emekçilerdir. Dahası, altını çizerek söylemek gerekir ki bu tezler oldukça adaletsizdir. Zira yasal mülk sahibinin malını gasp etmekte, Devlet’in işlevlerini tahrif etmekte ve toplum içinde müthiş bir kargaşa yaratmaktadır,”⁴⁵

ifadeleri ve daha sonraki, özel mülkiyetin emekçiler için ifade ettiğı olumlu anlamı, hatta bunun “doğallığını” vurguladığı sözleri korporatizmin özel mülkiyeti önceleyen ve sosyalizm karşıtı karakterini açık biçimde ortaya koyar. Tanrı’nın dünyayı insanların kullanımına bahşettiğı düşüncesine dayanarak, özel mülkiyetin insan ve hayvan yaratılışındaki en önemli farklardan biri olduğu savunulur. Yalnızca mevcut refahını

⁴⁴ Leo XIII, “*Rerum Novarum*”, *The Papal Encyclicals*, s. 167.

⁴⁵ A.e., s. 167-168.

sürdürmek için değil, gelecekte de ona yarar sağlaması için mülk edinmek insanın iradesine bırakılmıştır. O, özel mülkiyet dokunulmazlığına “*Komşunun karısına kötü gözle bakmayacaksın. Komşunun evine, tarlasına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşiğine, hiçbir şeye göz dikmeyeceksin*”⁴⁶ şeklindeki Tevrat ayetini dayanak olarak gösterir.

Öte yandan, metnin geneline yayılan ve âdeta bir güzelleme şeklini alan özel mülkiyet hak ve meşruiyeti savunusu ve sosyalizm karşıtlığını Papa 13. Leo’nun liberalliğine yormamak gerekir. Zira Papa anti-sosyalist olduğu kadar anti-liberaldir de. Onun özel mülkiyeti savunması, korporatist ideolojinin de özel mülkiyete kutsiyet atfetmesindendir. Korporatist düşünürlere göre,

“özel mülkiyet meselesi yalnızca işlevsel değil, ahlakidir de. (...) Eski ahlaki düzeni ortadan kaldıran, toplumu uyum içinde tutan sosyal bağları koparan ve bunun yerine toplumu bir bölük atomistik, tüm ahlaki amaçlardan yoksun, çıkarıcı bireylere dönüştüren liberal fikirlerdir. Burada özel mülkiyetin bir kabahati yoktur. Kabahat, mülkiyeti ahlaki, yani toplumsal sorumluluklarından soyutlayan liberalizmin yayılmasıdır.”⁴⁷

Papa ayrıca özel mülkiyet tarifinde kolay kazanç ve faizciliğe de bir eleştiri getirmiştir. Özel mülkiyetin emek ve alın teriyle kazanılması hâlinde meşruiyet kazanacağını savunmaktadır.

Aileyi toplumun yapıtaşı olarak gören Papa, sosyalistlerin ailenin yerine devleti koyarak aile mefhumunu ortadan kaldırdığını iddia ederek sosyalizm karşıtlığına farklı bir boyut getirir.

“Mevcut meseleyle ilgili en büyük hata, sınıfların birbirine düşmanlık beslediği ve servet sahibiyle emekçinin doğaları gereği çatışma içinde olacakları düşüncesini benimsemektir. Bu o denli akıl dışı ve yanlıştır ki aslında hakikat bunun tam zıddıdır. Nasıl ki insan bedenindeki simetri farklı uzuvların uygun biçimde düzenlenmesinin bir neticesiyse bir devlette siyasi teşekkül dengesinin muhafaza edilebilmesi için iki sınıfın da uyum ve anlaşma içinde olması icap eder. İkisinin de ötekine ihtiyacı vardır: Ne sermaye emeksiz ne de emek sermayesiz yapılabilir. Karşılıklı anlaşma

⁴⁶ A.e., s. 171; Tevrat, “Yasa’nın Tekrarı”, 5: 21.

⁴⁷ Williamson, *Corporatism in Perspective*, s. 26.

hayatın tatlılığı ve düzenin güzelliğiyle, sürekli çatışma ise kargaşa ve vahşi barbarlıkla sonuçlanır,”⁴⁸

ifadeleriyle yine korporatizmin sınıf barışı nosyonunun altı çizilir. Emek ve sermaye uzlaştırılması gereken meşru güçler olarak kabul edilir. Bu aynı zamanda Marksizm’in sınıf çatışması argümanının bir eleştirisi olarak da okunabilir.

Papa, emekçi ve sermaye kesimlerine ayrı ayrı seslenerek görevlerini ve uymaları gereken kuralları sıralar:

“Özgür ve adalete uygun biçimde üzerinde anlaşılmış işi tam ve içtenlikle yerine getirmek, işverenin malına zarar vermemek ve hakkına tecavüz etmemek, davasını savunmak için şiddete başvurmamak, isyan ve fitneye bulaşmamak, büyük vaatlerle kandıran, genellikle nafile pişmanlıklar ve ağır kayıplarla neticelenen büyük umutları tahrik eden şeytani kimselerle işi olmamak [emekçilerin görevidir.] (...) Sermaye sahipleri [de] çalışanlarını köle olarak görmemelidir. (...) İnsanları yalnızca kazanç sağlamak için kullanmak ya da onlara salt fiziksel güçleri üzerinden değer biçmek, hakikaten utanç verici ve insanlık dışıdır. (...) Ayrıca işverenler insanlara kaldıramayacakları işleri vermemeli ya da yaş ve cinsiyetlerine uygun olmayan işlerde çalıştırmamalıdır. İşverenin en büyük ve en temel görevi herkese hak ettiğini vermektir. Şüphesiz ücretlerin adilane olup olmadığını belirlemeden önce dikkate alınacak çok şey vardır; fakat servet sahipleri ve emekçilerin efendileri unutmamalıdır ki kazanç uğruna yoksul ve muhtaçlara baskı yapmak ve bir başkasının ihtiyacı üzerinden kendine kâr sağlamak hem insani hem ilahi kanunlar tarafından menedilmiştir. Bir kimsenin hak ettiği ücreti vermemek Tanrı’nın gazabına sebebiyet verir,”⁴⁹

Papa, genelgenin devamında insanın emeğiyle geçinmesinin bir utanç vesilesi değil, aksine bir erdem olduğunu vurgulayarak emekçi sınıflara iadeitibarda bulunur ve zenginlere –en azından ilahi sebeplerle- fakirlerin üzerine titremelerini salık verir. İşverenlerle emekçiler arasında sağlanacak mutabakatla sınıf çelişkisinin sona ereceği varsayılır.

Metinde devletin de emekçilerin haklarını gözetmede önemli bir rolü olduğu varsayılır. Sermaye sahipleriyle emekçilerin devlet nezdinde eşit hak ve çıkarlara sahip

⁴⁸ Leo XIII, “Rerum Novarum”, s. 174.

⁴⁹ A.e., s. 174-175.

vatandaşlar olduğu, devletin bu gerçeği göz ardı etmeden hareket etmesi gerektiği hatırlatılır. Papa 13. Leo, Aquinolu Thomas'ın “*Parça ve bütün bir anlamda özdeş olduğu için, bütüne ait olan bir bakıma parçaya da aittir,*”⁵⁰ sözlerini bilgece bularak paylaşır ve devletin bireyleri ayırmadan bir bütün hâlinde adalet göstermesi gerektiğinin altını çizer.

Genelgenin ilerleyen bölümlerinde kamu çıkarının önemi farklı örnekler üzerinden açıklanır. Grevler ve iş yavaşlatmalarda olduğu gibi emekçinin ağır koşullar altında çalıştırıldığı durumlarda da kanunların işe koşulması gerektiği üzerinde durulur ve iki sınıfın da haklarının gözetilmesi öğütlenir.

Emekçilerin grev yoluna gitmesinde ya da gönüllü işsizliğe yönelmelerinde başlıca sebeplerin uzun çalışma saatleri, dinlenme saatlerinin hatta tatil günlerinin olmayışı, beden gücüyle çalışmanın zorluğu ve yetersiz ücretler olduğu tespiti yapılır. Bunun yalnızca işverenlere değil, genel anlamda ticari hayata ve genel kamu çıkarına da zararı olacağı için koşulların düzeltilmesi için kamu aklının devreye sokulması tavsiye edilir. Kâr maksimizasyonu için emekçileri ağır şartlarda çalıştıran kapitalistler ağır biçimde eleştirilir. İşverenin emekçinin ücretini tam ve adil biçimde ödeyip ödemediği, emekçinin de üstlendiği işi layıkıyla yapıp yapmadığı asıl meseledir ve bu noktada kamu otoritesi hakem tayin edilmiştir.⁵¹

Daha sonra “*Devlet özel mülkiyetin kamu yararına kullanılıp kullanılmadığını denetleme yetkisine sahip olmakla beraber, ona el koyma hakkına sahip değildir,*”⁵² sözleriyle özel mülkiyetin kutsallığı ve dokunulmazlığı vurgulanırken pek de açık olmayan bir kamu yararı argümanı ile devletin şahısların kendilerine ait mülkiyetten faydalanma biçimine müdahil olabileceğini söylüyor. Müphem bir “kamu yararı/ulusal çıkar” argümanını gerekçe göstererek devletin ekonomiye ve özel mülkiyete müdahalesi, Türkiye de dâhil olmak üzere, sonraki otoriter eğilimli korporatist uygulamalarda sık rastlanan bir durum olacaktır.

⁵⁰ A.e., s. 176.

⁵¹ A.e., s. 183-185.

⁵² A.e., s. 188.

Metnin ilerleyen bölümlerinde iki toplumsal sınıfı birbirine yakınlaştıracak hayır kurumlarının toplumsal barış ve adaleti sağlamadaki işlevlerine vurgu yapılır. Servetin bir bölümünün organik bütünü oluşturan bazı parçaların zor duruma düşmesi hâlinde, kısacası kamu yararı gözetilerek harcanmasının toplumsal ve dinî bir görev olduğu belirtilir.

Papa, işçi sendikalarının önemini ifade ederek geçmiş zamanın esnaf loncalarıyla bunlar arasında bir benzerlik kurar. Sendikaların hem emekçilerin koruyuculuğunu üstlenmesi hem de zanaatlarında gelişmelerini sağlaması bakımından önemli olduğunu yazar. Fakat bunlar çağın gereksinimlerine uyarlanarak ihya edilmelidir.

Hem yalnızca emekçilerden oluşan hem de işçilerle işverenleri bir araya getiren sendikaların varlığı Papa'yı mutlu etmiştir. Emekçilerin kendi aralarındaki ve işverenleriyle olan ilişkilerindeki birlik duygusunu *Tevrat*'ın "Vaiz" bölümünde yer alan *"İki kişi bir kişiden iyidir, çünkü emeklerine iyi karşılık alırlar. Biri düşerse, öteki kaldırır. Ama yalnız olup da düşenin vay hâline! Onu kaldıran olmaz,"*⁵³ ayetleriyle "Özdeyişler" bölümündeki *"Gücenmiş kardeş surlu kentten daha zor elde edilir. Çekişme sürgülü kale kapısı gibidir,"*⁵⁴ ayetine dayandırarak korporatizmin organik bütünlüğü tesis etme ve sınıf çelişkisinin giderilmesi amaçlarına yönelik ifadeler kullanır ve ekonomi sisteminin bileşenlerini örgütlenmeye çağırır. Devlete de bu kurumları gözetme görevi atanır. Ancak Papa'ya göre her örgütlenme faydalı değildir. Devletin görevlerinden biri de bu tür örgütlenmelere müsaade etmemek ve bunlar için önlemler almaktır. Papa, mevcut örgütlerin birçoğunun toplum ve din için zararlı amaçlar güttüklerini öne sürerek Katolik emekçilere bunlara karşı toplumsal barışın gerektirdiği ölçütlerle kendi aralarında örgütlenmeleri gerektiğini öğütler. Emek örgütlenmesi, Marksist saiklerle kurgulanmadığı müddetçe meşrudur. Sendikaların iş güvenliği ve sosyal güvenlik hususlarındaki işlevselliğini hatırlatırken yine işverenlerin adil olmaları, devletin de gözetici ve hakemlik görevini kusursuz biçimde ifa etmesi gerektiği üzerinde ısrarla durur.⁵⁵

⁵³ A.e., s. 189; *Tevrat*, "Vaiz", 4: 9-10.

⁵⁴ Leo XIII, "Rerum Novarum", s. 189; *Tevrat*, "Özdeyişler", 18: 19.

⁵⁵ Leo XIII, "Rerum Novarum", s. 189-195.

Zamanın en önemli vakası olarak görülen “emekçi sınıfı problemi” üzerine kaleme alınmış olan, Katolik Kilisesinin resmî ve nihai sözü niteliğindeki bu genelge sistemin sınırlarını açıkça belirlemiş ve çerçevesini tamamlamış, din referanslı bir korporatizm manifestosudur.

Korporatizm, reaksiyoner Avrupa muhafazakârlığından uzaklaştıkça daha makul ve dikkate alınan bir ideoloji ve politik harekete dönüşmüştü. 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla özellikle emekçi sınıfa karşı ön yargılar kırılmış, baskı politikaları uygulamak yerine barışçıl yöntemlerle onların sisteme dâhil edilmeleri gerektiği hususunda uzlaşılmıştı. Korporatist sendikaların birçoğu Katolik Kilisesinin güdümündeydi ve hatırı sayılır bir kısmına rahipler önderlik etmekteydi. Büyük çoğunluğu radikal, militan karakterli, Marksist, anarşist ya da anarko-sendikalist olan emek örgütlerine muhafazakâr ve sistemle uyumlu bir alternatif oluşturmaları sebebiyle hoşgörülle karşılanmaktaydılar.⁵⁶ Buna bağlı olarak işverenlerden ve siyasi idareden bağımsız, özerk ve kolektif eylemde bulunma hakkına sahip yeni bir emekçi modeli ekonomi ve siyaset sisteminin bir parçası oldu. Uysal karakterli bu yeni emekçi modeli, emekçi sınıf açısından bir kazanımlar ve bedeller bileşimiydi. Yükselen ücretler, sosyal güvenlik şartlarının iyileştirilmesi ve siyasi temsil hakkı emekçi sınıf açısından kazanım; söz konusu sınıfın özerkliğini kaybetmesi, mevcut siyasal sistemde hiyerarşinin alt basamaklarındaki statüsüne mahkûm olması ve korporatist sendikaların kuvvetlenmesiyle radikal sendikaların zayıflaması, dolayısıyla bunların devlet ve işverenler üzerinde bir baskı aygıtı olmaktan çıkması bedel olarak değerlendirilebilir.

Korporatizmin yükselişini hızlandıran sebeplerden biri de Birinci Dünya Savaşı öncesi Batı Avrupa’daki parlamenter sistemlerin verimsizliği olmuştur. Wiarda’nın ifadesiyle, “*Fransa, Portekiz, hatta İngiltere’de parlamenter hükûmetler yükselmekte olan toplumsal baskıyla, uluslararası silahlanma yarışıyla ve Birinci Dünya Savaşının çıkmasına neden olan kolonileşmedeki rekabetle ve toplumsal bölünme ve kaosa işaret eden siyasal eğilimlerle mücadele etmekte başarısız görünmekteydi.*”⁵⁷ Parlamenterizm

⁵⁶ Wiarda, **Corporatism and Comparative Politics**, s. 38.

⁵⁷ A.e.

“toplumsal sorun” olarak anılan emekçi problemine yanıt verememekteydi. Bu sistem, ne emekçilerin yükselmekte olan meşru taleplerine yanıt bulabiliyor ne de emekçi sınıfın radikal ve militan karakterli örgütler vasıtasıyla yarattıkları kaosa bir çözüm üretebiliyordu. Savaş sırasında Rusya’da Bolşevik Devriminin gerçekleşmesi Avrupa genelinde bir korku da yaratmıştı. Liberal demokrat parlamentarizmin krize yanıt bulamaması Marksist çözümün yanı sıra, “*Ludwig Gumplowicz, Vilfredo Pareto, Roberto Michels, Georges Sorel gibi bir dizi anti-liberal, anti-demokrat, anti-parlamentarist*”⁵⁸ ve elitist aydının sistemi kuvvetli biçimde sorgulamasına yol açtı. Mevcut kriz ve yarattığı riskler, vasıfsız ve sıradan insanların ve çoğunluğun iradesini yansıtan parlamentonun uhdesine bırakılamayacak kadar büyüktü. Tüm bu şartlar ve parlamentarizme yönelen aydın saldırıları, nitelikli ve liyakat sahibi bir azınlığın etkisindeki güçlü bir devlet yapısını öngören Avrupalı korporatist düşünce ve hareketi cesaretlendirdi. Yine Katolik geleneğin öncülük yaptığı bu hareketler yalnızca sendikalar olarak değil, kadın, gençlik ve siyasi parti şeklinde örgütlenmeleri de beraberinde getirdi. Böylelikle korporatist ideoloji toplumun farklı kesimlerine nüfuz edecektir. Farklı kimliklerden oluşan bu kesimler farklı veçhelerden korporatist ideolojinin aktif birer uygulayıcısı olarak organik bütünlük ülküsüne hizmet edecektir. Bu, uygulayıcısı oldukları sistemle duygusal bağ kurmalarına da yol açacaktır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında sert biçimde eleştirilmeye başlanan, bölgesel temsili esas alan liberal parlamentarizm, 1917’de Rusya’da gerçekleşen Ekim Devrimi ve 1929’da dünya genelinde liberal kapitalist sistem krizinin doruk noktası olan Büyük Bunalım hâlihazırda bir ağırlık kazanmış olan korporatist ideolojiye iki savaş arası dönemde ilgiyi arttırmıştır.⁵⁹ Newman’ın tespitiyle, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında,

“her yerde yaşanan ticaret bunalımı, kitlesel işsizlik, kontrolden çıkan enflasyon ve kronik üretim fazlasının neticeleri giderek yükselen aleni sınıflar arası savaşla birleşmiş ve dünya çapında sert bir mücadeleye dönüşmüştü. Bir zamanlar sistemin

⁵⁸ A.e.

⁵⁹ A.e., s. 39.

en güvenilir destek kaynağı olan (...) orta sınıf bile özgül bir kendinden şüpheyile bölünmüştü. Liberalizmin ticaret kargaşası ve tasarruf hesaplarının erimesi bağlamında ortaya çıkan iş güvencesinden mahrumiyet ve uzun süreli işsizliğe ilişkin ilk deneyimi, serbest piyasanın kurduğu bağların ve parlamenter sisteme olan inancın yaygın şekilde reddedilmesine ve liberal kamptan kitlesel kaçışa neden olmuştur. Bunun yerine burjuvazi, himayeci politikaların genişlemesini, sanayi rasyonalizasyonunu, yekpare holdingleri ve merkezî otoritenin iktidarının önemli ölçüde kuvvetlenmesini tam bir kurtuluş sığınağı olmasa bile, emniyetli alanı gösteren işaret tabelaları olarak benimsemiştir. Organik birlik, uyum ve geniş kapsamlı rasyonalizasyon – başka bir deyişle korporatizmin temelleri- büyük ölçüde tercih edilen çözüm olarak ortaya çıkmıştır.”⁶⁰

İki dünya savaşı arası dönemde korporatist teorisyenler, “*Greko-Romen, Hristiyan-Tomist ve Orta Çağ geleneklerine olan inançlarına sadık kalmışlar ve uyumlu, mutabakata varmış bir toplumun korporatist sistem altında kurulabileceğine inanmaya ve bunu savunmaya devam etmişlerdir.*”⁶¹ Gelgelelim korporatizm uygulama düzeyinde, “*Tocqueville, Tönnies, Durkheim, Ruskin ya da Carlyle gibi düşünürlerin yazılarında örtük olarak bulunan estetik-manevi ideallerden büyük ölçüde sapmıştır.*”⁶²

Korporatif örgütlenme biçimleri ve ekonomiye devlet müdahalesi dönemin ruhunu oluşturmuştur. Ekonomiye devlet müdahalesinin liberal kapitalist pratiğin merkezi konumundaki Amerika Birleşik Devletleri’nde dahi örnekleri görülmüştür.⁶³ Ekonomideki aktörlerin arasında devletin hakemlik rolünü üstlenmesinden merkezî devlet planlamasına veya monist devlet kapitalizmine kadar ekonomiye devlet müdahalesinin farklı tonlarına teorik ve pratik düzeyde rastlanmıştır. Emekçi sorunu ise devam etmekteydi. İşçi ile işveren arasındaki bağlar kopmuştu ve Bolşevizm’in de etkisiyle emek hareketi içindeki radikal kanat giderek kuvvetlenmekteydi. Sınırlı sayıdaki tekелci kapitalist dışında mevcut liberal kapitalist sistem dönemin baskın sınıfı olan burjuvazinin de çıkarına hizmet etmemekteydi.

⁶⁰ Newman, *The Challenge of Corporatism*, s. 6.

⁶¹ Williamson, *Varieties of Corporatism*, s. 23.

⁶² Newman, *The Challenge of Corporatism*, s. 6.

⁶³ Detaylı bilgi için bkz. Arthur M. Schlesinger, Jr., *The Coming of the New Deal: 1933-1935 (The Age of Roosevelt Vol. II)*, Boston, Houghton Mifflin, 2003.

Belli tavizler karşılığında uysallaştırılmış ve disiplin altına alınmış bir emekçi sınıfı, artık mevcut düzenden yeterince faydalanamayan ya da pozisyonu tehdit altında olan, dolayısıyla merkezî devlete sırtını dayayarak kâr maksimizasyonu arayan bir burjuva sınıfı, sahip olduğu üretim araçları ve ekonomiyi düzenleme kapasitesiyle güçlü bir devlet yapısının bir araya geldiği bir yapıyı vadeden yegâne sistem korporatizmdi. Kısacası *“korporatizmin tesisi; uluslararası rekabetin yarattığı gerilim, yükselmekte olan emekçi sınıf ve tarım temelli, geri kalmış bir ekonomiden, gelişmiş, sanayileşmiş kapitalizme geçişten kaynaklanan toplumsal değişimin üstesinden gelmek isteyen baskın siyasal ve ekonomik gruplaşmaların girişimleriyle doğrudan ilişkilidir.”*⁶⁴

Bu dönemde 1917’de Portekiz’de, 1917-1920 yılları arasında Yunanistan’da ve 1920 başlarında İspanya’da kısmi korporatizm denemeleri oldu. En uzun ve tam teşekküllü korporatizm denemesi ise 1922-1939 yılları arasında Benito Mussolini yönetimindeki İtalya’da yaşandı. Bununla birlikte Mussolini’nin korporatizmi, devletin kutsallaştırıldığı bir yapının dahi ötesinde, mistik bir tek adam ideolojisinin yerleşmesi için bir ambalaj olmaktan öteye gitmemiştir.⁶⁵ Mussolini İtalya’sı *“geçmiş korporatist düşünürlerin katılımcılık, toplumsallık ve çoğulculuk yönünde savunduklarının yalnızca belli belirsiz şekilde yansıtıldığı, gerçekten diktatöryal bir devlet korporatizmi örneğiydi.”*⁶⁶ Görünürde emekçi sınıfı ile işverenlerin eşit düzeyde temsil edildiği korporatif yapılar bulundursa da tüm bu yapının devlet totaliterliğinin ve lider kültünün bir aygıtı olmaktan başka bir işlevi olmamıştır. Korporatizm İtalya’da devletin tüm sınıflar üzerinde tahakküm kurabilmesi için araçsallaştırılmıştır. Williamson’a göre İtalyan faşizmi; monarşi, ordu, devlet bürokrasisi, Kilise, büyük sanayi ve finans çevresi, büyük çiftçilerden müteşekkil geleneksel elitlerle yeni Faşist siyasal efendiler arasındaki gergin, huzursuz ve vesveseli bir ittifaktan ibaretti. Ancak temel düzeyde karşılıklı bağımlılık sebebiyle uyum ve uzlaşma hiçbir zaman bozulmamıştır.⁶⁷ Daha üst bir soyutlama

⁶⁴ Williamson, **Corporatism in Perspective**, s. 47.

⁶⁵ Wiarda, **Corporatism and Comparative Politics**, s. 40.

⁶⁶ A.e.

⁶⁷ Williamson, **Varieties of Corporatism**, s. 83.

düzeyinde eşit taraflar olarak kabul edilen devlet-işçi-işveren temsilcileriyle kurgulanan sistem, yegâne belirleyicinin devlet olduğu tepeden inmeci bir form kazanmıştır.

1920 ve 1930’lu yıllarda Avrupa’nın periferide kalan Bulgaristan ve Litvanya (1926-1929), Piłsudski Polonya’sı (1926-35), Arnavutluk (1928-39), Yugoslavya (1929), Estonya ve Letonya (1934), Avusturya (1934-38), Metaxas Yunanistan’ı (1936-41), Romanya ve İrlanda (1937) gibi birçok ülkesinde İtalya tarzı korporatizm denemeleri olmuştur. Wiarda Türkiye’nin de 1934 itibarıyla korporatist sisteme geçtiğini ifade eder fakat 1934 tarihindeki hangi gelişmenin bu dönüşümde belirleyici olduğuna ilişkin bir gerekçe sunmaz. İkinci Dünya Savaşı’ndan önce 1933’te Nazilerin iktidara gelmesiyle Almanya ve 1940’ta Fransa’da Nazi Almanya’sı etkisinde kurulan Vichy rejimi, korporatist örgütlenme tarzını birçok unsuruyla yansıtır. Öte yandan Müttefik Devletler arasından da tam teşekküllü bir korporatizm olmasa bile, savaş koşullarının ve savaş ekonomisinin zorlamasıyla birtakım korporatist formüllere başvuranlar olmuştur.⁶⁸ İngiltere, Hollanda ve bazı İskandinav ülkelerinde bu formüller genellikle “*emek-sermaye koordinasyonunu sağlayan konseyler, işlevsel temsil temelli düzenleme organları, fiyat-ücret kurulları, siyasi partilerde işlevsel temsil ya da üretimi canlandırma amaçlı hükûmet-emek-sermaye ortak girişimi düzeyinde kalmıştır.*”⁶⁹ Bu uygulamalar savaş sonrasında –az ya da çok- işlevsel olabildikleri ölçüde yaşamaya devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nda Faşizm ve Nazizm’in mağlup olmasıyla bu rejimlerin otoriter ve totaliter eğilimleriyle özdeşleştirilen korporatizm terimi bir süre için tabu hâlini almıştır. Newman’a göre,

“korporatizmin kısa bir süre için titreyen zayıf alevi, 1940’larda tamamen sönmüş gibi görünmekteydi. En açık şekliyle, yakın Faşizm bağlantısı onun çabucak sonunun gelmesine neden olmuştur. Belki daha incelikli biçimde ele alınacak olursa; alenen zorlayıcı karakteristiği, yavan sosyolojik temeli, kendini meşrulaştırmak ve gerekçelendirmek için gösterdiği doğallık dışı tutku ve hepsinden önemlisi – sendikaların sesini şiddetli biçimde kırmakla kalmayarak- işçilerin, emekçilerin özgülleşmesini reddetmesi korporatizmin sonunun gelmesine şüphesiz katkı

⁶⁸ Wiarda, **Corporatism and Comparative Politics**, s. 41.

⁶⁹ A.e.

sağlamıştır. Hangi özel nedenden kaynaklanırsa kaynaklansın, korporatizm İkinci Dünya Savaşı sonunda telafi edilemez biçimde itibarını kaybetmiş görünüyordu.”⁷⁰

Bununla birlikte söz konusu sistemin birçok unsuru adına korporatizm denilmemesine dikkat edilerek farklı bağlamlarda muhtelif yönetimler tarafından kullanılmaya devam etmiştir. 1960’larda Batı Avrupa’da birçok ülke “*sosyal refah, gelir politikası, ekonomi planlaması ve sanayi politikaları gibi bir dizi kamu politikasını örgütlü emek, işverenler ve devletin ortaklaşa şekillendirdiği ve yönlendirdiği uygulamaları devreye soktu.*”⁷¹ Batı-dışı toplumlar da, örneğin “*Afrika’nın kabilevi ya da etnik topluluklarında, Japonya’daki iş dünyası ile devletin kuvvetli bağlarında, Doğu ve Güneydoğu Asya’nın organik, komüncü, Konfüçyanist-temelli toplumlarında, Güney Asya’nın kast kurumları, siyasi partiler ve bürokrasi arasındaki karşılıklı bağlantılarında, İslami topluluklardaki liderlerle halk arasındaki paternalist ilişkilerde korporatizmin özgün formlarını bulmak mümkündür.*”⁷²

Zaman zaman gericiliğin temsilcisi olmasıyla, zaman zaman liberalizm ve sosyalizm gibi iki büyük ideolojinin yanıtlayamadığı toplumsal problemlerin çözümü için sistemli bir alternatif oluşturduğu yönündeki inançla kendisine başvurulmasıyla, teorideki çoğulcu yapısına rağmen özellikle devletin rolü için bıraktığı boşlukları pratikte otoriter ve totaliter bir anlayışın doldurmasıyla ve nihayet şeytanlaştırılıp terk edildikten sonra daha liberal toplumların dahi çeşitli unsurlarına üstü kapalı olarak başvurulmasıyla korporatizmin inişli çıkışlı tarihi, özellikle 1970 ve 1980’li yıllarda birçok akademisyenin ilgisini çekmiştir. Bu yıllar korporatizm araştırmalarının altın yıllarıdır, diyebiliriz.

Bu kısa bilgilendirici girişten sonra konumuz özelinde bakacak olursak Türkiye’deki düşünsel köklerini İkinci Meşrutiyet sonrasında bulan korporatizmin cumhuriyet dönemi boyunca toplumsal, politik ve iktisadi etkilerinin yanı sıra edebiyat metinlerinde de iz düşümlerine rastlanmaktadır. Bu çalışmada da, toplumu muhtelif

⁷⁰ Newman, **The Challenge of Corporatism**, s. 38-39.

⁷¹ Wiarda, **Corporatism and Comparative Politics**, s. 43.

⁷² A.e., s. 44.

boyutlarıyla düzenleme iddiasındaki bu bütüncül ideolojinin Cumhuriyet Dönemi Türk romanına yansıyan çeşitli görünümünün bir çözümlemesinin yapılması amaçlanmaktadır. Metnin kuram bölümünde korporatizmle ilgili kimi tartışmalar, çeşitli düşünürlerin korporatizmin teorisine yaptığı katkılar, korporatizmden ne anladıkları ve toplamda korporatizmin neliği ve niteliğine ilişkin nihai bir yorum ile bu ideolojik yönelimin Türkiye örneğinde tarihsel süreç içindeki teorik ve pratik düzeyde kavranma biçimi ele alınacaktır.

Uygulamada ise, saptanan metinlere korporatizmin yansımaları, bu metinlerin dönemleri ve içinde bulunulan toplumsal, ekonomik ve siyasi konjonktür bağlamındaki rol ve işlevleri, kurucu, yönlendirici ve eleştirel boyutları ve yazarlarının onlardan yararlanmaktaki niyetlerini ortaya koymak bu bölümün amaç ve kapsamını oluşturacaktır. Bu çalışmada, Ahmet Ağaoğlu'nun *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* ve *Panorama* ve Şevket Süreyya Aydemir'in *Toprak Uyanırsa* adlı romanları bu bağlamda incelenecektir. Bu metinleri söz konusu amaca uygun olarak, korporatizmin Cumhuriyet Dönemi Türk romanındaki iz düşümlerini en açık biçimde yansıttığını düşündüklerimizden seçtik. Burada, korporatizme ilişkin çeşitli temaları tespit ederek, bu unsurları hem roman kurgusu içinde hem de üretildiği tarihsel bağlamda yorumlamaya ve anlamlandırmaya çalışacağız. Söz konusu olgunun farklı metinlerdeki varlığına odaklanırken kurmaca bir metinde kullanım biçimlerini roman unsurları üzerinden mümkün olduğu kadar betimlemeyi deneyeceğiz.

Bununla birlikte; Etem İzzet Benice'nin fedakârlık, dayanışmacılık, milliyetçilik, kalkınmacılık, devletçilik, halk-seçkin ilişkisi, sınıfsız ve yekpare toplum özlemi, otarşizm, anti-liberalizm, anti-sosyalizm, anti-parlamentarizm, ulus-önder özdeşleşmesi gibi korporatizm evrenine ait kavramları sorunsallaştırdığı *On Yılın Romanı*; Reşat Nuri Güntekin'in özellikle öğretmen ve mühendis arasındaki mesleki dayanışmayı ön plana çıkardığı *Yeşil Gece*; Memduh Şevket Esendal'ın Ankara'yı "sınıfsız ve imtiyazsız tek bir

zümrenin mekânı”⁷³ olarak tasvir ettiği *Ayaşlı ile Kiracıları* gibi romanları ile yine Esendal’ın dayanışmacı bir ütopyayı anlattığı “Yurda Dönüş” adlı öyküsü de incelenmiştir. Bu metinlerde korporatist ideolojinin açık izleri takip edilebilse de uygulama bölümünde ele alınan romanlar düzeyindeki bir yoğunluktan söz edilememesi nedeniyle bunlar için bağımsız birer başlık açılmamıştır. Bu romanlara, Halide Edip Adıvar’ın korporatizm etkisinde yaratılmış bir örgütü⁷⁴ içeren *Yeni Turan*’ını da ekleyebiliriz. Bu roman, 1912 yılında yayımlanmış olmasıyla çalışmanın tarihsel kapsamının dışında kalmıştır.

Son olarak, çalışmanın teori ve uygulama bölümünden sonra gelen sonuç kısmında ise bir ideolojik yaklaşımın, bir dünya görüşünün ya da ekonomik sistemin edebî metinlerde kurgulanma sürecindeki rolü ve onların bileşeni olurken geçirdiği estetik dönüşümlerle; beraberinde incelenen metinlerin güdümlülük dereceleriyle ve yazarların söz konusu olguya yaklaşımlarıyla ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır.

⁷³ Ömer Türkeş, “Güçük Bir Edebiyat Kanonu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C. II, Ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 433.

⁷⁴ H. Bahadır Türk, “Halide Edip Adıvar’ın Liberalizmle İmtihanı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, C. VII, Ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 131; Murat Belge, “Ütopyasız Kalmak”, (Çevrimiçi) <https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/utopyasiz-kalmak-5137458>, 28 Kasım 2003.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KORPORATİST *CORPUS*'UN İNŞASI

Korporatizm üzerine çalışan bir araştırmacının geçmiş ve güncel literatürü tararken dikkatini çekecek ilk unsurlardan biri korporatizmi tanımlamanın ne kadar güç olduğunun farklı kişiler tarafından farklı çalışmalarda sıklıkla dile getirilmesi olacaktır. Tanımlama denemelerinde yaşanan bu güçlüğün birden fazla nedeni bulunmaktadır.

Öncelikle, korporatizm üzerine yazan, fikir beyan eden ya da bu ideolojinin kuramsallaştırılmasına hizmet eden kurucu kişilerin farklı düşünsel geleneklerden gelmeleri, toplumsal, siyasal ya da ekonomik analizlerini çok farklı perspektiflerden üretmeleri ve problemlere farklı toplumsal grupların lehine olacak şekilde çözümler getirmeleri bu nedenler arasında başı çeker.

Korporatizmin “son tahlilde” ne olduğuna ilişkin tanımlamalardaki belirsizlik ikinci neden olarak gösterilebilir. Farklı tanımlamalarda korporatizm bir ideoloji, bir ekonomik sistem, bir siyasal örgütlenme biçimi, bir yönetim sistemi, bir devlet türü, bir toplumsal hareket ya da bir kurumsallaşma yöntemi olarak belirir. Bazı tanımlarda bu unsurların birkaçını birlikte görürüz.

Korporatizmin özellikle 1970’ler ve sonrasında araştırmacıların yoğun şekilde ilgisini çekmesi üzerine çağın yeni şartlarının korporatizm penceresinden irdelenmesi yeni ve güncel tanımlamalara yol açmıştır. Kapitalist sistemin evrimi, emek-sermaye-devlet ilişkilerinde ve devletin toplum hayatında ve ekonomik alandaki rolünde yaşanan değişimler, iktisat ve siyaset biliminin yeni problemlere getirdiği çözümler yeniden bir korporatizm tanımı geliştirme ihtiyacı yarattı. Yaşanan tüm bu kırılmalar korporatizmin dönemselleştirilmesi sonucunu doğurdu. Dönemselleştirmelerde referans noktalarının farklılık arz etmesi ve tanımlardaki kapsayıcılığın değişkenliği mutabık kalınacak bir tanım üretme çabasını zorlaştıran diğer unsurlar olmuştur.

Tüm bunlara ek olarak bir yapının korporatist olarak kabul edilip edilmemesinde korporatizmin ideolojik ya da soyut düzlemde kalması ile ampirik olarak gözlemlenebilir olması arasındaki ikilem de yaşanan tanım güçlüğü'nün nedenleri arasında görülebilir.

Philippe C. Schmitter'e göre korporatist düşünce tarihinde bambaşka motivasyonlar, çıkarlar ve gerekçelerle korporatizmi savunmuş olan kuramcı, ideolog ve aktivistlerden oluşan muazzam bir çeşitlilik bulunmaktadır. Schmitter bu çeşitlilik yelpazesini,

“romantik, organik devlet kuramcısı Friedrich Schlegel, Adam von Müller, G. W. Friedrich Hegel ve Rudolf Kjellen'den; pre-Marksist, proto-sosyalist Sismondi, Saint-Simon ve Proudhon'a; Sosyal Hristiyan, ahlakçı gelenekçi düşünceden Wilhelm von Ketteler, Karl von Vogelsang, Marki de la Tour de Pin, Albert de Mun ve elbette Papa 13. Leo ve Papa 11. Pius'a; Giuseppe Bottai, Guido Bortolotto, Giuseppe Papi ve Francesco Vito'nun faşist otoriteryanizmine; seküler çağdaşlaşmacı milliyetçiliğiyle Mihail Manoilescu'ya; Léon Duguit, Joseph-Paul Boncour, Georges Renard ve Émile Durkheim'in -Fransız geleneği bağlamında- radikal burjuva solidarizmine; Othmar Spann'ın mistik evrenselcilğine; Giuseppe de Michelis ve David Mitrany'nin enternasyonalist işlevselcilğine; Charles Maurras, Oliveira Salazar, Marcello Caetano ve Jean-Brèthe de la Gressaye'nin gerici, psödo-Katolik bütünleşmeciliğine; Walter Rathenau, Lord Keynes ve A.A. Berle, Jr.'ın teknokrat pro-kapitalist reformizmine; George Sorel, Sergio Panunzio, Ugo Spirito, Edmondo Rossoni, Enrico Corradini ve Gregor Strasser'in antikapitalist sendikalizmine; G.D.H. Cole, ilk dönemlerinde Harold Laski, S.G. Hobson ve Ramiro de Maeztu'nun lonca sosyalizmine; bir François Perroux veya bir Henri de Man'ın komüniteryanizmi ya da burjuva sosyalizmine kadar”¹

genişletir. Bu isimlere solidarist kuramcı ve devlet adamı Léon Bourgeois, faşist otoriteryanizmin önemli kuramcısı Alfredo Rocco ve Philippe C. Schmitter, Howard J. Wiarda, Peter J. Williamson, Leo Panitch, Antonio Costa Pinto gibi çağdaş korporatizm kuramcıları da eklenebilir.

¹ Philippe C. Schmitter, “Still the Century of Corporatism?”, *The Review of Politics*, C: XXXVI, No: 1, Ocak 1974, s. 87-88.

Bu çalışmada tüm bu düşünürlerin görüş ve kuramlarına yer verme imkânı bulunmamaktadır. Bununla birlikte klasik korporatist düşünce tarihinde önemli köşe taşı olan düşünürlerin (özellikle de Türkiye’deki korporatist düşünceyi etkilemiş olan Durkheim, Bourgeois ve Duguit gibi solidarist geleneğe mensup olanların) kurama katkılarına ilişkin bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Öte yandan nihai bir korporatizm tanımı geliştirmek bu çalışmanın amacını aşacaktır. Burada amaçlanan, korporatizmin yalınlıktan ve açıklıktan uzak, J. T. Winkler’in ifadesiyle karmaşık ve tutarsız⁷⁶ olsa dahi birçok farklı yaklaşımından korporatizme ilişkin kesişim unsurları ve bir ortak değerler kümesi süzmektir. Bunu yaparken; 1970’ler ve sonrasının, ağırlıklı olarak kendi çağını ele alan neo-korporatist kuramlarına değil; Türkiye’de İkinci Meşrutiyet’ten başlamak üzere erken Cumhuriyet döneminin düşünce ve uygulamalarını etkileyen, araştırmacıların ideolojik ve bariz,⁷⁷ klasik,⁷⁸ köktenci⁷⁹ ya da Eski Ahit korporatizmi⁸⁰ olarak adlandırdıkları 19. yüzyıl ile iki dünya savaşı arasındaki dönemin kuramlarına başvuracağız.

1.1. Proto-Korporatizm: Georg Wilhelm Friedrich Hegel

İlk olarak organik devlet görüşü, sivil toplum anlayışı ve toplum düzeninde korporasyonların etkinliğini ele almasıyla bir proto-korporatist olarak kabul edebileceğimiz Georg Wilhelm Friedrich Hegel’in meseleye ilişkin düşüncelerini inceleyeceğiz.

Ayferi Göze’nin ifade ettiği üzere, “*Hegel fertlerin ve toplumların -kendi deyimiyle milletlerin- ancak organik bir Devlet içinde ve organik bir Devlet tarafından*

⁷⁶ J. T. Winkler, “Corporatism”, *European Journal of Sociology*, C: XVII, No: 1, 1976, s. 100.

⁷⁷ Howard J. Wiarda, *Corporatism and Comparative Politics: The Other Great “Ism”*, New York, ME Sharpe, Inc., 1997, s. 17-21.

⁷⁸ Gerhard Lehmbruch, “Liberal Corporatism and Party Government”, *Comparative Political Studies*, C: 10, No: 1, Nisan 1977, s. 95; Chris Thornhill, “The Rise and Fall of Corporatist Constitutionalism: A Sociological Thesis”, *Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe*, Ed. Antonio Costa Pinto, New York, Routledge, 2017, s. 82.

⁷⁹ Randall K. Morck ve Bernard Yeung, “Corporatism and the Ghost of the Third Way”, *Capitalism and Society*, C: V, No: 3, 2010, s. 5.

⁸⁰ Andrew Cox, “The Old and New Testaments of Corporatism: Is it a Political Form or a Method of Policy-making?”, *Political Studies*, C: XXXVI, 1988, s. 294.

gerçek bir varlık ve değer kazanabileceklerini kabul etmiştir. Fertlerin ve milletlerin organik Devlet içinde varlık ve değer kazanmalarını ise diyalektik metotla, yani ‘üçlü gelişme safhası’ [tez-antitez-sentez] içinde açıklamıştır.”⁸¹ Diyalektiğin tez safhasını karşılıklı sevgi esasına dayanan ve bireyleri arasında organik bir bağ olan “aile” oluştururken; bunun antitezi, bireylerin hareket ve davranışlarına menfaat endişelerinin hâkim olduğu, bunlar arasındaki ilişkilerin egoizm üzerine kurulduğu “medeni toplum”dur. Toplumdaki ilk organik birim olan ailenin aksine medeni toplum, yalnızca bireylerin menfaatleri dolayısıyla herhangi bir bütünleşme olmaksızın yan yana geldiği sosyal teşekküller kurarak içinde yaşadığı inorganik bir birimdir. Diyalektiğin üçüncü, yani sentez safhasını ise organik devlet teşkil eder.⁸²

“Organik devletin kuruluşunda ferdi iradelerin ve ferdi menfaatlerin hiçbir rolü olmayacaktır. Hegel bu devleti objektif ruhun en yüksek derecesi, aklın en mükemmel ve ahlakiliğin en yüksek tezahürü olarak karşılamıştır.

Fert de Hegel’e göre gerçek varlığına, gerçek değerine bu organik Devlet içinde ve bu devletin bir parçası olarak kavuşacaktır. Bu tarz düşüncenin sonucu olarak fert, devlete karşı bir hak ileri süremeyecektir. Fert devletin görevler yüklediği bir kimsedir; fert, devlet içinde eriyecek ve devlet denilen organik bütünün bir selülü durumuna düşecektir.”⁸³

Hegel organik devletin sosyal yapısını kurgularken toplum içinde sınıfsal bir hiyerarşi olduğunu varsaymıştır. Mülk ve irat sahipleri, zengin ve aydın kişiler; sanayiciler ve devlet memurları olmak üzere üç kategoriden müteşekkil birinci grup, toplumsal hiyerarşinin üst basamağını oluşturuyordu. Alt sınıf ise emekçilerden müteşekkildir. Üst sınıfa mensup olanlar, tek dereceli seçim sistemiyle devlet yapısı içinde temsilcilerini bulundurabiliyorken emekçilerin oy kullanma hakkı yoktur. Korporasyonlarda ve sendikalarda örgütlenecek olan emekçiler, kendi aralarından seçtikleri temsilcileri meclise

⁸¹ Ayferi Göze, **Korporatif Devlet: XIX ve XX inci yüzyıllarda Avrupada Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968, s. 48-49.

⁸² A.e.

⁸³ A.e., s. 49-50.

göndererek devlet yapısına dâhil olurlar. Bu korporatif meclislerin yasama hakkının olmadığı, yalnızca istişari mahiyette oldukları hatırlanmalıdır.⁸⁴

Hegel, organik devlet teorisini ortaya atmakla birlikte devlet ile sivil toplumun faaliyet alanlarını da birbirinden ayırır. Modern devlet yapısında devlet işlerini uzmanlaşmış kamu görevlileri yürütürken, yurttaşların devlet yönetimine doğrudan erişimleri yoktur. Siyasal alanda devletin hacminin büyümesiyle toplum siyasetin dışında kalmaya başlamış, hatta depolitize olmuştur. Sanayi Devrimiyle birlikte toplum faaliyet merkezi olarak sivil alana kaymış ve odak noktası da ekonomi olmuştur. Hegel bu saptamada bulunarak mevcut durumu sisteminde somutlaştırma yoluna gitmiştir. Buna göre devlet idari, anayasal ve askerî işleri kapsayan siyasal alanda, toplum ise toplumun ilk ve en temel organik birimi olan aileden “ekonomik işlev”i devralarak sivil alanda faaliyet gösterecektir. Bu bağlamda Hegel, topluma ekonomik faaliyetlerini devletten bağımsız biçimde yürütebileceği ve bunu yaparken de haklarının korunacağı sivil bir alan açmıştır. *“Hegel’in ‘sivil toplum’u adalet, insan hakları ve özel mülkiyetin korunumunu kapsar ve tüm bunları devletten bağımsız bir ekonomiye dayandırır. Hegel’in ‘sivil’ ya da ‘toplumsal’ olarak kavramsallaştırdığı nitelik, devlet müdahalesinin olmayışına yapılmış bir vurgudur. Modernitenin bu gelişimi Hegel’e göre ahlaken Orta Çağ’dakinden daha üstün bir devlet formu ortaya koyar.”*⁸⁵

Hegel’in ekonomik karakteriyle çerçevelediği sivil toplum, duygusal karakterli aile ile tam bilincin mümessili olan devlet arasında hem bir ara-alan hem bir aracı konumundadır. Bu alan içinde birey, liberal-kapitalist piyasa ekonomisindeki aktörlerin bireyci karakterini tamamıyla dışlamış değilse bile ondan gayet farklı bir profil çizer. Hegel’in sivil toplumu içinde ekonomik faaliyetler bir karşılıklı bağımlılık esasına dayanır. Bu yapıda her bireyin kendine ait, tikel çıkar ve amaçları vardır. Ancak birey, bu amaçlarını diğer bireylerin tikel amaçlarını işin içine dâhil etmeden gerçekleştiremez. Dolayısıyla diğerlerinin amaçları, bireyin kendi amacını gerçekleştirmesinde bir araca

⁸⁴ A.e.

⁸⁵ Kinga-Koretta Sata, “Re-modelling the Guild-System: Corporatism in Hegel’s *Philosophy of Right*”, *Politica*, C: LV, No: 1, 2010, s. 5.

dönüşür. Bu karşılıklı ve birbirine doğrudan bağımlı amaçlar ilişkisinin neticesinde her bir birey amacını gerçekleştirebileceği için tikel amaçlar genel/evrensel amaç mahiyetini alır. “*Bu ‘evrensellik’; [birinci olarak] serbest piyasaya için rasyonalitenin ve [ikinci olarak] serbest mübadele sürecine katılmış bireylerin tamamen birbirine bağımlı olmasından müteşekkil bir sistemin bir bileşeni ya da parçası olduğunu ve amaçlarını gerçekleştirebilmenin başkalarının amaçlarını gerçekleştirebilmesiyle iç içe geçmiş vaziyette olduğunu fark etmesinin bir sonucudur.*”⁸⁶ Hegel için önemli olan bireyin karşılıklı bağımlılık duygusunu deneyimleyebilmesidir; böylelikle evrenselliğe ilişkin bir öz-bilinç geliştirebilecektir. Şu hâlde Hegel’in sivil toplumu; bireysel çıkarları yok saymayan ve inkâr etmeyen fakat bunlar arasında bir bağımlılık ve karşılıklılık ilişkisi kuran, öte yandan liberal-kapitalist anlamıyla salt kendi çıkarı peşinde koşan bencil bireyi aşan bir model inşa etmiştir. Kısacası, “her biri”nin birliği, Hegel düşüncesinin ana temasını oluşturmaktadır.⁸⁷

Hegel düşüncesinde korporasyonlar sivil toplum içinde kurgulanmış fakat onun da sınırlılıklarını aşan bir yapı arz eder. Hegel’de korporasyonun genelleştirilmiş bir ifadesi vardır. Buna göre devlet tarafından tüzel kişilik olarak tanınan herhangi bir insan birliği ya da insan topluluğu korporasyondur. Kiliseler buna bir örnek teşkil eder. Ancak Hegel’in sivil toplumun öne çıkan ekonomik karakteri sebebiyle özel olarak inceleme altına aldığı korporasyonlar meslek teşekkülleridir. Özel anlamıyla korporasyon, somut ve evrensel bir amaca sahip meslek birlikleridir. Hegel amacın somutluğuyla, korporasyonun amacının ticaretle ve ticari çıkarlarla sınırlı olduğuna atıfta bulunmaktadır. Amanın evrenselliği ise korporasyonun her bir mensubunun tikel çıkarlarını birleştirmesi ve birbirine bağımlı kılmasından ileri gelir.

Toplum yapısı içinde korporasyonların ekonomik, siyasi ve ahlaki işlevlerinin iç içe geçtiği birçok rolü bulunmaktadır. Üyelerinin ve ailelerinin refahını güvence altına almak, faaliyet alanında eleman yetiştirmek ve müstakil iç örgütlenmeye sahip olmak gibi

⁸⁶ A.y., s. 6.

⁸⁷ A.y.

ekonomik işlevlere birçok ahlaki işlev eşlik eder. Örneğin, korporasyonlar meslek etiğini bir ilke olarak sivil topluma yerleştirerek, serbest piyasa ekonomisindeki çarpıklıkları polisiye önlemlerden daha etkili olacak bir yöntemle çözmüş olacaktır. Yeni çağda çözülmüş ve kamusal alandan dışlanmış olan modern-öncesi aile yapısının birçok işlevini üstlenecek, modern devletin aileden sonra ikinci ahlaki kökenini teşkil edecektir. Bir aile gibi üyelerinin ekonomik refah ve statülerini gözetecek, dolayısıyla onların bir ihtiyacı ifade eden ve bir hak addedilen tikel amaçlarını tatmin edecek, bir taraftan da meslek etiğini tanımlayarak amaç birliği duygusuyla evrensel amaçlarını gerçekleştirmelerini sağlayacaktır. Kent yaşamında toplumdan soyutlanmış olan atomistik birey, korporasyonlar aracılığıyla devlet tarafından tanınma şansı bulacak ve ekonomik, siyasi ve ahlaki düzenin içinde kendine yer bularak yalnızlaşmayacak ve bir statü kazanabilecektir. Bir korporasyona üye olmayarak ekonomik faaliyetlerini bağımsız şekilde yürüten atomize olmuş birey salt kendi çıkarını düşünecek, böylelikle hem refahının istikrarını riske atacak hem de korporasyon tarafından -dolayısıyla kamu otoritesi tarafından- denetlenmediği için gayriahlaki yollara sapabilecek, topluma ve devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyecektir. Aynı durum devlet tarafından tanınmayan meslek teşekkülleri için de geçerlidir. Hegel'in modern devletin kuruluşunun ve işleyişinin ön şartı, gücünün ve birliğinin garantisi olarak gördüğü korporasyon, devletten bağımsız ya da onun aleyhinde örgütlenemez.⁸⁸ Korporasyon üyeliği tüm bu bakımlardan bireyin ahlaki varlığını ve statüsünü garanti altına alarak ve “*devleti, atomize olmuş bir toplumun yaratacağı tehlikelerden*”⁸⁹ koruyarak ikili işlev üstlenecektir.

Korporasyonların bir başka işlevi de aşırı yoksullaşma ve aşırı zenginleşmenin önüne geçmesidir. Hegel'e göre refah düzeyinde eşitsizlik doğaldır fakat bir ayaktakımı zihniyetinin hâkim olmasına ve kişilerde itibar kaybına sebebiyet veren aşırı yoksulluğun ve ihtiyaç duygusunun sonsuzluğuna ve başka bireylerin kıskançlığına neden olan aşırı zenginleşmenin toplumsal birliğe vereceği zarar aşîkârdır. İhtiyaç hâlinde korporasyon içi yardımlaşma faaliyetleriyle hem zenginin sistematik olarak yoksullara yardım ettiği

⁸⁸ A.y., s. 8-9.

⁸⁹ A.y., s. 11.

çarpık hayırseverlik düzenine bağımlı kalmadan hem de sivil toplumun temeli olan emekle geçinme ilkesinden sapmadan bir denge kurulabilecektir. Yardım faaliyeti vasıtasıyla ihtiyaç sahibi üye de arkadaşının ihtiyacını karşılayan üye de böylelikle korporasyona katılım amaçlarını tecrübe etmiş olacak, korporasyonun ahlaki-evrensel amacı da bu yolla gerçekleşecektir. Evrensel amaç arayışı birey için ahlaki bir görevdir. Korporasyon bireye bu ahlaki görevi yerine getirme fırsatını da sağlamaktadır.⁹⁰

Bireyin ve sivil toplumun, devletin yönetimine doğrudan katılım sağlamadığı ancak istişari özellikler taşıyan korporatif bir meclis yapısı içinde sürece dâhil olduğundan söz edilmişti. Ancak korporasyonların yasama yetkilerinin olmayışı, onların siyasal ve toplumsal durumdaki rollerini önemsizleştirmemektedir. Korporasyonların iç içe geçmiş işlevlerinin bir veçhesi de burada kendini göstermektedir. Öncelikli olarak, korporasyonların mesleki eğitimin yanı sıra idari işlere yönelik eğitimler vermesi üyelerinin korporatif meclisteki faaliyetleri bakımından da onları geliştirir. Mecliste korporasyonlarda ortak çıkara ilişkin kazandıkları tecrübelerden faydalanırlar ve bu tecrübeleri meclise aktarırlar. Böylelikle korporasyon zihniyeti ve ruhu, devlet zihniyeti ve ruhu olur.⁹¹ İkinci olarak, orta sınıfın büyük bölümünü oluşturan ve halk kitlesi içindeki hukuk bilincini ve entelektüel zekâyı taşıyan devlet memurlarının “*izole bir aristokrasi oluşturmalarına ve eğitim ve kabiliyetlerini keyfî bir tahakküm aracı olarak kullanmalarına mâni olan bu kurumlardır.*”⁹² Son olarak, bu siyasi katılımı kendini gösteren korporasyonların bir başka işlevi yurttaşın devletine yabancılaşmasının önüne geçmektir. Bu katılım vasıtasıyla birey ve sivil toplum (daha özelde korporasyon) devleti ve devleti temsil eden monarkı ve memurları denetleme imkânı bulacaktır. Bu denetleme olmazsa birey kendini muazzam bir devlet gücü karşısında bulacaktır. Devletin görevi yurttaşları korporasyonların bünyesine dâhil etmek suretiyle toplumun atomizasyonunun ve yurttaşın devlete yabancılaşmasının önüne geçmektir.⁹³

⁹⁰ A.y., s. 11-12.

⁹¹ A.y., s. 14.

⁹² A.y., s. 13.

⁹³ A.y.

Kısacası, “*korporasyonlar bir yandan bireylerin ekonomik ve ahlaki pozisyonlarını güvence altına alacak, diğer yandan hem üyelerine ikinci bir aile olacak hem de devletin temsilî siyasal yapısının bileşenlerinden olacak kurumlardır.*”⁹⁴

Sonuç itibarıyla Hegel, ortaya koyduğu görüşlerle korporatizm düşünce tarihinin önemli köşe taşlarından biri olmuştur. Hegel’in kuramında korporatist ideolojinin değer addettiği birçok unsura rastlarız. Toplumun işlevsel ayrışması; toplumun statü temelli ve hiyerarşik olarak düzenlenmesi; organik birlik ve bütünlük ilkesi; tek tek bireylerden ziyade toplumun ve devletin selameti ve bunların çıkarlarının önceliği; haklardan ziyade ödevlerin öncelenmesi; devletçilik; toplumsal dayanışma ve uyum; temsilin çıkar temelli olması ve bireyin değil, grup temsiline ön plana çıkarılması ve meslek teşekkülleri ile korporasyonlarda örgütlenme, bunlar arasında sayılabilir.

1.2. Radikal Muhafazakârlık: René de La Tour du Pin

19. yüzyılın son çeyreğinde liberal-kapitalist sistemin Avrupa’da yarattığı problemlere radikal sağ muhafazakâr yanıtların en önemlilerinden birini René de La Tour du Pin’in korporatist kuramı teşkil eder.

Fransız Devrimi’nden kısa bir süre sonra, tasarımı hazırlayan Jean Le Chapellier’nin adıyla anılan bir yasa Ulusal Mecliste ilan edilmiştir.⁹⁵ Bu yasa,

“birey ile genel menfaat arasına girecek her türden aracı kurum oluşturma girişimini yasa dışı ilan ederek tüm teşekkülleri yasaklamıştı. Dolayısıyla sivil teşekküllerin ve aracı kurumların önceliğini savunmak Jakoben devletin ahlaki ve siyasi temellerine ve onun yurttaşlık anlayışına meydan okumak anlamına gelecekti. (...) La Tour du Pin ve çağdaşı Albert de Mun ve Charles Maurras gibi reaksiyonerler, en tepede devlet olmak kaydıyla, mesleki korporasyonların sınıf uyumunu güçlendirdiği, bireyi bireyciliğin ve maddeciliğin zararlı etkilerinden koruyan, devletin baskıcı

⁹⁴ A.y., s. 14-15.

⁹⁵ Bernard S. Bachrach vd., “France”, **Encyclopedia Britannica**, (Çevrimiçi) <https://www.britannica.com/place/France/Restructuring-France#ref465205>, 29 Eylül 2021.

faaliyetlerine karşı siper vazifesi gören bir işlevsel gruplar hiyerarşisi kurmak suretiyle bir yönetim şekli tasavvur etmişlerdir.”⁹⁶

Bu noktada, La Tour du Pin’in ideolojisinin somutlaşmış şekli olan bu yönetim şeklinin ve korporatist düşüncesinin kurucu unsurlarının ele alınması faydalı olacaktır.

Öncelikli olarak, “insanı birçok hakka sahip, izole ve toplumdan soyutlanmış bir birey değil, doğası gereği sosyal, belirli bir toplumsal bağlamda doğmuş ve türdeşlerine karşı görevleri olan bir yaratık” şeklinde tanımlayan La Tour du Pin’e göre toplumdaki birçok problemin kaynağı, hakları öncelerken görev ve sorumlulukları görmezden gelen bireycilik ideolojisi. Yazar, bireyi toplumun en temel birimi ve yapı taşı olarak kabul eden, bireyi bencil çıkarlarına odaklanıp, türdeşlerine karşı olan görevlerini küçümsemeye ve ihmal etmeye sevk eden bu ilkeye katı biçimde karşı çıkmıştır.⁹⁷

Bununla birlikte bu düşünce tarzı yazarı insanı salt görev, sorumluluk ve yükümlülüklerden ibaret bir canlı olarak görme noktasına getirmemiş, kişilere belli haklar da tanımlamıştır. Özel mülkiyet hakkı bunlardan biridir. Özel mülkiyeti insanın doğal, temel ve değişmez hakkı olarak tanımlamakla birlikte bireyin mülkiyeti üzerinde sınırsız kullanım hakkı olduğunu iddia etmez. Özel mülkiyet meselesine de toplumsal yarar perspektifinden bakarak özel mülkiyetten toplumun çıkarına rağmen -ya da en azından topluma herhangi bir fayda sağlamayacak biçimde- yararlanmak bu hakkın beraberinde getirdiği görev ve sorumluluklara aykırı düşer. Servet dağılımı ve refah düzeyinde mutlak eşitliğin mümkün olmadığı bilincinde olan düşünür, yoksulların da dünya üzerindeki nimetlerden faydalanmaya hakkı olduğu fikrinden hareketle, toplumun bu mülkiyet üzerinde doğal bir hakkı olduğunu savunur.⁹⁸

⁹⁶ Mike Hawkins, “Corporatism and Third Way Discourses in Inter-war France”, **Journal of Political Ideologies**, C: VII, No: 3, s. 302.

⁹⁷ Joseph F. X. Sladky, “A Program for a Christian Social Order: The Organic Democracy of René La Tour du Pin”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) School of Theology and Religious Studies of the Catholic University of America, 2012, s. 225-227.

⁹⁸ A.e., s. 235-239.

La Tour du Pin; özel mülkiyet anlayışı, tasarladığı toplum düzeni ve emek problemine yaklaşımıyla tam bir anti-kapitalisttir. Tipik bir muhafazakâr olarak devrimci toplumsal hareketlerden büyük endişe duyan düşünür; işverenler ile emekçiler, zenginler ile yoksullar arasındaki uçurumu derinleştirdiği ve bunun da söz konusu grupların marjinal unsurlarını harekete geçirdiğini savunarak faizcilikle eş değerde gördüğü kapitalizme sert biçimde hücum eder. Aynı şekilde çiftlik sahiplerinin arazilerinin kullanım hakkını devretmelerine de karşı çıkar. Çünkü bu şekilde arazi sahibi hem toplumsal sorumluluğunu yerine getirmemekte, yani çalışmamakta, hem de ürettiği artık değer için çiftçiye ve ortakçıya herhangi bir ek ücret ödememektedir. Dolayısıyla faizcilik, faizci spekülâtlülük ve emek vermeden kazanılan her türden kazanç; bunlarla beslenen belli bir sınıfın hiç çalışmasına gerek olmadan emekçinin enerjisi üzerinden aşırı zenginleşmesine ve toplumun bu sebeple keskin biçimde ikiye bölünmesine neden olmaktadır. Bununla beraber emekçilerin üretim araçlarında belli oranda pay sahibi olmasının işveren ve emekçi sınıfları arasındaki nefreti bitireceğini ileri sürer.⁹⁹ John Clarke Adams'ın ifadesiyle La Tour du Pin'in bu bağlamdaki amacı en iyi kendi sözleriyle özetlenebilir: “*Yaşam için dövüşmektense yaşam için anlaşmak.*”¹⁰⁰

Düşünür kapitalizm eleştirisini, kapitalizm ile kapitalizm öncesi üretim tarzını rekabet bağlamında kıyaslayarak sürdürür. Buna göre,

“kapitalizm sermayesini korumak için üretim maliyetlerinden kısmakta ve en düşük emekçi ücreti ve hammadde fiyatına yönelmekte, nihai üründe en düşük maliyetle en niteliksiz ürünü ortaya çıkarmaktadır. Bu da en iyi çalışan işçi ya da en kaliteli hammadde ve en nitelikli nihai ürün yerine, en ucuz olana rağbet edilmesine sebebiyet vermektedir. (...) Oysa loncaların idare ettiği korporatif sistem, fiyatların adil fiyat düzeyinin üstüne çıkmasına izin vermemekteydi zira kamu otoritesi tarafından daimi olarak denetlenmekteydi. Ayrıca ustalar ürün kalitesinin selametinden sorumluydu. Sözü edilen sistemde de rekabet vardı (zira rekabet üretimin ruhudur) ancak buradaki rekabet aynı emekçi ücretiyle aynı ürün fiyatı ve aynı hammadde fiyatıyla en iyi ürünü üretebilmeye odaklanmıştı. Bu sistemde herkes

⁹⁹ A.e., s. 297-302.

¹⁰⁰ John Clarke Adams, “Some Antecedents of the Theory of the Corporative System”, **Journal of the History of Ideas**, C: III, No: 2, Nisan 1942, s. 185.

kazanıyordu. Müşteri en iyi ürünü alıyor, emekçi ile ustasının şartları güvence altına alınıyordu.”¹⁰¹

Sonuç olarak La Tour du Pin’e göre kapitalizmi ıslah etmeye çalışmaya gerek yoktur. Bunun yerine organik toplumsal örgütler, yani korporasyonlar kurulmalıdır. Bunlar faizci uygulamalar için büyük bir tehdit oluşturacak ve kapitalizm terk edilip yerine korporatizm getirilecektir. La Tour du Pin kurumsal istikrarı, toplumsal barışı ve adaleti güvence altına alacak yegâne rejimin korporatizm olduğunu iddia ederken tam bir anti-liberal ve anti-sosyalist pozisyonundan konuşur. Bunları; ne emekçi sınıfın menfaatlerini korumakta başarısız olan, onları sürekli bir işsizlik tehdidi altında bırakan ve tam bir istikrarsızlık hâline sürükleyip devlete düşman olarak despotik sosyalizme yönelmelerine sebebiyet veren liberalizm ne de mülkiyet hakkına saygı göstermeyen sosyalizm sağlayabilir. Oysa korporatizm, “*sıkı toplumsal bağlar inşa eder, herkesi toplumsal uyum içinde bir araya getirir ve neticede ortak faydaya teşvik eder.*”¹⁰²

Yazar korporatist sisteminin çekirdeğini oluşturan korporasyonu, aynı mesleğin farklı unsurlarını (işverenler, beyaz yakalılar ve mavi yakalılar) bir araya getiren topluluk, şeklinde tanımlamaktadır. Bu sistem içinde korporasyonların birçok kritik işlevi vardır. Birincisi, korporasyonlar bir korporatif miras teşkil ederler. Bu şu anlama gelir. Korporasyonların bileşenleri olan işveren ve emekçilerin katkılarıyla, emekçilerin işsizlik ve emeklilik durumlarında, sosyal güvenlik şartlarının insani bir düzeyde tutulmasında ve mesleki eğitim süreçlerinde kullanılmak üzere kolektif mülkiyet mahiyetinde fonlar oluşturulur. Bu; sanayi sektörünün tüm yönleriyle selametini sağlayacak maddi bir işlev üstlenirken, aynı zamanda bir “çalışanlar kardeşliği” olgusunun ete kemiğe bürünmüş bir hâli olarak ahlaki bir miras da teşkil edecektir. Korporasyon; ihtiyat fonu, yardım fonu, kredi gibi pozitif geleneklerin sürdürülmesini sağlar.

Korporasyonların ikinci bir işlevi, hem emekçilerin hem işverenlerin mesleki yeterliliğinin ölçülmesini ve onaylanmasını sağlamaktır. Korporasyonlar tarafından

¹⁰¹ Sladky, “The Organic Democracy of René de La Tour du Pin”, s. 303.

¹⁰² A.e., s. 339.

verilecek sertifikalarla vasıflı işçi ve işveren profili oluşturulacaktır. İşçi ve işverenlerin mesleki yeterliliğinin ölçütlerinden birinin ahlakilik olması da dikkatten kaçmamalıdır.

Üçüncü olarak, korporasyonlar sektörün ve korporasyonun tüm bileşenlerinin barış ve dayanışma içinde idareye katılımını sağlama işlevi görür. Büyük sanayide kapitalist-işçi-işveren; tarımda çiftlik sahibi-çiftçi-ortakçı; esnafılık, zanaatkârlık ve ticarete usta-kalfa-çırak şeklinde hiyerarşik olarak sıralanan sektörün tüm bileşenleri, sendikalarda olduğu gibi ayrı kurumlarda örgütlenmek yerine aynı korporasyonda bir araya gelecek ve korporasyonun selametine verdiği hizmet nispetinde temsilci bulundurarak idarede söz sahibi olacaktır. Sektörün farklı bileşenlerinin farklı kurumlarda örgütlenmesi hâlinde herkes kendi grubunun çıkarının peşinde olacağı için sınıf çatışması körüklenecektir. Bu uygulama, ortak amaç için çalışma duygusunu teşvik ederek sınıf çatışmasının önüne geçmekte işlevsel olacaktır.¹⁰³

Korporasyonların en önemli işlevlerinden biri de devletle birey arasında bir tampon bölge fonksiyonu görmesidir. Bu aracı kurumlar ortadan kalkarsa tabandan kaotik ve dizginlenemez özgürlük talepleri gelecektir. Devlet de toplumsal düzeni yeniden tesis etmek için kısıyıcı ve kapsamlı bir otoriterlik yaptırımını uygulayacaktır. Bu tehlikelere karşı korporasyonlar gücün merkezden çevreye dağılmasını sağlayacak ve tabandaki sınırsız özgürlük hareketiyle tepeden gelecek tiran otoritesine karşı fren mekanizması fonksiyonu görecektir. İnsanları adil olmaya ikna etmekle yetinilmemesi, adil olmaya mecbur edilmesi gerektiğine inanan yazar, özgürlüğün de otoritenin de istismar edilmesinin önüne geçme yöntemini, gücünü yasalardan alan korporasyonda bulur.¹⁰⁴

Korporasyonlar, çalışma koşullarının insani düzeye çekilmesini sağlayarak, toplumun yapı taşı olan ailenin şeref, haysiyet ve ahlakını muhafaza etmesini sağlayarak yine bir ahlaki işlev üstlenir. Emekçi ücretleri belirlenirken referans noktası liberal arz ve talep anlayışı değil, emekçinin ve ailesinin temel ihtiyaçlarını karşılayacak, dürüstçe ve haysiyet içinde yaşamasını sağlayacak adil ücret ilkesi olmalıdır. La Tour du Pin'in

¹⁰³ A.e., s. 312-319.

¹⁰⁴ A.e., s. 342-346.

korporatizm sisteminde emekçi ücretleri, çalışma saatleri ve özlük haklarına ilişkin işverenlerin opsiyonel olarak kullandığı ya da hayırseverlik maksadıyla uygulamaya koyduğu düzenlemeleri devlet yasalar yoluyla güvence altına alarak mecburi hâle getirecektir.¹⁰⁵

La Tour du Pin'in korporatist sisteminde devletin önemli bir yeri vardır. Devleti, *“ulusal çıkar adı verilen ortak menfaat ekseninde örgütlenmiş bir ulusun iktidar ve kuvvetinin toplandığı bütün”*¹⁰⁶ şeklinde tanımlayan yazar, istikrarlı toplumsal şartlar oluşmadan istikrarlı siyasi şartların da oluşamayacağı düşüncesinden hareketle ve kapitalizmin bu bağlamdaki yıkıcı rolüne atıfta bulunarak korporatist sistem dâhilinde devletin devreye girmesi lazım geldiğini söyler. Bu bağlamda korporasyonlar yaşamlarına bağımsız olarak başlamalı, olgunlaşana kadar günün acımasız rekabet koşullarına karşı devlet bunlara çeşitli imtiyazlar tanımalıdır. Hatta olgunlaştıktan sonra da -iç işlerine karışmamak kaydıyla- devlet, korporasyonların üzerinden elini çekmemeli, kamu yararına hizmet ettikleri ve toplumsal barış ilkeleri sınırında kaldıkları müddetçe her türlü dış etkiye karşı onları korumalıdır. Eğer korporasyonlar görevlerini yapmazsa kamu yararı adına devlet meseleye el koyabilir. İcap ettiğinde emekçi sınıfın menfaatlerini desteklemek adına yasama organı üzerinden duruma müdahil olabilir. Piyasa istikrarını ve emekçilerin iş güvencesini sağlayarak ulusal emeği koruyan devlet, emekçiler arasında ulusal dayanışmayı da sağlayabilecektir.¹⁰⁷

Bu noktada devletin otoritesinin La Tour du Pin düşüncesinde sınırsız olmadığını hatırlamak gerekir. Devletin başlıca görevi ulusu ortak menfaatlerine ulaştırmaktır ve faaliyet alanını bu amaç sınırlar. Bunun dışına çıkmamalıdır.

La Tour du Pin'in işlev temelinde örgütlenen ekonomik ve toplumsal sistemi giderek siyasal alana doğru genişler. Düşünür, coğrafi temsil sistemiyle sınırlı kalan liberal parlamentarizme karşıdır çünkü milletvekilleri bu sistemde ulusal yaşamın asli

¹⁰⁵ A.e., s. 246-248.

¹⁰⁶ A.e., s. 358.

¹⁰⁷ A.e., s. 339-346.

olarak dayandığı din adamları, ordu mensupları, sulh hâkimleri, çiftçiler, sanayiciler ve tüccarlar yerine, seçmenin gerçek çıkarlarından, fikirlerinden ve ihtiyaçlarından bihaber kişilerden oluştuğunu öne sürer. Böylece vekiller belli bir toplumsal grup ya da sınıf için değil, tüm çıkarların ortak olamayacağı geniş bir bölge ya da bütün ülke adına konuşur ve düzenlemeler yaparlar. Son tahlilde bu son derece verimsiz bir sistemdir. Dolayısıyla temsilde de coğrafiliği değil toplumsal işlevi esas almak gerekmektedir.¹⁰⁸

La Tour du Pin, özünü birlik ruhunun oluşturduğu siyasal korporatif sisteminde toplumsal çıkarları esas alır. Yazara göre dört ana toplumsal çıkar vardır:

“1- Dinî ve ahlaki çıkarlar [din adamları, öğretmenler, profesörler, yargı organı mensupları, hayırseverlik kurumlarında çalışanlar]

2- Kamu çıkarları [kamu hizmetinde çalışanlar ve serbest meslekler: sulh ceza hâkimleri, ordu mensupları, polisler, avukatlar, noterler, doktorlar, sanat, edebiyat, felsefe ve bilim alanında çalışanlar]

3- Tarımsal ve kırsal çıkarlar [çiftçiler, ormancılar, bağcılar]

4- Endüstriyel ve ticari çıkarlar [fabrikatörler, işçiler, tüccarlar, bankerler, esnaf ve zanaatkârlar]

(...) Bu dört grubun her biri yerel düzeyde bir meclis oluşturacaktır. (...) Bu korporatif meclislerin oynayacağı dört ana rol bulunmaktadır:

- a) Emeğe ilişkin şartları düzenlemek, ücretleri ve ücret oran ve sınırlarını belirlemek, ticarete ilişkin faydalı gelenekler tesis etmek ve ekonomik şartlar içinde endüstrinin durumuna göre bu gelenekler üzerinde ayarlamalar yapmak,
- b) Mesleki organa ilişkin alınan kararların hukuki denetimini yapmak ve adaleti tesis etmek,
- c) Yardım fonu, emeklilik fonu, hastalık fonu, işsizlik fonu, kaza sigortası, sosyal tesisler ve her türden kolektif kazanım için ortak menfaat kurumları tesis etmek,
- d) Mesleki çıkarlar üzerine çalışmak ve bunları korumak. Her ihtiyaç ânında somut biçimde sürece dâhil olmak.”¹⁰⁹

¹⁰⁸ A.e., s. 354-355.

¹⁰⁹ A.e., s. 380-381.

Bu dört meclis bir araya gelerek, kent düzeyinden eyalet düzeyine taşınarak Eyalet Meclisi adında bir üst meclis oluşturacaktır. Bu korporatif meclisin başlıca görevi ulusun kalıcı hak ve menfaatlerini temsil etmek ve başta iş ve özel mülkiyetle ilgili olanlar olmak üzere yasama sürecine katkıda bulunmaktır. Her eyalette bulunan bu Eyalet Meclislerinin üzerinde bir de, üyeleri hükûmet tarafından atanacak olan istişari nitelikli bir merkezî üst temsil organı bulunacaktır. Toplumsal hiyerarşinin tepesinde bulunan monarkın temsilcisi mahiyetindeki bu organa Devlet Konseyi adı verilmektedir. Yazar son olarak da devlet organları arasında yaşanabilecek olası uyuşmazlıkları çözecek, aynı zamanda da anayasanın bekçisi olacak bir yüksek mahkeme tasarlamıştır.¹¹⁰

La Tour du Pin'in sisteminde korporatif nitelikli Eyalet Meclislerinin yanı sıra bir de vergi mükelleflerinin delegeleri seçtiği, coğrafi temsil esaslı Milletvekili Meclisi vardır. Bu meclisin görevi ise zamanın kamuoyunu yansıtmak ve bütçe oluşturmaktır.¹¹¹

La Tour du Pin'in korporatizm düşüncesini özetlemek gerekirse, liberal kapitalizm ve liberal parlamentarizmin toplumda yarattığı düşünülen krizlerin temelinde öncelikli olarak bireycilik ideolojisi yatmaktadır. Tüm bu sorunların üstesinden gelebilmek için toplum bireysel çıkarlarını bir kenara bırakarak, ulusun ortak çıkarları etrafında örgütlenmeli ve ulusun menfaatine olacak şekilde dayanışmalıdır. Yurttaşlar haklarından önce topluma karşı olan ödevlerini hatırlamalıdır. Ancak birey fedakârlık göstererek toplum içinde erirken sosyalist düzene benzer şekilde özel mülkiyet gibi temel haklarından tamamen feragat etmemeli ve bir hak olan özel mülkiyeti hem kendi hem toplum çıkarı için kullanarak bunu aynı zamanda bir ödevle dönüştürebilmelidir.

Toplumun temel birimi olan ailenin içinden başlamak üzere hiyerarşik olarak düzenlenen toplum birlik ve bütünlük içinde hareket etmelidir. Tipik bir anti-kapitalist muhafazakâr olan La Tour du Pin sınıfların varlığını inkâr etmemekte ancak bunlar arasındaki nefret ve çatışmayı sona erdirerek bir kardeşlik ve dayanışma ilişkisi kurmak gerektiğine inanmaktadır. Kapitalizm yerine kapitalizm öncesi üretim tarzını ve üretim

¹¹⁰ A.e., s. 378-379; Göze, **Korporatif Devlet**, s. 60-61.

¹¹¹ A.e.; Sladky, "The Organic Democracy of René de La Tour du Pin", s. 377.

ilişkilerini ihya etmek istemektedir. Buna bağlı olarak birey ve grup hiyerarşisini ve toplum içinde işlevsel ayrışmayı gerektiren korporatif ekonomik sistemden yanadır. Bu sistemin çekirdeğinde de sanayi, tarım ya da esnaf ve zanaatkârlık sektörlerinin tüm bileşenlerinin bir araya gelerek ticari ve ahlaki dayanışma sergiledikleri, duygusal ve işlevsel birlik yaratma kabiliyetine sahip mesleki korporasyonlar bulunmaktadır. Düşünür, en yüce amaç olan ulusal çıkarları koruması ve buna ulaşmanın şartı olarak ekonomik ve siyasi istikrarı sağlaması için devlete sınırsız olmayan ancak oldukça geniş bir hareket alanı bırakmaktadır.

Son olarak, korporatizmi ekonomik ve toplumsal alandan siyaset alanına doğru genişletmiştir. Ulusun gerçek çıkar ve ihtiyaçlarının dile getirilmesi ve sorunlarının çözülmesi için siyasette de korporatif örgütlenmenin şart olduğunu ifade eder. Toplumun farklı kesimlerinin farklı çıkarlarının güdümünde oluşturdukları farklı meclisleri daha geniş ölçekli bir meclisin çatısı altında birleştirir. Tasarladığı siyasi örgütlenme biçimi, toplum ve ekonomi anlayışıyla paralel olarak hiyerarşıktır. Hiyerarşi; korporatif esaslı düzenlenmiş il meclisleri, bunların üst kademesi olan Eyalet Meclisi, bununla eş düzeyde vergi mükellefi ailelerin delegeleri seçtiği Milletvekili Meclisi ve hepsinin üzerinde, ulusal çıkarların güvencesi olan monarkı temsil eden ve üyelerini hükûmetin belirlediği Devlet Konseyi şeklindedir.

Netice itibarıyla La Tour du Pin, korporatist düşünceye Katolik-muhafazakâr perspektiften büyük katkılarda bulunmuş ve korporatizm ideolojisinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

1.3. Solidarist Korporatizm: Émile Durkheim

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Avrupa'nın içinde bulunduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik kriz şartlarında korporatist kuramını inşa eden Émile Durkheim, korporatizm düşünce tarihinin muhtemelen en önemli dönüm noktasını oluşturmuştur. Antony Black'in deyişiyle, *“korporatizmin entelektüel açıdan en tatmin edici açıklaması*

Durkheim'inkidir."¹¹² Yazarın *The Division of Labour in Society* adlı eserinin ikinci baskısına yazdığı ön söz, korporatizm ve meslek grupları üzerine görüşlerinin en rafine hâli,¹¹³ Taha Parla'ya göre de çağdaş korporatizmin manifestosu¹¹⁴ niteliğinde bir metindir. Özellikle bu metne dayanarak Durkheim'ın korporatizm kuramını ele alacağız.

Durkheim'ın anlayışında; "*Birey, içine doğduğu toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Toplum da onu her yönden çevreler. Kendini izole eden ve toplumdaki soyutlayan bir kişi kendini mahveder*"¹¹⁵ ve "*Bütünün biçimi, parçaların biçimini belirler,*"¹¹⁶ sözlerinden anlaşılacağı üzere bireyin konumu ikincil düzeydedir ve toplumdaki sonra gelir. Yine, "*Bireyi inşa eden toplumdur. Kim olduklarını ve nasıl davranmaları gerektiğini, bireye ahlaki bir dil kazandıran toplum söyler. Topluluk, onun ahlaki dünyasının gerekli koşuludur. Ahlakilik bir grupta dayanışmayı temel aldığı ve bu dayanışmayla çeşitlendiği için bir kişi ancak bir topluluk içinde yaşadığı takdirde ahlaki varlık kazanır,*"¹¹⁷ ifadeleri de aynı şekilde bu savı destekler niteliktedir.

Asli unsur olan toplumun ise bireyden farklı, kendi kolektif dinamiğine göre hareket eden, özgün bir doğası vardır. Toplumun mahiyetini, kendine özgü doğası ve hareketlerini, bireyle olan karşılıklı ilişkilerini anlamak hukuk, din ve ahlak gibi toplumsal fenomenleri incelemekle mümkündür.

Buradan hareketle toplumu bireyler arası dayanışma ilişkileri üzerinden tetkik eden Durkheim'a göre toplumda benzerlik yoluyla oluşan (mekanik) ve iş bölümü münasebetiyle doğan (organik) iki türlü dayanışma biçimi vardır. İlkel topluluklara özgü olan mekanik dayanışmada ortak inanç ve duygular kümesinin, bir başka deyişle kolektif bilincin belirlediği ahlak anlayışı, toplumun tüm bireylerine bir görev duygusu aşlamaktadır. Az gelişmiş bir organizmanın birbirine benzeyen hücrelerinden oluşmuş

¹¹² Antony Black, **Guilds and Civil Society in European Political Thought from the Twelfth Century to the Present**, Cambridge, Cornell University Press, 1984, s. 223.

¹¹³ A.e.

¹¹⁴ Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 86-87.

¹¹⁵ Black, **Guilds and Civil Society in European Political Thought**, s. 224.

¹¹⁶ A.e.

¹¹⁷ A.e.

bir yapıyı çağrıştıran ilkel toplumda bireyler arasında bu kolektif bilincin yarattığı görev duygusuyla mekanik bir dayanışma meydana gelir.

Modern toplum ise birbirine benzemeyen toplumsal işlevlere sahip meslek kategorilerine bölünmüştür. Bu toplum, muhtelif organlara ayrılmış daha kompleks organizmaları çağrıştıır. Her biri ayrı bir alanda uzmanlaşmış olan bu organlar, bir bütünün içinde anlam ifade eder. Görev ve hareketleri bağımsız gibi görünse de birbirlerine bağımlıdırlar ve işlevlerinden karşılıklı olarak etkilenirler. İlkel toplumdaki kolektif bilincin yerini alan toplumsal iş bölümü, modern toplumdaki organik dayanışmayı yaratır. Toplumun yeni ahlaki yapısını bu iş bölümü oluşturur. İş bölümü sürecinde diğer bireylere ekonomik olarak daha çok bağımlı olduğunu fark eden birey, toplum içindeki öteki bireylerin önem ve değerini daha iyi idrak eder. Bu bağlamda, eylemlerinde öteki bireyleri de hesaba katmak ve önemsemek şeklinde, bireycilikten uzak bir ahlak anlayışı geliştirir.¹¹⁸ Antony Black'e göre,

“Durkheim’in temel savı, toplumsal iş bölümü ne Ekonomi Politik’in iddia ettiği gibi refah ve mutluluğu artırmak için faydacı bir araçtır ne de Marksizm’in iddia ettiği gibi zamanı geldiğinde kurtulacağımız ancak şimdilik mahkûm olduğumuz bir kötülüktür. Aksine derin bir ahlaki önemi vardır. Toplumsal düzenin en önemli kaynağı ve aynı nedenle ahlaki düzenin temelidir. Belirli bir işlevi yararlı olacak biçimde yerine getirecek ahlaki bilincin bir gereğidir.”¹¹⁹

Düşünüre göre çağın ekonomik krizleri ile emek-sermaye çatışması gibi toplumsal krizlerin başlıca sebebi mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş ve sanayileşme sürecinde iş bölümünün çarpık biçimlerinin ortaya çıkmasıdır. Bir başka deyişle iş bölümünün anormal ve patolojik biçimlerinin ortaya çıkması, çağdaş toplumun tamamında alt üst olmuşluk duygusunun sorumlusudur. Eski bağlılıklar ve önceden çizilmiş sınırlar yıkılırken yenileri kusurlu bir biçimde gelişmektedir. Yeni toplumsal

¹¹⁸ A.e., s. 224-225.

¹¹⁹ A.e.

durumun ahlaki-normatif çerçevesi çizilmemiştir ve bu da ekonominin bileşenlerini karşı karşıya getirmektedir.¹²⁰

Durkheim; avukatlık, yargıcılık, öğretmenlik, hekimlik, rahiplik gibi birçok mesleğin kendine özgü bir meslek ahlakı olmasına rağmen, ekonomi düzenindeki işçi, işletmeci ve işveren gruplarının birbirleriyle olan ve kendi içlerindeki ilişkileri düzenleyen kurallar bulunmadığını saptamıştır. Buna hukuki ve ahlaki anomi, yani kuralsızlık hâli adını vermiştir. Bu kuralsızlık hâli içinde ne işçi işverenine borçlu olduğu bağlılık ve özeni göstermekte ne de işveren işçi ve tüketici sömürsünden vazgeçmektedir. Ekonomik alan, adaleti ölçecek ve ahlakı yeniden tesis edecek bir normlar dizisinden yoksundur. Çağın en büyük sorunu bu yoksunluktur.

Ekonomik ve toplumsal alandaki sürekli çatışmanın sebebi yine bu kuralsızlık hâlidir. İnsanların tutkularını ancak ahlaki bir gücün dizginleyebileceğine inanan yazar, güçlünün zayıfı ezdiği ve kendine tabi kıldığı bir düzende istikrarın olamayacağını savunur. Zayıfın, güçlünün baskıcı egemenliği altında kalmayı sürekli olarak kabullenemeyeceğini, sınıflar arasında devam eden bir savaş hâlinin hüküm süreceğini ve bu durumun toplumun varoluş sebebine aykırı olduğunu söyler.¹²¹

Durkheim'a göre yeni çağın en önemli ve birincil realitesi ekonomidir. Sanayileşmiş bir çağda toplumsal yaşamın ana belirleyicisi askerî, idari ve dinsel değil, ekonomik işlevlerdir. Bu işlevlerin kapladığı alan ve insanların bu alanda zamanlarının çoğunu geçirdiği göz önüne alınırsa, bu genişliğin bir kuralsızlık ortamına terk edilmesi mümkün olamaz. Yazarın ifadesiyle,

“Ahlakiliğin sözü bu alanda pek geçmediği için [bireylerin] mevcudiyetlerinin en büyük bölümü ahlak alanının dışında kalmaktadır. Şu hâlde ödev duygusunun sağlam biçimde içimize yerleşmesi için, içinde yaşadığımız şartlar bizi uyanık tutmalıdır. Doğamız itibarıyla kendimizi tutmaya ve kısıtlamaya eğilimli değilizdir; peki, yokluğunda ahlakın da olmayacağı kısıtlamaların çağrısını her an duymazsak, nasıl bu zihniyeti yerleştirebiliriz? Zamanımızın neredeyse tamamını alan işimizde açık

¹²⁰ A.e., s. 226.

¹²¹ A.e.

çıkarlarımıza ait kurallardan başkasına riayet etmeyecek olursak, karşılık beklememe, diğerkâmlık, fedakârlık gibi hasletlere tabi olmayı nasıl öğrenebiliriz? Bu bağlamda, ekonomi alanındaki disiplinsizliğin etkileri bu alanla sınırlı kalmaz; hâliyle kamu ahlakını da zayıflatır.”¹²²

Bu kuralsızlık hâlinin çözümü için gereken anahtar bireylerin değil, toplumun elindedir. Toplum, bireyler üstü manevi bir kişilik olarak, toplumsal işlevlerin dengeli bir ilişki kurlarını bireylerin keyfiliğine bırakmadan kuralları kendi belirler. Kurallara uymamak toplumun varoluşuna bir tehdit unsuru olacağı için bunların denetimini de üstlenir.

“[Kural koyma işlevini] ne bütünüyle siyasal toplum ne Devlet üstlenebilir. Ekonomik yaşam uzmanlaştığı ve her geçen gün daha da uzmanlaşmış hâle geldiği için bunların yetki ve faaliyet alanını aşmaktadır. Bir mesleki faaliyet, ancak işleyişini bilecek, bütün ihtiyaçlarını duyumsayacak ve tüm değişimleri takip edebilecek kadar onunla içli dışlı olan bir grup tarafından etkin biçimde düzenlenebilir. Bu şartları karşılayabilecek yegâne grup, tek bir kütle içinde birleşmiş ve örgütlenmiş olan, aynı sektörün tüm bileşenlerinin oluşturduğu gruptur. Buna korporasyon ya da mesleki grup, denir.”¹²³

“Meslek kümesi bütün öbür gruplara göre şu üç açıdan da elverişli bir konumdadır: Her an vardır, her yerde vardır ve yaşamı en geniş ölçüde etkilemektedir. Bireyler üzerindeki etkisi siyasal toplumunki gibi ara ara olmayıp onlarla sürekli temas durumundadır. Çünkü yerine getirdiği ve bireylerinin de hep birlikte katıldıkları işlev sürekli bir işlevdir. Çalışanlar nereye giderlerse gitsinler bu işlev de onları izler. Nerede olurlarsa olsunlar bu işlevin kendilerini kuşatmış olduğunu, onları ödevlerine çağırdığını, gerektiğinde desteklediğini görürler.”¹²⁴

Durkheim, mevcut sendikaların kendi içlerinde ve sektörün diğer bileşenleriyle olan bağlantılarının kopuk olduğunu, dolayısıyla tek ses hâline gelemediklerini, bundan dolayı mesleğin bileşenleri arasında orantısız bir güç dengesi oluştuğunu ifade eder.

¹²² Émile Durkheim, **The Division of Labor in Society**, Çev. George Simpson, Illinois, The Free Press, 1960, s. 4.

¹²³ **A.e.**, s. 5.

¹²⁴ Émile Durkheim, **İntihar**, Çev. Özer Ozankaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s. 445.

Dolayısıyla meslek etiğini oluşturabilmek için öncelikle bu dağınık unsurları birleştirecek olan söz konusu korporasyonların kurulması gerekmektedir.¹²⁵

İnsanların korporasyonlarda örgütlenmelerini gerekli kılan yalnızca çıkarları korumakta yoğunlaşan pratik sebepler değildir. Birlik, dayanışma ve ortak amaçlar için var olma, mücadele etme gibi duygusal sebepler de bu noktada ön plana çıkar. Bu yapı içinde egoizm devre dışı kalır. Durkheim da korporasyonların sağlayacağı faydanın ekonomiden çok ahlaki yönünü vurgulamıştır: “*Bizim mesleki grupta esas olarak gördüğümüz; bireysel egoları frenleyebilecek, bütün çalışanların bilinçlerine güçlü bir ortak dayanışma duygusu yerleştirebilecek, en güçlüünün üstünlüğünü sayan hukukun endüstriyel ve ticari ilişkilere vahşice uygulanmasına engel olabilecek bir ahlaki güçtür.*”¹²⁶

Buradan hareketle, korporasyonların ahlaki ve pratik olmak üzere birçok işlevi olduğu söylenebilir. Anthony Black, Durkheim’ın korporasyonların işlevleri ve örgütlenme biçimlerine ilişkin fikirlerini özlü biçimde şöyle aktarmıştır:

“Korporasyonların pratik işlevleri iş sözleşmeleri, çalışma koşulları, maaşlar, sektörün sağlığı ve refahı ve işçiyle işveren arasındaki ilişkileri düzenlemektir. Diğer korporatistler gibi o da korporasyonları sınıf çatışmasının üstesinden gelmenin bir yolu olarak görüyordu. Bu, korporasyonların toplumsal dayanışmayı ve meslek etiğini geliştiren olumlu işlevinden faydalanılarak sağlanacaktı. İşçi ve işverenlerin ayrı ayrı örgütlenmesi yerine tek bir örgütte birleşmeleri gerekiyordu. Sanayideki anlaşmazlıklar için özel mahkemeler görevlendirilecekti. Durkheim; korporatistlerin korporasyonlara yalnızca yasal statü verilmemesi, anlaşmazlıkları yasal yaptırımlarla çözmeye yetkisine sahip olması gerektiği yönündeki genel görüşlerini ifade etmiştir. Hegel gibi o da refahın belli bir zihniyet ve ahlak homojenliğine sahip meslek gruplarında idare edilebileceğini savunuyordu. Ayrıca korporasyonlar mensuplarına eğitim olanakları ve sosyal tesisler de sağlamalıydı. Demokratik olarak seçilmiş, bir tür minyatür parlamento olan idare konseyi tarafından kendi kendini idare etmesi gerekiyordu. İşçi ve işverenler arasındaki güç dağılımı, bu iki üretim faktörüne kamuoyunun atfettiği görelî öneme göre belirlemek gerekiyordu.”¹²⁷

¹²⁵ Durkheim, **The Division of Labor**, s. 6-7.

¹²⁶ **A.e.**, s. 10.

¹²⁷ Black, **Guilds and Civil Society in European Political Thought**, s. 230.

Korporasyonların ana işlevlerinden biri de toplumsal ve ekonomik düzende güç dengesini sağlamaktır. Yazara göre,

“uyarılan açgözlülükler sınır tanımamaya başlar başlamaz iş birliğindeki parçaların her birine düşmesi gereken adil payı korporasyon saptayacaktır. Bu birlik, üyelerine üstün olup, onlardan vazgeçilmez özveri ve ödünleri istemek ve onlara bir kuralı benimsetmek için zorunlu her türlü yetkiye sahip olacaktır. En güçlüleri bu güçlerini ölçülü kullanmaya zorlayarak en güçsüzlerin isteklerini sınırsız ölçülere vardırıktan alıkoyarak, her iki tarafa karşılıklı ödevlerini ve genel yararı anımsatarak (...) tutkuların bir kesimini bir başka kesimi aracılığıyla ılımlılaştıracak ve onlara bir sınır koymakla yatışmalarını sağlayacaktır. Böylece yeni tür bir ahlak disiplini kurulmuş olacaktır.”¹²⁸

Tüm bunları sağlayabilecek yegâne toplumsal unsur olarak da korporasyonları görmektedir. Durkheim korporatizminde korporasyonların sosyal güvenlik ve yardımlaşmayı sağlama, emekli sandığı kurma, iş anlaşmazlıklarını çözme, adil sözleşmelerin belirlenmesi ve denetlenmesinde etkin olma, kamu yararı adına güçlülerin zayıfları ezmesine engel olma gibi pratikte karşılığı olan işlevler üstleneceği söylenebilir.¹²⁹

Durkheim korporasyonların belli bir tarihsel dönemle sınırlı olmadığını savunur ve toplumsal gruplar ve bu grupların temelini oluşturduğu korporatif sistemi için Antik Roma'daki ve Orta Çağ'daki meslek örgütlenmelerini model alır. Orta Çağ'daki lonca kurumunu doğrudan modern çağa uygulama niyetinde olmadığını; bunların modern çağa uygun olup olmadığını, geçmişte karşıladığı ihtiyaçların bugün de var olup olmadığını, yeni ihtiyaçlara göre güncellenmesi hâlinde bunları doyurmayı başarıp başaramayacağının tartışılması gerektiğini ifade eder. Yazara göre korporasyonlar tarihin belli dönemlerinde her gereksinim duyulduğunda kendiliğinden ortaya çıkarak, gerileyip yozlaşana kadar ihtiyaçlara cevap vermiştir.¹³⁰ Yalnızca bir yüzyıl dışında, mesleki gelişmenin olduğu her yerde korporasyonların, meslek örgütlerinin var olduğunu ve

¹²⁸ Durkheim, **İntihar**, s. 450.

¹²⁹ **A.e.**, s. 446-447.

¹³⁰ Durkheim, **The Division of Labor**, s. 7-10.

toplumsal bir işlev yerine getirdiğini, yeni çağın gereklerine ayak uyduramadığı noktada ise bunları yıkmak yerine ıslah etmek gerektiğini savunur.¹³¹

Yazar, Antik Roma'daki meslek örgütlerinin ekonomik işlevlerinin bulunduğunu kabul etmekle birlikte temel kuruluş sebebi ve asli işlevinin ahlaki olduğunu iddia eder. Bunu da, bu örgütlerin öncelikli olarak dinsel kuruluş olmalarına, yardımlaşma niteliğine, kurmuş oldukları tasarruf sandığına ve üyeler arası kardeşlik ilişkisinin yarattığı “geniş aile” profiline dayandırır.

Antik Roma'daki meslek örgütlerinin kardeşlik ilişkisi konumuz bağlamında oldukça dikkat çekicidir. Üyelerin birbirlerine “kardeş” ya da “arkadaş” şeklinde seslenmesi, korporasyonun hamisi konumundaki erkek ya da kadının, sırasıyla “baba” ve “anne” adıyla anılması, üyelerin örgüte bağlıta bulunması ve hatta miraslarını bırakmaları ve üyelerinin mezar taşları üstünde “*pius in collegio*/örgütüne sadıktı” yazması Durkheim'ı etkilemiştir.¹³² Yazar, Roma'da korporasyonların kuruluş amacına yönelik olarak Gaston Boissier'den şu alıntıyı yapar: “*İşçi korporasyonları dahi öncelikli olarak ortak yaşam zevkini tatmak, yorgunluk ve can sıkıntısı için dışarıda avunacak bir yer bulmak, aileden geniş şehir ölçeğinden dar, samimi bir ortam yaratmak ve böylece hayatı daha çekilir ve güzel kılmak maksadıyla kurulmuştur.*”¹³³ Yazara göre bu korporasyonların çıkar ortaklığı, kan bağının yerini tutmaktaydı.

Daha sonra Orta Çağ Hristiyan toplumundaki loncaların da ahlaki bir ortam oluşturduğunu öne sürer. Hem dinsel özelliği hem de bir hayır kurumu işlevi görmesi bunların ahlaki işlevini açıklamakta yetersizdir. Loncaya ilişkin her türden edimin kişisel çıkarları değil, lonca çıkarını gözeterek gerçekleştirilmesi ve usta-kalfa-çırak arası ilişkilerin fedakârlık ve yükümlülüğe dayanan karakteri loncaların ahlaki kurumlar olduğunun göstergesidir. Durkheim bu örnekleri olumlu bularak aktarmaktadır.

¹³¹ Durkheim, **İntihar**, s. 448.

¹³² Durkheim, **The Division of Labor**, s. 11-12.

¹³³ **A.e.**

Dolayısıyla bu özellikler onun korporasyonlara ve bunların ahlaki niteliğine yüklediği anlamı ayırt etmek için bir ipucu özelliği taşımaktadır.

Durkheim'ın Roma ve Orta Çağ'daki korporasyonların aile kurumuyla örtüşen karakterine vurgu yapmasının özel bir sebebi vardır. Aile kurumunun kan bağıını aşarak çıkar dayanışması ve duygu-düşünce ortaklığına dayanma ve siyasal toplum içinden çıkan bir topluluk olma özelliğine vurgu yaparak, loncaların benzer özelliklerini hatırlatmak suretiyle ailenin insanlık tarihinde oynadığı role benzer bir işlevi bugün üstlenip üstlenemeyeceğini soruşturmuştur. Buna göre aile kurumunun çözülmeye başladığı yeni çağda korporasyonların ailenin yerini alacağı sonucuna ulaşmıştır. Duygusal ve işlevsel düzeyde ailenin sağladığı yoğunluğa erişemese bile ahlaki çerçevesini ondan ödünç alıp kendine ve yeni çağa uyarlayacaktır.¹³⁴ “*Ailenin aile ahlakı ve hukukunu türettiği gibi, bugün korporasyon da meslek ahlakı ve hukukunun kaynağıdır.*”¹³⁵

Durkheim korporatizminde korporasyonlarla devlet arasındaki ilişki ve devletin sistem içindeki rolü de son derece kritiktir. Frank Hearn'ün ifadesiyle, “*Durkheim (...) karmaşık toplum yapısında devletin rolünü 'örgütleyici bir merkez', 'toplumsal zihnin bir organı', 'toplumun merkezî sinir sistemi', 'ahlaki disiplinin başlıca itici gücü ve organı' olarak belirler.*”¹³⁶ Fakat kamusal yaşamda ve mesleki ayrıntıları belirlemede yaşanan problemlerde devlet ağır kalmakta ve indirgemeci davranmaktadır. Buna bağlı olarak bulunduğu çözümler de baskıcı ve otoriter nitelik kazanmaktadır. Devlet yapısı esneklikten yoksun olduğu için koyduğu kurallar da pratik olamaz ve hayata uygulanamaz. Bu noktada korporasyonlar devreye girecektir. Zira “*meslek birlikleri [korporasyonlar] olgulara, onlar arasındaki bütün küçük farkları hissedecek ölçüde yakın, onlarla doğrudan ve sürekli biçimde temastadırlar ve bunlar arasındaki farklılıklara yeterince saygılı olabilecek ölçüde özerk olmak zorundadır.*”¹³⁷ Durkheim'a göre ideal durum, korporasyonların ilgili mesleğin bileşenleri tarafından çıkar ve ihtiyaçlara göre doğal

¹³⁴ A.e., s. 16-18.

¹³⁵ A.e.

¹³⁶ Frank Hearn, “Durkheim's Political Sociology: Corporatism, State Autonomy, and Democracy”, **Social Research**, C: LII, No: 1, Bahar 1985, s. 161.

¹³⁷ Durkheim, **İntihar**, s. 446-447.

yollarla kurulmasıdır. Ancak Marksizm’de proletaryanın sınıf bilincine sahip olmamasına benzer biçimde meslek bileşenlerinin mesleki örgütlenmenin gerekliliğine dair bir bilinç geliştirememesi riski her zaman vardır.¹³⁸ Ancak bu durumda devlet inisiyatif alabilir.

Korporasyonların devletle ilişkileri bahsinde yazar yine Antik Roma ve Orta Çağ loncalarının evriminden hareket ederek düşüncelerini açıklar. Antik Roma’da korporasyonlar toplumsal kurumların dışında kurumlardı. Bunun sebebi Roma’nın çiftçi ve savaşçı bir toplum olmasıdır. Ancak zanaatkârlar giderek etkinliğini artırarak devlet için tehlike arz etmeye başlamıştır. Bunun üzerine korporasyonlar devletin siyasal örgütüne dâhil edilmiş ve daha kolay denetim ve tahakküm altına alınmaları sağlanmıştır. Bu uygulama, yüzyıllar sonrasının faşist yönetimleri ya da devletçi korporatist pratikler için bir prototip oluşturması bakımından ilginçtir.

Orta Çağ loncalarında ise durum tamamen farklıydı. Loncaları oluşturan kesim, devlet yönetimine doğrudan dâhil edilmişti. Loncalar kentlerde feodalizmin erkini kırmış ve buraları özgürleştirerek siyasal düzlemde temsilcilerini ortaya çıkarmış ve kentin siyasal örgütlenmesini kendilerine benzetmişlerdir. Meslek birliklerinin bir toplamından oluşan bu örgütlenme biçimi, Durkheim’a göre modern örgütlenmenin kaynağını oluşturmaktadır.¹³⁹

Zanaatkâr ve tüccarların faaliyet alanının darlığı, büyük sanayi ve fabrikalar kurulduktan sonra loncaları işlemez hâle getirdi. Yeni büyük sanayi yaşamı, kapitalist düzenin gerektirdiği üzere kendini lonca düzeninin dışında konumlandırdı. Sanayinin denetimi işini devlet üstlendi. Ancak sanayinin hızla gelişmesi ve uzmanlaşmanın aynı ölçüde derinleşmesi devlet denetimini kısıtlayıcı olmaktan ibaret kıldı. Devlet denetimi hem tepki doğurdu hem işlevsiz kaldı. Yazar bu noktada loncanın ve devletin işlevsizliğinin yarattığı kuralsızlık ortamında mesleki örgütlenmenin önemine değinir:

¹³⁸ Black, **Guilds and Civil Society in European Political Thought**, s. 231.

¹³⁹ Durkheim, **The Division of Labor**, s. 19-21.

“Her şeyden önce geçmiş tecrübeler, meslek grubunun faaliyet alanının ekonomik yaşamı ile ilişkili olması gerektiğini kanıtlıyor. [Eski] korporatif rejimin ortadan kalkmasına, bu ilişkiden yoksun olması sebep olmuştur. Piyasa kentten ulusal ve uluslararası düzeye çıktığından korporasyonların da aynı ölçüde genişlemesi gerekir. İster kentte ister taşrada, nerede yaşıyor olurlarsa olsunlar dayanışma içinde oldukları ve ortak bir yaşamı paylaştıkları için yalnızca belli bir kentin çalışanlarıyla sınırlı kalmak yerine mesleğin ülke içindeki bütün mensuplarını kapsayacak kadar genişlemesi gerekir. Bu ortak yaşam, belli bakımlardan, nerede yaşandığından tamamen bağımsız olduğu için bunun işlevini yansıtacak ve düzenleyecek uygun bir organ yaratılmalıdır. Ulaştığı boyutlarla böylesi bir organ kolektif yaşamın merkez organı [devlet] ile kaçınılmaz olarak doğrudan bağlantı içinde olmalıdır, zira bir ülkedeki bütün bir sanayi girişimini ilgilendiren böyle önemli hadiselerin, Devlet’in kayıtsız kalamayacağı yansımaları olur; ve böylece Devlet işe müdahil olur. Nitekim büyük sanayi ortaya çıktığında kraliyet gücünün ona kendi denetimi dışında faaliyet göstermesine içgüdüsel olarak müsaade etmemiş olması sebepsiz değildir. Doğası gereği bütün toplumu her daim etkileyecek bir faaliyet biçimiyle ilgilenmemesi imkânsızdır. Ancak, icabında bu düzenleme faaliyeti, 17. ve 18. yüzyıllarda olduğu gibi bunu sıkı bir tabiyet altına alarak yozlaştırmamalıdır. Birbiriyle bağlantılı bu organlar ayrı ve özerk kalmalıdır; her birinin yalnızca kendisinin icabına bakabileceği işlevleri vardır. Sanayiye ilişkin genel ilkeleri belirleme işi hükûmet kurullarına ait olsa da bunlar sözü edilen ilkeleri endüstrinin çeşitliliğine uyarlamaktan acizdirler. Korporasyonun asıl görevi bu uyarlamayı icra etmektir.”¹⁴⁰

Korporasyon, manevi şahsiyetinin kazandırdığı üst pozisyonundan bireylerin açgözlülüklerinin önüne geçecek ve bir yandan da ihtiyaçlarına duyarsız kalmayacaktır. Bir korporasyonun ulusun ortak çıkarlarına aykırı olduğu bir durumda tikel amaçlarını gözetme niyeti olursa bunun önüne ancak ortak yarar ve organik dengeden sorumlu olan devlet geçebilir. Bu da yalnızca devlete tabi ikincil organların yönetişime dâhil edildiği tipte bir devlet örgütlenmesiyle faydalı ve mümkün olabilir.¹⁴¹

Durkheim, buradan hareketle sosyoekonomik korporatizmini devletin siyasi alanına doğru genişleterek korporasyon-devlet ilişkisini bir üst boyuta taşımıştır. Ayferi Göze’nin, “*Toplumdaki çeşitli menfaat ilişkilerinin aynen yasama meclislerinde temsil edilmesini öngören Durkheim, fertlerin mesleklerine göre korporasyonlar ve meslek teşekkülleri içinde toplanmalarını savunmuş, bu meslek teşekkülleri ve korporasyonların*

¹⁴⁰ A.e., s. 24-25.

¹⁴¹ Durkheim, *İntihar*, s. 451.

devlet yönetimine hâkim olmalarını istemiştir,"¹⁴² şeklinde özetlediği bu sistemde yazar coğrafi temsil ilkesinin yerine işlevsel temsili koyar ve siyasal örgütlenmenin temel birimi olarak korporasyonları belirler. Meslekleri toplumun, korporasyonları kamusal yaşamın ana bileşeni olarak kabul eder. Durkheim toplumsal çıkarların ancak toplumsal işlev temelinde örgütlenmiş siyasi birimlerle yansıtılabileceğine inanır. Böylelikle korporasyonlar devletle birey arasında denetim ve organizasyon birimi olarak işleyen, kamu yararına çalışan, parlamentoda ifade edilen demokrasi egemenliğine tabi özerk yapılar olarak ulusun gerçek çıkar ve özlemlerini faaliyet alanına taşıyabilecektir.

Kısacası düşünür, korporasyonu tamamlayıcı bir parça ya da yalnızca ekonomik işlevi olan bir kurum olarak tasarlamamıştır. Onun korporatizminde korporasyonlar siyasal örgütlenmenin temeli ya da asli unsurlarından biri olacaktır. Kent pazarının ulusal pazara katılmasına benzer şekilde yerel yönetimlerin devlet bünyesinde kaybolduğu gibi korporasyonlar da benzer bir evrimden geçerek devletin idari örgütlenmesinin ana parçası, temel siyasi birim olabilecektir. Toplum yan yana sıralı birtakım yerel birimler olarak kalmak yerine, muazzam genişlikte bir ulusal korporasyonlar sistemi olacaktır. Bu temelde örgütlenen siyasal meclisler toplumsal çıkar ve bunlar arasındaki ilişkilerin daha gerçekçi bir temsili olacaktır. Toplumun öz bilince ulaşmasının yolu bu korporasyonları örgütlemekten geçer. Bu da korporasyonu toplumun temel birimi hâline getirecektir.¹⁴³

Genel korporatist düşünce tarihinde çağdaş korporatizmin kurucu şahsiyeti addedilebilecek önemde olan, daha özelde ise Ziya Gökalp üzerinden Türkiye'deki korporatist düşünceye dâhil edilerek bu bağlamda en büyük etkiyi yaratmış olan Émile Durkheim'ın konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde özetlemek mümkündür. Yazar, bireyin haklarını yok saymamakla birlikte bir üst manevi kişilik olarak toplumu ve onun çıkarlarını önceler. Ona göre, kendine özgü bir yaşamsal dinamiği olan toplum içinde benzerlik esaslı (mekanik) ve toplumsal iş bölümü kaynaklı (organik) iki tür dayanışma biçimi vardır. Organik dayanışma ilişkilerinin açık biçimde hâkim olduğu sanayileşmiş,

¹⁴² Göze, **Korporatif Devlet**, s. 60.

¹⁴³ Durkheim, **The Division of Labor**, s. 27.

liberal-kapitalist dünyada toplumsal iş bölümünün çarpık biçimlerinin ortaya çıkması ekonomi alanında büyük sorunlar yaratmıştır. Bu sorunlar ekonomi sınırlarında kalmamış, hayatın tüm boyutlarını etkilemesi sebebiyle doğal olarak toplumsal alana da taşmıştır. Burada en büyük sorun mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçildiği, eski üretim biçimlerinin yerini sanayi kapitalizminin aldığı yeni şartların belli kurallarla çerçevelenmemiş olması ve bunun toplumda yarattığı genel ahlaksızlık hâlidir. Ekonominin ana belirleyici olduğu bir durumda ekonomik alandaki çatışma toplumsal alana sınıflar arası daimi mücadele biçimini alarak taşınmıştır.

Ekonomik yaşamı ahlakileştirebilecek yegâne yöntem bir grup pratiği oluşturmaktır ve burada öncelikli kaygı ekonomi değil, ahlaktır. Yazar bu kuralsızlık ve sınıflar arası sürekli savaş hâlinin önüne geçmek için bireyi manevi olarak kuşatacak, onun çıkarlarını koruyacak, onda bir dayanışma duygusu yaratacak ve en önemlisi de bir meslek etiği inşa edecek korporasyonların kurulmasını ve ekonominin bütün bileşenlerinin bu korporasyonlarda örgütlenmesini önerir. İlhamını Antik Roma'daki korporasyonlar ile Orta Çağ loncalarından alan bu mesleki teşekküllerin örgütlenme biçimi salt özel çıkarların bir aradalığı şeklinde mekanik bir yöntemle olmamalıdır. Devlet tarafından tanınmalı ve kamusal yaşamın bir organı hâline getirilmelidir. Durkheim, Antik Roma korporasyonları ve Orta Çağ loncalardan ilham alırken bunların birebir uygulanmasına karşı çıkar ve yeni çağın şartlarına uyarlanması gerektiğini savunur.

Korporasyonlar; ekonominin toplumsallaşması, çalışma koşullarının, ücretlerin ve fiyatların iyileştirilmesi, üyelerine sosyal güvenlik, eğitim ve eğlence olanakları sağlama, özellikle hukuk egemenliği vasıtasıyla sınıflar arası barışı kurma gibi pratik işlevlerin yanı sıra meslek etiği oluşturma, güçlünün hâkimiyetini öngören adalet anlayışını ortadan kaldırma, dayanışma, diğerkâmlık, fedakârlık, birlik ve bütünlük içinde hareket etme duygularını geliştirme, yeni çağda ailenin yerini tutma gibi ahlaki işlevleri üstlenir.

Korporasyonların kurulmasında en ideal durum, bunların kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Ancak yazar, bunun gerçekleşmemesi hâlinde devletin önyak olması gerektiğini ifade eder. Buradan başlamak üzere Durkheim, korporatist sisteminde devlete

önemli roller verir. Korporasyonların büyük ölçüde özerk olması gerektiğini savunmakla beraber, bunların ulusal çıkarlara aykırı hareket etmesi hâlinde devlete kamu yararı ve organik dengenin gözeticisi sıfatıyla duruma müdahil olma yetkisini tanır. Korporasyonların tarihî dönemlerden bu yana geçirdiği evrimin hiç bitmeyerek, devletin yetersiz kaldığı ekonomik ve toplumsal düzenlemelerin ana belirleyicisi konumuna gelmesi, devletin denetleyici sıfatını tamamen terk etmesi gerektiği anlamına gelmez. Ayrıca korporasyonların ancak devlet tarafından tanınması hâlinde faaliyette bulunabileceği göz önünde bulundurulursa, devletin sınırlı ancak merkezî rolü daha iyi anlaşılabilir.

Devlet-korporasyon ilişkisinde en önemlisi, korporasyonların ekonomik ve toplumsal alandan devletin siyasal alanına doğru genişleyerek devletle bir kaynaşma ve iç içe geçmişlik durumu yaratmasıdır. Düşünür, toplumsal çıkarların en hakiki temsilcisi olarak toplumsal işlev temelinde örgütlenmiş korporasyonların yasama meclislerinde temel birim olarak yer aldığı bir siyasal örgütlenme biçimi tasarlar. Bu aşamada artık devleti korporasyonlar idare edecektir. Son tahlilde, toplumun temel birimi korporasyonlar olacaktır.

Durkheim'ın korporatizmi, bireyi önemseyen ancak organik ve işlevsel temelde ayrılmış bir toplumu önceleyen, bireysel hakları reddetmeyen ancak bireyin topluma karşı ödevlerini ön plana çıkaran, ahlakı temel alan, sınırlı ölçüde devletçi, grup temsilini ana siyasal örgütlenme biçimi olarak kabul eden, demokratik ve barışçıl bir ideolojidir. Kısacası Antony Black'in ifadesiyle, “*Hegel ve Durkheim, korporatif sistemle liberal değerler arasında bir karşılıklı beslenme, bir simbiyotik yaşam ihtimalini sorgulamış ve denemişlerdir.*”¹⁴⁴

1.4. Dayanışmacı Sendikacılık: Léon Duguit

¹⁴⁴ Black, **Guilds and Civil Society in European Political Thought**, s. 238.

Léon Duguit, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında, özellikle de iki dünya savaşı arası dönemde korporatizm teorisine özellikle hukuk perspektifinden katkıda bulunmuş, görüşleriyle Türkiye korporatizmine de etkisi olmuş düşünürlerdendir.

Duguit de diğer korporatist düşünürler gibi liberal kapitalizmin ve liberal parlamentarizmin yarattığı ekonomik ve toplumsal krizlerin devlete ve toplumsal dayanışmaya yönelik tehditlerine tutarlı bir yanıt vermek üzere kuramını inşa etmiştir. Yazarın hareket noktası anarşik bireyciliğin ve despotik devletçiliğin toplumsal dayanışmayı gölgelemesidir.

Toplumsal dayanışma olgusu, Durkheim'dan oldukça etkilenmiş olan Duguit'nin kuramının en önemli ölçütü, başlıca referans noktası ve dayanağıdır. Toplumsal dayanışma düşüncesini Durkheim'dan ilhamla kurgulamış olsa da uygulama biçimiyle belli ölçülerde ondan farklılık gösterir. Duguit'de de toplumsal dayanışma; benzerlik yoluyla dayanışma ve iş bölümü yoluyla dayanışma şeklinde olmak üzere, ikiye ayrılır. Ancak Duguit benzerlik yoluyla dayanışma ilkesini toplumsal karşılıklı bağımlılık ve devletin bütünleştiriciliği şeklinde yorumlar. İş bölümü yoluyla dayanışma yorumu Durkheim'ın organik dayanışmasına daha çok benzer. Bu, özel işlevlerle bağlantılı özel ödev ve zorunluluklardan doğan ve giderek keskinleşen bir toplumsal ve işlevsel farklılaşmayı ifade eder. Duguit bu iki dayanışma biçimini birbirinin alternatifi olarak görmez. Daha ziyade toplumsal dayanışmanın farklı ihtiyaçları karşılayan, iki farklı rol üstlenmiş veçheleri ve tamamlayıcı parçaları olarak görür. Bu sentezle organik toplum hem farklılaşmış, yani işlevsel olarak ayrılmış hem de uyum içindedir. Düşünürün toplumsal dayanışmayı normların belirleyicisi ve buna bağlı olarak tüm yasal zorunlulukların kaynağı, hatta hukukun nesnel ve toplumsal temeli olarak gördüğü göz önünde bulundurulursa, kuramı için ne kadar merkezî bir alan teşkil ettiği daha iyi anlaşılır. Ona göre, tüm insanlar iş bölümü yoluyla dayanışma anlayışının altında ahlaki

ve toplumsal hayat üzerinde tesirli ve verimli bir ilke yattığına ikna olmuş olsa bütün toplumsal problemler çözülecektir.¹⁴⁵

Duguit toplumu organik, işlevsel ve statü temelli bir varlık olarak görmektedir. Bir başka deyişle toplum, işlevsel farklılaşma ve eşitsizlik ilkelerine dayanmaktadır. Parlamenter cumhuriyete korporatist bir çerçeve kazandırmak isteyen düşünür, liberal parlamentarizmin bireyciliği ve sınıf çatışmasının keskinliğinde en çarpıcı ifadesini bulan modern toplumların parçalanmış doğasına karşı statü temelli bir toplum önermiştir. Toplumsal bütünleşme ve toplumsal barışın yolunun, sınıfların hukuk çerçevesinde tanımlanmasından, bu sınıfların daha açık biçimde tarif edilerek farklılaştırılmasından, bunların sıkı bir şekilde denetlenmesinden ve sınıflar arasında statü temelli, katı bir hiyerarşi tesis edilmesinden geçtiğini öne sürer. Orta Çağ toplumundaki toplumsal bütünleşmenin temeli olan feodal hiyerarşik yapı model alınarak modern toplumlarda hiyerarşi duygusu yeniden tesis edilmelidir. Toplumsal yükümlülük ilkesinden bağımsız bir özgürlük anlayışı olamayacağı gibi (liberalizmde olduğu gibi), işlevsel farklılaşma olgusu dışında bir eşitlik söylemi de o derece tehlikelidir. Öncelikle insanların eşit olmadığını kabul etmek lazımdır. Devletin görevi bu realiteyi aynen kabul edip, doğal ya da edinilmiş farklılıklarla uyumlu yasalar koymaktır.¹⁴⁶

Duguit'nin kuramında devlet, “örgütlenmiş toplum” olarak tanımlanması ve bu tanım üzerinden faaliyetlerinde meşruiyet kazanmasıyla çok önemli bir yer tutmakla beraber, asli ölçüt toplumsal dayanışma ve kamu yararı olduğu için o, bu ilkeleri çiğneyen devlet biçimiyle mücadele edilmesi gerektiğini söyler. Devletin güç kullanımındaki keyfiliğinin önüne geçmek üzere, toplumdaki en büyük güç olan hükûmeti sınırlar. Hayward'ın da ifade ettiği üzere, dayanışma kanunu devletin kanunundan önce gelir ve onun üzerindedir. Dayanışmayı korumak ve teşvik etmek için devlet yasal yükümlülüklerini yerine getirmelidir. Sosyal güvenlik ve halk sağlığını güvence altına

¹⁴⁵ J. E. S. Hayward, “Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit Part II”, **Sociological Review**, C: VIII, 1960, s. 188-192.

¹⁴⁶ Cécile Laborde, “Pluralism, Syndicalism and Corporatism: Léon Duguit and the Crisis of the State (1900-25)”, **History of European Ideas**, C: XXII, No: 3, s. 236-238.

almalıdır. Her bireyin fiziksel ve zihinsel gelişimini, özel mülkiyetini ve eğitimini sağlamalıdır. Çalışma saatlerini ve asgari ücretleri insani ölçülerde olacak şekilde belirlemelidir. Devlet, dayanışmacı ilkeleri takip etmelidir.¹⁴⁷ Düşünürün korporatizminde ideal devlet, kamu hizmetleri arasındaki iş birliğini esas alan, dayanışmacı, kamu yararını önceleyen, kökten ekonomist bir devlettir.

Duguit'nin sisteminin ana belirleyicisi doğal olarak meslek örgütleridir. Planlanmamış özel girişim ve devlet müdahaleciliği toplumsal çatışmaları kışkırtmakta ve gerçek kamu yararını ifade eden toplumsal dayanışmaya zarar vermektedir. Toplumsal dayanışmanın 20. yüzyılda bu iki kötücül kuvvetin üstesinden gelme aracı meslek örgütleridir.¹⁴⁸ Durkheim gibi sınıf yerine mesleği, çatışma yerine iş birliğini koyan düşünüre göre mesleki birlikler ulusal birliğin pekişmesinde önemli rol oynayacaktır.¹⁴⁹ Ayrıca o, mesleki birlik yapısının hukuk vasıtasıyla rasyonalize edilmesi ve birliklerin amaçlarının tüzükleri vasıtasıyla tanımlanması gerektiğini savunur. Bu amaca meşruiyet kazandıran, toplumsal faydaya yönelik olmasıdır.

Yazar, Fransız Devrimi'nin sonrasında 1884'e kadar meslek örgütlerinin, 1901'e kadar da tüm diğer örgütlerin yasaklanmasını eleştirerek 19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın başlarının toplumsal evrimindeki en önemli olayın sendika hareketlerinin ortaya çıkması olduğunu öne sürer.¹⁵⁰ İş bölümünün bir ürünü ve çağın yeni şartlarına uygun toplumsal örgütlenmenin prototipi olarak sendikalar asli olarak meslek çıkarlarını savunmak için değil, ulusun organik bütünlüğünün bir ifadesi olarak tasarlanmıştır. Organik grup anlayışı, bireylerin toplumdaki işlevselliği, anti-bireycilik ve statü temelli toplum anlayışıyla Duguit, attettiği anlam ve işlev sebebiyle sendikalara zorunlu katılım fikrine devlet tarafından dayatılmadığı müddetçe karşı çıkmamıştır.

Bununla birlikte sınıf çatışmasını körükleyecek şekilde radikalleşmiş sendikalar, grevin özel sektörde dahi bir hak olarak kabul edilemeyeceğini tasdik eden bir zihniyet

¹⁴⁷ Hayward, "Solidarist Syndicalism", s. 192-193.

¹⁴⁸ A.y., s. 195.

¹⁴⁹ Laborde, "Pluralism, Syndicalism and Corporatism", s. 239.

¹⁵⁰ Hayward, "Solidarist Syndicalism", s. 186.

taşıması gerekirken varoluş amaçlarına aykırı davranmaktadır. Grevi toplumsal dayanışma ilkesinin bir ihlali, hatta kolektif yaşama karşı işlenen bir suç olarak gören yazara göre sınıf çatışmasını öğütleyen her öğreti tiksindiricidir. O, sınıflar arası çatışmayı yatıştırmak istemekte ve her sektörden işçi ve işverenlerin karma sendikalarda örgütlendiği bir yapı tasavvur etmektedir.¹⁵¹

Duguit, meslek örgütlerinin devlete dâhil edilmesinin toplumsal dayanışmanın artırılmasında önemli bir adım olacağına inanmaktadır.¹⁵² Statü grupları mümkün olduğunca devlet misyonuna katılmalı ve organik toplumun genel uyumuna katkıda bulunmalıdır. Diğer korporatistler gibi o da asimile edilmedikleri takdirde toplumsal grupların sayısının artmasının devleti zayıflatacağı endişesini taşımaktaydı. Devletin toplumsal misyonu; temsil krizi, hükûmet istikrarsızlığı, toplumsal ve ahlaki parçalanma korkusu ve yeni toplumsal grupların hak iddialarına karşı koymak ve çözüm üretmektir. Bu tehditlere karşı koyma yöntemi de toplumsal dayanışmanın kuvvetlendirilmesi için el ele veren grupların güçlü bir devlet içinde eritilmesi şeklindedir.¹⁵³ Düşünür, korporasyonların devlete asimile edilmesini savunmuştur fakat bu yapıyı yekpare bir devlet kütlesi olarak düşünmek yerine aynı amaç için hareket eden bir bileşenler birlikteliği olarak görmüştür. Bir başka deyişle Duguit'nin devlet korporatizmi, devlet sosyalizmi düzeyine ulaşmamıştır. Onun tasavvur ettiği devlet, daha ziyade toplumun ihtiyaç ve çıkarlarına göre faaliyette bulunan, kamu kurumu niteliğindeki meslek birliklerinin bunları yönlendirdiği ve koruduğu bir sosyal devlet yapısıdır.

Yazar, siyaset kuramında, genel oy hakkı ve meslek temelli korporatif bir parlamentodan oluşan iki meclisli bir yapı tasarlamıştır. Bu, ulusun gerçek hayatını yansıtan, ekonomik ve toplumsal grupların temsilini güvence altına alan bir modeldir.¹⁵⁴ Ayferi Göze'nin de ifade ettiği gibi, *“işçi ve işveren sendikalarının, şirketlerin, şehirlerdeki küçük sanayici ve tüccar teşekküllerinin, tarım sendikalarının sosyal gücün*

¹⁵¹ Laborde, “Pluralism, Syndicalism and Corporatism”, s. 239.

¹⁵² Adams, “Antecedents”, s. 186.

¹⁵³ Laborde, “Pluralism, Syndicalism and Corporatism”, s. 239-241.

¹⁵⁴ A.y.

birer unsuru olduklarına inanan Duguit, bu teşekküllere devlet teşkilatı içinde de yer verilmesi gerektiğini, ancak bu şekilde siyasi yapının sosyal yapıya intibak edebileceğini” savunur.¹⁵⁵ Bu modele hakiki ya da organik demokrasi adını vermiştir. İşlevsel temsili devlet otoritesinin yeniden tesisi için gerekli bir şart olarak gören düşünüre göre bu, sendikacı hareketleri yönlendirmenin, bozgunculuk yapması muhtemel grupları asimile etmenin, bunların çatışmacı özelemlerini bastırmanın ve sınıfların homojen koordinasyonunu sağlamanın bir yoludur.¹⁵⁶

Duguit özetle toplumsal dayanışmayı ideolojisinin merkezine yerleştiren; aşırı devletçiliğe bireyciliğe olduğu kadar karşı çıkan; toplumu işlevsel farklılaşma ve eşitsizlik ilkelerine dayanan, organik, hiyerarşik ve statü temelli bir yapı olarak tanımlayan; devlet yapısı içinde örgütlenmiş sendika ve korporasyonları toplumsal, ekonomik ve siyasal alanın temel birimi kabul eden; işlevsel temsilci, anti-liberal ve anti-sosyalist bir korporatizm anlayışına sahiptir.

1.5. Solidarizm: Léon Bourgeois

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Fransa’da başbakanlık ve meclis başkanlığı da dâhil olmak üzere birçok siyasi görev üstlenmiş olan Léon Bourgeois, korporatist düşünce tarihinde solidarizmi kuramsal bir çerçeveye oturtması bakımından oldukça önemlidir. Görüşleri, laik bir ahlaki temel inşa edeceği düşüncesiyle zamanının entelektüel çevrelerinde büyük ilgi uyandırmıştır.¹⁵⁷ Türkiye’de de kendisinin görüşleri ve bu görüşlerin en tesirli kanadını oluşturduğu Radikal-Sosyalist Partinin programları kayda değer düzeyde etkili olmuştur. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun “*Fransız Radikal-Sosyalist Partisinin Türkiye’deki siyasi partiler veya Türk siyasileri bakımından hususi bir ehemmiyeti olduğunu, bizzat [Başbakan, Meclis Başkanı ve Radikal Sosyalist Parti Genel Başkanı Édouard] Herriot’nun Türkiye Cumhuriyeti’nin doğuşunu Fransız Cumhuriyeti’nin evladı mesabesinde tuttuğunu, bu fikrini birkaç vesile ile beyan ettiğini*

¹⁵⁵ Göze, **Korporatif Devlet**, s. 64.

¹⁵⁶ Laborde, “Pluralism, Syndicalism and Corporatism”, s. 239.

¹⁵⁷ Charles Rist ve Charles Gide, **Fizyokratlardan Günümüze İktisadi Mezhepler Tarihi**, C: II, Çev. Şükrü Kaya, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1927, s. 755.

*hatırlıyoruz,”*¹⁵⁸ sözleri, Bourgeois’ın Türkiye siyasetinde ve korporatist düşüncesinde ne denli önemli olduğunu açıklamaktadır.

19. yüzyıldaki sefalet ve savaş koşullarına bir çözüm getirmek amacıyla dayanışmacılığı kuramsallaştıran Bourgeois kuramını öncelikli olarak dayanışma olgusu ile dayanışma vazifesi karşıtlığı üzerinden kurmuştur. Yazara göre dayanışma olgusu ya da bir başka deyişle doğal dayanışma ile dayanışma vazifesi birbirinin zıddıdır. Doğal dayanışma; doğuştan -ya da Bourgeois’ın tabiriyle kaderin neticesinde- bazı insanların diğer insanlara göre daha avantajlı ya da dezavantajlı olmasını ifade eden bir kavramdır. Kimi insanlar herhangi bir emek sarf etmeksizin (ya da meşru yollara başvurmaksızın) fiziksel, biyolojik ya da maddi özellikleriyle layık olmadıkları çıkarlara sahip olabiliyorken, kimileri hak etmedikleri düzeyde sefil bir hayat yaşamaktadır.

İnsanlar bu durumu düzeltmek için öncelikli olarak doğal dayanışmanın ilkeleri ve işleyiş biçimini doğru şekilde ve bilimsel yöntemlerle gözlemlemeli ve onun yarattığı bütün toplumsal eşitsizlikleri adaleti işe koşarak gidermelidir. Doğal dayanışmayı doğru biçimde gözlemleyip ilkelerini doğru şekilde tanımlamanın bir başka önemi de düşünürün doğal dayanışmanın zıddı olarak gördüğü dayanışma vazifesiyle ikisi arasındaki ahlaki karşıtlığı daha belirgin biçimde ortaya koyabilmektir.¹⁵⁹

Düşünürün doğal dayanışmanın toplumda yarattığı eşitsizlik durumundan yaptığı çıkarıma göre, herkes sahip olduklarını, beslenmeden giyinmeye, eğitimden sağlığa, konuştuğu dilden edindiği mirasa kadar, hatta bizzat kendisini dahi kendinden önceki nesle ya da çağdaşlarına borçludur.¹⁶⁰ Birey, çocuklukta ve yaşlılıkta toplumsal faaliyete katkıda bulunamaz ve bu dönemlerinde toplumun yardımıyla hayatını sürdürür. Çocukluktan sonra ve yaşlılıktan önce toplumsal faaliyete katkıda bulunarak borcunu öder. Bireyin toplum içinde kendini var etme biçimi budur. Bourgeois bunu şu şekilde

¹⁵⁸ Z. F. Fındıkoğlu, “Hâkimiyet ve Hürriyet Prensipleri Karşısında Fransız Siyasî Fırkaları”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C: XXI, No: 1-4, 1957, s. 20.

¹⁵⁹ Rist ve Gide, **İktisadi Mezhepler Tarihi**, s. 755-758.

¹⁶⁰ Fındıkoğlu, “Fransız Siyasî Fırkaları”, s. 9; Burak Gürbüz, “F. Le Play’in Sosyal Barış Düzeni ile L. Bourgeois ve S. Weil’in Düşünsel İlişkileri: Dayanışmacılık (Solidarizm)”, **Yıldız Social Science Review**, C: V, No: 2, 2019, s. 176.

açıklar: “İnsanoğlu yaşamı boyunca yalnızca çağdaşlarının borçlusunu olarak kalmaz. Doğduğu günden itibaren borçludur. İnsan, toplum içine borçlu olarak doğar. Böyle bir topluluğa girmekle kendisinin ve diğerlerinin atalarının mirasından payını alır. Doğduğunda geçmiş nesillerin biriktirdiği muazzam sermayeden istifade etmeye başlar.”¹⁶¹

Aynı şekilde birey, kendinden sonrakilerin istifade edebilmesi için toplumsal mirası geliştirmek durumundadır. Böylelikle hem atalarına borcunu ödemek hem sonraki nesle faydalanacağı bir miras bırakmakla toplum içinde zincirleme bir zamansal dayanışma tesis edilmiş olur. Bourgeois’ya göre bireyin içinde yaşadığı iyi ya da kötü koşullardan toplum sorumludur ve bu da beraberinde bir toplumsal görev anlayışını getirmektedir. Bu görev, bireylerin toplumdaki diğer bireyler için adaletsizlik, kötülük ve başka türlü riskler ve yüklere karşı bir güvence teşkil etmesi şeklinde gerçekleşir. Toplum içinde birey, öteki bireyin kaldıramayacağı yüklere ve onu topluma yabancılaştıracak kadar yüksek menfaatler edinmesine karşı bir sigorta vazifesi görür. Çağdaşlar arasında dayanışma da bu şekilde gerçekleşir.¹⁶² Bununla birlikte birey, bunları başarabilmek için çalışmak mecburiyetindedir. Bourgeois’ın düzeninde çalışmak bir tercih değil, bir zorunluluktur ve bireyin ürettikleri kamu yararı lehine olmak durumundadır. Burada açık biçimde toplum çıkarı bireysel çıkarın önündedir.¹⁶³

Bourgeois’ın “toplumsal borç” doktrinine göre, doğal dayanışma vasıtasıyla geçmiş nesillerin mirasından ve çağdaşlarının ürettiklerinden faydalanmak suretiyle giderek zenginleşen sermaye sınıfı, zorlu hayat koşullarıyla mücadele eden emekçi sınıfa borçludur. Sermaye sınıfı, doğal dayanışma olgusunu dayanışma vazifesine dönüştürmekle mükelleftir. Biriktirdiği sermayeyi geçmiş nesillere borçlu olan kapitalistler, -söz konusu insanlar hayatını kaybettiği için- bu borcu somut kişilere ödemeyeceklerinden dolayı, toplumun devreye girmesiyle, doğal dayanışmadan dolayı

¹⁶¹ J. E. S. Hayward, “The Official Social Philosophy of the French Third Republic: Léon Bourgeois and Solidarity”, *International Review of Social History*, C: VI, No: 1, 1961, s. 29.

¹⁶² A.y.

¹⁶³ Gürbüz, “Dayanışmacılık (Solidarizm)”, s. 176.

mağdur olan emekçi sınıfa ödeyerek vazifesini yerine getirmiş olur ve toplumsal zararı böylece tazmin eder. Bu bir hayır işi değil, bir vazifedir.¹⁶⁴ Bourgeois borcu kişilerin inisiyatifine bırakmaya kapı aralayabilecek olan ahlak, görev, soyluluk ya da zenginlik icabı olmaktan çıkararak hukuk yoluyla yasalara bağlamak gerektiğini savunur. Böylelikle bunu, yerine getirilmediği takdirde hukuki yaptırıma uğramayı gerektirecek bir yükümlülüğe dönüştürmek amacındadır. Buradan anlaşıyor ki düşünür, toplumsal borcu ödememeyi bir suç şekline sokmak niyetindedir.¹⁶⁵ Nihayetinde toplumu oluşturan bireyler arasında reel bir sözleşme imzalanmayacaksa da aralarında bir sözleşme yapılmış gibi davranılacaktır. Buna “*quasi-contrat*” yani “sözleşme-benzeri” doktrini adını verecektir. Bu toplumsal bir “sözleşme-benzeri”dir.

Toplumdaki vereceklilerin alacaklılara borcunu ödemesinin ve toplumsal dayanışmaya hizmet etmesinin başlıca yolu bireyleri mecburi vergilere tabi kılmaktır. Böylelikle vergi de kutsallaşacaktır. Bu noktada devlet de işe koşulmuş olur. Devletin doğal görevi, bu “sözleşme-benzeri” doktrininin hüküm sürdüğü toplumsal durumun muhafaza edilmesini sağlamak ve toplum içindeki alacaklılar ile verecekliler arasındaki dengeyi gözetmektir.¹⁶⁶ Bu noktada Bourgeois’ın devlete geniş bir müdahale alanı bırakmadığını ifade etmek şarttır. Düşünür, devleti borçluyu borcunu ödemeye yönlendirmek ve bunu denetlemekle sınırlamıştır. Devlet sosyalizmine yol açabilecek her türden devlet müdahalesine karşıdır. Kuramının, işlevsel kurumların çoğulculuğunu ön plana çıkararak esnek bir devlet müdahalesini öngören anti-bireyci ve anti-devletçi bir yaklaşımı vardır. Devletin pozisyonu, bireyler-ötesi ve “eşitler arasında birinci” şeklinde ifade edilebilir.¹⁶⁷

Bourgeois’ın düşüncesini biraz daha detaylandırmak için mensubu olduğu Radikal-Sosyalist Partinin 1907 tarihli parti programına bakmak faydalı olacaktır. Öncelikli olarak partinin adındaki “sosyalist” sözcüğünün bir bakıma yanıltıcı olduğunu

¹⁶⁴ Fındıkoğlu, “Fransız Siyasî Fırkaları”, s. 9; Rist ve Gide, **İktisadi Mezhepler Tarihi**, s. 758.

¹⁶⁵ **A.e.**, s. 756.

¹⁶⁶ **A.e.**, s. 758-759; Hayward, “Léon Bourgeois and Solidarism”, s. 29-31.

¹⁶⁷ **A.y.**

ifade etmek gerekir. Programda geçen “*yapılan suistimallerle mücadele etmek ve imtiyazları kaldırmak istemek ile beraber, hemşeriler arasında, nazari de olsa, yekdiğeriyle mücadele hâline olan sınıflar görmekten içtinap eder*”¹⁶⁸ ibaresi partinin bir yandan anti-liberal kapitalist karakterini ortaya koyarken, sınıf mücadelesini reddetmesi ve yurttaşlar arasında uyumu amaçlaması ile sosyalizmden uzaklaşır, korporatizme yaklaşır. Ayrıca devrimci karakterde olmayışı ve özel mülkiyete cevaz vermesi (kamu yararına uygun şekilde faydalanmak şartıyla) bakımlarından da sosyalizmle ayrışır. Bu bakımlardan Radikal-Sosyalist Parti, Fındıkoğlu’nun tam ifadesiyle “sosyalistimsi” bir partidir.¹⁶⁹

Fındıkoğlu, partinin iki siyasi kanada bölünmüş olduğunu belirtir. Bunun bir kanadını ahlakçı-toplumcu Bourgeois’nın “sözleşme-benzeri” doktrini teşkil etmektedir. Buna göre o, eşitlikçi ve adaletçi sosyalist ideallerle klasik liberalizmin mevcut mülkiyet biçimi arasında bir uzlaşma yaratacak bir sistem geliştirmek niyetindedir.¹⁷⁰ Bir başka deyişle, klasik liberallerin iktisadi ahengi ile sosyalist Hristiyanların düşüncelerindeki toplumsal dayanışma ortaklığını sentezler. Böylece sınıf mücadelesine, dolayısıyla Marx’a ve Marksizm’e de, zayıfların yok olduğu, güçlülerin ayakta kaldığı, iktisadi rekabet koşullarının hâkim olduğu Sosyal Darwinist liberal-kapitalist serbest piyasa düzenine de karşı çıkarak “kamu otoritesi” alternatifini geliştirir.¹⁷¹

Özel mülkiyete karşı olmayan Bourgeois, bundan salt bireyin istifade etmesine karşıdır. Özel mülkiyet toplum yararına kullanılmak şartıyla meşrudur. Toplum yararına kullanmanın yöntemi de sermaye ve özel mülkiyet sahiplerinin bunların vergilerini ödemeleridir. Bu vergiler gelire göre belirlenecek, böylece doğal bir adalet mekanizmasının oluşması sağlanacaktır. Kapitalistlerin ödeyecekleri vergi, topluma olan borçlarını ödemeleri için de bir vesiledir. Özel mülkiyet sahibi yükümlü olduğu borcu vergiler yoluyla ödedikten sonra kişisel mülkiyetinden faydalanmakta özgürdür.

¹⁶⁸ Fındıkoğlu, “Fransız Siyasî Fırkaları”, s. 4.

¹⁶⁹ A.y., s. 6.

¹⁷⁰ A.y.

¹⁷¹ Gürbüz, “Dayanışmacılık (Solidarizm)”, s. 175-178.

Gerçekten de Radikal-Sosyalist Parti programında özel girişimi tamamen yasaklamamış, büyük sanayiye özel vergiler getirmiş, sanayi sahasındaki özel girişimleri devletin denetimi altına sokmuş, kamuya ilişkin büyük yatırımları özel çıkarlara değil, devlete yüklemiştir. Bu program, *“artan oranlı gelir vergisini, başta demiryolları ve sigortalar olmak üzere önemli tekelleri kamulaştırmayı, her türlü gönüllülük esasına dayalı örgütleri teşvik etmeyi ve milletlerarası tahkimi güvence altına almak için çaba göstermeyi içeren yasal düzenlemelerin yapılacağını ilan ediyordu. Hepsinden önemlisi, daha fazla ekonomik adalet ve sosyal güvenlik için devlet müdahalesi ilkesini”* kabul etmekteydi.¹⁷²

Son olarak, Burak Gürbüz’ün aktardığı üzere Bourgeois, bir görüşe göre morselizmin temsilcisidir. Morselistler,

“küçük üreticiliğe dayalı küçük mülkiyetleri özgürlüğün temeli olarak gören bir anlayışı temsil edip hem komünizme hem de iktisadi liberalizme mesafelidirler. Kapitalist sömürüye karşı özgürlük ve adaleti savunurlar ve (...) bu kişiler muhafazakâr anti-kapitalist olarak tanımlanır. Bourgeois’nın solidarizmi [morselizmden] gelmektedir. Sosyal dayanışma zayıfları güçlülere karşı korumak için vardır ve [morselistler] dayanışmayı sadaka gibi değil, hak olarak görmektedir. Bu bakımdan Fransız [D]evrimi[’]nin sosyal eşitlik ilkesine sahip çıkarlar ama aynı zamanda ‘kimse başkasının sırtından zengin olmamalıdır’ ilkesiyle de emek sömürsüne dayalı kapitalist üretim ilişkilerine de karşı gelirler.”¹⁷³

Bourgeois’nın morselizmin bir temsilcisi olup olmadığı tartışması bir kenara, morselistlerin görüşlerine ilişkin bu ifadelerin bir bakıma solidarist korporatizmin ilkelerinin de bir özeti gibi olması anlamlıdır.

Özetle, solidarizmi “sözleşme-benzeri” ve “toplumsal borç” doktrinleri vasıtasıyla kuramsallaştırarak korporatizm düşüncesinde önemli bir yer tutan Bourgeois’nın ideolojisinin merkezinde dayanışma vazifesi vardır. Toplum içinde derin eşitsizlikler yaratan doğal dayanışmaya karşı, toplumda normların belirleyicisi bu dayanışma vazifesidir. Bireylerin haklarına saygı gösteren düşünür, daha da önemli olarak bireylerin

¹⁷² Hayward, “Léon Bourgeois and Solidarism”, s. 47.

¹⁷³ Gürbüz, “Dayanışmacılık (Solidarizm)”, s. 179.

görevlerine vurgu yapmıştır. “*Fransız Devrimi’nde İnsan Hakları Beyannamesi imzalandı. Buna bir de İnsan Görevleri Beyannamesini eklemeliyiz,*”¹⁷⁴ sözleriyle bu bağlamda fikrini dile getirir. Fransız Devrimi’nin ilkelerinden olan “kardeşlik”e bilimsel bir hüviyet kazandırmak niyetiyle dayanışmacılığı siyasal toplumun başlıca ilkesi hâline getirmiştir. Bireylerin sahip olduğu her şeyi geçmiş nesillerin mirasına ve çağdaşlarının emeğine borçlu olduğu savından hareketle, bu borcu çalışma ve vergi verme yoluyla ödemekle yükümlü olduğunu savunmuştur. Özel mülkiyete karşı olmamakla birlikte, bireyin bundan ancak toplumsal borçlarını ödemek suretiyle toplumsal vazifesini yerine getirdiği zaman istifade edebilme şartı koymuştur. Sınıf mücadelesine karşı olan ve toplumsal uyumu savunan düşünür, liberal kapitalizmi de devlet sosyalizmini de reddeder. İktisadi alanda meslek örgütlerini ve bireylerin maliyetleri ortaklaşa üstleneceği kooperatifleri ön plana çıkarır. Devlete hukuk aracılığıyla bireylerin toplumsal görevlerini yerine getirip getirmediıklarını denetleme, vergi toplama ve büyük kamusal girişimleri üstlenme görevlerini vererek yetkilerini sınırlandırmıştır.

1.6. Seküler Çağdaşlaşmacı Milliyetçilik: Mihail Manoilescu

İki dünya savaşı arası dönemin önemli korporatist kuramcılarından biri de Mihail Manoilescu’dur. 1934’te Antony Black’in yorumuyla¹⁷⁵ Philippe C. Schmitter’in korporatizmin klasik eseri olarak gördüğü *Le Siècle du Corporatisme* (Korporatizm Yüzyılı)’i yayımlamış ve fikirleriyle Avrupa’da, dolaylı olarak seküler çağdaşlaşmacı milliyetçiliğiyle Türkiye’de etkili olmuştur. Manoilescu’nun teknokrat yönü ön plandadır.

İki dünya savaşı arası dönemde liberal-kapitalist ekonomi düzeninin sert biçimde eleştirilmesi, ulus-devletler arasındaki çıkar ve statü mücadelesi ve ulusal sınırların belirginleşmiş olması Manoilescu’yu savunmacı, tepeden inme, milliyetçi ve çağdaşlaşmacı bir korporatist kuram tasarlamaya sevk etmiştir. Düşünür; 19. yüzyılın özgürlükçülük, bireysel çıkar, “görünmez el”in düzelttiği ve düzenlediği rekabetçi serbest piyasa gibi liberal değer ve sistemlerinin geçerliliğini yitirdiğini, bunların yerini 20.

¹⁷⁴ Hayward, “Léon Bourgeois and Solidarism”, s. 26.

¹⁷⁵ Black, *Guilds and Civil Society in European Political Thought*, s. 220-221.

yüzyılda merkez ve çevre kapitalizmleri arasındaki ve otarşik ulus-devletlerin kendi içlerindeki gerilimlerden doğan yeni bir adalet anlayışı ve örgütlenme biçiminin alacağını öne sürmektedir. Bu da korporatizmdir.

Orta Çağ'daki korporatif sistemlerde ya da Katolisizm felsefesine dayanan rejimlerde olduğu varsayılan “doğal uyum” a şüpheyile bakmış ve kuramının bunların ihya edilmesiyle hiçbir ilgisi olmadığını belirtmiştir. Tartışmasız biçimde seküler ve referanslarını geçmişe dayandırmadığını iddia ettiği bir sistemi vardır.¹⁷⁶

Schmitter'in ifadesiyle, “*Manoilescu'nun anladığı ve savunduğu şekliyle korporatizm, dünya ekonomi-politiğinin ve ona eşlik eden uluslararası tabakalaşma sisteminin geçirmekte olduğu (...) belirli bir dönüşüm sürecine kurumsal-politik bir tepkiydi.*”¹⁷⁷ 20. yüzyılda emperyalizmin uluslar üzerindeki dış etkilerinin son bulacağını, ulusların çizilen siyasi sınırlarının kalıcı olacağını, buna bağlı olarak da ekonomik toplumsal ve siyasi problemlerin her bir ulusal sınır içinde, sabit ulusal parametrelerle mücadele edilerek çözüleceğini iddia etmiştir. Artık ulusal birimler içindeki sınıfların ekonomik dayanışması değil, doğrudan ulusun ekonomik dayanışması yeni şartların gerçekliği olacaktır.

Sivil toplum ile devlet arasında yeni ve kurumsallaşmış bir ilişki öngören yazar, birçok kişinin bir taban hareketi olmadığı ya da bir sınıfsal temele dayanmadığı için dezavantajlı olduğunu iddia ettiği korporatizmin bu özelliklerini bilakis bir avantaj olarak görür. Çünkü bu ideoloji varlığını bir toplumsal sınıfa ya da statükonun devam etmesine borçlu değildir. Korporatizm, sınıf savaşlarını yatıştırmak için devreye sokulmuş geçici bir çözüm değil, doğrudan toplumun kapitalist temelini dönüştürecek, dört başı mamur bir ideolojidir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Schmitter, “Still the Century of Corporatism?”, s. 117; Philippe C. Schmitter, “Reflections on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe”, **Social Change in Romania, 1860-1940: A Debate on Development in a European Nation**, Ed. Kenneth Jowitt, Berkeley, University of California, Institute of International Studies, 1978, s. 124.

¹⁷⁷ A.e.; Schmitter, “Still the Century of Corproatism?”, s. 119.

¹⁷⁸ A.e.; Schmitter, **Social Change in Romania**, s. 124.

Manoilescu zamanın bütün toplumsal ve siyasal kurumlarının kaçınılmaz olarak korporatizm istikametinde dönüşeceğini iddia etmektedir. Yazarın yeni şartların ideolojisi olarak korporatizmin yerleşeceğine ilişkin beş argümanı vardır; bu argümanlar aynı zamanda onun korporatist sisteminin özelliklerini de açıklamaktadır.

Bunları daha iyi anlayabilmek için öncelikle yazarın korporasyon tanımına bakmak faydalı olacaktır. Manoilescu korporasyonu, “*aynı ulusal işlevi birlikte yerine getiren ve bu işlevin yerine getirilmesini, üyelerinin uymakla yükümlü olduğu hukuk kuralları vasıtasıyla bir amaç olarak belleyen, (gerçek ya da tüzel) kişilerin toplamından oluşan kolektif ve kamusal bir örgüttür,*”¹⁷⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Buradan hareketle söz konusu beş argüman şu şekilde ele alınabilir.

Birincisi, yeni sistemde örgütlenecek olan meslek teşekkülleri, yani korporasyonlar, “*yetki hiyerarşisinin devamlılığını sağlayacak, böylelikle izole edilmiş, aciz bireye ‘onu topluma kazandıracak’ bir dizi aracı mevkiler ve bağlar sağlayacak ve birey ile devlet arasındaki karmaşık ilişkilerin yarattığı tüm özel problemlere bütünsel ve mantıksal bir bakış açısı kazandıracaktır.*”¹⁸⁰ Manoilescu, korporasyonların bunu başarabilmesi için Faşist İtalya’da olduğu gibi yalnızca ekonomik çıkarları değil, toplumsal, kültürel, ahlaki ve manevi çıkarları da kapsayacak bütünsellikte olması gerektiğini belirtir. Korporatist örgütlenme, ayrıca, modern insanın ahlaki ve manevi hastalıklarını, onu yeni toplumsal bağlar vasıtasıyla toplumla bütünleştirmek suretiyle iyileştirme işlevini de üstlenecektir.

İkincisi, korporasyonların işlevsel uzmanlaşması bir teknolojik özerkliğe yol açacaktır. Teknolojik özerklik, çıkar ortaklığına sahip her birimin ayrı şekilde örgütlenerek hem kendi alanında daha da uzmanlaşmasını sağlayacak hem de uzmanlıkta bağımsızlaşan ayrı birimlerin birbirlerine daha da bağımlı hâle gelmesine neden olacaktır. Bu, karşılıklı bağımlılığı doğal olarak dengeleyecek ve önderliği kişilerden/gruplardan

¹⁷⁹ Schmitter, “Still the Century of Corporatism?”, s. 95.

¹⁸⁰ A.y., s. 121; Schmitter, “Reflections on Mihail Manoilescu”, s. 126.

bağımsız kılacaktır. “Özellikle ve en önemlisi, korporasyonlar devletin ulusal ekonomik planlama ve uluslararası ekonomik pazarlıkta artan rolünü kolaylaştıracaktır.”¹⁸¹

Üçüncüsü, devlet sosyal yardımlaşma, sağlık gibi devlet için ikincil önemdeki alanlarda yetkilerini korporatif sistemin çıkar hiyerarşisiyle tesis edilmiş bileşenlerine aktaracak ve devlet korporasyonlar sayesinde iç güvenlik, ülke sınırlarını müdafaa etme, dış işleri ve ulusal propaganda gibi birincil önemdeki işlerine yoğunlaşabilecektir.

Dördüncüsü, korporatizm “sınıf ruhu”nun panzehri olacak ve 19. yüzyılın yapay, geçici ve modası geçmiş bir unsuru olan sınıf dayanışmasının yerini ulusal dayanışma ve işlevsel olarak birbirine bağlı örgütler alacaktır. “Sınıf” gibi doğal olmayan toplumsal farklılıklar yerine, yeni çağda hayatta kalmak için başlıca itki dayanışma ve örgütlenme olacaktır.¹⁸²

Korporatist hareketin çevre uluslardan başlayıp merkez kapitalist toplumlara doğru yayılacağını iddia eden Manoilescu’ya göre, “Batı Avrupa’da sermaye ve emekçi sınıfı, her ikisinin de fayda sağladığı sanayi büyüklüğünün çöküşünün yaratacağı ortak tehlikenin etkisiyle bir araya gelecektir.”¹⁸³ Yani, kapitalizmin merkezlerinde de sermaye ve emeğin korporatif bir sistemde, ulusun ortak çıkarı için birlikte hareket edecekleri iddiasında bulunmaktadır.

Düşünür, tedavi olmak için öncelikle hastalığın varlığını kabul etmek gerekliliğine benzer biçimde, sınıf düşmanlığını ortadan kaldırmak için evvela sınıfların varlığını kabul etmek gerektiğini belirtir. Onun tasarladığı korporasyonlarda sermaye ve emek sınıfları ayrı fakat eşit biçimde temsil edileceklerdir. Uzun vadede tam bir dayanışma bilinci oluşacağı için ayrışmaya da gerek kalmayacaktır.

Son olarak, 20. yüzyılda yurttaş ve öznelere ahlaki ve toplumsal değerlerinde yaşanacak değişim, Manoilescu’nun yeni çağın ideolojisi olarak korporatizmi işaret etmesindeki beşinci faktördür. “19. yüzyılın bireysel eşitlik ve özgürlük ideallerinin yerini,

¹⁸¹ A.e.; Schmitter, “Still the Century of Corporatism?”, s. 121.

¹⁸² A.y., s. 121-122; Schmitter, “Reflections on Mihail Manoilescu”, s. 126-127.

¹⁸³ A.e., s. 128; Schmitter, “Still the Century of Corporatism?”, s. 123.

bir kişinin toplumdaki işlevsel önemine göre belirlenen farklı hak ve yükümlülükleri temel alan toplumsal adalete kolektif biçimde ulaşmayı hedeflemek alacaktır. (...) Yeni çağın her iki idolü de -yani kolektif amaçlar ve örgütlenme- elbette ideallerin en üstünüyle uyumlu ve onun hizmetinde olmalıdır: ‘Ulusal çıkarlara uyan her şey adildir. Bu çıkarlara uymayan her şey gayriadildir.’”¹⁸⁴

Manoilescu’ya göre korporatizmin saf korporatizm, tabi korporatizm ve her ikisinin bir kombinasyonu olan karma korporatizm olmak üzere üç türü vardır. Bu tasnif, yakın zamanın korporatist kuramlarındaki sosyal korporatizm ve devlet korporatizmi ayırımına ilham vermiştir. Buna göre saf korporatizmde devletin meşruiyeti ve işleyişi, öncelikli olarak ya da salt tekil, rekabetçi olmayan, hiyerarşik olarak düzenlenmiş, temsili korporasyonlara bağlıdır. Tabi korporatizmde ise korporasyonlar devlete bağımlı ve destekçi nitelikte olacak şekilde yaratılır ve muhafaza edilir.¹⁸⁵

Bu sistemde devletin rolü çok önemlidir. Manoilescu’ya göre ekonomik sistemin en önemli ve en güvenilir unsuru olan devlet; sözleşmeler, sübvansiyonlar, makroekonomik planlama ve piyasa ve rekabeti düzenleme yoluyla, yasal mevzuat dâhilinde, ekonomiye mutlaka müdahale etmelidir. Ona göre “serbest piyasadaki gereğinden fazla özgürlük, özgür iradenin önündeki engelleri kaldıracak ve ekonominin işlevselliğini alt üst edecektir.”¹⁸⁶

Son olarak Manoilescu, korporatizmi en iyi uygulayacak olan sistemin tek-partili rejimler olduğunu savunmuştur.¹⁸⁷ Bununla birlikte bu durumun, mevcut konjonktürün

¹⁸⁴ A.y.; Schmitter, “Reflections on Mihail Manoilescu”, s. 128-129.

¹⁸⁵ Schmitter, “Still the Century of Corporatism?”, s. 103-104.

¹⁸⁶ Vasile Puşcaş ve Marcela Sălăgean, “Mihail Manoilescu – Economic Thought and Economic Reality”, **Anuarul Institutului de Istorie “George Barițiu”**, C: LI, 2012, s. 334.

¹⁸⁷ Murat Turan, “Korporatif Kuramcı Mihail Manoilescu’nun Gözünden Tek Partili Rejimler ve Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1936)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C: XIX, No: 39, Güz 2019, s. 639.

bir gereği olduğunu ve korporatizmin geçici bir süreliğine tek-parti iktidarları altında uygulanacağını belirtmiştir.¹⁸⁸

Özetle Manoilescu, liberal kapitalizmin neden olduğu toplumsal, ekonomik ve siyasal problemlere karşı toplumsal dayanışmayı esas alan, ulusal amaçlar için tikel amaçları feda etmeyi vaaz eden, toplumsal sınıflar yerine toplumsal dayanışmanın dikey/hiyerarşik formu olarak gördüğü korporasyonların başta üretim ve dış ticaret ilişkileri olmak üzere ekonomiyi ve siyaseti yönlendirdiği teknokratik bir kuram ortaya koymuştur. Manoilescu'nun korporatizmi; toplumu yalnızca ekonomik değil, ahlaki, manevi ve kültürel bakımlardan da çevreleyen; toplumu işlevsel uzmanlaşma temelinde ayrılmış ve birbirine bağımlı teşekküllerle örgütleyen; bu teşekküller vasıtasıyla devleti asli görevlerini layıkıyla icra etmesi için makul sınırlara çekerek devletin işini kolaylaştıran; sınıf çatışmasının yerine örgütlü, dayanışmacı bir toplum yapısını yerleştirmeyi hedefleyen; son tahlilde ekonominin ana bileşenleri olan emek ve sermaye sınıflarını ulusal çıkarlar için aynı çatı altında örgütlenmeye teşvik eden, devleti mutlak surette ekonomik ilişkilere dâhil eden, bütünsel, seküler, çağdaşlaşmacı, devletçi ve milliyetçi bir ideolojidir.

1.7. Faşist Otoriteryanizm: Alfredo Rocco

Faşist İtalya'da meclis başkanlığı ve adalet bakanlığı gibi görevler üstlenmiş olan Alfredo Rocco, faşizm-korporatizm özdeşleşmesi ve korporatist sistemin çöküşü bağlamında bir kavramın, bir sistemin, bir düşüncenin ve bir dönemin temsilci şahsiyeti olarak korporatist düşünce tarihinde hayati bir öneme sahiptir. Farklı korporatizm yaklaşımlarından bir ortak değerler kümesi oluşturmayı amaçladığımız bu çalışmada birçok farklı kuramcı arasından Rocco'yu seçmemizin birden fazla sebebi bulunmaktadır. Rocco'nun önemi faşist otoriteryan devletçi korporatizmin başideoloğu ve en önemli hukukçusu olması,¹⁸⁹ sistemin uygulanmasının, yani faşist düzenlemelerin başmimarı

¹⁸⁸ Schmitter, "Still the Century of Corporatism?", s. 123; Schmitter, "Reflections on Mihail Manoilescu", s. 131.

¹⁸⁹ Stanley G. Payne, **A History of Fascism: 1914-1945**, Florida, Routledge, 2003, s. 115; Laura Cerasi, "Rethinking Italian corporatism: Crossing borders between corporatist projects in the late liberal era and the

olması¹⁹⁰ ve birçok farklı proto-korporatist ve korporatist teorik ve pratik yaklaşımı sentezlemesi gibi niteliklerinde yatmaktadır.

Öncelikli olarak Rocco'nun korporatizm kuramını anlamak için beslendiği mevzubahis teorik ve pratik kaynaklardan söz açmak yerinde olacaktır.

19. yüzyılın Aydınlanmacı rasyonalizmi ve bireyciliğine muhalefet eden, Alman romantik, organisist ve anti-liberal hareket düşünürün etkilendiği ilk akımdır. Fransız Devrimi'nin mesleki örgütleri tasfiye etmesi ve yasaklaması, serbest piyasa ekonomisine Adam Smith ve diğer ekonomistlerin rasyonalist ve bireyci yaklaşımları kimi entelektüeller arasında anti-liberal bir tepki doğurmuştur. Devleti, yaşayan bir organizma ve bireyleri de devletin bir parçası olarak gören, aynı şekilde bireyin ancak toplumsal kurumlar vasıtasıyla kendini gerçekleştirebileceğini savunan, Alman Katolik geleneğinden Adam von Müller'in fikirleri Rocco'yu etkilemiştir. Müller ayrıca lonca teşkilatının ihya edilmesinin ve ataerkil aile yapısının ateşli bir savunucusuydu. Aynı ekolden, yukarıda fikirlerini detaylı biçimde ele aldığımız Hegel'in toplumsal işlev, hiyerarşi, organizizm, uyum ve dayanışmacılık ile devletçilik fikirleri Rocco'nun beslendiği kaynaklardan bazılarıdır.

Yine yukarıda görüşlerini irdelediğimiz Fransız anti-liberal geleneğinden, toplumsal iş bölümü, meslek örgütlerinin sosyal yapıdaki görev ve işlevleri, dayanışmacılık, ahlakçılık, korporatizmin siyasal alana genişlemesi gibi fikirleriyle La Tour du Pin, Durkheim ve Duguit, Rocco'yu etkileyen düşünürlerdendir. Bunlara, kendisine korporatist denilemezse de, Orta Çağ loncalarının toplumsal etkisinden övgüyle söz eden tarihçi Hippolyte Taine de eklenebilir.¹⁹¹

Gabriele D'Annunzio da fikirleri ve özellikle de 1920 ila 1924 yıllarında yaşamış olan Özgür Fiume Devleti için yazmış olduğu anayasa metni ile Rocco korporatizmine

Fascist corporatist state", **Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe**, Ed. Antonio Costa Pinto, New York, Routledge, 2017, s. 103.

¹⁹⁰ Alessio Gagliardi, "The corporatism of Fascist Italy between words and reality", **Estudos Ibero-Americanos**, C: XLII, No: 2, 2016, s. 413.

¹⁹¹ Adams, "Antecedents", s. 183-186.

ilham olmuştur. Bu anayasanın özellikle “Korporasyonlar” başlığı altındaki 18 ila 21. maddeleri oldukça önemlidir. Bu kısma ilişkin verilecek bilgiler, Rocco’nun kuramını irdelemede ufuk açıcı olacaktır:

“Devlet, halkın maddi ve manevi ilerleyişindeki özlem ve çabalarını temsil eder. Gerçek yurttaş da devletin refah ve kuvveti için çaba gösterenlerdir. İster kol gücüyle ister beyin gücüyle çalışsın, zanaat ya da sanayi, tasarım ya da uygulama fark etmeksizin çalışma ilişkilerinin tüm sektör ve bileşenleri on korporasyondan birine üye olmak zorundadır. Korporasyonlar, faaliyetlerinin kapsamı anlamında, toplumun genel idaresine tabi olsalar da bunların ortak görev ve sorumluluklarına ilişkin kendi aralarında müzakere etme hakları vardır.”¹⁹²

Bu on korporasyon şu şekildedir. Sanayi, tarım ve ticarete çalışanlar; küçük esnaf, küçük çiftçi; sanayi ya da tarım ve hayvancılık sektörlerindeki teknik ve idari personel; ticari teşebbüslerdeki usta ya da teknisyen olmayan tüm çalışanlar; doğrudan sahada çalışabilme niteliğine sahip endüstriyel, tarımsal ya da ticari işletme sahipleri; her kademedeki devlet memurları; öğretmenler, üniversite öğrencileri, mimarlar ve sanatçılar gibi toplumun entelektüel kesimi; serbest meslek sahipleri; sanayi ve tarım alanındaki üretim ve tüketim kooperatifleri; deniz işçileri gibi meslek grupları dokuz farklı korporasyonda örgütlenecektir. Onuncusu ise çalışma ve ilerlemeye övgü niteliğinde, D’Annunzio’nun neo-romantik üslubuyla tarif edilmiş, pratikte herhangi bir karşılığı olmayan bir korporasyondur.¹⁹³

İlgili anayasa metninde korporasyonların özellikleri şöyle tarif edilir:

“Her korporasyon bir tüzel kişiliktir ve devlet tarafından böyle tanınmaktadır. Kendi başkanlarını seçer; aldıkları kararları kendilerine ait bir mecliste ilan eder; kendi koşullarını, kararname ve kurallarını belirler; kendi bilgeliği ve deneyiminin rehberliğinde özerkliğini işletir; üyelerinin ücretlerine, maaşlarına, işletme kârlarına ya da mesleki gelirlerine orantılı olacak miktarda aidat toplayarak ihtiyaçların karşılanmasını ve kendi fonlarının idaresini temin eder; her şekilde kendi özel

¹⁹² Gabriele d’Annunzio, **The Constitution of the Free State of Fiume**, Çev. Whitney Warren, New York, y.y., 1920, s. 4.

¹⁹³ A.e.

çıkarlarını müdafaa eder ve statüsünün yükselmesi için mücadele eder; kendi zanaat ya da mesleğini kusursuz bir hâle getirmeyi amaçlar; yapılan işin kalitesini yükseltmenin ve kusursuzluk ve güzellik standardını yükseltmenin yollarını arar; en sıradan işçileri alır ve bunları işlerini en iyi şekilde yapacak biçimde teşvik etmeye çalışır; karşılıklı yardım görevini tasdik eder; hasta ve çalışamayacak durumdaki üyelerinin emekli maaşlarını belirler; kendi sembollerini, amblemlerini, müziklerini, şarkılarını ve dualarını seçer; kendi kaide ve törenlerini bulur; topluluğun yıldönümü şenlikleri, kara ve deniz sporları vasıtasıyla eğlenmesine olabildiğince cömert biçimde yardımcı olur; ölülerine hürmet gösterir, büyüklerini onurlandırır ve kahramanlarını anar.”¹⁹⁴

Tüm bu özellikleriyle D’Annunzio’nun tarif ettiği korporasyonların lonca geleneğiyle birçok bakımdan örtüşmesi ilgi çekicidir.

Rocco’nun yaşadığı tarihlerde, özellikle Avrupa genelindeki birtakım gelişmeler de düşünürün kuramının şekillenmesinde etkili olmuştur. Sendikaların yükselişi bu gelişmeler içinde en önemlisidir. Piyasaya baskın biçimde hâkim olan tekelci kapitalizmi dengeleyici bir unsur olan sendikaları devlete dâhil ederek kamu yararına bunlardan faydalanmak ve zayıflayan devleti bu yolla rehabilite etmek Rocco’nun tasarladığı korporatist sistem için tutarlı bir strateji olmuştur.

Düşünürün kuramının kaynaklarından biri de Venedik tarihidir. Venedik Cumhuriyeti’ndeki loncalar, Floransa ve Siena’dakilerden farklı olarak teşkilatlanır teşkilatlanmaz devletin yönetimi altına girerek onunla bütünleştiği için bu ülkede iç çekişmeler olmamıştır. Rocco, Venedik Cumhuriyeti’nin kudretli ve uzun ömürlü olmasını (M.S. 697-1797) bu duruma bağlar.¹⁹⁵

Faşist korporatizm, İtalyan pratiğinde yalnızca Benito Mussolini’nin iktidarını pekiştirmek için bir enstrüman mesabesinde kalmış olsa da faşist yönetimin hukuki yapısı ve emek-sermaye-devlet ilişkilerine yaklaşımı Rocco’nun korporatizm kuramını somut olarak açıklamaya yardımcı olacak bir unsur olarak değerlendirilebilir.

¹⁹⁴ A.e.

¹⁹⁵ Adams, “Antecedents”, s. 187-188.

Rocco, 1920 yılında Padova Üniversitesinde “Devlet Krizi ve Sendikalar” başlıklı bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada devletin toplum içinde bireylerin yaşamlarına bir amaç, işlev ve düzen kazandıran bütünleştirici bir unsur olduğu, Birinci Dünya Savaşı sonrasında devletin kaotik şartlar altında bulunduğu ve ekonomik problemlerin toplumu parçalayıcı bir etken teşkil ettiği yönündeki tespitlerinden sonra yükselişte olan sendika hareketlerinin potansiyel bir istikrar durumu için önemli bir araç olduğunu belirtir. Bu mesleki örgütler devlet çatısı altında toplanabilirse hem bunların enerjilerinden faydalanmak suretiyle devlet güçlendirilecek hem de devlet bu örgütleri denetleyerek kamu yararına faaliyet göstermelerini sağlayabilecektir. Rocco’nun bu söylevini esas alarak düzenlediği yasayla İtalya 3 Nisan 1926’da resmî olarak faşist otoriteryan korporatif sisteme geçiş yapmıştır.¹⁹⁶

Faşist rejim, korporatif sistemi çalışma ilişkilerini ve ekonomiyi düzenleme ve yönetme üzerinden geliştirmeye çalışmıştır.¹⁹⁷ Antonio Costa Pinto’ya göre faşizmin üç ana prensibi vardır. “*Birincisi, grev ve lokavt hakkının kaldırılması yoluyla iş anlaşmazlıklarının otoriter yollarla düzenlenmesi ve iş mahkemelerinin kurulması; ikincisi, tek işveren örgütü ve her sektör için bir sendikanın yasal olarak tanınması yoluyla çalışma ilişkilerinde devlet tekeli kurulması; üçüncüsü, Ulusal Korporasyonlar Konseyi kurmak suretiyle ilk korporatist organların yaratılması.*”¹⁹⁸ Ahlaklı, çalışkan ve ulusuna sadık işçi ve işverenler devlet tarafından tanınarak korporasyonlarda örgütlenecek ve faşizmin ilkelerine hizmet edeceklerdir. Bu korporasyonların “*amacı yalnızca üyelerinin ekonomik çıkarlarını korumak değildir. Bunlar üyelerine yardım ulaştırma, iş eğitimi verme, ‘ahlaki ve millî eğitim’ sağlama işlevlerini de üstlenecektir.*”¹⁹⁹

Gerçekten de 3 Nisan 1926 tarihli, Rocco’nun adıyla anılan yasayla, D’Annunzio’nun toplumu on korporasyon içinde örgütleme girişimini andırır biçimde

¹⁹⁶ A.y., 182-183.

¹⁹⁷ Gagliardi, “The corporatist of Fascist Italy”, s. 418.

¹⁹⁸ Antonio Costa Pinto, “Corporatism and ‘organic representation’ in European dictatorships”, **Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe**, Ed. Antonio Costa Pinto, New York, Routledge, 2017, s. 10.

¹⁹⁹ Gagliardi, “The corporatist of Fascist Italy”, s. 418.

altısı emekçiler altısı işverenler ve biri de entelektüeller ve zanaatkârlardan müteşekkil olmak üzere on üç korporasyon kategorisi öngörülmüştür.²⁰⁰ Bu 1934'te devlete tabi olarak örgütlenmiş yirmi iki ulusal korporasyondan oluşan ve bunların sanayinin düzenleyicisi, devletin de ulusal çıkarlar için en yüksek hakem pozisyonunda olduğu korporatif ekonomi sisteminin hazırlık aşaması ya da bir başka deyişle ilk ayağı olmuştur.²⁰¹

Franklin Hugh Adler'e göre Rocco bu yasayla, *“karma ve üyeliğin mecburi olduğu sendikalar, anlaşmazlıklarda tahkime gitme zorunluluğu, iş mahkemelerinin kurulması ve bir sınıfsal öz-savunma yöntemi olan grev ve lokavtların yasaklanması şeklinde, (...) Mussolini'nin dolaysız çıkarlarına hizmet ederek, devletin sendikalar ve bireyler üzerinde egemenliğini kuracağı bir korporatizm çerçevesi çizmiştir.”*²⁰² Böylelikle ekonominin bileşenlerinin en önemli kozları ellerinden alınmış, emekçi sınıfın uzun yıllar süren mücadeleleri sonunda kazandığı hakları ortadan kaldırılmıştır.

Faşistlerin amacı, sınıf mücadelesini bastırmak ve düzenli, uyumlu bir toplum tesis etmektir ancak son tahlilde bu düzenlemeler işçilerin, çiftçilerin ve ücretli emeğin aleyhine, sanayici ve büyük çiftçilerin lehine olmuştur. Rocco bu yasayı faşist devletin temel taşı olarak görmektedir.²⁰³

Rocco'ya göre *“her toplumun hayatı devletin temsil ettiği örgütlenme ilkesi ile birey ve grupların temsil ettiği bölünme ilkesi arasındaki bitmek bilmeyen bir mücadeleden ibarettir. (...) En iyi örgütlenme biçimi her çağda kendine yer bulan, doğal ve önüne geçilemez bir fenomen olan korporatizmdir.”*²⁰⁴ Ancak bu örgütlenme devleti tehdit edebilme potansiyeli taşıyan nüfuzlu ve denetlenemez organizmalar yaratmak için

²⁰⁰ Frederic L. Pryor, “Corporatism as an Economic System: A Review Essay”, **Journal of Comparative Economics**, C: XII, 1988, s. 340.

²⁰¹ Payne, **A History of Fascism**, s. 116; Peter Richard Pugh, “A Political Biography of Alexander Raven Thomson” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Sheffield, Sheffield, 2002, s. 98.

²⁰² Franklin Hugh Adler, **Italian Industrialists from Liberalism to Fascism: The political development of the industrial bourgeoisie, 1906-1934**, Cambridge University Press, 2002, s. 375.

²⁰³ Gagliardi, “The corporatist of Fascist Italy”, s. 418.

²⁰⁴ Pugh, “A Political Biography of Alexander Raven Thomson”, s. 17; **A.e.**, s. 97.

değil, sendikaları disiplin altına almak için işlevseldir.²⁰⁵ Rocco'nun tasarladığı bu sistemde toplumsal gruplar keskin biçimde sınıflandırılmış ve her birey belli bir kategoriye tanımlanmıştır. Faşist korporatizm sınıfları, sınıfsal çatışmayı ve buna bağlı olarak da sınıfların meşru çıkar ve taleplerini inkâr etmemiş, bunların ana düzenleyicisi olarak devleti belirlemiştir. Sendikalar devlet yapısı içinde eritilerek kamu kurumu statüsü kazanmak suretiyle hem tepeden sevk ve idare olunabilecekler ve temsil güçleri azaltılacak hem de devletin varlığına bir tehdit unsuru oluşturmayacaklardır. Faşist korporatizmin sınıflar arası mücadeleyi baskılama yöntemi bu şekildedir.²⁰⁶ Stanley Payne'e göre Rocco'nun korporatif modeli "*Orta Çağ'ın arkaik sınıfsal modelini temel almıyordu; daha ziyade modern sanayi koordinasyonunu teşvik etmeye ve yeni, modern bir toplum inşa etmeye yönelikti.*"²⁰⁷

Kısacası, Rocco'nun kuramında devleti nispeten sınırlayan -ancak denkleme mutlaka dâhil eden- Katolik korporatistler ya da Katolisizm felsefesinden beslenen seküler-milliyetçi korporatistlerden farklı olarak devleti hayatın her alanında etkin kılmayı öngören bir yaklaşım vardır. Devlet dışında ya da ona karşı tesis edilmiş bütün güçleri devlet alanına dâhil ederek, faşist devleti toplumsal içerikle donatır. "*Rocco'nun devletçiliği (...) kitlelerin devlete pasif ve tabi biçimde bütünleşmesini öngörmektedir.*"²⁰⁸ Ayrıca, "*liberal devletin krizinden ancak devletin ve onun otoritesinin yeniden iyileştirilmesi yoluyla çıkılabilir.*"²⁰⁹

Sonuç olarak faşist korporatist kuramcı Alfredo Rocco, İtalyan Faşizminin başideoloğu olması ve kuramının somut uygulamalarının doğrudan icracısı olması sebebiyle korporatist düşünce tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bununla birlikte Türkiye'de erken Cumhuriyet döneminde faşist kuramcılarının ve uygulama düzeyinde özellikle İtalyan modelinin Türk siyasetçileri ve aydınları arasında -bir kısmı eleştirel ve mesafeli olmak kaydıyla- ilgi görmüş olması da konumuz bağlamında Rocco'nun

²⁰⁵ Adler, **Italian Industrialists from Liberalism to Fascism**, s. 316.

²⁰⁶ Gagliardi, "The corporatist of Fascist Italy", s. 419.

²⁰⁷ Payne, **A History of Fascism**, s. 65.

²⁰⁸ Pinto, "Corporatism and 'organic representation' in European dictatorships", s. 10.

²⁰⁹ Cerasi, "Rethinking Italian corporatism", s. 114.

kuramını ele almayı gerektirmiştir. Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan liberal değer, ilke ve uygulamalara muhalefet eden düşünür, 19. yüzyıl Alman romantizmi ve organisizmi, Fransız anti-liberal ve anti-sosyalist muhafazakârlığı, solidarizmi ve sendikalizmi, İtalyan neo-romantizmi ve modern öncesi tarihsel korporatif uygulamaların bir senteziyle faşist otoriteryan kuramını yaratmıştır. Organik toplum yapısıyla geleneğe, sanayileşmiş toplum içindeki kritik rollerini göz ardı etmeyerek sendikaları ve korporasyonları sistemine dâhil etmesiyle moderniteye gönderme yaparak ikinci bir sentez oluşturmuştur.

Düşünür; toplumu, siyaseti ve ekonomiyi pratik işlevlerini öne çıkardığı korporasyonlar aracılığıyla devlet içinde örgütlemeyi, meslek örgütlerinin giderek artan nüfuz ve enerjilerinden faydalanarak devlet otoritesini yeniden güçlendirmeyi öngören ve sınıf mücadelesini bu yolla baskılamayı amaçlayan bir sistem oluşturmuştur. Rocco'nun sistemi, devlet dışında ve karşısında hiçbir varlığı meşru saymamıştır.

Üzerinde mutabık kalınmış bir korporatizm tanımından söz edilemeyeceğine değinmiştik. Bununla birlikte, bütün bu yaklaşımlar, kuramlar, sistemler ve tanımlar karmaşası içinde korporatizmle karakterize edilebilecek birçok unsur da bulunmaktadır. Bu unsurlar bağımsız olabileceği gibi, bir araya geldiklerinde de bir korporatizm karakteristiği oluşturabilirler. Ayrıca bu kavramlar kendi başlarına başka kuram ve sistemler içinde kendine yer bulabilir; bunları kayda değer kılan korporatizm ideolojisi içinde kazandıkları anlamdır. Bu mekanizma içinde yüklendikleri işlevler ve diğer kavramlarla kurdukları ilişkiler; ilgili kuram, siyasi örgütlenme biçimi, toplumsal hareket, ekonomi sistemi, devlet türü ya da ideolojinin korporatizm olarak tanımlanıp tanımlanamayacağına en azından bir argüman teşkil ederler.

19. yüzyıl ile iki dünya savaşı arası dönemin, bir başka deyişle klasik korporatist dönemin ideologlarının kuramları arasında belli ölçülerde çelişkiler bulunabilir. Fakat bu kuramlar arasındaki ilişkiyi tam olarak ifade edecek sözcük “çelişki” değildir. Bir fark aranacaksa, daha ziyade, bunların toplumsal, ekonomik ve siyasal meselelere yaklaşımlarında, özellikle otoriterlik bağlamında bir yoğunluk farkından ya da yöntemsel

farklılıklardan söz edilebilir. Asıl olarak bu kuramlar arasında bir devamlılık ve büyük ölçüde tutarlılıktan bahsedilebilir. Örtüşen yönleri çelişen yönlerinden açık biçimde daha fazladır. Dolayısıyla geniş bir kesişim kümesi sayesinde ve vasıtasıyla bir korporatizm şablonu çıkarılabilmektedir. Biz de bir ideoloji olarak korporatizmin ne olduğuna, ilgili kuramlardaki ortaklıkları saptayıp mukayeseli biçimde ele alarak ulaşmaya çalışacağız.

Öncelikli olarak bütün korporatist kuramcılar, Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkmış olan liberal değer ve ilkelerden bireyciliği kategorik olarak reddetmişler ve toplumu önceleyen bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Toplumu, kendine özgü bir doğası olan, bireyler üstü manevi bir kişilik, hatta devlet-toplum özdeşliği kuran Rocco örneğinde olduğu gibi metafiziksel bir varlık olarak kabul etmişlerdir. Birey ancak toplum yapısı içinde var olduğu müddetçe anlamlıdır. Bireyin çeşitli hakları olabilirse de topluma karşı görevleri her zaman daha önce gelir. En temel ve ulvi amaç toplum yararı ve toplumsal çıkarlardır. Bu uğurda bireysel hak ve çıkarlar hükümsüz bırakılabilir, feda edilebilir. Bu ortaklıklara rağmen, yoğunluk farkının kendini en çok belli ettiği unsurlardan biri bu birey-toplum ilişkisidir. Bu hususta, bireyin tikel amaçlarını gerçekleştirmesini reddetmeyen ancak bunu yalnızca toplum ilişkisi içinde meşru kabul eden Hegel ve bireylerin ödev ve yükümlülükleri kadar haklarına da vurgu yapan Durkheim gibi liberal değerlerle korporatizmi uzlaştırmayı deneyen düşünürlerden başlamak üzere, bireyi bölücü bir unsur sayan ve ulus yararına ulusun somutlaşmış hâli olan devlet yapısı içinde doğrudan eriten Rocco'ya kadar geniş bir yoğunluk yelpazesi söz konusudur. Toplumdaki bütün sorunların ana kaynağı olarak bireycilik ideolojisini görmesine rağmen birey ile devlet arasında bir ara-alan olarak korporasyonları yerleştirerek bireyi devletin kısıcılığından koruyan La Tour du Pin, aynı şekilde anarşik bireyciliğe olduğu kadar despotik devlete de karşı çıkan Duguit, birey ve devlet ilişkilerini bireyi yok saymadan düzenleyen Manoilescu, bireyi topluma borçlu doğan bir varlık olarak kabul etmekle beraber, bireyin yaşam şartlarını da toplumun sorumluluğuna bağlayan Bourgeois, bu yelpazenin çeşitli aralıklarına tekabül etmektedir. Tüm bu farklılıklara rağmen, toplumun açık şekilde bireye üstün olduğu kabulünün, bütün bu düşünürlerde ortak ilke olduğu söylenebilir.

Korporatist düşünürlerin en temel ortaklıklarından biri tahayyül ettikleri toplum yapısıdır. Bu; dayanışmacı, organik birlik ve bütünlüğe sahip, işlevsel olarak ayrıışmış ve iş bölümüne ayrılmış, sınıfları arasında mücadele değil, uyumun olduğu, hiyerarşik ya da statü temelli olarak inşa edilmiş, düzenli bir toplumdur. Bütün bu özellikler ve değerler bağlantılı ve birbirini etkiler biçimde iç içe geçmiş vaziyettedir. Düşünürlerin resmettikleri bu ideal toplum biçimi bir başka ortak özelliklerini daha ortaya çıkarır: Bahse konu bütün kuramcılar anti-liberal kapitalist ve anti-sosyalisttir.

Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi bu kuramların ortaya çıkmasındaki iki ana etkindir. Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan liberal ilkelerin toplum içinde yaygınlaştırdığı zararlı düşünceler ve Sanayi Devrimi'nin ve ondan doğan kapitalist üretim tarzının neden olduğu varsayılan toplumsal ve ekonomik krizler, çatışmalar ve huzursuzluklar her bir düşünürü kendi tarihselliği içinde bir çözüm bulmaya yöneltmiştir. Bu gelişmelerin neticesinde atomlarına ayrılmış, salt kendi çıkarını düşünen, ortaklık duygusundan yoksun olarak yalnızca yan yana gelmiş bireylerden oluşan bir toplum değil, yekpare bir kütle hâlinde, birlik ve uyum içinde, aynı hedefe yürüyen bir toplum yapısı tasarlamışlardır.

Bu noktada düşünürler arasında metodolojik birtakım farklılıkların olması doğaldır. Sanayi Devrimi'nin henüz kökleşmekte olduğu ve etkilerinin yeni yeni gözlemlenmeye başladığı Hegel'in dönemiyle, ileri düzeyde teknolojik kapitalizmin hüküm sürdüğü Manolescu ya da Rocco'nun yaşadığı zamanın şartlarının aynı olması elbette beklenemez. Bunlar arasındaki ortaklık asıl olarak ilkesel düzeyde ve zihniyet yapısındadır. Bu; toplumu mesleki kategoriler üzerinden sınıflandıran, bir başka deyişle toplumsal ve ekonomik sistem içinde bireyleri üstlendikleri işlevlerle tanımlayan, bu işlevlerin karşılıklı bağımlılık ilkeleriyle bir düzen içinde hareket ettiğini ve bireylerin fedakâr, diğerkâm, çalışkan ve dürüst bir ahlakla donandığını varsayan dayanışmacı bir zihniyettir. Bu yaklaşım tarzıyla, ulusal kalkınmanın ulusu oluşturan bireylerin iyi niyet güvencesiyle, birey, grup ya da sınıf çıkarını düşünmeden ortaklaşa hareket etmesiyle mümkün olacağı savunulmuştur.

Söz konusu düşünürler sınıfların varlığını inkâr etmezler, ancak nihai hedefleri sınıfsız bir toplumdur. Sınıf bilincinin yaratacağı tehlikenin farkında olarak ilk aşamada bu sınıflar arasında bir uyum tertip etmek istemişler ve zamanla bu ayrışmanın da anlamsız hâle geleceğine inanmışlardır. Sınıfsız toplum hedefinde, farklı yöntemlerle faydalanmış olsalar da, ortak olarak kullandıkları temel enstrüman korporasyonlar, yani meslek örgütleridir. Başta emekçiler ve işverenler olmak üzere ekonominin bütün bileşenlerini korporasyonlar içinde örgütlemeyi tasarlayan kuramcılar ekonomi, siyaset ve toplumun merkezine bunları yerleştirmişlerdir. İdeologlar korporasyonlara mensuplarının çıkarlarını gözetmek, hukukunu savunmak, belirli bir hayat standardı içinde yaşamalarını sağlamak, sosyal güvencelerini temin etmek, eğitim, dinlenme ve eğlence gibi sosyal olanaklar sağlamak; ihtiyaç düzeyinde ve kaliteli üretim yapmak; devletle birey arasındaki bağlantıyı sağlamak ve kamusal alanın ana bileşeni olmak (bu bağlantı, kuramın otoriterlik yoğunluğuna bağlı olarak iki tarafın da hukukunu gözetmekle doğrudan devletin çıkarını korumak aralığında değişiklik gösterir); sınıfları ortak bir çatı altında buluşturup uzlaştırarak sınıf çatışmasını önlemek ya da hiç değilse baskılamak; modern çağda çözülmüş olan aile kurumunun yerini almak; siyasi alana doğru genişlediğinde meclislerde yer alarak yasama süreçlerinde doğrudan katılımcı olmak ya da istişari bir mekanizma teşkil etmek; bulunduğu sektörün üretim ve tüketim ilişkilerini ve koşullarını düzenlemek; toplumsal adaleti tesis etmek; yerleşik toplumsal hiyerarşiyi ve statü ilişkilerini daha da sağlamlaştırmak; dayanışma, birlik, bütünlük, beraberlik ve kardeşlik duygusunu yaratmak ve geliştirmek; fedakârlık, diğerkâmlık ve tarafsızlık duygularını pekiştirmek gibi iç içe geçmiş birçok pratik ve ahlaki işlevler yüklemişlerdir. Ancak Manoilescu ya da Rocco gibi son dönem klasik korporatistlerde pratik işlevlerin daha bir ön plana çıktığını not etmek gerekir.

Klasik korporatistler toplumu hiyerarşik olarak ve statü temelli düzenlemişlerdir. Hiçbir yazar, teorik düzeyde dahi, emekçi sınıf ile sermaye sınıfı ve memurlar zümresinin eşit düzeyde olduğunu iddia etmemiştir. Herkesin doğuştan edindiği ya da çevresel faktörlerle kazandığı statüsüne razı geldiği ve bu statüsüne uygun olarak tanımlanmış hak ve görevlerine riayet etmekle mükellef olduğu, statüler arası hareketliliğin çok az olduğu

ya da hiç olmadığı bir toplum öngörülmüştür. Bununla beraber kuramcılar arasında eşitsizlik meselesinde de yoğunluk farkı dikkati çeker. Örneğin eşitsizliğin doğal olduğunu kabul eden Hegel ya da kuramını eşitsizlik ilkeleri üzerine inşa eden Duguit veyahut da eşitsizliğin mutlak bir kural olduğunu vurgularcasına her bir bireyi eşitsiz ve keskin kategoriler içinde tanımlamanın zorunluluğuna işaret eden Rocco ile eşitsizliği doğal olmakla birlikte mücadele edilmesi ve etkilerinin en aza indirilmesi gereken bir olgu olarak kabul eden Bourgeois'nın bu bağlamda farklı noktalarda durduklarını ifade etmek gerekir.

Bütün klasik korporatistler, az ya da çok, devletçidir. Bunların otoriterliklerinin yoğunluğunu belirleyen başlıca faktör, birey-devlet, toplum-devlet, ekonomi-devlet ve siyaset-devlet ilişkisinde devlete biçtikleri rolün büyüklüğü ya da küçüklüğüdür. Toplumu devletin içine ne ölçüde dâhil ettikleri bir ölçüt olmakla beraber, düşünürlerin bu yapı içinde devlete tanımladıkları karakter de belirleyicidir. Düşünürler kuramlarında, örneğin Hegel ve Durkheim'da olduğu gibi devleti merkeze koyarken onu baskıcılıktan da menedebiliyor (Durkheim özelinde korporatif siyasal örgütlenmenin demokratik olduğu da söylenebilir), La Tour du Pin ya da Duguit gibi ulusal menfaatler risk altına girdiğinde ekonomiye meşru ölçülerde müdahale etme hakkı tanıyabiliyor, Bourgeois gibi ona asli olarak denetleyicilik ve hakemlik rolü verebiliyor ya da Rocco gibi her şeyi içinde eriten ve dışında hiçbir varlığı kabul etmeyen, kitleleri pasifize ederek toplumsal yaşamın tamamına nüfuz eden bir devlet formu kurgulayabiliyordu. Fakat son tahlilde bütün korporatist kuramcılar sistemlerinde devleti mutlaka işe koyuyorlar ve devlet organizmasına büyük önem atfediyorlardı.

Tüm bu söylenenlerden korporatizme ilişkin nihai bir çıkarım yapmak mümkündür. Korporatizm toplumun bireye üstünlüğünü savunan; organik, birlik ve bütünlüğün hâkim olduğu, meslek esasına göre ayrılmış ve örgütlenmiş, hiyerarşik ve statü temelli, sınıfsız, uyumlu, düzenli ve dayanışmacı bir toplum tahayyül eden; ahlakçı; mülkiyetçi; devletçi; anti-liberal ve anti-sosyalist bir ideolojidir.

Korporatizm ideolojisi; Türk siyasetini ve geniş anlamıyla Türk entelektüel dünyasını, dolayısıyla özellikle erken Cumhuriyet döneminde siyasetle iç içe var olan Türk edebiyatını birçok bakımdan etkilemiştir. Bir sonraki bölümde korporatizmin Türkiye’deki tarihsel gelişimi ile teorik ve pratik düzeyde kavranma biçimine değineceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE KORPORATİST DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

Türkiye’de korporatizm, her zaman doğrudan bu terim zikredilmiş olmasa da meslekçilik, halkçılık ya da solidarizm/dayanışmacılık/tesanütçülük gibi adlandırmalarla karşılanmış ve bu adlandırmaların gerisindeki kavramlardan yapılan soyutlamaların bir bireşimi hâlinde kendini göstermiştir. Meşrutiyet’in ilanından sonra pozitivizm çerçevesinde sosyolojizmin bir alt kategorisi olarak solidarizm özellikle başta Durkheim ve Fransız korporatistlerin etkisiyle Türk düşüncesinin gündemine girmiştir. Bunun yanı sıra, Zafer Toprak’ın ifadesiyle, *“korporatist bir dünya görüşü olan meslekçilik Türkiye’de İkinci Meşrutiyet’in siyasal, ekonomik ve toplumsal kargaşa ortamında yeşer[miştir.]”*¹

Son olarak halkçılık da başta Ziya Gökalp ve Tekin Alp olmak üzere İttihatçı çevrelerin dolaşıma soktuğu bir düşünce olmuştur. Bu önermelerden hareketle korporatizmin *“1908 ertesi Türkiye’inde hâkim ideoloji olmaya yönel[diği]”*² söylenebilir. Bunlardan meslekçilik, ilk aşamada siyasal sistemde kabul edilmemiş olsa da sonraki süreçte özünü koruyarak revize edilecek, solidarizm tüm Kemalist siyaset ve entelektüel dünyayı yoğun şekilde etkilemeye devam edecek ve nihayetinde korporatizm halkçılık ideolojisiyle en etkili ve uzun soluklu görünümünü kazanacaktır.

¹ Zafer Toprak, “Türkiye’de Korporatizmin Doğuşu”, **Toplum ve Bilim**, sayı 12, Kış 1980, s. 41; Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat”, **Osmanlı: İktisat**, C: III, Ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 574; Zafer Toprak, “Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Haz. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995, s. 70.

² Zafer Toprak, “İkinci Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, **Toplum ve Bilim**, sayı 1, Bahar 1977, s. 92.

2.1. İlk Kuramsallaştırma Girişimleri: İkinci Meşrutiyet ve Sonrası

Bir ideoloji olarak korporatizmin Türk düşüncesi ve siyasetine girişi, 20. yüzyıl başlarında, İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı-Türk aydınlarında İslam skolastisizmine tepki olarak pozitivizme hâlihazırda bir ilgi oluşmuştu. Bu, Tanzimat'tan bu yana süregelen Osmanlı liberalizmi ve bunun çarpık uygulamalarına duyulan asıl belirleyici tepkiyle birleşmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı liberalizmine duyulan tepkinin oluşum serüvenine bir göz atmak faydalı olacaktır.

İngilizlerin doğrudan merkezî otoriteyi tehdit edecek şekilde kuvvetlenen yerel güçlere, âyanlara ve özellikle büyük bir isyan başlatan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı Sultan II. Mahmut'u desteklemesinin bir diyeti olarak 1838'de imzalanan Baltalimanı Antlaşmasıyla İngiliz malları yoğun biçimde Osmanlı pazarına girmiş ve geleneksel Osmanlı esnaf ve zanaatkârları kapitalizmle -olumsuz anlamıyla- tanışmak ve yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu antlaşmanın hemen ardından 1839'da ilan edilen Gülhane Hattı Hümayunu ile Avrupalı büyük burjuvazinin çıkarlarının bir temsilcisi olan komprador karakterli gayrimüslim ve Levanten tüccarların hakları güvence altına alınmıştır.³ Tanzimat'la başlayan liberal dönüşüm, öncelikle elitler düzeyinde içselleştirilememesiyle ve toplumsallaşması için de gönüllü olunmamasıyla iktisadi alanda yüzeysel bir serbest piyasa ekonomisine hapsolmuştur. Vergi sisteminin çökmesi de Osmanlı yöneticilerini Batı ülkelerinden borç almaya teşvik etmiştir. Tüm bunlar Osmanlı'yı Batılı kapitalist ülkelere ve onların uzantısı olan büyük sermayeye bağlamış ve iktisaden ve siyaseten bir yarı-sömürge hâline getirmiştir. Tanzimat sonrası liberalleşme ile devletin kontrolü ve iktidar; Batılı sömürgeci devletler, Avrupalı büyük sermaye ve bunların Türkiye'deki temsilcisi ve çıkarlarının gözeticisi olan komprador karakterli gayrimüslim sanayi ve özellikle ticaret burjuvazisi, Saray feodalizmi ve şartlara

³ Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 20-21.

bağlı olarak dönem dönem âyanlar arasında -ağırlıkları değişiklik göstermek kaydıyla- bölüşülmüş durumdaydı. İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi, Taner Timur'un ifadesiyle, "küçük burjuva kökenli" kişileri de bünyesinde bulunduran Genç Osmanlılar hareketi bu iktidar bölüşümüne tepki göstererek İslam idealizmi ile Batılı pozitivist-bilimciliği uzlaştırarak devleti kurtarma planları yapmıştı. Daha sonra bu yaklaşım tarzı, Genç Osmanlılar-Jön Türkler-İttihat ve Terakki Cemiyeti şeklinde bir düşünce ve eylem çizgisini yaratarak özellikle Ziya Gökalp'ta somutlaşacak⁴ ve Cumhuriyet dönemi düşünce ve siyasetini önemli ölçüde belirleyecek olan sosyolojizme, daha özelde ise korporatizme kapı aralayacaktır. Öte yandan bu düşünce ve eylem çizgisinin gelişiminde zaman zaman tutarsızlıklar ve doğal olarak farklı uğraklar olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

Toprak mülkiyeti saraya ait olduğu ve buradan sağlanan kârlar bürokrat zümreyi beslediği için sermaye birikiminde ticaret ve sanayiden başka şansı olmayan ve Avrupa sermayesinin/büyük burjuvazisinin aracısı niteliğindeki gayrimüslim unsurlara ve yabancılara ekonomik ve hukuki imtiyazlar tanındığından söz edilmişti. Bu gelişmenin neticesinde Osmanlı'da yeni bir orta sınıf doğmuş, giderek güçlenmiş ve bu sınıf ekonomik ve toplumsal hayat üzerindeki bürokrasi egemenliğini sorgulamaya başlamıştır. Ancak Birinci Meşrutiyet'in ilanından sonra orta sınıf temsilcilerinin çoğunlukta olduğu ve bürokrasi karşıtı tutumun ağır bastığı alt meclis, 93 Harbi'nin ağır şekilde kaybedilmesi, ekonomik iflas, diplomatik hezimetler öne sürülerek II. Abdülhamit tarafından kapatılmış ve iktidar Tanzimat sonrası yönetime hâkim olan -hangi kliğin egemen olduğuna bağlı olarak aşırı ya da ılımlı- Batılılaşma yanlısı bürokrasi ve bunun egemenliğini sorgulayan ve kırmaya çalışan liberal eğilimli orta sınıftan Saray çevresine dönüş yapmıştır. Taha Parla bu yeni iktidar yapısını II. Abdülhamit, paşalar plütokrasisi, Müslüman eşraf ve dinî önderlerden oluşan bir karma yapı olarak tanımlamaktadır. Yıllar süren bu iktidar ve onun otoriter karakteri Batı tedrisatından geçmiş entelektüel bürokrat ve subaylardan müteşekkil bir grupta rahatsızlık meydana getirmiş ve bunları örgütlenerek

⁴ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2013, s. 112-113.

harekete geçmeye teşvik etmiştir. Neticede önce gizli sonra legal düzlemde faaliyet gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti ortaya çıkmıştır.⁵ Bahse konu düşük rütbeli asker ve sivil bürokratlara, gayrimüslim burjuvazinin egemenliğini milliyetçilik argümanı ile kırmak⁶ ve orta sınıfın baskın gücünü oluşturmak isteyen Müslüman-Türk esnaf, tüccar ve sanayiciler eklenmiştir.⁷ İktidarın otoriter yönetimine karşı daha liberal ve meşrutiyetçi bir anlayışı benimsemiş olan Cemiyet'e Selanik'te faaliyette bulunduğu dönemde bölgenin kozmopolit burjuvazisi de destek vermiştir.⁸ Bu bakımdan, en azından Selanik'in düşmesi ve Cemiyet'in genel merkezinin İstanbul'a taşınmasıyla başlayan sürece kadar belli bir oranda çelişkili bir ittifaktan söz edilebilir. İttifak, Osmanlı ulusçuluğuna inancın kaybolması ve Cemiyet'in bütünüyle Anadolu'daki Müslüman-Türk nüfusa ve İstanbullu Türk eşrafa dayanmasıyla daha homojen bir özellik kazanacaktır.

II. Abdülhamit'in baskıcı ve anti-demokratik yönetimine karşı gerçekleştirilen 1908 Jön Türk Devrimi ve liberal Jön Türk hareketi Zafer Toprak'ın ifade ettiği üzere, *“bir bakıma Osmanlı devlet geleneğine başkaldırıyı simgeliyordu. Yüzyıllarca süregelen devlet müdahalesi, narh, tarife, imtiyaz, berat vb. ticari ve iktisadi faaliyetleri kısıtlayıcı yöntemler, rüşvet, iltimas gibi devlet yönetimindeki yolsuzluklar liberal devlet özlemini pekiştirmiş, aydın çevrede, Osmanlı devlet geleneğinin kısır döngüsü çözülmedikçe iktisadi yaşamda önemli atılımların gerçekleştirilemeyeceği görüşü giderek yaygınlaşmıştı.”*⁹ Bu bağlamda, devrim sonrası benimsenen çoğulcu liberal politikaların etkisi iktisadi alana doğru genişlemiş, yabancı sermayenin Osmanlı topraklarında yatırım yapması ve mamul ürünlerini bu pazara açması teşvik edilmiş, sendikalaşmacı işçi hareketleri Türkiye'de ilk kez görülmeye başlanmıştır. Yeni devlet konseptinde, müdahaleci bir anlayış üzerinden vergilendirme yoluyla hazineyi zenginleştirmek yerine yurttaşları özel teşebbüse ve girişimciliğe teşvik eden bireyci iktisadi bir model

⁵ Parla, **Türkiye'de Korporatizm**, s. 24-27.

⁶ Feroz Ahmad, “Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-40”, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler: 1839-1950**, Der. Donald Quataert & Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 127-128.

⁷ Parla, **Türkiye'de Korporatizm**, s. 26.

⁸ Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 5.

⁹ **A.e.**, s. 2.

benimsenmişti. Bu dönemin iktisat yazınında da birey ve serbestiyet vurgusu yönlendirici nitelikteydi.¹⁰

Ancak bu özgürlükçü-liberal ortam 1912'ye kadar varlığını sürdürebilmiştir. Liberal politikaların izlendiği bu dönemde sonradan toplumsal, siyasi ve iktisadi krizlere dönüşecek birtakım gelişmelerin yaşanmasının ve İttihat ve Terakki'nin 1913'te Babıali Baskınıyla iktidarı mutlak biçimde ele geçirerek otoriterleşmesinin öznel ve nesnel sebepleri vardır. İttihat ve Terakki yönetiminin liberalleşmede temel müttefik olarak tasavvur ettiği İngilizlerden beklenen desteği alamamasının yarattığı büyük hayal kırıklığı; yoğun biçimde teşvik edilmesine karşın ülkeye istenen düzeyde yabancı sermaye çekilememesi; her yurttaşın özgürce girişimde bulunabileceği serbest piyasa koşullarında ticaret ve sanayi mekanizmalarının gayrimüslimlerin, Levantenlerin ya da yabancı şirketlerin elinde olması sebebiyle yine bu kesimler zenginleşirken yeni koşullara ayak uyduramayan Müslüman-Türk esnaf ve zanaatkârların durumlarının kötüleşmesi ve mülksüzleşmelerinin yarattığı toplumsal tepki bunlar arasında sayılabilir. Bunlarla beraber önce Trablusgarp Savaşı'nın etkileri ve daha sonra hâlihazırda duygusal bir kopuş yaşamış olan ve bir Osmanlı ulusuna inanmayan gayrimüslim burjuvazinin etnik-ayrılıkçı hareketleri tetiklemesi ve desteklemesinin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte halkta oluşturduğu tepkinin, Osmanlı ulusçuluğu temeline dayanan çok-uluslu liberalizmde umduğunu bulamayan İttihat ve Terakki kadrolarında kristalleşmesi ile bir milliyetçi bilinç gelişmiştir.

Tüm bu gelişme ve problemlerin neticesinde ortaya çıkan milliyetçilik, halkçılık ve millî iktisat anlayışı Parla'nın ifadesiyle “*siyasi bir tercih olmaktan çok tamamlanmış bulunan tarihsel bir olguya uyum sağlamaydı.*”¹¹ Bu uyum sağlama süreci İttihatçı ideologların, proto-korporatist Alman romantizmi ve organisizmi ile Listçi, devletçi, kapalı, anti-liberal millî iktisat anlayışının,¹² ancak daha çok Avrupa, özellikle Fransız korporatizminin şekillendirdiği halkçılık ideolojisini benimsemeleriyle sonuçlanmıştır.

¹⁰ A.e., s. 1-11.

¹¹ Parla, *Türkiye’de Korporatizm*, s. 18.

¹² Toprak, *Millî İktisat-Millî Burjuvazi*, s. 50.

Zafer Toprak'ın aktardığı üzere Niyazi Berkes, Meşrutiyet halkçılığının ideolojisinin sosyalizm olmadığını, bunun Durkheim'ın sosyolojizminden hareket ederek solidarizm ve mesleki temsilciliğe -kısacası korporatizme- ulaştığını ifade eder. Şerif Mardin de halkçılığın kaynağını, Türk toplumunun aşına olduğu birçok değeri vazeden Batı solidarizminden aldığını öne sürer. Yazara göre halkçılığın 20. yüzyılda Osmanlı-Türk aydınları arasındaki popülaritesinin sebeplerinden biri de bu yönüdür.¹³

1908 Devrimi sonrası liberalizminin nitelik ve nicelik olarak en yoğun eleştirisi, kaynağını Batı'dan alma çelişkisine rağmen Batı düşmanlığıyla pekiştirilmiş bir radikal muhafazakâr ideolojiden,¹⁴ yani korporatizmden beslenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı-Türk aydını ümmet yapısı içinde biçimlenmiş, bireylik bilincinden yoksun, hâlihazırda kendini bir topluluğun/cemaatin parçası olarak gören yurttaşlardan müteşekkil Osmanlı toplumu için dayanışmacı-korporatist düşüncüyü uyarlanabilir bulmuş ve statükoyla uzlaşmıştır. Bu, iktisatla siyaseti aynı potada eriten,¹⁵ gecikmiş kapitalizmlerde devlet müdahaleciliğini kaçınılmaz sayan, topluma bireyden ayrı bir varlık atfeden ve ilerlemeyi liberal gelenekteki gibi bireyin ilerlemesi değil, toplumun ve ulusun ilerlemesi olarak alan (bu yolla bireyin de ilerlemesini garantileyen), bireyci kapitalizmin neden olduğu sınıflaşma sorununu sınıflar arası dayanışma, barış ve bunların çıkarlarının uyumu ile çözmeyi hedefleyen, toplumu iş bölümü esasına göre örgütlenmiş meslek zümreleriyle kurmayı tasavvur eden, toplumsal ve ekonomik açımları olan bütünsel bir anlayıştır.

Meşrutiyet halkçılığının anti-liberal bir pozisyonundan savunulduğu daha önce ifade edilmişti. Birçok İttihatçı ideolog ve korporatist düşünürü göre ekonomi düzeninin başlıca problemi ekonominin bileşenlerinin belli ahlaki ölçütlerle kısıtlanmamış olmasıydı. Mevcut liberal kapitalist sistem spekülâtörlüğe, vurgunculuğa, karaborsacılığa, stokçuluğa, tekelciliğe kapı aralamakta, bireysel çıkarını kamu yararının önünde tutan tüccarlar yüksek fiyatlarla anormal kârlar elde etmekte, devlet memurları yasa dışı

¹³ Toprak, “İkinci Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, s. 106-107.

¹⁴ Aykut Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C: II, Ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 257.

¹⁵ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 207.

olmasına rağmen ticarete girerek konumlarından istifade etmek suretiyle sermaye biriktirmektedir. Artı-değeri kamu yararına sanayileşmek ve kapitalistleşmekte kullanmak yerine sefahate harcayan bireyler ile savaşların doğurduğu mahrumiyet şartları ve enflasyonist gelişmelerin yarattığı harp zenginleri, Durkheimci bir dille ifade etmek gerekirse ahlaki anominin sonucuydu, yani ekonomi sahasında ahlak kurallarının olmayışından kaynaklanmaktaydı.¹⁶ Durkheim'in ekonomi yerine ahlakı koyma girişimi mesleki korporasyonlara eğilimli İttihatçı ulusçulara cazip gelmişti. Toplumsal ahlak ile mesleki ahlakı eşitlemişlerdi; ülkede ahlakı yükseltmek için ilk çare meslek zümreleri oluşturmaktı. Bir mesleğe mensup olan birey eğer o meslek korporasyon biçiminde örgütlenmişse mesleki vicdanın dışına çıkamayacaktı.¹⁷ *“Osmanlı toplumunda mesleki zümreler, diğer bir deyişle korporasyonların ya da esnaf örgütlerinin yeterince gelişmediği bir ortamda mesleki ahlak oluşamıyordu. Ülkede ahlakın yükseltilmesi için önce korporasyonların, ‘meslek sınıfları’nın geliştirilmesi gerekiyordu.”*¹⁸

İttihat ve Terakki, genel merkezin İstanbul'a taşınmasıyla ekonomide ve -önce dolaylı, sonra doğrudan olmak kaydıyla- siyasette gayrimüslimlerin daha etkin olduğu Dersaadet Ticaret Odasıyla değil, Müslüman-Türk İstanbul esnafıyla ortak hareket etmeyi ve organik bağ kurmayı tercih etmiştir. Böylelikle devlet artık resmen Osmanlı unsurları içinde belli bir etnik grubun ekonomide başlıca aktör olarak teşvik edileceğini ilan etmiş olmaktadır.¹⁹ Ziya Gökalp ve Baha Sait gibi İttihatçı aydınlar Ahilik, fütüvvet gibi pre-kapitalist, tarımsal ve zanaata dayalı bir ekonomide önemli bir yer tutan gelenekleri²⁰ yakından incelemiş, bu geleneklere ait ilkelerin zamanın şartlarına göre esnaf ve zanaatkârlara dayanan bir ekonomik organizasyona uygulanmasını gündeme getirmişlerdir.²¹ Bundan sonra çeşitli esnaf birlikleri oluşturulmuş, daha sonra bu birlikler korporatist bir anlayışla Esnaf Cemiyeti çatısı altında örgütlenmiştir. Esnaf birliklerinin

¹⁶ Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, s. 20-21.

¹⁷ Toprak, “II. Meşrutiyet'te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat”, s. 576.

¹⁸ Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, s. 21.

¹⁹ **A.e.**, s. 5.

²⁰ Timur, **Türk Devrimi**, s. 125.

²¹ Toprak, “Türkiye’de Korporatizmin Doğuşu”, s. 42; Toprak, “II. Meşrutiyet'te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat”, s. 574-575; Toprak, “İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, s. 105.

başına İttihat ve Terakki'ye mensup kâhyalar getirilmiş, hamal esnafı kethüdası Kara Kemal “İttihat ve Terakki'nin İstanbul Murahhası ve Kâtib-i Mesulü” olmuş, Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında iâşe nazırı olarak görev yapmış ve söz konusu organik bağ ile ekonomide devlet müdahaleciliği aşikâr hâle gelmiştir.²²

Ancak İttihatçı çevrelerin millî iktisat vasıtasıyla sanayileşme, kalkınma ve kapitalistleşme hedeflerine esnaf ve zanaatkârlara dayanarak ulaşamayacağını, mutlak surette bir millî burjuvazi oluşturulması gerektiğini fark etmeleri uzun sürmez. Çağdaş devletlerin burjuvazi sayesinde geliştiğini öne süren Yusuf Akçura, Türk toplumunun bir millî burjuvazi yaratamayıp, köylü ve memurlardan oluşan bir topluluk olarak kalması hâlinde ömrünün uzun olmayacağını iddia edecek kadar meseleyi bir varoluş problemi olarak görür.²³ İttihat ve Terakki'nin esnaf ve zanaatkârlara dayanan bir ekonomik yapı kurmasının ve bunlar arasındaki organik ilişkinin sembol isimlerinden olması sebebiyle Kara Kemal'in devletin sivil ve askerî bürokrasiye yaslanmasının yanlışlığı ve bir “kuru kalabalık”tan ibaret olan esnaf zümresiyle söz konusu hedeflere ulaşamayacağı; bir millî burjuvazi, çağın şartlarına uygun millî şirketler, millî banka oluşturulması ve Müslüman esnaf ve tüccarların aynı çatı altında örgütlenmesi gerektiği yönünde görüş bildirmesi de önemlidir.²⁴

“1914 ertesi olağanüstü savaş koşullarında oluşturulmaya başlanan Türk-İslam burjuvazisi giderek İttihat ve Terakki'nin esnaf örgütlerinden oluşan tabanını denetimi altına almaya başlamıştır. Bu dönemde millî sanayi teşvik edilmiş, kapitülasyonlar kaldırılmış, himayeci bir dış ticaret politikası benimsenmiş, yabancı şirketlerin ülkedeki faaliyetleri sınırlanmış, bir kısmı millîleştirilmiş, millî bankacılığa girilmiş, işverenler ‘Millî Fabrikacılar Cemiyeti’nde bir araya getirilmiş, Anadolu’da Türk-İslam eşrafa şirketler kurdurulmuş, mülki ve askerî erkânın ticari faaliyetlerine göz yumulmuş.”²⁵

²² Toprak, **Millî İktisat-Millî Burjuvazi**, s. 5.

²³ Toprak, “İkinci Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, s. 105.

²⁴ Parla, **Türkiye’de Korporatizm**, s. 196-197.

²⁵ Toprak, “İkinci Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, s. 105-106.

devlet para politikalarında, piyasa denetiminde ve dış ticarete doğrudan düzenleyici ve müdahaleci bir rol üstlenmiş ve devlet eliyle Müslüman-Türk sermaye grupları kısa süre içinde yaratılmıştır. Böylelikle gerçek bağımsızlığın ancak iktisadi bağımsızlıkla mümkün olabileceğinin bilincindeki İttihatçı kadrolar, yurttaşları, Müslüman-Türk zihniyetindeki devlete kapılanarak bireysel konumunu güvence altına alma alışkanlığını terk ederek gayrimüslimlerin ve yabancıların etkinlik alanı olan ekonomiye doğrudan katılımlarını teşvik ederek, giderek uluslaşma bilinci kazanacak bir Müslüman-Türk orta sınıfı yaratmış olacaktırlar.²⁶

Millî burjuvazi yaratma projesi, bir burjuva ideolojisi olan korporatizmin, burjuvazinin devlet yardımıyla kapitalistleşmeye hizmet ederken salt sınıfsal çıkarlarını gözetmeyeceği, tüm ulusun yararına bu görevi üstleneceği şeklindeki Meşrutiyet ve daha sonra Cumhuriyet korporatistlerinin iyimser varsayımlarıyla da uyumludur. Bir milat olarak 1915 senesinden sonra ihtiyaç ve çıkarlarda ulusun ortaklığı ve bireylerin kişisel çıkarlarından vazgeçerek ulusu oluşturan diğer bireyler için fedakârlıklarda bulunmaları yönünde yoğun bir propaganda başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonlarında sınıf çatışmaları yerine toplumun yapı taşı olarak toplumsal ve mesleki ahlakın bünyesinde temellendiği meslek zümrelerini öneren organizmacı bir halkçılık, yani korporatizm ideolojisi bir çıkar yol olarak aydın çevrelerde benimsenmiştir.²⁷ Bu çevrenin en önemli ismi Ziya Gökalp'tır. Gerek yaşadığı dönemde gerekse -vefatı sebebiyle kısa bir süre olmak kaydıyla kendisinin de içinde bulunduğu- Kemalizm evresinde görüşlerinin son derece etkili olması sebebiyle Gökalp'ın korporatist kuramını daha detaylı ele almak konumuz açısından önem arz etmektedir.

2.1.1. Sistematik Bir Bakış: Ziya Gökalp

Avrupalı korporatist kuramcılarla benzer şekilde, liberalizmin ve daha özelden liberal kapitalizmin ekonomik ve toplumsal alanda yarattığı ahlaki çöküntü saptaması,

²⁶ Toprak, *Millî İktisat-Millî Burjuvazi*, s. 7.

²⁷ A.e., s. 154.

Ziya Gökalp'ın başlıca hareket noktası olmuştur.²⁸ Bu ahlaki çöküntü Avrupa'da sınıf çatışmasını bir sonuç olarak beraberinde getirmiştir. Serbest rekabet koşullarının ve emek-sermaye ilişkisinin ahlaki normlarla belirlenmiyor oluşu özellikle sermaye sınıfının emekçi sınıf üzerinde tahakküm kurmasına ve bu sınıf mensuplarının salt bireysel ve sınıfsal çıkarlarının peşinden koşmalarına sebebiyet vermiştir. Buna karşılık emekçiler de üzerlerine düşen bireysel ve toplumsal ödevleri yerine getirmemiş ve bir bütün olarak ulusun aleyhine olacak şekilde diğer sınıflarla çatışmışlardır. Sınıf çatışması hangi sınıfın lehine olursa olsun, toplumsal dayanışma ve ulusal birliği en temel değer addeden Gökalp düşüncesi için kabul edilemez bir durumdur. Toplumsal ahlakla mesleki ahlakı eşitleyen korporatistlerden olan düşünür, bireylerin meslek örgütleri aracılığıyla ahlaki pratikleri tecrübe edeceklerini ve toplumda iş bölümü ve uzmanlaşmanın daha da derinleşmesiyle meslek örgütlerinin bir organizma olan toplumu, onun hayati ve birbirine bağlı şekilde çalışan organları olarak her bakımdan ahlakileştireceğini ve sınıf çatışmalarının bu yolla bertaraf edileceğini öne sürer. Determinist evrimci analizine göre liberal kapitalist sınıflı toplumlar devri, meslek örgütlerinin dayanışma içinde hareket ettiği meslek devriyle aşılabacak, “büyük burjuvazi”, “küçük burjuvazi” ve “gündelikçiler”den oluşan iktisadi sınıflar ortadan kalkacaktır.

“Toplumda ‘semiyye, kast, tarik, ocak, sınıf’ gibi birtakım ‘inhisarçı’, ayrımcı zümre ve tabakalar bulunmayacaktı.”²⁹ Bu bağlamda, “Bir cemiyetin içinde, muhtelif sınıflar, birbirini istismar yahut imha etmeye çalışır. Mesela dünyanın her yerinde eşraf sınıfı rençper sınıfını istismarla meşguldür. Buna karşılık olmak üzere Avrupa’nın başka ülkelerinde nazariye hâlinde, bugünkü Rusya’da ise ameliye hâlinde amele sınıfı eşraf tabakasını mahvetmeye çalışıyor. Demek ki bir cemiyetin içindeki sınıflar aralarında uzlaşma imkânı bulunmayan düşman zümreler hâlinindedir. Hâlbuki bir cemiyetin muhtelif meslek zümreleri birbirine rakip ve düşman olacakları yerde, bilakis yekdiğerine son derece muhtaç ve dostturlar. Bir cemiyette terzi kunduracısız, kunduracı terzisiz, fırıncı kasapsız, kasap fırıncısız, şair filozofsuz, filozof şairsiz, doktor avukatsız, avukat doktorsuz kalmayı hiçbir zaman isteyemez. Bütün içtimai meslekler birbirinin lazım ve melzumudur. O hâlde sınıflar kalkıp da

²⁸ Toprak, “Türkiye’de Korporatizmin Doğuşu”, s. 44.

²⁹ A.y., s. 45; Toprak, “İkinci Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, s. 97; Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, s. 22.

onların yerinde meslek zümreleri kuvvetli bir surette teşekkül edince içtimai darvinizm iflas ederek, cemiyet içinde dahili sulh hüküm sürmeye başlar”³⁰

sözleri, Gökalp’ın anti-liberal, anti-sosyalist anlayışı ile sınıfsız, dayanışmacı, meslekçi korporatist dünya görüşünün özlü ifadelerini teşkil etmektedir. Düşünün, “*Bir cemiyetin dahilinde birtakım tabakaların yahut sınıfların bulunması, dahili müsavatın bulunmadığını gösterir. Binaenaleyh, halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerini hasretmektedir. Yani halkçılık, felsefesini bu düsturda icmal eder: Sınıf yok meslek var!*”³¹ şeklindeki ifadeleri yine aynı bağlamda kabul edilebilir.

Gökalp’ın toplumsal-siyasal felsefesini çağdaş Batı korporatizmi (özellikle Durkheim solidarizmi), kültürel Türkçülük ve ahlakçı tasavvuf unsurları oluşturur. Bir başka deyişle argümanını biyolojik benzerliğe değil de dil, tarih, kültür, ahlak, siyaset ve iktisat birliğine dayanan bir Türk milliyetçiliği ve tasavvufi İslam ahlakı gibi kültürel ve geleneksel unsurların yanı sıra toplumsal iş bölümüne dayanan çağdaş Batı korporatizminden alan ve çağdaş Batı kapitalizminin teknolojisi ve bunu inşa eden pozitif bilimsel yöntemi de sentezine dâhil eden bir sistemi vardır. Bu sentezin unsurlarına ve bunların işlevlerine ayrı ayrı bakıldığında toplamda uyumlu bir toplum arayışı, en temel değer olarak toplumsal dayanışma ve onun daha soyut düzeyde bağlandığı kolektif vicdan ortaya çıkar.³²

Gökalp korporatizminde birey-toplum ilişkisi de doğal olarak toplum lehine düzenlenmiştir. Toplumu aşkın bir değer kabul ederek bireyi ve kişisel mutluluğu ikinci plana koyan Türk kültürü ve İslam tasavvufunun bu özellikleriyle Avrupalı düşünürlerin devletçi ve/veya toplumcu korporatist kuramları arasındaki paralelliklerden istifade

³⁰ Toprak, “Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm”, s. 62.

³¹ Toprak, “İkinci Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, s. 92.

³² Parla, **Ziya Gökalp**, s. 100-116.

etmiştir. Buna göre birey, toplum içindeki varlığıyla anlam kazanır;³³ onun kişisel gelişimi, toplumsallaşması ve millî kültürü içselleştirmesiyle mümkün olabilir.

Taha Parla'nın “en saf ve basit hâliyle solidarist ahlak”³⁴ olarak tanımladığı Gökâlp'in “Ahlak” adlı şiirindeki ifadeler, gerçekten de korporatizmin birey ve topluma yüklediği ahlaki sorumluluğun ve bunlar arasındaki ideal ilişkinin bir özeti gibidir:

“Ahlâk yolu pek dardır;
Tetik bas, önü yardır
Sakın hakkım var deme
Hak yok, vazife vardır.

Hak milletin, şan onun;
Gövde senin, can onun...
Sen öl ki o yaşasın
Dökülecek kan onun...

Ben, sen yokuz, biz varız,
Hem oğan, hem kullarız.
‘Biz’ demek, ‘bir’ demektir
Ben, sen ona taparız!

Ne derece hizmetin
Varsa, odur himmetin;
‘Kıymetim var’ deme ki,
Gerçek ola kıymetin...

Bir ordudur Türkili,
Yasaya bağlı beli...
Yasa bir ahlâktır ki
Baş vermektir temeli...

³³ A.e., s. 129; Hikmet Kırık, **Türk Siyasal Modernleşmesi: Cumhuriyetin Demokratik Kökenleri**, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2020, s. 206.

³⁴ Parla, **Ziya Gökalp**, s. 131.

Millete ver canını,
Ocağını, şanını...
Bir âşık olsan bile:
Feda et cananını...”³⁵

Bu; bireyin haklarının önüne vazifelerini koyan, vazifesini canı pahasına ulusa hizmet ve kamu yararı için büyük fedakârlıklar ile tanımlayan, bireysel değerın topluma hizmet derecesiyle ölçüldüğü, birlik ve dayanışma ruhunun temel unsur olduğı bir ahlak anlayışdır.

Gökalp, bireyin görev ve sınırlılıklarını tanımlarken “*şahsi temayüllerden, şahsi ihtiraslardan sakınmak, gözünün önünde yalnız mukaddes vazifelerini bulundurmak*”³⁶ ifadelerini kullanır ve korporatist toplum yapısına uygun olarak tahayyül ettiğı birey profilini böylece resmeder. İdeal durumda; toplumsal kriz ve bunalımlarda birey ulus için fedakârlık yapma eğilimi gösterir ve bireysel çıkar duygusunu terk ederek aynı amaç için hareket eden yekpare bir bütün hâlindeki ulus içinde hem kendini var eder hem eritir. Kriz ve bunalım sonrası toplumunda da ulusu kalkındırma hedefi son bulmaz; birey ulusu daha ileri götürmeye çabalamaya devam eder. İdealist topluma da bu şekilde ulaşılır. Sonuç olarak aynı meslek hayatı içinde ortak duygu ve çıkarların birbirine bağladığı, ortak bir hedefe birlik içinde yürüyen ve bu doğrultuda bir ahlak anlayışı kurgulayan Gökalp’ın korporatist düşüncesi, bu değerlerle inşa edilmiş yeni bir korporatist birey tasarlar.

Öte yandan bireyi, faşist otoriteryan korporatist kuramlarda olduğı gibi salt görev ve sorumlulukları üzerinden tanımlamaz; onun varlığını ve haklarını inkâr etmez. Özel mülkiyet hakkının onun sisteminde ana prensip olması bunun en tutarlı delilidir. Bununla birlikte, bu hakkın liberal kapitalist sistemlerdeki gibi sınırsız kullanımından söz edilemez. Birey, korporatist öğretiyile uyumlu olarak sermayesini ve sahip olduğı üretim araçlarını yalnızca kendi çıkarı için kullanamaz. Léon Bourgeois’nın “toplumsal borç” kuramını hatırlatır şekilde, özel mülkiyetten kamu yararını gözetmek şartıyla tasarruf etme

³⁵ M. Mitat, “Ziya Gök Alp Neler İstiyordu: Türk inkilâbı Neler Yaptı-4”, **Fikirler**, sayı 95, 1 Nisan 1933, s. 3.

³⁶ Parla, **Ziya Gökalp**, s. 78.

hakkı tanıyan, dezavantajlı toplumsal grupların refahını yükseltmeyi sermaye sahibi bireylerin âdeta borcu sayan ve bu grupların bu mülkte hakkı olduğunu iddia eden bir anlayışı vardır.³⁷ Gökâlp, özel mülkiyet meselesini yine geleneksel bir referansa, yani Türk kültürüne dayandırmıştır:

“Türkler, hürriyet ve istiklali sevdikleri için iştirakçi (komünist) olamazlar. Fakat eşitliği sevdiklerinden dolayı, fertçi de kalamazlar. Türk kültürüne en uygun olan sistem solidarizm, yani tesanütçülüktür. Ferdî mülkiyet, sosyal dayanışmaya yaradığı nispette meşrudur. Sosyalistlerin ve komünistlerin ferdî mülkiyeti ilgaya teşebbüs etmeleri doğru değildir... Demek ki Türklerin sosyal mefkûresi, ferdî mülkiyeti kaldırmaksızın, sosyal servetleri fertlere kaptırmamak, umumun menfaatine sarf etmek üzere muhafazasına ve üretilmesine çalışmaktır.”³⁸

Gökâlp’in ideal ekonomik evreninde özel mülkiyetle toplumsal mülkiyet barış içinde bir aradadır. Devlet, özel mülkiyetin kamu yararına kullanılıp kullanılmadığını denetleyerek, gerektiğinde -bedelini ödemek kaydıyla- özel mülkiyete ve üretim araçlarına el koyar, toplumsal mülkiyetten sağladığı artı-değeri de toplum yararına ve dezavantajlı gruplar için kullanarak aktif ve sosyal bir devlet modeli oluşturur.³⁹ Korporatif modelde devlet sınıflar üstü ve tarafsız olduğu için bu ona belli bakımlardan kamu yararını gözetme motivasyonu (ya da iddiası) üzerinden meşru bir müdahale zemini hazırlar.

Yazar, Baltalimanı Antlaşmasıyla başlayan süreçte Türk ekonomisinin ve bileşenlerinin refahındaki gerilemeye rağmen devletin tüm bu süreç boyunca duruma müdahil olmamasını eleştirmiştir. Dolayısıyla kuramında devlete birçok görev, rol ve işlev yüklemiştir. Metinlerinde, özellikle 1920’li yıllarda sanayileşme bağlamında yoğun bir devlet kapitalizmi propagandası görülür. Devlet tekeli; devletten imtiyazlı özel girişim; devlet-özel girişim ortaklığı; iltizam sistemi olmak üzere dört çeşit devlet kapitalizminden söz eden Gökâlp’in korporatist sistemi için en uygunu “*kârların devlet, işveren ve işçi*

³⁷ A.e., s. 187-196; Toprak, “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat”, s. 572.

³⁸ Parla, **Ziya Gökâlp**, s. 187-188.

³⁹ Toprak, “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat”, s. 572.

arasında dağıtıldığı ve yönetimlerinin özel girişimcilik elinde bulunduğu devlet-özel girişim ortaklığı[dır.]”⁴⁰

Devletin ekonomiye müdahalesini ahlaki bir görev sayan düşünür, teknokrat özellikli yöneticilerin idare ettiği ekonomist bir devlet modeli tasarlamıştır. Ancak ekonomist bir devlet modelini benimsemiş olması ekonomi alanının bütünüyle devletin yönetimi altında olduğu bir bütüncüllüğe işaret etmez. Devlet denetler, düzenler ve belli ölçülerde girişimde bulunur fakat bu hem sermaye birikimini kamu yararına kullanma hem sanayileşmede bir ilk adım olma sınırlarında kalır. Henüz büyük sanayi girişiminde bulunabilecek yetkinlik, tecrübe ve sermayeye sahip bir Türk burjuvazisi bulunmadığı için devletten sahip olduğu sermaye ve aygıtlarla ilk hareketi başlatması beklenir. Yani yazar, zamanı geldiğinde ekonomi alanının bütünüyle özerkleşeceği bir sistem kurgular. Ancak bu özerklik ekonominin ana bileşenleri olan korporasyonların ve faaliyetlerinin devletten tamamen bağımsızlaşacağı anlamına gelmez. Kastedilen, siyasetin müdahalesinden uzak, ekonomiyi yine ekonominin içinde yer alan grupların düzenlediği fakat bunların son tahlilde yine devlete tabi olduğu bir sistemdir. Devlet sistemde yaşanması olası arızaların giderilmesinde bir güvence ve sigorta işlevi üstlenecek ve her türden üretici ve tüketicinin dâhil olduğu ekonomi bileşenleri arasındaki anlaşmazlıklarda hakem rolü üstlenecektir. Devlet kamu yararının, toplumsal dayanışmanın, kolektif vicdanın bekçisidir.⁴¹

Gökalp, Alman romantizminin etkisi altında liberal kapitalizmi ya da kendi ifadesiyle “Manchester iktisadiyatı”nı İngilizlerin millî iktisadı olarak görmüştür.⁴² İngilizlerle aynı şartlarda olmayan, gelişmiş kapitalizm evresine henüz ulaşamamış toplumlarda bu modelin uygulanmasının faydadan çok zarar getireceğini, dolayısıyla her millet gibi Türklerin de kendi somut gerçeklerine ve tarihine uygun ekonomik modeller geliştirmesi gerektiğini ileri sürer.⁴³ Yazar buradan hareketle hakiki iş bölümü ve dayanışmanın, dolayısıyla millî iktisada dayanan korporatist toplumun etnik türdeşlikle,

⁴⁰ Parla, **Ziya Gökalp**, s. 194-195.

⁴¹ **A.e.**, s. 200-202.

⁴² Toprak, **Millî İktisat-Millî Burjuvazi**, s. 12.

⁴³ Parla, **Ziya Gökalp**, s. 192-193.

yani aynı his, özlem, beklenti, amaç, kültür ve dil birliğine sahip bir topluluk olmakla kurulabileceğini savunur. Dolayısıyla Türklerin askerlik ve memurluğa sıkışıp kaldığı, ekonomi alanını tamamen gayrimüslim ve yabancı unsurlara terk ettiği bir toplum yapısında ideal dayanışma düzenine ulaşamaz. Türkler sanayi ve ticaret sahalarında da etkin olmalıdır. Gökalp bir Müslüman-Türk burjuvazisi yaratmayı bu anlamda hayati bulur. Memur zümresine değil de burjuva sınıfına yaslanan hükûmetlerin kuvvetli olabileceğini öne sürer. Onun tasavvurundaki burjuvazi elbette kamu yararını bireysel ya da sınıfsal çıkarının önünde tutan, dayanışmacı bir karakterdedir.

Türk toplumu millî iktisadı iki aşamada tecrübe edecektir. Birincisi gecikmiş-bağımlı kapitalizmlerde mukadder birikim bunalımına yöneliktir. Üretim ve tüketim oranının birbirini tam olarak karşıladığı bu aşamada öncelikli hedef ve motivasyon bu bunalımı gidermektir. İkinci aşamada birikim bunalımı çözülmüştür fakat yeni sorun ileri kapitalist toplumlarda karşılaşılan bölüşüm bunalımıdır. Bu aşamada ise sosyal devletin öncülüğünde toplumsal dayanışma sağlanarak toplumun her ferdini refaha ulaştırmak suretiyle söz konusu bunalımın üstesinden gelinecektir. Böylelikle korporatist düzen, liberal kapitalizmin yarattığı her iki sorunu da çözmüş olacaktır.⁴⁴ Bu noktada Gökalp'ın tıpkı diğer korporatistler gibi anti-kapitalist olmadığının altını çizmek gerekir. O, kapitalizmi bireycilik, serbest piyasacılık ve -liberal anlamıyla- parlamentarizm gibi liberal değerlerden “kurtararak” korporatist yöntemlerle sermaye birikimi sağlamayı tasarlamıştır. Kültürel milliyetçilik ve ahlakçı tasavvufçuluğu kapitalizmin korporatif pratiğiyle uzlaştırmıştır.

Gökalp'ın yaşanan toplumsal krizlere ekonomik ve toplumsal sahadaki ahlaksızlığın ve ahlaki kuralsızlığın sebebiyet verdiği yönünde bir saptamada bulunduğundan söz edilmişti. Yazar bu soruna yanıt olarak, kuramı bağlamında bir ahlaki formülasyon geliştirmiştir. Buna göre temel olarak yurttaşın ulusal kültürünü sevmesini, toplumsal dayanışmaya ve ulusa karşı görev ve sorumluluklarına bağlılığını ifade eden vatani ahlak; aileyi toplumsal organizmanın temel yapı taşı, hücresi olarak gören aile

⁴⁴ Toprak, **Millî İktisat-Millî Burjuvazi**, s. 18-19.

ahlakı; bireyin toplumun diğer bireylerine iyilik etmesi ve onların haklarını ihlal etmezken kendi haklarını da ihlal ettirmemesine dayanan medeni ahlak ve eski Türk meslek geleneklerini, Ahiliği, fütüvveti, lonca teşkilatını Durkheimcı bir anlayışla modernize etmeyi deneyen mesleki ahlak bu formülasyonun ürünüdür.⁴⁵

Toplum ahlakını meslek ahlakıyla eşitleyen yaklaşımı sebebiyle meslek ahlakı ayrıca önemlidir. Gökalp, tarikat sözcüğünün “meslekler arası iş bölümü” anlamına geldiğini iddia eder.⁴⁶ Bu bağlamda tasavvuf geleneği ile toplumsal iş bölümü ve dayanışmacılık, mesleki teşekküller (korporasyonlar) şeklinde örgütlenme ve ekonomik sistemin bu mekanizma üzerine kurulması arasındaki ilişki anlamlı ve dikkat çekicidir. Bu, Gökalp’ın bilimsel/sosyolojik sistemine geleneksel bir dayanak bulma arzusundan fazlasını ifade etmektedir. Türk kültürü ve İslam tasavvufu, korporatist ideoloji ve felsefenin adaptasyonunu kolaylaştıracak olgular olarak kabul edilebileceği gibi, dünyanın farklı kültürlerinde gözlemlendiği gibi Türkiye’de de belli bakımlardan özgün bir korporatizm kuramı ve pratiği yaratabilmiş olması bakımından önemlidir.

Gökalp kuramını bir siyasi örgütlenme biçimine doğru da genişletmiştir. Sistemini yerelden ulusal düzeye yatay ve dikey hiyerarşik bir düzenlemeye dayanarak kurgulamıştır. Bu sistemde beden ve zihin gücüyle çalışan hiçbir meslek grubu ve buna bağlı olarak meslekleri üzerinden tanımlanabilecek hiçbir birey dışarıda bırakılmamıştır.

Bu yatay ve dikey hiyerarşik korporatif örgütlenme ağı şu şekildedir. Farklı meslek mensupları bölgesel düzeyde farklı korporasyonlarda, bu bölgesel korporasyonlar da dikey olarak kentsel düzeyde örgütlenir. Bu şekilde farklı meslek gruplarından oluşan kentsel korporasyonlar da kent düzeyinde yatay şekilde örgütlenmiş olur. Kentsel korporasyonlar, aynı mantıkla, devlet merkezinde, yani başkentte ulusal düzeyde federasyonlar şeklinde örgütlenir. Dikey hiyerarşinin bir üst basamağında ulusal federasyonların genel merkezlerince seçilmiş olan delegelerin temsilci olarak bulundukları, tüm korporasyonları bağımsız fakat aynı çatı altında toplayan bir loncalar

⁴⁵ Parla, **Ziya Gökalp**, s. 119-121.

⁴⁶ **A.e.**, s. 121-122.

konfederasyonu kurulur. Son aşamada ise konfederasyon merkez üyelerinin seçtiği delegelerden oluşan bir Büyük Korporasyonlar Konseyi kurularak devlet yönetim sisteminin dairesi tamamlanır. Gökalp bu örgütlenme biçimini “muntazam bir ordu” şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁷ Bu siyasi örgütlenme biçimi organik dayanışmayı temsil eder. Bunun yanı sıra mahalli ve ulusal vekillerden oluşan, mekanik dayanışmayı temsil edecek coğrafi temelli bir paralel meclis kurulur. Bu iki meclis bir araya gelerek birbirini denetleyen, ulusun kamusal, özel ve mesleki çıkarlarını temsil eden bir karma korporatif meclis yapısı oluştururlar. Bu meclis yapısı ulusun temsiliyetinde daha gerçekçi bir tablo ortaya çıkarır ve toplumsal dayanışmanın iki modelini de siyasal düzleme yansıtmaya ve bunlara uygun çıkarları savunabilme imkânı yaratır.⁴⁸

Söz konusu siyasal sistem elbette Gökalp için bir ideal durumu, ulaşılabilecek bir hedefi ifade etmektedir. Mevcut koşulları tahlil ederek, liberal parlamenter sistemdeki gibi farklı sınıfların sınıfsal çıkarlarını temsilen örgütlenen çoğulcu siyasi parti düzeni yerine, bütün sınıfların çıkarlarını bünyesinde bulunduracak bir tek-parti yönetimini korporatist tasavvuru için uygun bulur.⁴⁹ Gökalp’a göre korporatizmi hakkıyla uygulayacak olan siyasi parti, “*imtiyazlı yahud mütegalib sınıfların halk üzerindeki tahakkümünü izâleye çalışmalıdır.*”⁵⁰ Yani korporatist sistemin yürütücüsü olan tek-parti iktidarının, burjuvazi ya da proletarya, herhangi bir sınıfın halkın geri kalanı üzerinde baskı kurmasının önüne geçerek toplumsal dayanışmayı toplumun tüm kesimlerini kapsayacak ve gözetecek biçimde güvence altına alması şarttır. Ancak bu noktada düşünürün tek-partili sistemi, ulusal çıkarların kısır siyasi parti çekişmelerine feda edilmemesi için başvurulacak geçici bir çözüm olarak kabul ettiğini not etmek gerekir. Aslında siyasal partilere; kamu vicdanına, yani temel ölçüt olan toplumsal dayanışmaya hizmet ettiği ve sınıf mücadelesini tahrik ve teşvik eden liberalizm ve sosyalizmin zararlı etkilerine karşı sigorta vazifesi gördüğü, bir başka deyişle aşırı gelenekçi ya da radikal devrimci olmak

⁴⁷ Parla, **Ziya Gökalp**, s. 122-123.

⁴⁸ Parla, **Ziya Gökalp**, s. 163-165.

⁴⁹ Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce”, s. 260.

⁵⁰ Parla, **Ziya Gökalp**, s. 175.

yerine ılımlı gelenekçi ve liberal inkılapçı sınırlarda kaldığı müddetçe korporatist sisteminde önemli bir yer ayırmaktadır.⁵¹

Gökalp, toplum analizinde temel veri kabul ettiği kolektif vicdan ve onun mücessem hâli olan toplumsal dayanışma bağlamında halk ile seçkinler arasındaki ilişkiyi de oldukça önemsemiştir. Çözümlemesinde kültür (hars) ve medeniyet kavramlarını temel alır. Yazar korporatist perspektifinden kültürü yararcı olmayan, özverili, kamucu ve idealist olarak vasıflandırırken karşısına yararcı, bencil, bireyci ve menfaatperest karakteriyle medeniyeti koyar. Buna göre kültürün toplumsal modeli korporatizm, medeniyetin ise liberal Batı kapitalizmidir. Buradan hareketle kültür ile korporatizm ve medeniyet ile liberal kapitalizm arasında bir özdeşlik kurar. Bu bağlamda medeniyetle kültür arasındaki ilişkide medeniyet lehine bir dengesizlik olması hâlinde ulusal kültür, ahlak ve toplumsal dayanışma zarar görecektir. İdeal durum, ulusal kültürü muhafaza ederek medenileşmektir. Düşünür, kendi kültürüne yabancılaşmış, “uygarlaşmış” ve uygarlığı kültürünün önüne geçmiş olan kozmopolit seçkinleri ağır şekilde eleştirir ve bunların ulusal kültürün temsilcisi ve taşıyıcısı olan halkla uzlaşamayacaklarını, dolayısıyla böyle bir toplumda dayanışmanın sağlanamayacağını ileri sürer.⁵² Ancak bu noktada medeniyet kavramının salt olumsuz çağrışımlarının olmadığını vurgulamak gerekir. Bilim, teknoloji, yüksek eğitim ve estetik duygusu da medeniyet bilgisine dâhildir.

Gökalp halk ahlakı ile Osmanlı seçkinlerinin ahlakını mukayese ederken, aslında korporatist dünya görüşünün yücelttiği değerlerin ve mücadele edeceği unsurların ipuçlarını vermiştir. Eşitlikçi, dürüst, fedakâr ve alçakgönüllü halk ahlakının karşısına kendinden aşağı olanlara zulmeden, kendinden üstün olanlara dalkavukluk eden, refah ve haz düşkünü Osmanlı seçkininin ahlakını koyar. Mahiyetine göre Arap-Fars ya da Avrupalı-Fransız taklitçisi olan bu seçkinler halkı ve ulusal kültürünü aşağı görür. Bunlar için kişi ve zümre menfaatleri ulusal menfaatin önündedir. İki ayrı ulus olarak kabul ettiği

⁵¹ A.e., s. 154-158.

⁵² A.e., s. 62-67.

halk ile bu karakterdeki seçkinler arasında dayanışma tesis edilmesi olanaksızdır. Saraya sırtını dayayarak zenginleşen, refah içinde yaşayan, halktan kopuk ve halkın menfaatleri aleyhine çalışan aydın bürokrat zümresi ve burjuvaziye karşılık, sefalet içinde ezilmekte olan halk arasında dayanışma duygusunun gelişmesi beklenemez. Halk, ulusal kültüre yabancılaşmış seçkinleri kendinden kabul etmezken, seçkinler de yabancılaştıkları halkla ortak bir zevk geliştirmekten kaçınır ve toplumsal dayanışma, birlik ruhu ve ortak amaca yürüme duygusunun yaratılabilmesi için gereken ortak değer, bilinç ve vicdan şartları oluşamaz.⁵³ Karşılıklı olarak yaşanan bu kopukluk Gökalp'ın hayal ettiği toplum yapısından oldukça uzaktır.

Gökalp, halk ile seçkinler arasındaki mesafeyi daraltmayı hedeflemektedir. Bunlar arasında bir ast-üst ilişkisi kurmaz. Yapısal ve çevresel farklılıkların belirleyiciliğinden söz eder. Halk ile seçkinler arasında yalnızca bir terbiye ve gelişmişlik derecesi farkı vardır. Halk kültürü de yüksek kültür de ulusal kültürden kaynaklandığı için bunlar birbirini yanlışlamaz, aralarında çelişik bir ilişki yoktur. Bu kültürlerin taşıyıcıları arasında ulusallık bağlamında bir ortaklık vardır ve dayanışmaları imkân dâhilindedir. Toplumsal birliğin ulusal kültür temelinde kurulabilmesi için Türk kültürünü taşıyan halk ile seçkinler arasındaki çelişkiler giderilmeli, hepsi ulusal kültür bilgisiyle ve buna uyumlu medeniyet unsurlarıyla donanmış hâle getirilmelidir. Bunun için de seçkinler, kamusal vicdanın tezahürü olan ulusal kültürü öğrenmek ve pozitif bilimler temelli yüksek eğitimi sayesinde edindiği medeniyet bilgisi ve zevkini ulaştırmak üzere halka doğru gitmeli ve kültürel halkçılığın gerektirdiği gibi toplumsal birlik ve dayanışmanın tesis edilmesinde çaba göstermelidir. İdeal duruma ancak bu şekilde ulaşılabilir. Dayanışma ilişkisinin kurulmasında asıl sorumluluk halkta değil, seçkinlerdedir.⁵⁴

Sonuç olarak Ziya Gökalp Türkiye'deki korporatist düşünce ve pratik için son derece önemli bir kuramcıdır. Taha Parla Gökalp'ın bu önemini, *“Türkiye yönetici ve siyasi sınıfına paradigmatic bir dünya görüşü sağla[mış], (...) Türkiye’de yürürlükte*

⁵³ A.e., s. 138-139.

⁵⁴ A.e., s. 134-137.

olmuş temel siyasi söylem ve pratiğin parametrelerini koy[muş]”⁵⁵ ve “siyasal iktisada ilişkin görüşleri[nin] Türkiye’de daha sonraki yıllarda ekonomik düşünce ve siyasaların içinde yürütüleceği kavramsal çerçeveyi sağla[mış]”⁵⁶ olmasıyla açıklar; Türk siyasal zihniyeti ve söylemi açısından çok tipik ve temsilci bulduğu bu düşünüre ilişkin Atatürk’ün “fikrimin babası” ve “ulusun kılavuzu” benzetmelerini hatırlatır ve Atatürk ile Gökalp’in düşünceleri arasındaki mesafenin bir-iki adım olduğunu belirtir.⁵⁷ Taner Timur, Kemalizm’in önemli ve etkili isimlerinden Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Ziya Gökalp için “Mustafa Kemal’in fikirlerinin ilhamcısı” yorumunu yaptığını aktarır.⁵⁸ Ayrıca, Yakup Kadri Karaosmanoğlu onu “Kemalizm’in bir nevi müjdecisi” sayar.⁵⁹

Gökalp’in vefatından sonra Ahmet Ağaoğlu, Ruşen Eşref (Ünaydın), Falih Rıfkı (Atay), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) gibi Kemalizm’in aydın çevresini oluşturan, hepsi de edebiyatın muhtelif alanlarında eserler vermiş olan kişiler tarafından büyük övgüyle anılması da Kemalist düşüncenin ve çeşitli veçheleriyle resmî ideolojinin kurgulanmasında bu düşünürün ne derece önem arz ettiğini anlamak açısından kayda değerdir.⁶⁰

2.2. Somut Deneyimler: Cumhuriyet Devri

Kemalist devrede korporatizmin benimsenip benimsenmediğine ilişkin farklı görüş ve tartışmalar vardır. Korporatizmin bir kavram olarak tanımlanmasındaki güçlük ve sınırlarının belirsizliğinin, Kemalist tek-partinin ya da bu partinin iktidarda kaldığı devrenin korporatist olarak tanımlanabileceği ya da tanımlanamayacağı hususunda da araştırmacıları iki farklı görüşe sevk ettiği anlaşılmaktadır.⁶¹ Dikkat edilmesi gerekir ki

⁵⁵ A.e., s. 28.

⁵⁶ A.e., s. 187.

⁵⁷ A.e., s. 9.

⁵⁸ Timur, **Türk Devrimi**, s. 288.

⁵⁹ Birsen Talay, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C: II, Ed. Ahmet İnel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 437.

⁶⁰ Parla, **Ziya Gökalp**, s. 44-46.

⁶¹ Taha Parla, Feroz Ahmad, Aykut Kansu, Howard J. Wiarda, Murat Belge, Robert Bianchi, Erdal Yavuz, Taner Timur, Asım Karaömerlioğlu, Tanıl Bora, H. Ozan Özavcı gibi araştırmacılar için ilgili parti ve dönem açık biçimde korporatisttir. Araştırmacıların konu hakkındaki görüşlerine ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İstanbul, İletişim Yayınları,

buradaki tartışma konusu bu parti ya da devrede korporatizmin belli bir türünün benimsenmesi ile ilgili değildir. Burada, araştırmacıların bir kısmının partiyi ve dönemi korporatist olarak tanımladığı, bir kısmının ise korporatist olarak kabul edilemeyeceğini savundukları keskin bir ayırmadan söz edilmektedir. Tartışma özü itibarıyla kavrama ilişkin belirsizliğin ipuçlarını da vermektedir.

Ancak ifade etmek gerekir ki, kanımızca, Kemalist tek-parti ve yönetimini korporatist olarak kabul etmeyen araştırmacılar soyut, felsefi ya da ideolojik düzlemi ihmal etmekte ve yargılarını uygulama odaklı olarak vermektedirler. Tam teşekküllü bir korporatist uygulamanın imkân sınırlarında olması (korporatizmle -hatalı biçimde- özdeşleşmiş olan Faşist İtalya'da dahi bu söz konusu olmamıştır) zaten tartışmalı bir husus olması bir yana, bir grubun ya da iktidarın bir ideolojiyi benimsediğini iddia etmek için nesnel koşulların oluşmasını (örneğin sendikalaşma hareketleri, sınıfların kristalize olması, sistematik bir korporatif örgütlenme vs.) şart koşmanın kısıtlayıcı bir yaklaşım

1993; Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992; Feroz Ahmad, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-40”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler: 1839-1950**, Der. Donald Quataert & Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998; Aykut Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C: II, Ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005; Howard J. Wiarda, **Corporatism and Comparative Politics: The Other Great “Ism”**, New York, ME Sharpe, Inc., 1997; Murat Belge, **Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1989; Robert Bianchi, **Interest Groups and Political Development in Turkey**, Princeton, Princeton University Press, 1989; Erdal Yavuz, “Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-40”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler: 1839-1950**, Der. Donald Quataert & Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998; Taner Timur, **Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, İstanbul, AFA Yayıncılık, 1991; Asım Karaömerlioğlu, **Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006; Tanıl Bora, “Süleyman Demirel”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, C. VII, Ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005; H. Ozan Özavcı, **Intellectual Origins of the Republic: Ahmet Ağaoğlu and the Genealogy of Liberalism in Turkey**, Leiden, Brill, 2015. Ancak bunlardan bir kısmının Parla, **Ziya Gökalp**’a referansla görüş bildirmekle yetindiğini ifade etmemiz gerekir. Konuya ilişkin aksi yönde görüş bildiren araştırmacılar ve görüşlerine ilişkin bilgi için bkz. Ahmet Makal, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, **Toplum ve Bilim**, No: 93, Yaz 2002; Ümit Cizre-Sakallıoğlu, “Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (II)”, **Birikim**, No: 42, Ekim 1992; Gülten Üstün ve Mahmut Üstün, “Korporatizm Bir Alternatif Olabilir mi?”, **Mülkiye**, C: XXIV, No: 224, 2000; Demirhan F. Erdem, “Korporatizm ve Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007; Çağdaş Görücü, “Tek Parti Döneminde Halkçılık ve Sosyal Politika: Solidarizm ve Korporatizm Kavramları Çerçevesinde 1936 İş Kanunu Hakkında Bir Değerlendirme”, **Çalışma ve Toplum: Ekonomi ve Hukuk Dergisi**, No: 54, 2017; Nilgün Önder, “Turkey’s Experience with Corporatism”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Wilfrid Laurier University, Department of Political Science, Ontario, 1990.

olduğu kanaatindeyiz. Benimsenen ideolojiye uygun olmayan ve hatta bazen açıkça çelişen birtakım uygulamalar ise tarihselliği içinde değerdendirildiğinde farklı sonuçlara ulaşmayı mümkün kılmakta ve bu konu özelinde kesin bir hükümdde bulunmanın yanıltıcı olabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak belli kabuller üzerinden hareket edilebileceğini düşünüyörüz.

Bu çalışmada amaçlanan, Kemalist tek-parti yönetimiyle organik ya da dolaylı bağı olan veyahut da bağımsız yazarların dönemin “egemen ideoloji”⁶²si olduğunu varsaydığımız korporatizme entelektüel destek veren edebiyatçıların metinlerini tahlil ederek tarihsel bağlamı içinde bu desteğin anlamını ortaya koymaktır. Dolayısıyla söz konusu tartışmaya son noktayı koymaya çalışmak, çalışmamızın iddia, sınır ve kapsamını oldukça aşacaktır.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere bu çalışmada Kemalist tek-parti yönetimini ve partinin yönetimde kaldığı dönemi korporatist olarak değerdendiren araştırmacıların görüşleri kabul edilmiştir. Bu kabulü; korporatizmin Kemalist devredeki serüveni, bu döneme ait muhtelif uygulamalar, metinler, Kemalizm’in önemli şahsiyetlerinin söylemleri ve ideolojik yaklaşımları çerçevesinde gerekçelendirmeye çalışacağız. Çalışmayı tarihsel bir bağlama oturtmak ve belli bir paradigma etrafında değerdendirme yapabilmek için bu bir zorunluluk arz etmektedir.

Kemalist devrede korporatizm, öncelikli olarak, meslekçilik kavramı etrafında Birinci Meclis’te seçim sistemi tartışmaları ve 1921 Anayasasını tasarlama çalışmaları arasında gündeme gelir. Demokratik seçim ilkesine alternatif olarak Kör Ali İhsan Bey’in hazırladığı program çerçevesinde mesleki temsil ilkesi görüşülür. Türkiye’de Batılı kapitalist toplumlara benzer şekilde toplumsal sınıfların olmayışını bir avantaja çevirme ve halk içinde dayanışma duygusu tesis edilirse sınıflar arası çatışmayı gerektirecek maddi ve manevi şartların oluşmayacağı düşüncesiyle toplumsal iş bölümüne dayanan, mesleki grupların (çiftçi ve çobanlar, tüccarlar, denizciler, madenciler, ırgatlar, serbest meslekler,

⁶² Nicos Poulantzas, “The Capitalist State and Ideologies”, **Ideology**, Ed. Terry Eagleton, Londra, Longman Publishing, 1994, s. 138.

sanatkârlar, memurlar ve askerler) temsilcilerinden müteşekkil korporatif bir meclis yapısı tasarlanır. Bu tasarı, Ekim 1920’de Encümen-i Mahsus’ta kabul edilir. Burada kabul edilmesine rağmen meclis içinde ve dışında sert muhalefetle karşılaşılması ve Mustafa Kemal’in de bu aşamada halk temsili/siyasal halkçılık ilkesini benimsemesi nedeniyle uygulamaya geçirilemez.⁶³

Ancak bu mesleki temsil tartışmalarının rafa kalkacağı ve Kemalist entelektüellerin korporatist toplum tahayyüllerinden vazgeçtikleri anlamına gelmeyecektir. *Meslek* dergisi, *Anadolu’da Yeni Gün* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gibi gazeteler çeşitli yayınlarıyla meslekçilik bağlamında bir analiz ve propaganda mecrası olurlar. Kurucusu Muhittin (Birgen) ve ilerleyen yıllarda CHP’de genel sekreterlik gibi önemli vazifelerde bulunan, gerçek bir korporatizm savunucusu olan Memduh Şevket (Esendal)⁶⁴ *Meslek*’te toplumsal sınıfların devlete tabi korporasyonlar aracılığıyla tesviye edileceği, mesleki dayanışmayı temel alan meslekçilik ve onun siyaset düzlemindeki karşılığı olan mesleki temsil ilkesini müdafaa eden yazılar yayımlarlar. Bu dergi çevresinde demokratik temsil ilkesi ve liberal parlamentarizm yerine, Almanya’daki İktisat Meclisine benzeyen, halkın meslek örgütleri aracılığıyla temsil edildiği bir iktisat parlamentosu kurulması gerektiği savunulur. Yunus Nadi, mesleki temsilin, demokratik temsil ilkesinin aksine, halkın gerçek yaşamını yansıtacağını ve halkın hakiki temsiliyetini sağlayacağına inanıyordu.⁶⁵ Bu bağlamda, *Anadolu’da Yeni Gün*’de, Ziya Gökalp’ın görüşlerini çağrıştırır biçimde “*rençperler eker, marangoz ambarı, çilingir arabayı yapar, hamal taşır, fırıncı pişirir, terzi diker... Kısaca yaratılıştan bir düzen, bir ahenk vardır. Bu nedenle tüm insanları belli ve sayılı mesleklerde toplamak ve seçimleri en adil oranlarda bu ilkeler ışığında yapmak, ‘hayatı Meclis’e taşımak gerekir’*”⁶⁶ sözleriyle doğrudan bir korporatizm savunusu yapmıştır. Mahmut Esat (Bozkurt) da *Hâkimiyet-i Milliye*’de

⁶³ Toprak, “Türkiye’de Korporatizmin Doğuşu”, s. 47-49; Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce”, s. 258-259; Aykut Kansu, “Economic Policies between 1908 and 1950”, *Turkey in the Twentieth Century*, Ed. Erik Jan Zürcher, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 2008, s. 367.

⁶⁴ Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 177.

⁶⁵ Toprak, “Türkiye’de Korporatizmin Doğuşu”, s. 49-50.

⁶⁶ A.y.

mesleki temsili ve ekonomi sisteminde lonca teşkilatının yeni şartlara uyarlanarak ihya edilmesinin bir gereklilik arz ettiğini ileri süren yazılar yayımlar.⁶⁷ Mahmut Esat'ın TBMM'nin ilk iktisat vekili ve İzmir İktisat Kongresinin hem düzenleyiciliği hem kongre açılışında Mustafa Kemal'den sonraki konuşmacılığı gibi pozisyonları, bu yazıların önemini artırmakta ve onlara sembolik bir anlam da yüklemektedir. Bunlara ek olarak bir Meşrutiyet düşünürü olan ve hatta İttihat ve Terakki'yi yeterince dayanışmacı politikalar izlememekle suçlayan Tekin Alp da bu devrede korporatist görüşlerini ortaya koymaya devam eder.⁶⁸ Belki de en önemlisi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, yukarıda kuramını ele aldığımız, resmî ideolojinin ideoloğu Ziya Gökalp da korporatist görüşlerinin en rafine hâli olan *Türkçülüğün Esasları* adlı eserini yayımlar.

Kemalistler, yeni bir düzen kurma amacındaydı. Onların, toplumun bütün kesimlerini bu amaca dâhil ederek halk kitlelerini genişleten bir anlayış için “*bütünün teker teker her bileşeni[nin], yani halkın her kesimi[nin] birlik ve dayanışma içinde hareket etme[si]*”ni⁶⁹ beklemesi ve sınıf çatışmasına yer bırakmamak istemesi anlaşılır bir durumdur. Sosyalizme ve liberalizme mesafeli olan Kemalizm için korporatizm bunu sağlayabilecek bir alternatiftir. Dolayısıyla korporatist projeden vazgeçmeyeceklerdir. Zaten tek-parti iktidarı korporatist projeden vazgeçmediğini hem teori düzeyinde hem de çeşitli düzenleme ve girişimleriyle uygulama düzeyinde de gösterir. Bir başka deyişle, tek-parti döneminin tam teşekküllü bir korporatif uygulamaya sahne olmadığı açık olsa da düzenin ideolojik karakterinin ya da dönemin “egemen ideoloji”sinin korporatizm olduğunun iddia edilmesine olanak tanıyan birçok unsur vardır. Fakat bunun için, büyük oranda, önce 4 Mart 1925'te Tahrir-i Sükûn Kanununun kabul edilerek sağ ve sol basın ve muhalefetin tamamen bastırılması ve daha sonra 3 Haziran 1925'te Terakkiperver

⁶⁷ Toprak, “II. Meşrutiyet'te Toplumsal Proje: Tesevüt, Meslek ve Milli İktisat”, s. 578; Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce”, s. 258.

⁶⁸ Toprak, “İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, s. 112; Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C: II, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 378-381.

⁶⁹ Ahmad, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Sınıf Bilincinin Oluşması”, s. 139.

Cumhuriyet Fırkasının kapatılarak iktidarın kesin olarak Kemalistlerin eline geçmesini beklemek gerekecektir.

Korporatizm tek-parti döneminde fiilî olarak İzmir İktisat Kongresi (1923), Âli İktisat Meclisi (1927), İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği (1935), İş Kanunu (1936), Cemiyetler Kanunu (1938), Basın Birliği Kanunu (1938), Avukatlar Kanunu (1938), Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu (1943) gibi unsurlarda kendini doğrudan gösterir. Bununla beraber Ceza Kanunu (1926), Beden Eğitim Kanunu (1937), Millî Korunma Kanunu (1940), Varlık Vergisi (1942), Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (1945) da uygulamada doğrudan korporatist olmasa da korporatist zihniyeti destekleyen ya da dolaylı olarak buna hizmet eden, ikincil düzeyde uygulamalardır.

Uygulama bağlamında meseleye ilk önemli örnek olarak, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in çabasıyla ve bir anlamda önderliğinde düzenlenen, bütün illerden gelen ve çeşitli sınıf ve zümreleri temsil eden binden fazla delegeyle toplanan İzmir İktisat Kongresi verilebilir. Hikmet Kırık'ın "cumhuriyetin iktisaden kurucu âni" olarak nitelediği kongrede Mustafa Kemal, korporatizm etkisinde olduğu görülen ifadelerin bulunduğu bir açış konuşması yapmıştır.⁷⁰ Atatürk bu konuşmasında⁷¹ halkın birbiriyle çelişen sınıflardan değil, birbirine muhtaç ve bağımlı çiftçi, zanaatkâr, tüccar ve işçi gibi meslek gruplarından teşekkül ettiğini ifade ederek dayanışmacı korporatist toplumsal örgütlenmenin net bir örneğini vermektedir. Halkı oluşturan sınıfların birlikte zenginleşeceği bu "emek misak-ı millîsi" olan ahitleşme ancak ulusun birlik ve dayanışmasıyla gerçekleşebilecektir. Sanayileşmeci ve kalkınmacı bir perspektifle kaleme alınmış olan bu konuşmada o, devrin iktisat devri olduğu belirtilerek, Türkiye'nin bir zenginler ve çalışanlar diyarı olması gereğini dile getirir. Yeni devletin ve programının iktisat temelli olması gerektiğini ifade ederken ekonomist bir devlet anlayışını ortaya koymuş olur. İzmir Kongresini Erzurum ve Sivas kongreleriyle eş değerde gördüğünü

⁷⁰ Kırık, *Türk Siyasal Modernleşmesi*, s. 193-194.

⁷¹ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 249-253.

ifade ederek Millî Mücadele'deki askerî zaferi getiren ruhun iktisadi kalkınma alanına nakledilmesine verdiği önemi gösterir. İlkokuldan başlamak üzere bütün nesiller ekonomist bir bakış açısıyla yetiştirilmeli ve kalkınma hedefine toplumun tüm tabakalarıyla uyumlu bir şekilde yürünmelidir. Ancak, korporatist bir anlayışla, meslek esasına göre tasnif edilen temsilcilerden müteşekkil kongrede Atatürk'ün ve Mahmut Esat Bey'in korporatist propagandasına rağmen yine burjuvazinin liberalizm eğilimli direnci kendini göstermiş ve ağırlıklı olarak liberal politikalar kabul edilmiştir. Bununla birlikte tek-parti iktidarı, kongrede çıkan kararları yine de uygulama düzeyinde bütünüyle benimsememiştir.⁷² İzmir İktisat Kongresinin dikkat çekici yönlerinden biri de kongrede işçi sınıfı temsilcilerinin de bulunmasıyla beraber, bunları “kontrol altına alıp yönlendirmek” üzere başlarına işçilikle ilgisi olmayan Aka Gündüz gibi, Kemalistlere yakın kişilerin getirilmesidir.⁷³ Bu, sınıfsız bir toplum tahayyül eden Kemalistlerin bilinçli ve enternasyonalist cereyanların etkisinde örgütlenecek bir işçi sınıfından duyduğu çekinceyi göstermektedir.

Tek-parti döneminin korporatist mantıkla tasarlanan bir başka uygulaması ise kuruluşu 1927'ye tekabül eden Âli İktisat Meclisidir. Âli İktisat Meclisinin görevleri şunlardır:

- a) *“Hükümetçe hazırlanacak iktisadi kanun ve nizamname tasarıları hakkında mütalaa vermek;*
- b) *İktisadi mevzuatta gerekli görülen değişiklikleri gerekçeli teklifler halinde hükümete sunmak;*
- c) *İktisadi ihtiyaçlarımız hakkında araştırmalar yapmak;*
- d) *Çeşitli iktisat akımlarını inceleyerek bunların Türk ekonomisi ile ilgilerini ve Türkiye'ye etki derecelerini araştırmak.”*⁷⁴

Sermaye kanadının aksi yönde çalışmalarıyla verimliliği düşen (ya da hiçbir zaman etkili ya da verimli olamamış olan) bu meclis kapatılmışsa da ekonomiyi siyasetin dizayn etmesi

⁷² Kansu, “Economic Policies”, s. 367.

⁷³ Ahmad, “Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması”, s. 130.

⁷⁴ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006, s. 132-133.

misyon ve motivasyonunun Sümerbank'ın kurulmasıyla devam ettiği görülecek ve bu kurumun başına *Muasır İktisat Nizamı* adlı eserinde fikirlerini savunan, Aykut Kansu'nun ifadesiyle, “korporatizme yürekten inanmış bir iktisatçı” olan Nurullah Esat (Sümer) getirilecektir. Sümer'in aynı zamanda Âli İktisat Meclisine de başkanlık yapmış olması bu bağlamda önemlidir.⁷⁵ Bu bakımdan, iktidarın korporatist tahayyülünün bu yolda devamlılık arz ettiğini ve ideolojik tutarlılık sergilediğini söylemek gerekir.

Tek-parti döneminin korporatist tasavvurunda siyasal, toplumsal ve ekonomik değişiklikler bütün bir ideolojinin birbirini tamamlayan parçalarıdır ve birlikte anlam ifade ederler. Aykut Kansu, Türkiye'nin 1930'dan itibaren liberal ekonomi politikalarını terk edip devletçi politikalara yöneldiği yönündeki yaygın kanının aksine, 1924'ten itibaren yüzünü devletçiliğe döndüğü iddiasındadır.⁷⁶ Yukarıda değindiğimiz, korporatif özellikli Âli İktisat Meclisinin yanı sıra Müskirat (1924), Kibrit (1924), Tütün (1925), İspirto (1926), Alkol (1927), Kibrit ve Çakmak (1929) gibi devlet tekelleri korporatist devletçi müdahalelerin önemli delilleri ve 1930 öncesi devletçiliğinin boyutları konusundaki iddiayı kuvvetli kılan göstergelerdir. Liman Tekeli (1925) ve Kabotaj Kanunu (1926) da bunlara dâhil edilebilir. Ayrıca 1925 tarihli kanun ve nizamnameleri de bu noktada hatırlamak gerekir. Korporatist düzenin örgütsel bileşenleri olan, Türkiye'deki bütün sanayi ve ticaret odalarının özerkliklerine son verilerek devlete bağlı kurumlar olarak çalıştırılması da siyasal iktidarın devletçiliğinin ve korporatist eğilimli iktidarın bu örgütlerle devlet arasında organik bağ kurma niyetinin başka göstergeleridir.⁷⁷ Kansu'ya göre, Kemalist iktidar, “Meclis içi ve dışı muhalefet kırılabildiği ölçüde” liberal politikalardan uzaklaşmış, devletçi-korporatist politikalara yönelmiştir. Korporatist toplum özleminden hiç vazgeçmemiştir; 1929'da dünya genelindeki ekonomik şartlar, devletçi ve korporatist politikalara yönelmek için iktidarın elini rahatlatmış ve güçlendirmiştir.⁷⁸ Buna bağlı olarak 1930'larda devlet tekellerini sanayi sektöründeki baskın güç hâline getirecek düzenlemeler, bankacılık sektörünü devletin denetimi altına

⁷⁵ Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce”, s. 261-262.

⁷⁶ A.e.; Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi**, s. 221.

⁷⁷ Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce”, s. 262-263.

⁷⁸ A.e., s. 264.

sokacak 1933 tarihli Mevduatı Koruma Kanunu ve otarşizme hizmet edecek 1930 tarihli Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu gibi korporatist mantıkla tasarlanmış tedbirler alınmıştır.⁷⁹

Kemalist tek-parti iktidarının serbest dış ticarete yaklaşımı da millî iktisat projesiyle uyumlu şekilde otarşik perspektiftendir. Kapitalizmin buhranını aşırı üretime bağlayan bazı Türk korporatistler, çözümü en ince ayrıntısına kadar hesaplanmış bir devlet planlamasında bulmuşlardır. Üretim ülke içi tüketim talebini karşılayacak düzeyde olacak, ülke içinde üretilmeyen ve çok gerek duyulan mallar ithal edilebilecektir. Böylelikle tüketimi sınırlamadan üretimi de tüketim düzeyine sabitlemek suretiyle, “*kendi yağıyla kavrulan, kendi kendine yeten bir iktisat yaratma çabası ülke ekonomisinin işleyişini belirleyen öncelikler arasına gir[miştir.]*”⁸⁰ Kooperatifçiliğin teşvik edildiği ve yerli malı tüketimi için yoğun propaganda yapılan bu dönemde⁸¹ başlıca buğday, şeker ve pamuk gibi hammaddeler ve bunlardan elde edilen malların üretimi ve tüketimi otarşik, devletçi, korporatist ekonomi politikasının ana belirleyicileri hâline gelmiştir.

Farklı bir açıdan, hem teori hem uygulama düzeyinde kabul edilebilecek bir örnek, eğitim alanından verilebilir. Tek-parti yönetimi, politikalarını korporatist ideoloji üzerinden meşrulaştırmakta ve bunu eğitim yoluyla rasyonalize etmekteydi. İlkokul eğitiminden başlamak üzere, gerek fabrikalardaki gerek Halkevlerindeki eğitimler vasıtasıyla bir ideolojik endoktrinasyon süreci işletilmekteydi. Fakat daha da önemlisi, üniversite öğrencilerine zorunlu olarak okutulan, İnkılap Tarihi ve daha sonra Devrim Tarihi gibi derslerle bu durum yaygınlaştırılmaya ve kalıcılaştırılmaya çalışılmaktaydı. Ders içeriklerinin dayandığı ana metin ise CHP Genel Sekreteri Recep Peker tarafından yazılmış olan *İnkılap Dersleri Notları*’dır. Bir korporatizm savunusu mahiyetindeki bu metin⁸² tek-partinin ideolojik dayanağını hangi düşünceden aldığını göstermesi

⁷⁹ Kansu, “Economic Policies”, s. 371.

⁸⁰ Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce”, s. 264.

⁸¹ Kansu, “Economic Policies”, s. 372.

⁸² Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce”, s. 261.

bakımından kritik önem taşımaktadır. Althusserci bir yaklaşımla düşünülürse⁸³ devletin ideolojik aygıtlarından olan okul vasıtasıyla Kemalist iktidarın korporatist ideolojiyi geniş kitlelere empoze etmesi ve özellikle genç nesli hedef kitle seçmesiyle bu projenin geçici ya da konjonktürel değil, kalıcı ve nesiller sonrasına aktarılacak bir felsefe olarak benimsediği söylenebilir.

Cumhuriyet döneminin ilk birkaç on yıllık idari programında ve ekonomik yönelimlerinde korporatizmin ağırlığı dikkat çeker. Taha Parla'ya göre, “*felsefi-ideolojik düzeyde egemen Türk siyasal zihniyetinin solidarist korporatist bir zihniyet olduğu, tek-parti dönemi CHP’sinin program ve tüzüklerinden, parti şeflerinin demeç ve yazılarına*”⁸⁴ kadar her mecrada gözlemlenebilir. Özellikle, Parla’nın CHP’nin “*locus classicus*”u olarak tanımladığı⁸⁵ 1931 ve 1935 parti programlarının kısmen devletçilik, fakat asıl olarak halkçılığa ilişkin maddeleri âdeta birer korporatizm manifestosudur. Bu korporatist ilkeler ve uygulanma dereceleri tarihsel şartlara göre değişiklik gösterse de sınıf çatışmasını reddetme, toplumsal uyum, anti-sosyalistlik ve anti-liberallik, korporatist ulus, halka yaklaşım, otarşizm, birey hakları, toplum ve kamu yararı önceliği, özel mülkiyet ve toplumsal mülkiyet konusundaki tutum, devletin gerektiği zaman düzenleyici, örgütleyici hatta girişimci müdahalesi bakımından kökenlerine işaret eder.⁸⁶ Kemalist kadrolar, 1931 programındaki “Sınıf yok, işbölümü var” ifadesiyle korporatist yaklaşımını açıkça ortaya koymakla beraber, 1935 programındaki şu ifadelere özellikle dikkat edilmelidir:

“Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı klaslardan karıştı değil, ferdig ve sosyal hayat için, iş bölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak esas prensiplerimizdendir; çiftçiler, küçük zanaat sahipleri, esnaf ve işçilerle özgür ertik sahipleri, endüstrieller, tecimerler ve işyarlar Türk ulusal kuramının başlıca çalışma

⁸³ Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 32-38.

⁸⁴ Parla, **Ziya Gökalp**, s. 214.

⁸⁵ Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi**, s. 46.

⁸⁶ Bu programlardaki konumuzla bağlantılı bütün maddeleri çalışmamıza alma imkânı bulunmuyor. İlişkili örnekler ve programların metinleri için bkz. Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi**.

örgerleridir. Bunların her birinin çalışması, bir diğerinin ve kamunun hayatı ve genliği için bir zorağdır.

Partinin bu prensiple amaçladığı gaye, klas kavgaları yerine sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmek ve asığlar arasında, birbirlerine karşıt olmayacak surette, uyum kurmaktır. Asığlar kapasite ve çalışma derecesine göre olur.”⁸⁷

Bu; sınıf çatışmasını reddeden, daha da ileri giderek, Ziya Gökalp’ın “Sınıf yok, meslek var!” sözlerini hatırlatır biçimde sınıfların varlığını inkâr ederek toplumu meslek gruplarından teşekkül ettiren, karşılıklı işlevsel bağımlılığı ve çıkarların uyumunu gözetken, kamu yararını önceleyen, dayanışmacı bir toplumsal yapı kurma amacını özlü ifadelerle beyan eden bir pasajdır. Burada, bireye ve her türden toplumsal sınıfa/gruba imtiyaz tanınmayacağı ve kanun karşısında mutlak eşitlik olacağı ifade edilir. Ayrıca devlet ve vatandaşın birbirlerine karşı görevleri bulunduğu hatırlatılır. Sınıfsallık, toplumsal iş bölümü, organik bütünlük, uyumlu toplum ve toplumda dayanışma unsurlarının altı çizilir. Toplum sınıflara göre değil, sınıfların yerini alacak biçimde işlevsel farklılıklara ve iş bölümü esasına göre meslek grupları konarak ayrıştırılır. Bu madde, ardındaki felsefe, topluma ve toplum düzenine bakışı, ekonomi anlayışı, sınıfsallık, yüklendiği değerler ve örgütlenme yaklaşımıyla, kısacası her yönüyle korporatist ideolojinin bir ifadesidir. Parla, aynı şekilde, 1935 programındaki “*Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve genel olarak toplumun yaşamı ve mutluluğu için vazgeçilmezdir. Partimizin bu prensiple hedeflediği amaç sınıf mücadelesi yerine sosyal düzen ve dayanışma sağlamak ve birbiriyle çelişmeyecek biçimde çıkarlarda uyum kurmaktır,*” ifadelerini Durkheimcı-Gökalpçı solidarist korporatizmin “özlü ve reçetevari bir tanımı” olarak tarif etmiştir.⁸⁸

Yine Parti’nin 1935 Programında iş anlaşmazlıklarının devlet tarafından oluşturulacak iş mahkemeleri tarafından çözümlenmesi, grev ve lokavtın yasaklanması, ekonomide devlet planlaması ve sanayileşmenin ölçeğinin büyütülmesi, devletin tarım ve sanayide fiyat denetimini üstlenmesi, tüketici aleyhine hareket eden tröst ve kartellere

⁸⁷ Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi**, s. 38.

⁸⁸ A.e., s. 44.

karşı çıkılması, ulusal ürünlerin üretim ve tüketiminin teşvik edilmesi, ekonominin bir devlet işi olarak açıkça zikredilmesi, çiftçiyi topraklandırma projesi de korporatist zihniyetin ürünleridir. Ayrıca sınıf bilinci kazandırmaya ya da sınıf çatışmasını körüklemeye sebebiyet verecek birliklerin yasaklanmasını, işçi ve esnafın ancak ulusal birliği ve toplumsal dayanışmayı gözetecek mahiyetteki örgütlerde toplanabileceklerini ve ancak bu amaçla ulus yapısı içinde örgütlenebileceklerini, köylüyü korporatist toplumsal ve ekonomik düzene organik olarak eklemeyi öngören, korporatist ideolojiye hizmet eden fikirler ortaya konmuştur. Parla'ya göre,

“[1931 Parti Programında yer alan] (p)artimiz ekonomiyi her biri ayrı önemde bulunan devlet işlerinin bir kolu tanır’ cümlecği Kemalist devletçiliğin, işletmecilik ve düzenleyicilik-denetleyicilik boyutlarının ardında yatan ekonomi-politik ideolojisini yansıtır.] Dönemin korporatist ideolojilerinin liberal burjuva ekonomi politiğine yönelttikleri temel eleştiriyi ilgili: Siyaset ve iktisat, burjuva sivil toplumu ile devlet, birbirinden ayrı düşünülemez, her alan gibi ekonomi de devletin bütünlüğü içinde görülmelidir.”⁸⁹

Daha sonra resmîleşecek olan yeni devletçilik politikası, 30 Ağustos 1930’da İsmet İnönü’nün Sivas demiryolu açılışındaki nutkuyla gayriresmî olarak ilan edilmiş olur.⁹⁰ Taner Timur’a göre bu dönemde devletçilik; devlet müdahaleciliği, devlet kapitalizmi ve millîleştirme olmak üzere üç şekilde iktisadi siyaset alanında kendini gösterecektir.⁹¹ Devletçilik, bir araç değil, kalıcı ve birincil bir iktisadi anlayış olacaktır. Recep Peker’in de açıkladığı üzere bu anlayış ne liberal ne komünisttir. Sanayileşme ve ulusal kalkınma hedefiyle uyumlu olarak özel sanayi girişimlerini teşvik ve himaye eden⁹², aynı zamanda da devletin doğrudan girişimci ve işletmeci olacağı karma bir yapıya tekabül etmektedir⁹³. Bununla birlikte Atatürk ve Kemalistlerin devletçiliği salt iktisadi

⁸⁹ A.e., s. 68.

⁹⁰ Ahmet İnsel, “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, C. VII, Ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 71.

⁹¹ Timur, **Türk Devrimi**, s. 135-144.

⁹² 1924’te İş Bankasının kurulması ve özel sanayicilere birçok ayrıcalık sağlayan 28.05.1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunuyla hükûmet özel sermayeyle birlikte hareket edeceğinin sinyallerini vermişti.

⁹³ Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, s. 179-180.

alanla sınırlı değildir; devlet, toplumsal hayatın bütün veçhelerini tepeden düzenlemekle vazifeli bir yapı olarak resmedilmektedir. Devletçilik, daha geniş anlamda halkçılık felsefesi için savunulmaktadır. Halk ise daha önceki dönemde olduğu gibi her şeyden önce sınıf mücadelesine karşı bir ideolojik araç olarak kullanılmıştır. Bu araçsallık ilişkisinin somut bir adımı olarak düşünülebilecek sınıf esasına dayanan dernekleri yasaklayan Cemiyetler Kanunu 1938’de kabul edilmekle beraber 1930’da meclise gelmiştir. Kanunun amacı, elbette işçi sınıfının sosyalist bir tarzda örgütlenmesine engel olmaktır.⁹⁴ Devlet güdümündeki bir emekçi sınıfı profili zaten korporatist amaçlarla örtüşmekte ve ona hizmet etmektedir. Sermaye sınıfının hakları da hâlihazırda zaten inşa aşamasında olan “burjuva devleti”nce korunmaktadır. Devlet idaresinde ise büyük burjuvazinin, mutlak iktidar sahibi olmasa da alınan birçok karar ve izlenen politikada geniş şekilde etkili olduğu söylenebilir.

Rejimin sertleşmesi sınıf mücadelelerine karşı yürütülen ideolojik savaşın yoğunluğuyla doğru orantılıdır. Rejim sertleştikçe korporatist politikalar ve ideoloji kendini daha çok göstermektedir. Bir başka deyişle devletçi politikalar korporatist ideolojinin bir yönü olarak araçsallaştırılmaktadır. Bu dönemde milliyetçilik ve buna matuf uygulamalar Avrupa’da ırkçı rejimlerin yaygınlaşmasının, bürokrat kadroların egemen sınıflar karşısında bağımsızlığının ve gücünün artmasının ve Doğu’da asayişin tesis edilememesinin bir neticesi olabilir.⁹⁵ Bunlar, yine, sınıf mücadelesine karşı kullanılan ideolojik araçlardan olmuştur. Toplum sekülerleştirilirken dinin birlik ve dayanışmadaki işlevi yerine bunlara ideolojik ve bilimsel bir rasyonel kazandırarak milliyetçilik konulmaya çalışılmıştır. Milliyetçiliğin bu bağlamdaki bir başka işlevi de halk sınıflarının kötü durumlarını baskılamak ve acılarını dindirmek için dayanak sağlamasıdır. Taner Timur’a göre “*sınıflı toplumlarda egemen sınıflar ve onların temsilcisi durumundaki kadrolar sorunları somut düzeyde çözemeyince ideolojik düzeyde çözerler. Bir başka deyişle, gerçekte var olmayan bir toplum düzeni, ideal planda varmış*

⁹⁴ Timur, **Türk Devrimi**, s. 167-168.

⁹⁵ A.e., s. 169.

*gibi gösterilir.*⁹⁶ Milliyetçiliğin Türkiye’de kabul görmesi ya da buna başvurulmasının sebeplerinden biri de budur. Tek-parti döneminde de bu minvalde söylemlerle sık karşılaşılır. Bu söylemler yalnızca siyasetle sınırlı değildir, birçok farklı toplumsal söyleme sızmakla birlikte özellikle angaje edebî metinlerdedir. Bu açıdan Türkiye’de milliyetçiliğin, üst-ideoloji olarak korporatizmin mütemmim cüzü olduğu söylenebilir. Asıl amaç sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış, dayanışmacı bir kitle yaratmaktır. Bu kitlenin dayanışmacı, birlik olma motivasyonu ortak değerler ve ortak bilinç; motivasyon aracıysa millî duygular olacaktır. Bununla birlikte, giderek dozu artan milliyetçilik anlayışı, toplum içinde şefler-alt şefler, siyasiler, nüfuzlu siyasilere yakın burjuvalar ve halk sınıfı gibi doğal eşitsizliğe benzeyen ve toplumun tüm tabakalarının statüsüne razı geldiği hiyerarşik bir siyasal kültür ve yapının içselleştirilmesine neden olmuştur. Bu, korporatist ideolojinin daha seçkin ve otoriter bir yüzünü ima etmektedir.⁹⁷

Enternasyonalizm karşıtlığı ve milliyetçiliğin müdafaa edilmesi, yine korporatizmdeki doğrudan ulusal birlik ve sınıflar arası barış ilkesinin bir gereğidir. Hem burjuvazinin hem emekçi sınıfın enternasyonalist akımlara kapılmamaları önemsenir. Bu anti-liberal kapitalist ve anti-sosyalist pozisyon almanın bir neticesidir. Recep Peker’in CHP’nin Dördüncü Büyük Kurultayında yaptığı konuşma da buna işaret eder. 1936’da Mustafa Kemal devletçiliklerinin ne sosyalizm ne de liberalizm olduğunu belirtir, bu sistemlerin isimlerini açıkça zikrederek onları reddeder. “Özel teşebbüsün faaliyetlerini ana unsur kabul eden fakat kalkınmayı hızlandırmak ve milletin yararını gözetmek için devletin müdahil olacağı” şeklindeki bilindik tezi tekrar eder. Atatürk ortak menfaati bireysel menfaatin önüne koyarak devlete bunun gözeticisi ve denetmeni rolünü yükler. Ekonominin salt rekabet koşullarına terk edilemeyeceğini, serbest rekabetin güçlünün zayıfı ezmesi gibi toplumsal sakıncalarının olduğunu düşünür. Bireyler ve şirketler kamu yararı aleyhine zenginleştiklerinde ya da topluma faydalı olacak hayati bir yatırım için fazla kâr edemeyecekleri düşüncesiyle çekimser kaldıklarında toplumun ortak menfaati ve ilerlemesini düşünen ve bunu vatandaşına karşı bir asli vazife olarak gören devlet

⁹⁶ A.e., s. 171.

⁹⁷ Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi**, s. 327.

duruma müdahil olur. Devlet, bireylerin, özellikle de ekonomi alanındaki gelişimine mâni olmamalıdır.⁹⁸ Türk toplumunda milyonların hatta milyarderlerin yetiştirilmesini isteyen Atatürk, özlü bir ifadeyle, “*ferdiyet inkişafının mâni karşısında kaldığı nokta devlet faaliyetinin hududunu teşkil eder,*”⁹⁹ diyerek devletin sınırlarını belirler. Bu yaklaşım millî burjuvazi yaratma politikasıyla da örtüşür ve hatta buna dâhildir, denilebilir. Hatırlanmalıdır ki Kemalistler de İttihatçılar gibi kalkınmanın, çağı yakalamanın bir Türk burjuvazisi yaratmaktan geçtiğinin farkındadır. Aynı şekilde, öncelikli amaç korporatist bir burjuva toplumu yaratmaktır. Zararlı kabul ettikleri gayrimüslim ticaret ve sanayi burjuvazisi yerine millî iktisada, toplumsal dayanışmaya, etnik homojenlik ve ortak vicdan yaratmaya veya tecessüm ettirmeye hizmet edecek bir millî burjuvazi oluşturmak hedeflenmiştir. Kemalizm’in millî burjuvazi projesinde sanayi yoluyla kalkınma bir hedef olarak konulduğu için asıl niyet ticaret burjuvazisinden çok sanayi burjuvazisi yaratmaktır. Bununla birlikte ticaret burjuvazisine de kategorik bir karşıtlıkları yoktur; hatta aracı karakteriyle farklı sınıflar arasında bağ ve bağlantı kurma özelliği sebebiyle ona karşı olumlu bir bakış açısına sahip oldukları da söylenebilir. Emek ve çalışmayla edinilen kâr meşrudur; ticaret burjuvazisinin kazancını gayrimeşru kılacak olan spekülâtif girişimlerde bulunması ve karaborsacılık faaliyeti yürütmesidir. Öte yandan bu girişim ve faaliyetlerin önüne geçilememiş, hatta -Türkiye örneği özelindeki- bürokrasi zümresi ile burjuvazi arasındaki geçişlilik ve zaman zaman yakınlık sınırının aşıldığı ilişkiler nedeniyle birçok istismar vakası yaşanmıştır. Nüfuz ticareti, yolsuzluk, vurgunculuk, karaborsacılık, stokçuluk, aferizm gibi Kemalist korporatizmin kuramsal düzeyde reddedeceği ve ahlaksızlık addedeceği faaliyetlerle Cumhuriyet döneminde karşılaşılır. Bunları icra edenler arasında Millî Mücadele’de yer almış asker ve siviller de bulunmaktadır. Taner Timur’un ifadesiyle, “*Şevket Süreyya Aydemir’in belirttiği gibi, ‘hemen hiçbir iş aleminden gelmeyen, hemen hepsi de eski mücadele günlerinin asker, idareci yahut siyasetçi elemanları arasında türeyen bazı insanların yeni devrin iktisadi işlerini ve imkânlarını, az çok maskeli şekillerde, fakat daima devletin nüfuzuna*

⁹⁸ Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, s. 183-186.

⁹⁹ A.e.

dayanarak kendi menfaatlerine kullanmak çabaları' devrin belirgin özelliği olmuştur."¹⁰⁰

Bu döneme ait ya da bu dönemi ele alan edebiyat metinlerinde de bu duruma ilişkin eleştirel yaklaşımlara rastlanır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün mecliste ya da çeşitli kurum ve kuruluşlardaki konuşmalarına, gazete ve dergilere verdiği beyanatlara, halka seslenişlerine yeni kurulan devletin ekonomik yapı taşı olarak nitelendirilebilecek korporatizmin gölgesinin açık şekilde düştüğünü söyleyebilmek mümkündür. Onun demeç ve söylemlerinde bu olguya türlü biçimlerde işaret edilmiştir. Toplumun önceliği, toplum yararı için fedakârlık ve diğerkâmlık, dil-kültür birliği, etnik homojenlik ve toplumsal uyum, sınıfsız toplum, sporculuğa, beden eğitime, fiziksel-bedensel kuvvete verilen önem, ahlaklı, çalışkan, disiplinli birey arzusu, ordu-millet anlayışı, aydın-halk çelişkisinin giderilmesi, kalkınmacılık, askerî zafer sonrası iktisadi zaferin önemi, millî burjuvazinin gerekliliği onun türlü konuşma ve demeçlerinde dile getirdiği ve yolu bir şekilde korporatizmle kesişen prensiplerdir.¹⁰¹ Bunlar, elbette ki korporatizmin tepeden inmece şekilde belirlenmiş bir devlet yönelimi olduğu yorumuna da büyük oranda açıktır.

Özellikle Atatürk'ün "Yurtta sulh cihanda sulh!" ifadesinde "yurtta sulh", sınıfsız topluma ve sınıf çatışmalarının olmayışına, bir çeşit toplumsal uzlaşıya işaret eder. Bununla birlikte Atatürk, Taha Parla'nın Kemalist korporatizmin "*locus classicus*"ları arasında saydığı,¹⁰² 1923'te Balıkesir'de halka yaptığı bir konuşmada¹⁰³ bu bağlamda önemli noktalara değinir. O, bu konuşmada İkinci Meşrutiyet dönemindeki parti bölünmelerine ve çatışmalarına göndermede bulunarak anti-liberalizm, anti-liberal demokrasi ve anti-liberal parlamentarizm tavrını ortaya koymuştur. Söz konusu konuşma, korporatist ideolojinin birçok unsurunu yansıtmaktadır. Söylevin içeriğine göre farklı ülkelerde farklı sınıfsal çıkarları temsil eden siyasi partilerin bulunması doğal kabul

¹⁰⁰ Timur, **Türk Devrimi**, s. 99.

¹⁰¹ Atatürk'ün bu bağlamda yaptığı konuşmaların ve verdiği demeçlerini tamamına bu çalışmada yer verme imkânı yoktur. İlgili bazı örnekler için bkz. Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi**; Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 2: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

¹⁰² Parla, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s. 107.

¹⁰³ **A.e.**, s. 99-102.

edilse de Türkiye gibi, sınıfların oluşmadığı toplumlarda sınıf esaslı siyasi partilerin kurulmuş olması bir hatadır; bu minvalde Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin bir sınıf analizine girilir. Analiz neticesinde ağırlıklı olarak çiftçi ve köylüden oluşan bu toplumda, sınırlı sayıda büyük toprak sahibi olduğu, sanayileşme gayet sınırlı kaldığı için nitelik ve nicelik açısından az gelişmiş bir işçi topluluğu bulunduğu söylenerek Türkiye'nin sınıflaşmamış bir toplum olduğu sonucuna varılır. Toplum sınıflaşmamıştır fakat bunun yerine mesleklerden teşekkül etmiştir ve bu meslek gruplarının çıkarları da iç içedir, birbirlerine karışmıştır. Dolayısıyla bunları sınıflara ayırmaya olanak bulunmadığı için bu karşılıklı bağımlılık ilişkisini “halk” olmak çatısı altında birleştirmek uygundur.

Yine Mustafa Kemal'in 1922'deki bir meclis konuşmasında yaptığı “halk” tarifi farklılıkları sıfırlayan, dayanışmacı, bütünleştirici, organik ve toplamda korporatist bir toplum yapısına işaret etmektedir: *“Türkiye halkı, ırk, din ve kültür yönünden tek vücut, birbirlerine karşı karşılıklı saygı ve özveri dolu duygular taşıyan ve yazgısı ile çıkarları aynı olan bir topluluktur.”*¹⁰⁴ Korporatizmin bir bileşeni olan dayanışmacı söylem, Mustafa Kemal ve Kemalist kadro için siyasal katılımı sınırlı olan halkın muhtemel itirazlarına karşı bir meşruiyet aracı olmuştur.¹⁰⁵ Dayanışmacı söylem ve soyut ortak vicdan kavramı da hukuk yoluyla rasyonalize edilmiş ve bu meşruiyetin dayanağı sağlamlaştırılmıştır.

Atatürk, Serbest Fırka kapatıldıktan sonra 28 Ocak 1931'de sınıf barışını vurgulayan ve Halk Fırkasının toplumu oluşturan bütün kesimlerin ve sınıfların çatı örgütü olarak hepsinin çıkarlarını bünyesinde uzlaştıracığını ifade eden bir konuşma yapar. Bu özellikleriyle söz konusu konuşmada korporatist dünya görüşünün bir ifadesini bulmak olasıdır:

“Malumu alinizdir ki, siyasi fırkaları muayyen, mahdut maksatlarla teşekkül ederler. Mesela İzmir tüccarları yalnız kendi menfaatlerini temin edebilecek bir fırka yapabilirler. Yahut yalnız çiftçilerden bir fırka olabilir; halbuki bizim fırkamız böyle

¹⁰⁴ Kırık, **Türk Siyasal Modernleşmesi**, s. 224.

¹⁰⁵ **A.e.**, s. 224-225.

mahdut bir nazar takip eden bir teşekkül değildir. Bilakis, her sınıf halkın menfaatlerini mütesavi bir surette, biri diğerini mutazarrır etmeden temin etmeyi istihdaf eden bir teşekküldür.”¹⁰⁶

Tek-parti iktidarının korporatist eğiliminin izlenebileceği en önemli kaynaklardan kabul ettiğimiz parti şeflerinin demeç ve açıklamalarına örnek olarak Recep Peker’in bazı konuşmaları verilebilir. Recep Peker’in önemi, tek-parti rejiminde en uzun süre genel sekreterlik yapmış kişi, CHP’nin “*locus classicus*”ları olan 1931 ve 1935 Parti Programlarının sunucusu, Genel Başkanlık Kurulunun üçüncü üyesi olarak Atatürk döneminin İnönü’den sonraki en etkili kişisi ve partiye ve “Türk kuramı”na dışarıdan entelektüel destek verenlerden farklı olarak doğrudan organik bağının bulunduğu partinin başşözcüsü ve ideoloğu olmasında, dolayısıyla görüşlerinin doğrudan Kemalist tek-parti iktidarının felsefe ve ideolojisini yansıtmasında yatmaktadır.¹⁰⁷ Bu bakımdan, Peker’in 1931 ve 1935 Parti Programlarının sunuş konuşmalarında konumuz bağlamında önem arz eden halkçılık, devletçilik ve milliyetçilik ilkelerine ilişkin yaptığı açıklamalar üzerinde durmak faydalı olabilir.

Peker, 1931 tarihli konuşmasının¹⁰⁸ “Milliyetçilik” bölümünde, enternasyonalist akımlara karşı olduklarını, özellikle de işçi ve emekçilerin bu akımlardan uzak durarak milliyetçi karakterde olmaları ve sermaye sınıfının da millîlik vasfı taşıması gerektiğini beyan ederek partinin anti-sosyalist ve anti-liberal kapitalist hüviyetini açıklamış olur. Peker, Gökalp’ın ortak vicdan için etnik birlik düşüncesini hatırlatır şekilde gayrimüslim ve gayri Türk unsurların Türklük çatısı altında birlik oluşturmaları gerektiğini ifade ederek ulusun yekpare bir yapı olarak biçimlendirilmesini arzular. Konuşmasının “Halkçılık” bölümünde yurttaşların kütleleşmesi, bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde tahakkümünün reddedilmesi, bireylerin ve meslek gruplarının menfaatlerinin ancak devlet ve ulus menfaatleri sınırında gözetilmesi hatırlatmalarıyla korporatist temaya uygun açıklamalar yapar. “Devletçilik” bahsinde de doğrudan liberalizmi hedef alarak yereldeki ve

¹⁰⁶ Ahmad, “Cumhuriyet Türkiye’inde Sınıf Bilincinin Oluşması”, s. 146.

¹⁰⁷ Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi**, s. 149-150.

¹⁰⁸ **A.e.**, s. 106-119.

dünyadaki yeni ekonomik şartlarda devletçi düzenleme ve müdahalenin zorunluluğuna işaret eder. Ancak bu, özel girişim ve özel mülkiyeti ortadan kaldıracak düzeyde bir mutlak devletçilik şeklinde tasarlanmamıştır. Son olarak da genel korporatist eğilime uygun düşecek şekilde rant sermayeciliğine karşı “normal” çalışmanın değerine dikkat çeker.

Peker’in, 1935 programının sunuşundan¹⁰⁹ anlaşılacağı üzere partinin uluslararası cereyanlara karşı alerjisi devam ederken, anti-sosyalist ve anti-liberal karakteri de aynı şiddetle korunmaktadır. O, liberalizme hem devlet tipi hem ekonomik ve toplumsal yapı üzerinden yoğun ve sert eleştirilerde bulunduktan sonra liberal devletin yerine sınıf devletinin yani sosyalist devletin geçmesine de sıcak bakmaz. Peker’in ve dolayısıyla partinin anlayışında devlet ve özel girişim bir arada ekonomik faaliyetlerde bulunacak ve sanayileşmede, kapitalistleşmede ulusu el ele kalkındıracaklardır. Bireyin ve bireysel servetin toplum ve devlet içinde anlamlı olduğu ve bireyin kaderinin ulusun ve devletin kaderine bağlı olduğu bütünsel bir yaklaşım benimsenirken devletçiliğin dozunun artırıldığı da beyan edilir. Devlete doğrudan ekonominin içinde girişimci olacak ve sanayiye himaye, teşvik ve kontrol edecek bir rol biçilir. Ancak devletin rolü ekonomi alanıyla sınırlı kalmayacaktır. Toplumsal ve siyasal alanı da düzenleyecek bir devlet planlaması politikası benimsenecek ve bu politika gereği ulusal düzeyde ekonomik, toplumsal ve eğitimsel bağlamlarda disiplinli bir teşkilatlanmaya gidilecektir. Peker, kalkınma sürecinde büyüyecek olan işçi sınıfının sosyalist-enternasyonalist ideallere kapılmaması gerektiğini tavizsiz bir dille ifade ederek partinin anti-sosyalist yaklaşımını bir kez daha netleştirir. Toplumsal uyumun ve işçi sınıfının düzene barışçıl biçimde entegre edilmesinin yolunun emek-sermaye uzlaşmasında, olası anlaşmazlıklarda da devlet müdahalesinden geçeceğini belirtir. Grev ve lokavt yasaklarıyla ve fiyat müdahaleleriyle hem işçilerin devlet politikasında esas olan sanayileşmeye darbe vurmasını hem de sermaye sınıfının emekçi sınıfını ezmesinin önüne geçerek sınıf çatışmalarının ve üretici-tüketici çelişkisinin önüne geçilmesinin parti için ifade ettiği

¹⁰⁹ A.e., s. 124-138.

anlam ve önemi beyan eder. Bununla birlikte Peker, “Türkiye’de sınıf yoktur, cins yoktur, imtiyaz yoktur,” sözleriyle yekpare, uyumlu, kaynaşmış, sınıfsız, imtiyazsız toplum şeklinde korporatist idealin gerçekleştiğini ve bireyin değerinin çalışması ve emeği nispetinde olduğunu ifade ederek çalışkanlığı ve topluma hizmeti över. Hem emekçi sınıfın hem sermayedarların haklarının gözetildiği, sınıf çatışmasının olmadığı bir ulusal birlik kütlesi varsayar.¹¹⁰

1935 programındaki iş anlaşmazlıklarının devletin hakemliğiyle çözüleceği ufkü, 08.06.1936 tarihli İş Kanununun kabul edilmesiyle somutlaşır. Faşist İtalya’da, Birinci Bölüm’de görüşlerini incelemiş olduğumuz Alfredo Rocco’nun hazırladığı iş mevzuatından yararlanarak tasarlanan bu kanunun başlıca işlevlerinden biri, bizzat Recep Peker’in sözlerinden¹¹¹ anlaşılacağı üzere, sınıf mücadelesinde bir araç olarak kullanılması olmuştur. Kanunda iş güvenliği ve sağlık koşulları bakımından işçilerin lehine olacak bazı düzenlemeler getirilmişse de asıl olarak burada iş ihtilaflarının çözüm yöntemi en önemli husustur; bu bağlamda otoriter-korporatist bir yaklaşım benimsenmiştir. İşçilere grev, sendikalaşma ve toplu sözleşme hakkı tanımayan kanun, ihtilafların çözümünde uzlaştırma ve tahkim yöntemini şart koşar. “*Herhangi bir iş*

¹¹⁰ Bu konuşmaya ilişkin bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor. Peker, işçi ile işveren münasebetlerinde devlet ve partinin anlaşma zemini arayışının korporatif bir devlet yapısını hatıra getirmemesi gerektiğini, faşizmle özdeşleşen tröst ve kartellerin tek-parti iktidarında yasak olacağı argümanı üzerinden ifade eder. Bu ifadelerin Peker’in korporatizme de karşı olduğunu düşündürmesi doğaldır. Ancak burada bilinmesi gerekir ki Peker “korporatif devlet” ile faşist devleti eş anlamlı olarak kullanmıştır. Bu çalışmada daha önce değindiğimiz korporatizm ile özellikle Faşist İtalya arasında yaygın olarak benimsenen özdeşleştirme, bu bakımdan yanıltıcı olmamalıdır. Faşizmi zararlı ve kökü dışarıda cereyanlardan sayan Peker’in, Parla’nın da saptadığı üzere, “*korporatif-korporasyoncu’ devleti faşist devletle, meslek gruplarını doğrudan korporasyonlar şeklinde düzenleyen, bu kurumları hukuk rejiminde de, siyasal temsil sisteminde de çok net biçimde totaliter bir devletin organları hâline getiren faşizmle özdeşleştirdiği; daha dar bir kategori olan korporatif-faşist devlet ile daha geniş bir kategori olan korporatizm ve bunun daha yumuşak biçimleri arasında bir bağ görmediği anlaşılıyor.*” Bkz. Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi**, s. 141-142.

¹¹¹ “Devlet büyük sanayi hayatına yeni giriyor demektir. Bu sanayinin kurulup işlenmesi devrindedir ki işverence iş alan arasındaki ahenk ve münasebetlerin tanzimi kati bir ihtiyaç olarak duyuluyor. Bu bakımdan kanun tam zamanında hayata doğmuş olacaktır... Yeni İş Kanunu bir rejim kanunu olacaktır... (...) Liberal devlet tipi içinde işçi sınıfı, bunun daha geniş manası ile proleter ve burjuva sınıfları iki düşman cephe halinde birbirine karşı çarpışıp dururlar. Bunlar, millet birliği gibi büyük ve mukaddes davanın yanında hiçbir kıymeti olmayan ve millet varlığını tahrip eden zehirli telkinler mahsulü suni bir heyecanın vecdi içinde vuruşup dururlar... (...) Yeni İş Kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla millî hayatın iş alanında muvazene kurulacaktır.” Bkz. Timur, **Türk Devrimi**, s. 167-168.

*ihtilafında, önce (...) işçi temsilcileri ile işveren bir uzlaşmaya varmaya çalışacaklar; eğer anlaşamazlarsa ihtilaf bir hakem kuruluna gönderilecektir. Hakem kurulu ise vali veya muavinin başkanlığında, o ilde İş Kanununu uygulamakla görevli en büyük memur, hukuk işleri müdürü ve bunların her üçünün seçeceği iki özel kişiden teşekkül etmektedir.”*¹¹²

Netice itibarıyla korporatizmin bir burjuva ideolojisi olması ve yine siyasi iktidarın egemen sınıflarla ittifak hâlinde olması sebebiyle işçi ile patron arasındaki anlaşmazlıkları ifade eden iş ihtilafı meselesinde de kanunun burjuvazi lehine oluşturulması beklenmedik bir durum değildir. Türkiye’nin gecikmiş-bağımlı kapitalizminin birikim bunalımı da bu durumu destekleyen üçüncü bir sebep olarak sayılabilir. 14.07.1938 tarihli, siyasal ve ulusal birliği bozan, aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan cemiyetleri yasaklayan Cemiyetler Kanunu ile yine aynı tarihli “*basının ‘teşkilâtlı, disiplinli bir meslek haline getirilmesi ve mensuplarının hak ve menfaatleri ile birlikte vazife ve mükellefiyetlerinin de devlet eliyle nizam altına alınması*”¹¹³ için düzenlenen Basın Birliği Kanunu da korporatist mantıkla tasarlanmıştır.

Tek-parti iktidarı Gökalpçı-Durkheimcı “kolektif bilinç”i millî iradeye dönüştürmüş, Levent Köker’in ifadeleriyle, “*Kemalist halkçılık, dayanışmacı anlayışın sınıfsız, imtiyazsız bir kütle olarak halkı ‘millet’le özdeşleştirmiş ve pozitivist anlayış doğrultusunda pekişmiş bulunan bürokratik-elitist yönelimlerini meşrulaştırmak için ‘millî irade’nin temsilciliğini tekeline almış (...) [d]evletçilik de iktisadi, kültürel ve siyasal tüm ilişkileri merkezî iktidarın denetimine ve yönlendiriciliğine tabi kılan bürokratik, otoriter bir nitelik kazanmış*”¹¹⁴ ve böylelikle Kemalist korporatizmin pozitivist-milliyetçi-devletçi üçgeni tamamlanmıştır.

Korporatizmin ilkeleri ve öğretileriyle birçok yönden örtüşen halkçılık, Kemalizm’in tüm diğer ilkelerine kaynaklık eden bir çekirdek fikirdir. Bu ilkenin birçok referansını korporatizm ideolojisinden ve korporatist kuramcılarının fikirlerinden ya da bunların uyarlanmış yahut dönüştürülmüş versiyonlarından aldığı hesaba katılırsa, tüm

¹¹² A.e., s. 161.

¹¹³ A.e., s. 168.

¹¹⁴ Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, s. 226.

yönleriyle Kemalist evrendeki korporatist etki daha iyi anlaşılır. Bu bağlamda Atatürk, pozitivist bir halkçılığı benimsemiştir, denilebilir. Taha Parla, Kemalizm'in en belirleyici ögesi, kapsayıcı ve bütüncül bir dünya görüşü olarak kabul ettiği ve diğer ilkelerin de asli olarak ona yaslandığını öne sürdüğü halkçılığın özlü bir tarifini şu şekilde yapar:

“Kemalist Halkçılık, liberalizmin atomistik bireyciliği ile Marksizm'in çatışmacı sınıfçılığını birlikte reddeden, işlevsel grupları (“meslek zümrelerini”) birbirlerini bütünleyen organlar olarak gören korporatist bir dünya görüşünü ve toplum modelini temsil eder. Bu modelde sınıflar ve sınıf çatışması yoktur. Atatürk'ün deyişiyle birbirinin “lazımı ve melzumu” olan (birbirlerine karşılıklı gereken) meslek zümreleri, çalışma (“say”) birimleri vardır. Bunlar, uyumlu ve bütünsel bir sosyal organizmanın tamamlayıcı organlarıdır. Kemalist Halkçılık, korporatist sosyal-politik teorisinin faşist alt-türü değil, solidarist (dayanışmacı, tesanütçü) alt-türüne yakındır. Türk sosyolojisine ve siyasal ideolojisine Ziya Gökalp tarafından yerleştirilen Durkheimci ‘organik solidarite’ kuramına dayanır.”¹¹⁵

“Halkçılık”tan çıkarları çatışan sınıfların bulunmadığı bir toplum anlaşıldığı için devletçilik de halkçılığın iktisadi politikası olarak düşünülmüştür. Nitekim 1932 itibarıyla devletçiliği esas alan kanunların meclisten geçmesi üzerine ticaret ve sanayi çevreleri telaşa kapılınca iş çevrelerine yakınlığıyla bilinen Celal Bayar iktisat bakanlığına getirilmiş ve basına bir bildiri iletilmiştir: “*İktisat Vekâleti için yeni bir istikamet yeni bir hattı hareket aramak mevzubahis olamaz. Çünkü iktisadî sahada mesai ve faaliyetlerimizin esasları, Fırkamızın umumi siyasetinin beyannamesinde ve Fırkamız Programı'nda her türlü tereddüdü ortadan kaldıracak bir vuzuh ve yüksek bir ihata ile çizilmiştir.*”¹¹⁶ Ufuktaki programın ilgili maddesi ise şu şekildedir: “*Türkiye Cumhuriyeti halkı ayrı ayrı sınıflardan değil ve fakat ferdî ve içtimai hayat için iş bölümü itibarıyla muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esaslı prensiplerimizdendir.*”¹¹⁷ Buna, programda ferdî teşebbüsün esas kabul edilmesini de eklemek gerekir. Bayar, bildirisinde devamla, “*Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadeleleri*

¹¹⁵ Taha Parla, **Türkiye’de Anayasalar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 31.

¹¹⁶ Timur, **Türk Devrimi**, s. 167.

¹¹⁷ A.e.

yerine içtimai nizam ve tesanüt temin ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis etmektir,”¹¹⁸ der. Yani partinin amacı, sınıf mücadeleleri yerine toplumsal düzeni, dayanışmayı temin etmek ve çıkar çatışması yaşanmayacak şekilde bunlar arasında bir uyum sağlamaktır.

Yukarıda bazılarına genel hatlarıyla değindiğimiz ve korporatist nitelikler barındıran ilkeleri de kapsayan bütünlüklü bir yaklaşım olarak “Altı Ok”, Mustafa Kemal’in 1930’lardan önceki düşüncelerinin sistemleştirilmiş hâlidir. Bu ilkeler, 1931 programında resmî olarak zikredilmiş, 1935 programında ise Kemalizm prensipleri olarak yer almıştır. 1937’de Anayasaya girerek parti-devlet bütünleşmesinin en açık göstergesi durumuna gelmiştir. 20.04.1931’de Mustafa Kemal’in seçim dolayısıyla millete sunduğu beyannamede¹¹⁹ ise CHP programıyla doğrudan örtüşen bir sistem dâhilinde ilk kez bir arada ifade edilmiştir. Atatürk’ün, özel girişimin esas kabul edildiği ancak ulusu hızla kaldırmak için özellikle ekonomi alanına devletin müdahil olacağı ve bizzat bir aktör olarak yer alacağı devletçi tezinin yanında konumuz bağlamında en az bu kadar önemli ve öncelikli olan halkçılık bahsindeki sözleri korporatist ideolojinin şüphe götürmez açıklıktaki ifadeleridir.¹²⁰

Özellikle korporatizmi teşvik eden ilkelerden biri olan milliyetçilik de halkçılık ya da kimi yönleriyle devletçilik gibi, sınıf çelişkilerinin yerine toplumun ahenkli bütünlüğünü koyan bir ideolojidir. Osmanlı’daki din referanslı, farklılıkları önemsizleştiren millet anlayışı, Cumhuriyet’in ulus anlayışına da sirayet etmiş (ya da bu anlayışı bir ölçüde belirlemiş) ve uygulamada daha da sekülerleşerek diğer etnik unsurları

¹¹⁸ A.e.

¹¹⁹ Parla, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, s. 212-215.

¹²⁰ Metin yoruma açık olmayacak netlikte olduğu için doğrudan alıntılanmak faydalı olacaktır: “*Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarıyla muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. A) Çiftçiler, B) Küçük sanat erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, D) Serbest meslek erbabı, E) Sanayi erbabı, F) Tüccar ve G) Memurlar. Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet, marifet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur.*” Bkz. Parla, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, s. 214.

Gökalpçi bir mantıkla gerçek bir organik dayanışma ve toplumsal iş bölümünün gereği olan etnik homojenlik adına Türklük çatısı altında -yine farklılıkları önemsizleştirmek suretiyle- birleştirme yoluna gitmiştir. Üstelik Kemalistler, milliyetçilik harcıyla pekiştirildiğini varsaydıkları siyasal ve hukuki eşitliği de sınıfların varlığını inkâr tezine dayandırmıştır. Böylelikle ulusun iradesinin tek bir siyasal parti çatısı altında örgütlemesiyle iktisadi, toplumsal ve siyasal hayatta eşitlik ve benzerlik kurularak sınıfsal farklılıkların bertaraf edilmesi hayatın tüm alanlarına doğru genişletilebilecektir. Yeni düzenin önemli bir bileşeni olacak olan Halk Fırkası da yine toplumun bütün kesimlerinin çıkarlarını birleştiren, aynı çatı altında toplayan, bütünleştirici bir yapı, sınıfsız toplumun somutlaşmış bir mekanizması olarak görülmektedir.¹²¹

1920'lerin "liberal" -ya da daha doğru bir deyişle 1930'lara kıyasla daha az devletçi- kalkınma yönteminin başarısızlığa uğramasıyla Batı'ya bağımlı Türkiye ekonomisi büyük bir buhran içine girince milliyetçilik ve devletin ekonomiye müdahalesi daha radikal biçimde gündeme girmiştir. Böylece devlet 1930'larda ve İkinci Dünya Savaşı sırasındaki ekonomik açmazda sermaye birikiminin birincil aracı hâline gelmiştir. Tek-parti yönetimi, bir sözde sınıflar ittifakı, ancak daha çok asker-bürokrat, eşraf, tüccar ve büyük çiftçi/yarı-feodaller koalisyonudur. Millî Mücadele'deki bu ittifak erken Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiş, 1930'larda parti içindeki asker-bürokrat klik diğerlerine kıyasla güçlendiği için sanayileşmecî-kalkıncı hedeflerinin nedeni ve sonucu olarak devletçi politikalar ağırlık kazanmıştır. Fakat bu hem tarımsal üretimden sağladığı kazanç azalan büyük çiftçiye rahatsız etmiş hem de devletin ekonominin ana belirleyicisi olması sebebiyle yolsuzluklara, nüfuz ticaretine ve sanayileşmede en önemli

¹²¹ M. Kemal, yeni kurulacak fırkayı halkçılık esasına ve belli bir sınıfa değil, bütün sınıflara dayandırma amacındadır. (Bkz. Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 1: Atatürk'ün Nutku**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 113.) "*Bizim halkımız menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sunuf hâlinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve muhassalai mesaisi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir,*" (bkz. Parla, **Kemalist Tek Parti İdeolojisi**, s. 251-252) şeklindeki görüşlerini farklı vesilelerle ayrıntılı şekilde dile getirmiştir. (Özellikle Balıkesir'deki Halk Fırkasını izah için yaptığı konuşma). Millî Mücadele esnasında bir ara otoriter bürokrasiye karşı bir silah olarak kullanılan halkçılık fikri artık sınıf mücadelesini önlemek amacına yönelmiştir. (Bkz. Timur, **Türk Devrimi**, s. 35.) O, bu amaçla doğrudan korporatist düşünceyle örtüşmektedir. Ülkeyi idare edecek en hayati kurumun bu isimde ve bu esaslarla kuruluyor olması da Kemalizm'in korporatist ideolojiyle ne ölçüde yakın hareket ettiğinin önemli delillerinden sayılabilir.

enstrüman olması beklenen burjuvazinin yalnızca partiye, bürokratlara ya da İş Bankası çevresine yakın kesiminin zenginleşmesini sağlayan aferizme yol açmıştır. Bu gelişmeler bir yandan parti içi koalisyonun sorgulanmasına ve sınıfsal ittifakın zedelenmesine sebebiyet verirken, bir yandan da korporatist ideolojinin ahlaki ilkelerinden bir sapma olması nedeniyle Kemalizm'in, örneğin Kadrocular gibi ideolog/kuramcı çevrelerinde de rahatsızlık yaratmıştır. Böylelikle tek-partinin tahayyül ettiği sınıfsal barış amacı tam tersine bir sınıflar arası çatışmaya dönüşmüştür. Bununla birlikte tek-parti sınıflar arası uyum idealinden vazgeçmemiş, ancak sınıfların yokluğu iddiasından ziyade sınıfların varlığını inkâr etmeyerek bunlar arasında uyum sağlama şeklinde daha ılımlı ve esnek bir noktaya evrilmiştir. Devletçilik bu bağlamda devletin ekonomideki rolünü siyasal ve - edebiyatın da dâhil olduğu- entelektüel alana doğru genişleterek sanayileşme ve kapitalizmin gelişmesinden kaynaklanan mukadder sınıf çelişkisini baskıcı ve otoriter yöntemlerle gidermenin bir aracı olmuştur. Türk ekonomisinin dünya kapitalizminin bunalımından en çok etkilendiği 1932 yılından sonra TDK, TTK ve Recep Peker'in ifadesiyle “ulusu katılaştırmak, sınıfsız, katı bir kitle hâline getirmek” gayesi güden Halkevleri gibi ideolojik endoktrinasyon araçlarının devreye girmesi de buna paralel düşünülebilir. Atatürk'ün ve Kemalist kadroların bu milliyetçi eğilimi devlet kapitalizmine yönelmiş bir iktisat siyasetine temel teşkil etmiştir.¹²²

Bu noktada milliyetçi ve devletçi bir eksende Kemalizm'in ideolojisini oluşturma iddiası taşıması, Kemalizm-içi iktidar mücadelesinin bir tarafı olması ve korporatist ideolojinin iz düşümlerinin takip edilebileceği edebiyat metinleri üretmeleri sebebiyle önem arz eden Kadro hareketine kısaca değinmek yerinde olacaktır. İfade edildiği üzere, Kadro hareketi 1932-1935 yılları arasında *Kadro* dergisinde devrimin resmî felsefesini oluşturma iddiasıyla yazılar yayımlamış, dünya kapitalizminin geçirdiği buhran sırasında solidarist¹²³, sanayileşmeci, kalkınmacı, devletçi, korporatist¹²⁴ bir iktisat fikriyle ortaya

¹²² Timur, **Türk Devrimi**, s. 172-173.

¹²³ Talay, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu”, s. 438.

¹²⁴ Murat Belge'ye göre Kadro'da “Mussolini korporatizmine yakın düşen bir tavır” dahi gelişmiştir. Bkz. Murat Belge, “Köy Enstitüleri,” **Birikim**, (Çevrimiçi) <https://birikimdergisi.com/haftalik/9181/koy->

çıkıştır. Taner Timur'un ifade ettiği üzere Kadrocular rejimin sınıf ahengi fikrine dayanan halkçılık görüşünü doğrudan benimsemiş ve *“Türkiye’de muhtelif sınıflar olmakla beraber Batı’dakine benzer bir sınıf çelişkisi”*¹²⁵ olmadığını iddia etmişlerdir. Kadro hareketinde yer alan Vedat Nedim Tör bunu şöyle açıklar: *“Sınıfsız ve tezatsız millet olmak gayemizdir. Fakat henüz sınıfsız ve tezatsız bir millet değiliz. Yalnız bizde sınıf ayrılıkları, siyasi hayatımızda hâkim bir rol oynayacak kadar açılmamıştır.”*¹²⁶ Başka bir Kadrocu olan Şevket Süreyya Aydemir’e göre ise, *“bu sınıfların da kaynaşmış bir kitle olarak kalkınmasının yolu ‘programlı devletçilik’ tir.”*¹²⁷

Kadrocuların devletçilik anlayışı, özel teşebbüsü esas kabul eden ve onun olanaklarını aşan yatırımlarda devleti işe koşan, Atatürk ve İnönü’nün demeçlerinde de yer bulan, hükûmetin resmî devletçi görüşünün ötesine geçer. Bu ılımlı devletçiliği sorgulayarak devletin bireylerin yapabileceği işleri de üstlenebileceğini, hatta üstlenmesi gerektiğini ifade ederler. Bu bakımdan Kadrocuların devletçiliği çok daha sistematik ve totaliterdir. Bu, özel teşebbüsün kısır olduğunu, ulusal ekonomiyi kuracak ve kurtaracak nitelikte olmadığını öne süren, eğitim, sağlık, emek seferberliği gibi toplumsal yaşamın bütün boyutlarını devletin planladığı bir yaklaşıma işaret eder.

Ulusal ekonominin bütün yönetimi (büyük sanayi, transferler, krediler) devletin eline geçecek, sosyalizmde olduğu gibi kolektif mülkiyet değil, devlet mülkiyeti esaslı, ulusal çıkarları önceleyen, planlamacı bir devletçi ekonomi mekanizması tasarlamışlardır. Buna göre devlet tesisleri kurulacak, devlet eliyle şahıs ve kurumlara çeşitli imtiyazlar tanınacak, tekeller tesis edilecek, devlet mevcut müesseselere ortak olacak, devlet kurumları vasıtasıyla ekonomi denetlenecek ve dış ticaret kontrol altına alınacaktır.¹²⁸

Türkiye’de sınıf kavgası olmadığı ve Türkiye bir sınıf devleti olmadığı için bir faşizm ya da Marksizm’den söz edilemez. *“Oysa, Türk devriminin temelinde: ‘Türk*

[enstituleri](#), 5 Kasım 2018. Ayrıca bkz. Kansu, “Economic Policies”, s. 376; A. Holly Shissler, **Between Two Empires: Ahmet Ağaoğlu and the New Turkey**, Londra, I. B. Tauris, 2002, s. 198.

¹²⁵ Timur, **Türk Devrimi**, s. 179.

¹²⁶ A.e.

¹²⁷ A.e.

¹²⁸ A.e., s. 179-180.

nasyonalizmi' yatmaktadır. [Ayrıca] 1932 yılında Türk milliyetçiliği dil ve tarih teorileriyle temellendirilmeye çalışılırken Kadronun da bu gayretleri desteklemesi dikkati çekmektedir.”¹²⁹

Konumuz bağlamında Kadrocuların şu özellikleri önemlidir. Öncelikle sınıf kavgasını kategorik olarak reddetmeleri, anti-sosyalist (kolektif mülkiyeti, sınıf savaşımını ve sınıf diktatörlüğünü dışlamalarıyla) ve anti-liberal tutumları, liberal kapitalizm yerine devlet kapitalizmini savunarak devleti burjuvazinin aracı olmaktan kurtarmayı düşünmeleri, solidarist, planlamacı, sanayileşmeci, ulusal kalkınmacı anlayışları, milliyetçilikleri, uyumlu, sınıfsız, ahenkli, kaynaşmış, organik bir toplum tasavvur etmeleri ile birçok bakımdan korporatist ideolojiyle onların görüşlerinin örtüştüğü söylenebilir.

1929 sonrası dünya kapitalizminin buhran yılları Türkiye’de nasıl devlet kapitalizmini geliştirme yönünde etki yapmışsa peşi sıra gelen savaş yılları da devlet müdahaleciliğini yoğunlaştırmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’na doğru alınan ve bu yıllarda genişletilerek sürdürülen tedbirlerle şekillenen bir savaş ekonomisi belirleyici olmuştur. Ayrıca bu yıllarda milliyetçilik ve halkçılık ilkelerinden ve buna bağlı söylemlerden sıkça yararlanılmış, sınıf kavgası ihtimaline karşı tedbirler yoğun biçimde gündeme gelmiştir. “*İkinci Dünya Savaşı ekonomide [devlet] kontrolü[nü] genişletmek için bir bahane olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, savaş yıllarında benimsenen ekonomi politikaları 1930’ların başlarında izlenen korporatist politikaları derinleştirmek üzere tasarlanmıştır.*”¹³⁰ Atatürk’ün vefatı ve İnönü’nün cumhurbaşkanı, Millî Şef ve değişmez genel başkan olmasıyla devlet bütüncül-bürokratik bir form almış; buna ve savaş koşullarına bağlı olarak kontrolcü tedbirler alınmaya başlanmıştır. 26 Ocak 1940 tarihli Millî Korunma Kanunu bu tedbirlerden biridir. Kanun işçi ve küçük çiftçi çıkarlarının aleyhine düzenlenmiştir. Özel girişimcilere yönelik olarak ise bir yandan geniş hak ve hürriyetler tanıyan öte taraftan birtakım kısıtlamalar getiren hükümleri bir arada

¹²⁹ A.e., s. 181.

¹³⁰ Kansu, “Economic Policies”, s. 373.

bulunduran çelişkili bir içeriğe sahiptir. Kanun ayrıca devlet kapitalizminin önünü açacak hükümler barındırır. Özel teşebbüs hedef alınır görünürken, aynı zamanda devlet himayeciliği de kendini hissettirir.¹³¹ Bu kanun kapsamında, 14 Şubat 1940'ta “'halk ve millî müdafaa ihtiyaçları için' iç ve dış ticaretle uğraşmak, fiyat tespiti konusunda hükûmete teklifler yapmak, hakiki ve hükmi şahıslarla iştirak hâlinde üretimi arttırmak vb. gibi görevler[le]”¹³² Ticaret Ofisi kurulmuştur. “Devlet, kendisi ithalata iştirak ettiği gibi özel ithalatçıların da 'ithalat birlikleri' hâlinde örgütleyerek kontrol altına almıştır. Daha sonra da (...) Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu kabul edilerek bütün burjuvazi ve küçük burjuvazi vesayet altına alınmak istenmiştir.”¹³³ 18 Ocak 1943 tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanununun gerekçesi ise tartışmaya yer bırakmayacak biçimde korporatist niteliklidir:

“Ana hedef, milli varlığımızın temellerinden birini teşkil edecek meslek ahlak ve disiplinini bu teşkilat vasıtasıyla tüccar, sanayici, esnaf zümrelerinin faaliyetleri sahasında da günün ihtiyaçlarına en uygun bir şekilde tesis etmektir. Filhakika tüccar, sanayi ve esnaf zümrelerinin, memleketin umumi menfaatlerine uygun bir şekilde çalışmalarını temin edecek bir meslek ve ahlak disiplininin mevcut olmadığı içinde bulunduğumuz senelerin açıkça meydana çıkardığı bir hakikattir... muayyen bir kadro ve teşkilat içinde birleşmiş meslek mensupları, devletin karşısında bir fert gibi yer alarak, en sıkı ve tesirli bir kontrole tabi tutulabilirler.”¹³⁴

Kanun, hem devlet gözetiminde meslek temelli bir örgütlenmeye hem de ekonomik hayattaki ahlaki anomiyeye dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

Farklı uçlar arasında bir denge kurmak ve devlet müdahalesiyle kısmi bir serbestlik arasında gezinen bu ekonomi politikasını başbakan Şükrü Saracoğlu özlü bir biçimde “*Biz ne Adam Smith'in talebesi ne Karl Marx'ın çırağıyız*,”¹³⁵ şeklinde ifade ederek onun anti-liberal ve anti-sosyalist yönünü açıkça ortaya koymuştur. Buradan da anlaşılabilirdi üzere

¹³¹ Timur, **Türk Devrimi**, s. 191-193; Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974, s. 327-331.

¹³² Timur, **Türk Devrimi**, s. 198.

¹³³ **A.e.**

¹³⁴ **A.e.**, s. 230.

¹³⁵ **A.e.**, s. 200.

söz konusu politika yine korporatizme işaret etmektedir. Millî Korunma Kanununun “uygulaması ile etkileri toplumsal hayatta en çok hissedilen hükümleri, fiyat kontrolü ve dış ticaretin düzenlenmesi ile ilgilidir. Gerçekten enflasyonist bir politikayla birlikte uygulanan (ve bu yüzden kısa süren) bir fiyat kontrolü politikası Türkiye’de hâlâ ‘savaş vurguncuları’ olarak hatırlanan zümreyi yaratmıştır.”¹³⁶ Korporatist ideolojinin önerdiği birlikçi, dayanışmacı, dürüst çalışma ahlakına doğrudan ters düşen faaliyetleriyle oluşan bu zümre edebiyat metinlerinde de sıklıkla eleştirilmiştir. Fakat savaş vurgunculuğunun, özellikle gayrimüslim sanayi ve ticaret burjuvazisi için geri dönüşü oldukça kısıyıcı olmuştur. 12 Kasım 1942’de yürürlüğe giren Varlık Vergisi ile özellikle bu zümre hedef alınmıştır. İlgili kanunun gerekçesi şu şekildedir: “(...) Vergi, kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalade vaziyetin icap ettirdiği fedakârlığa, bunları da kazanç ve kudretiyle mütenasip bir derecede iştirak ettirmek maksadını gütmektedir.”¹³⁷ Netice itibarıyla Varlık Vergisi, her ne kadar büyük çiftçileri ve Müslüman-Türk burjuvaziye de kapsamına alıyor görünse de, Kemalist korporatizmin etnik homojenlik anlayışı gereği, verginin yerel komisyonlarca tarh edilmesinin de avantajından yararlanılarak pratikte çok büyük oranda gayrimüslim sanayi ve ticaret burjuvazisine yönelik olarak uygulanmış, itiraz ve temyiz yollarının da kapalı olmasıyla büyük mağduriyetlere sebebiyet vermiştir.¹³⁸

17 Nisan 1940 tarihli kanunla kurulan Köy Enstitüleri de Kemalist korporatizmin köylüleri köyde tutma politikasının bir parçasıdır. Söz konusu kurumsal örgütlenme, köy çocuklarını yetiştirip öğretmen olarak tekrar köylerine göndermek suretiyle burada inkılap değerlerinin toplumun bütün tabakalarına ulaşmasını güvence altına alma ve öğretmen

¹³⁶ A.e., s. 197-198. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun bu hususa ilişkin şu sözleri dikkat çekicidir: “Zeytinyağı piyasasını inhisarı altına alan bakan mı istersiniz, karaborsacıları koruyan vali, umum müdür vesaire mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırttıklarını görebilirdiniz.” Bkz. Timur, **Türk Devrimi**, s. 201-202.

¹³⁷ Boratav, **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, s. 343.

¹³⁸ A.e., s. 346- 351; Timur, **Türk Devrimi**, s. 203-204.

rehberliğinde köyü ve daha nitelikli üreticiler olarak köylüyü geliştirme gibi görünür amaçlara sahiptir. Dolayısıyla kanun, köyde sınıfsal sömürü mekanizmasının yürütücüsü ve aynı zamanda tek-parti iktidarıyla organik bağlar kurmuş olan büyük çiftçilerin ilk aşamada desteğini alsa da daha sonra tepkisine neden olmuştur. İlk aşamada desteklemişlerdir, çünkü enstitülerin kuruluş gerekçesine ikna olarak çalışanlarının daha nitelikli bir köylü-üreticiye dönüşeceğini varsaymışlardır.¹³⁹ Daha sonra tepki göstermişlerdir, çünkü aydınlanan ve bir sınıf bilincine sahip olan köylü profili, büyük çiftçi için bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Sınıf bilinci oluşan köylü, büyük çiftçiler için olduğu kadar kentli kapitalist sınıflar ve sınıf barışını ülkü edinmiş olan politikacılar için de tehditir. Ancak iktidar, bu endişelerin aksine, söz konusu enstitüleri sınıf çatışmalarının önüne geçmek için tasarlamıştır. Nitekim Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in kanunla ilgili mecliste yaptığı konuşmadaki sözleri bu savı destekler niteliktedir: *"... bizim arzumuz... köyün içerisinde bilgili, sıhhatli, memleketine bağlı ve müstahsil vatandaş yetiştirmektir. Yoksa köylüyü, bu arz ettiğim bilgi ve melekelerle teçhiz edip onları şehre akın eder vaziyete getirmek değildir."*¹⁴⁰ Taner Timur'a göre, *"böyle bir anlayış devrin ideolojisine de uygundu. Cumhuriyetin başından itibaren 'halkçılık' ilkesini, sınıf mücadelesini gizlemek için kullanan bir iktidar, Köy Enstitülerini ancak bu şekilde savunabilirdi."*¹⁴¹

Yine dönemin ürünü olan 11 Haziran 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da korporatist zihniyetli iktidarın bütün sınıfları hesaba katan yaklaşımının bir neticesidir. Kanun bir yandan küçük ve orta köylülüğü destekleyerek büyük çiftçilerin siyasal ve toplumsal nüfuzunu kırmak,¹⁴² diğer taraftan da köylünün mülksüzleşerek proleterleşmesini ve kente göç etmesini engellemek¹⁴³ suretiyle çifte amaç gütmüştür. Kanun gerekçesindeki şu ifadeler, bu bakımdan açıklayıcıdır: *"Arazinin sahipleri tarafından işletilmesini ana prensip sayan bir işletme rejimi toprağına bağlı, köklü, kendi*

¹³⁹ A.e., s. 210.

¹⁴⁰ A.e., s. 211.

¹⁴¹ A.e.

¹⁴² Kansu, "Economic Policies", s. 374.

¹⁴³ Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi**, s. 235.

*mülküne dayanır müstakil bir çiftçi kalabalığı yaratır. Bu çiftçi kalabalığı her çeşit içtimai sapkınlıklara karşı durur.”*¹⁴⁴ Meclis görüşmelerinde kanun tasarısını savunan bir milletvekilinin sözleri de söz konusu “içtimai sapkınlık” ile ne kastedildiğini ve resmî görüşün sınıf mücadelesine bakış açısını açıklamaktadır: “*Hepimizin birçok vesileler şikâyet mevzuu ettiğimiz, büyük şehirlerimizdeki marazi insan yığını meselesi var, (...) [bunların] marazi bir yığın halinde toplanması birçok sosyal ve bünyevi hastalıklara yol açmaktadır.*”¹⁴⁵ Korporatizm kuşkusuz kentsel kapitalist üretim ilişkileriyle doğrudan bağlantılı bir ideolojidir. Kemalist korporatizmin -bize göre organik aydın ve edebiyatçıların da dâhil olduğu- taşıyıcılarının kırsal alanı da kapsamına dâhil eden korporatist politikalarının asli amacı kırsal sorunlara rasyonel ve gerçekçi çözümler üretmekten ziyade, köylüyü kapitalistleştirmeden kırsal alana ve kırsal üretime hapsedebileceği, onların durağan korporatist ekonomiye kendi şartlarında katkı sağlamasını güvence altına alabileceği bir yol bulmaktır.¹⁴⁶ Köylülerin; Ziya Gökalp’ın değindiği millî iktisadın birinci evresini çağrıştırır şekilde, kendi kendine yetecek üretim ve tüketime dayalı korporatist döngünün besleyici kaynaklarından ve bu mekanizmanın statüsü belli olan ve statüsünün dışına çıkmaması garantilenmeye çalışılan çarklarından olması beklenir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri Kanunu ve bunların öncesindeki birtakım girişimlerle amaçlanan budur.

Sonuç olarak tek-parti iktidarı tarafından Millî Korunma Kanunu kapsamında alınan birtakım baskıcı tedbirler, Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Köy Enstitüleri Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi önlemler İstanbul burjuvazisi ve gayrimüslim sanayi ve ticaret burjuvazisi kadar büyük çiftçiler ile iktidara yakınlığından istifade ederek zenginleşen kesimler ve Anadolu’lu ticaret burjuvazisini de rahatsız etmiş ve partiye bir güvensizlik oluşturmuştur.¹⁴⁷ “*Her ne kadar Kemalist rejimin lider kadroları korporatizm*

¹⁴⁴ Timur, **Türk Devrimi**, s. 219.

¹⁴⁵ **A.e.**, s. 220.

¹⁴⁶ Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce”, s. 266.

¹⁴⁷ Boratav, **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, s. 357.

ve otarşik ekonomi politikalarının üstünlüğüne inanmaya devam etmişlerse de”¹⁴⁸ hem İkinci Dünya Savaşı’nın demokratik güçlerin zaferiyle sonuçlanması hem de CHP’nin güvenini kaybettiği kesimleri birtakım liberal politikalara rağmen yeniden kazanamaması sonucunda partiden kopan politikacılar egemen sınıfların da desteğini alarak 7 Ocak 1946’da resmen Demokrat Partiyi kurmuşlardır. Demokrat Parti; 1946 seçimlerini kaybetmiş olsa da seçim güvenliği üzerine yapılan tartışmalar, iktidarın seçimi kaybettikten sonra tekrar otoriter-korporatist politikalara dönüş eğilimi göstermesi, çeşitli halk kesimlerinin desteği ve egemen sınıfların Cumhuriyet Halk Partisindeki dönüşümü yeterli bulmaması ya da hâlihazırda ona duydukları güvensizlik üzerine bu partiye teveccüh göstermesinin yarattığı enerji ile 1950 seçimlerinin galibi olarak tek-parti dönemini resmen sona erdirmiştir.

Özetleyecek olursak, Türkiye’de korporatizmin serüveni İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra özellikle Fransız korporatist düşünürlerin Türkiye’deki bazı kuramcı, ideolog ve düşünürleri etkilemesi sonrası başlamıştır. Meslekçilik, dayanışmacılık ve halkçılık gibi farklı konseptlerle kendini gösteren korporatizm, hem siyasi örgütlenme hem ekonomi sistemi hem toplumsal hareketler çerçevesinde önerilmiş, savunulmuş ve tam teşekküllü olmamak kaydıyla belli ölçülerde uygulanmıştır. Genç Osmanlılardan başlamak üzere pozitivist ve Batılılaşmacı bir anlayışın oluşturduğu, muhtelif uğraklar ve görüş farklılıklarına rağmen Kemalizm’e ulaşan bir düşünce çizgisinin bu bağlamda kuramsal olarak en yetkin ve belirleyici ismi Ziya Gökalp olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Kemalist tek-parti iktidarının politikalarının, tek-partinin üst yönetim kadrolarının, yüksek bürokratların ve Kemalist entelektüel çevrenin eylem, söylem ve uygulamalarının arka planında Gökalpçi korporatizmin etkileri açık biçimde görülür. Türkiye’de korporatizm; milliyetçilik, devlet eliyle bir millî burjuvazinin yaratılması, millî iktisat ve otarşizm, 1930’lu yıllara kadar belli ölçülerde ancak bu tarihlerde ve sonrasında yoğun biçimde devletçilik gibi unsurlarla el ele devam eden bir serüvene sahiptir. Kemalist tek-parti iktidarı, bu süreç içinde birtakım liberal dirençlerle ve iktidarın

¹⁴⁸ Kansu, “Economic Policies”, s. 375.

mecburi sınıf ittifakının bir tarafı olan burjuvazinin muhalefetiyle karşılaşmış ve zaman zaman geri adım atmışsa da korporatist tahayyülünden vazgeçmemiştir. Her ne kadar bazı araştırmacılara göre Kemalist tek-parti iktidarının korporatist dünya görüşüne sahip olduğu tartışılmalıysa da, gerek parti programları gerek Kemalist kadroların söylemleri gerek hükûmetin bazı eylem, politika ve uygulamalarıyla, hiç değilse ideolojik ve felsefi düzeyde korporatizmi benimsemiş olduğunu iddia etmek mümkündür. Herhâlde, sınıf mücadelesine karşı olan, sınıflar arası barış ve uyumu dayanışmacılıkla birlikte en temel unsurlardan addeden; toplumu mesleklerden müteşekkil, iş bölümüne göre ayrılmış, organik ve yekpare bir yapı olarak gören; sağlıklı, çalışkan, disiplinli, kamu yararını bireysel menfaatinin önünde tutan, fedakâr ve diğerkâm bireylerden oluşan bir ulus tasavvur eden; mülkiyetçi; devletçi; ahlakçı; milliyetçi; kalkınmacı; düzen içinde ilerlemeci; anti-liberal kapitalist ve anti-sosyalist bir dünya görüşünün korporatizme oldukça yaklaştığı söylenebilir.

Değinildiği üzere, bu serüvende bazı aydınlar Kemalist korporatizme dışarıdan entelektüel destek vermiştir. Bunun yöntemlerinden biri de ideolojik görüşleri ve politik desteğini edebiyat metinleri vasıtasıyla sunmaktır. Edebiyat, bu yazarlarca kimi zaman mevcut politikaları halka benimsetmek amacıyla, kimi zaman korporatist dünya görüşlerini bir politika ve sistem önerisi olarak kurguya yerleştirerek ya da arzulanan toplum tahayyülünü tanıtmak niyetiyle, kimi zaman da geçmişle ya da iktidar mücadelesinin bir tarafı olarak ötekiyle hesaplaşma şeklinde araçsallaştırılmıştır. Henüz inşa edilmekte olan, ekonomik ve ideolojik pusulasını tam anlamıyla belirleyememiş yeni düzen için çoğu zaman güdümlü metinlerde sunulan önerilerde korporatizm de bir yön tayin aracı olmuştur. Bir sonraki bölümde, Kemalist evrede organik de olabilen çeşitli bağlarla tek-parti iktidarına bağlanmış olan bazı yazarların bu evre içinde ya da dışında ürettikleri edebî metinlerinde korporatizmin iz düşümlerinin takibini yapacak ve bunlar üzerine bazı tespitlerde bulunacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK ROMANINDA KORPORATİZMİN ÇEŞİTLİ GÖRÜNÜMLERİ: *SERBEST İNSANLAR ÜLKESİNDE*, ANKARA, *PANORAMA VE TOPRAK UYANIRSA* ÖRNEKLERİ

3.1. Bir Solidarist Korporatizm Ütopyası: *Serbest İnsanlar Ülkesinde*

Serbest İnsanlar Ülkesinde, Ahmet Ağaoğlu tarafından 1930 yılında yayımlanmış bir romandır. Yazar, romana yazdığı “Mukaddeme”de eseri kaleme almaktaki amacını Türkiye Cumhuriyeti’nin manevi ideolojisini kurmak olarak ifade etmiştir. Bu bölümde, Montesquieu’nun sözlerine atıfla “cumhuriyet” adı verilen yönetim biçiminin fazilet kavramına dayandığını öne sürer. Cumhuriyet, yurttaşların devlet idaresine doğrudan iştirak ettiği varsayılan bir yönetim biçimi olduğundan “*bu insanların yüksek vazife ve mes’uliyet duyguları ve mümtaz ahlak düsturları ile mücehhez olmaları lâzımdır; yani cumhuriyette vatandaşların faziletli olmaları şarttır.*”¹

Ağaoğlu, söz konusu faziletlerin neler olduğunu ve Atatürk’ün kurduğu cumhuriyetin gelişimi ve sağlamlaştırılması için yurttaşların hangi manevi özelliklerle donanmaları gerektiğini, bir edebî tür üzerinden anlatmak istemiştir.

Eser, görece liberal ekonomi politikalarından ve bir devlet projesi olarak yaratılan sanayi burjuvazisinden beklenen verimin alınamadığı, burjuvazi ve bürokrasi arasında suistimallerin yaygınlaştığı, 1929 ve sonrasında dünya kapitalizminin büyük bir bunalıma girdiği ve bunalımın etkilerinin Türkiye gibi gecikmiş, bağımlı, çevre kapitalizmlerinde de sert şekilde hissedildiği bir tarihsel bağlamda yazılmıştır. Aynı zamanda, iç politikada da bir çok partili hayat denemesi başlangıcıdır; Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulma aşamasındadır. Bunun, söz konusu bağlamı genişleten bir unsur olduğu söylenebilir. SCF,

¹ Ahmet Ağaoğlu, “Mukaddeme”, *Serbest İnsanlar Ülkesinde* içinde, İstanbul, Sanayii Nefise Matbası, 1930, s. 1.

iktidara aday bir teşkilat olmaktan ziyade, Cumhuriyet Halk Fırkasını denetleyecek bir muhalefet mekanizması olarak tasarlanmıştı. CHF'nin toplumun bütün kesimlerinin sınıfsal çıkarlarını koruyacak yegâne kurum olma iddiasını bu dönemde sürdürdüğü hesaba katılırsa, SCF'nin de belli bir sınıfın temsilcisi olma vasfıyla kurulmuş bir parti olduğu da, CHF'den farklı bir ideolojiyi temsil ettiği de söylenemez. Hazırlanmasına Ahmet Ağaoğlu'nun da direkt katılım sağladığı² parti programının incelenmesi hâlinde CHF'yle anlamlı bir politika farklılığı güdülmediği anlaşılabilir. SCF'nin, sıklıkla ileri sürüldüğü üzere doğrudan liberal bir parti olmaktan çok, en fazla, devletin alanının biraz daha daraltıldığı -fakat tamamen yok sayılmadığı: örneğin, özel girişimcilerin yetersiz kaldığı noktada, cumhuriyet menfaatleri için devletin girişimde bulunabilmesini öngören madde- ve yerli-yabancı özel girişimciye daha geniş bir alanın sağlandığı, CHF'ye kıyasla daha liberal bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Bu meselenin, konumuz bağlamındaki önemi ise Ahmet Ağaoğlu'nun Atatürk'ün bu partide yer alması için görevlendirdiği kişilerden biri olması ve burada sıradan bir görevli olmanın ötesinde, bir ideolog olarak varlık göstermesidir.

Yazarın hayatı boyunca aralıksız ve doğrudan bir korporatizm savunucusu olduğunu iddia edemeyiz. Hatta böyle bir iddiaya karşı, Ağaoğlu'nun çeşitli vesilelerle korporatizmi hedef aldığı birtakım görüşler öne sürdüğünü hatırlatan bir karşı argüman da geliştirilebilir. Ancak bu yanıltıcı olacaktır. Zira Ağaoğlu'nun “korporatizm” terimini zikrederek ürettiği eleştiriler, dönemin genel eğilimine uygun fakat teorik olarak hatalı biçimde korporatizmle özdeşleştirilmiş olan Mussolini İtalya'sı, Metaxas Yunanistan'ı ve Salazar Portekiz'ini³ hedef almaktadır. Dolayısıyla yazarın faşizme yönelik eleştirilerinin bir korporatizm eleştirisi sayılması toptancı ve genelleyici bir yaklaşım olacaktır.

Ahmet Ağaoğlu'na ilişkin yaygın görüş, onun bir liberal olduğu yönündedir. Ancak tarafların Ağaoğlu düşüncesini son tahlilde, liberal, sosyal liberal, neredeyse-

² Ufuk Özcan, “İmparatorluktan Cumhuriyete Kimlik Değişimi: Ahmet Ağaoğlu'nun (1869-1939) Hayatı, Dönemi ve Düşünceleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s. 143.

³ A. Holly Shissler, **Between Two Empires: Ahmet Ağaoğlu and the New Turkey**, Londra, I. B. Tauris, 2002, s. 198. Ayrıca Ağaoğlu'nun “korporatizm”e dair eleştirilerine ilişkin bilgi için bu esere başvurulabilir.

liberal veya korporatizme yakın olarak tarif ettikleri⁴ tartışmada henüz bir mutabakata varılmış değildir. Bu konuda nihai bir yargıya varmayı denemek bu çalışmanın amaç ve kapsamı dışında kalacaktır. Korporatist teorinin Ağaoğlu'nun düşüncesine ne kadar etki ettiği ve daha önemlisi, *Serbest İnsanlar Ülkesinde* adlı eserinde bu etkilerin ne ölçüde takip edilebileceği konumuzun sınırlarını oluşturabilir. Bununla birlikte, sınırlarımızın içinde kalacak şekilde, onun düşünce serüveninde solidarist korporatizme yaklaşan unsurlara kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Ahmet Ağaoğlu'nun düşünce serüveninde çeşitli uğrakları olmuştur. Ancak *Gönülsüz Olmaz* adlı görece erken döneme ait uzun öyküsünden, ölümünden sonra kitaplaştırılan, 1936-1939 yılları arasında, yani yaşamının son döneminde kaleme aldığı *Ben Neyim?* başlıklı makaleler serisine kadar tutarlılık ve devamlılık arz eden birtakım unsurlara rastlarız.

Gönülsüz Olmaz'ın zayıfların imdadına koşan, çalışkan, başkalarına yapılan haksızlıkla mücadele eden, fedakâr, alçakgönüllü, sade yaşayışlı, diğerkâm, karşılıklı yardım, sevgi ve inan bağlarıyla yapılandırılmış dayanışmacı bir toplum özlemi içinde yaşayan ve dayanışmacı kurumları ihya etmek isteyen, riya, dalkavukluk, bencillik, menfaatperestlik, hakka lakaytlık gibi kişilik zaaflarına muhalif, menfî anlamıyla makam ve servet hırsına ve tahakküme karşı gelen olumlu başkahramanı Turgut burada ilk örneklerden birini teşkil eder. Ağaoğlu, aynı kavramları *Ben Neyim?*'de, yine 1939'da *Cumhuriyet*'te tefrika hâlinde yayımlanan “Tanrı Dağında” adlı öyküsünde ve aşağıdaki metin incelemesinde görüleceği üzere *Serbest İnsanlar Ülkesinde*'de sorunsallaştırır.

Ağaoğlu'nun, Batı'nın toplumla bütünleşmiş bireyi ile Doğu'nun toplumdan soyut, atomistik ve bencil bireyini karşılaştırması, dolayısıyla Batı altruizmini Doğu

⁴Örneğin Mustafa Erdoğan, “Korporatizme yaklaşan görüşleriyle Ağaoğlu'nun sistemli ve tutarlı bir liberal olduğu söylenemez,” der. (Bkz. Mustafa Erdoğan, “Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, C. VII, Ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 34.) Erdoğan, aynı metinde *Serbest İnsanlar Ülkesinde*'yi bir “liberal ütopya” olarak nitelendirir. (bkz. A.e.) Yapacağımız metin incelemesinden anlaşılacağı üzere bu son görüşe katılmıyoruz. Liberal değerlerle barışık birçok unsur barındırmasına rağmen -teorisinin liberal değerlerden tamamen bağımsız olmadığı göz önünde bulundurulursa- bize göre, bu roman bir solidarist korporatizm ütopyasıdır.

egoizmine tercih ederek dayanışmacılığa yaklaşması⁵ söz konusu düşünce çizgisinin değişmezlerindendir. O, bireyi toplumsal iş bölümü içinde, halkçı ve dayanışmacı bir çerçevede değerlendirir.⁶ Onun özgürleşen bireyi, aynı zamanda toplumun hayatıyla ve kaderiyle de ilgili ve ortaktır.⁷ Ancak toplumsal iş bölümü ve dayanışmayı bireyler arası serbest rekabetin gelişimine bağlayarak, örneğin Gökalp gibi korporatistlerden yöntemsel olarak ayırır. İleri ve gelişmiş bir toplum saydığı Fransızları uzuvların birbirini tamamladığı bir organizmaya benzetmesi dikkat çekicidir. Doğu toplumlarında, daha özelde Türklerde bu birey modelinin oluşmamasını devlet karşısında bireyin gelişmemesine bağlar. Öte yandan bireyi ön plana çıkarsa da egoizm ve “la-ıçtımıcılık”le özdeşleştirdiği bireyciliğin, yazarın düşüncesini yansıtan bir ideoloji olduğu da söylenemez.⁸

Aynı zamanda ılımlı bir devletçi olan Ağaoğlu, Durkheimcı toplumsal iş bölümü ve dayanışma kavramlarına sihirli bir rol atfetmektedir.⁹ H. Ozan Özavcı’ya göre, “*Durkheimcı etkilenimler, Ağaoğlu’nun ‘liberal’ düşüncesinin bir mütemmim cüzünü oluşturmuştur.*”¹⁰ Birçok vesilelerle Durkheim etkisini yansıtan yazarın *Üç Medeniyet*’te, doğrudan Durkheimcı toplumsal iş bölümüne dayanan ve meslek gruplarının örgütlendiği, dayanışmacı bir kapitalist ekonomi modelini savunması, bunun en çarpıcı örneğini oluşturur.¹¹

Ahmet Ağaoğlu’nu bir figür olarak önemli kılan unsurlardan biri de Kemalist harekete katılımından, 1930’daki SCF deneyiminden sonra CHF’ye geri dönmemesiyle başlayan, daha liberal-muhafazakar bir pozisyonu benimsediği döneme kadarki süreçte

⁵ Aylin Gürman, “Ahmet Ağaoğlu Düşüncesinde Bir Benlik Sorunu Olarak Batılılaşma”, **Ben Neyim? – Gönülsüz Olmaz** içinde, Haz. Tuncay Birkan, İstanbul, Can Sanat Yayınları, 2020, s. 17.

⁶ Özcan, “İmparatoruluktan Cumhuriyete Kimlik Değişimi”, s. 105.

⁷ Gürman, “Ahmet Ağaoğlu Düşüncesinde Bir Benlik Sorunu Olarak Batılılaşma”, s. 19.

⁸ Özcan, “İmparatoruluktan Cumhuriyete Kimlik Değişimi”, s. 128.

⁹ A.e., s. 149.

¹⁰ H. Ozan Özavcı, **Intellectual Origins of the Republic: Ahmet Ağaoğlu and the Genealogy of Liberalism in Turkey**, Leiden, Brill, 2015, s. 163. Ağaoğlu düşüncesindeki Durkheim etkisine ilişkin daha detaylı bilgi için bu kitaba başvurulabilir. Aynı amaçla faydalanılabilecek, yine aynı yazara ait bir başka kaynak için bkz. H. Ozan Özavcı, “Düşünce Tarihi Merceğinden: Türkiye’de Liberalizm”, **Doğu-Batı**, No: 57, Temmuz 2011, s. 137-174.

¹¹ Ahmet Ağaoğlu, **Üç Medeniyet**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2013, s. 66-67.

Kemalizm'in önde gelen savunucularından ve sözcülerinden olmasıdır.¹² *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, yazarın henüz söz konusu muhalif pozisyonu benimsemediği, ancak yakın zamanda Atatürk tarafından bir "güdümlü muhalefet" hareketine katılmakla görevlendirileceği bir dönemin eseridir. Bununla birlikte, yukarıdaki tüm meselelerden bağışık olarak, yazarın cumhuriyetin ideolojisini kurgulama iddiasıyla yazmış olduğu bu romanın nasıl bir düşünceyi tarif ettiği konumuz açısından belirleyicidir. Roman, aşağıda ele alınacağı üzere, dönemin ruhunu yansıtmaları ve korporatist ideolojinin edebiyattaki iz düşümlerinden birini temsil etmesi bakımından önemlidir.

Eser, esaretten henüz kurtulmuş bir Türk'ün, "Serbest İnsanlar Ülkesi" olarak bilinen ütöpik bir ülkeye vatandaş olmak için başvurusu, Pir adı verilen rehberlerin ona bu süreçte eşlik ederek ülkenin yapısını ve kurumlarını tanıtmaları ve vatandaşlık için kabul etmesi gereken şartları ve benimsemesi gereken değerleri izah etmesi ve ülkedeki muhtelif mekânlarda bizzat yaptığı gözlemler üzerine kurgulanmıştır. Toplamda, Ağaoğlu'nun ideal evreninin solidarist korporatizmin tezleriyle birçok bakımdan örtüştüğü görülebilir.

Roman, anlatıcı başkahramanın esaretten kaçarak kendine yeni bir yurt ararken Serbest İnsanlar Ülkesi'ni çevreleyen kalenin kapısına gelmesiyle başlar. O, içeri girmek istediğinde kale bekçileri tarafından nefesine hâkim olamamak başta olmak üzere insanı iç dünyasında esirleştiren kötü ahlak niteliklerini barındırıp barındırmadığına ilişkin bir sorguya tabi tutulur. Sorgulamayı başarıyla atlattıktan sonra içeri girdiğinde, ilk bakışta karşısında çalışkan, işleriyle meşgul olan, mutlu, birbirine saygılı insanların olduğu, gelişmiş bir ülke bulur.

Bu kişi, bekçiler tarafından, vatandaşlık başvurusunun değerlendirileceği odaya getirilir. Burada da yukarıda görevlerine değindiğimiz Pirlar, ondan kendini tanıtmaları ister. Başkahraman burada soyundan ve töresinden bahsederken, atalarının altın çağındaki ideal, ahlaklı yönetici biçiminin bir tarifini yapar. Sade yaşayışlı, halkın içinde bulunan, hukuk kurallarına riayet eden ve mecliste istişare sonucu alınan kararlara uyan bir yönetici

¹² Özcan, "İmparatorluktan Cumhuriyete Kimlik Değişimi", s. 114.

profili tasvir eder. Daha sonra, Osmanlı'nın son iki yüzyılını hatırlatan göndermelerle, sırasıyla, önce yabancıların âdetlerine uyarak ülkeyi gerileten, sonra meclisi kapatarak bir istibdat dönemi başlatan ve en nihayetinde yurdunu yabancılara satan yöneticilerin ulusu köleleştirdiği çağları anlatır. Ancak, Atatürk olduğu sezdirilen bir kahraman ortaya çıkarak Tanrı'nın peygamberi titriyle ulusunu kurtarır. Pirlar kendi ülkelerinde bu kahramanın idealleri namına hareket ettiklerini ifade ederler. Yani, Serbest İnsanlar Ülkesi, Atatürk'ün ideallerinin ülkesidir. Bu bakımdan, söz konusu anlatının Atatürk'ün o yıllardaki ideolojik pozisyonunun dışında bir alana kayması beklenmemelidir.

Pirlar, okuyup üzerinde düşünmesi için ülkenin anayasasının bulunduğu bir risaleyi başkahramana vererek birkaç gün sonra bunun üzerine tartışılacağını bildirerek ayrılırlar. Bu anayasada ya da metinde yazılan hâliyle “Serbest insanların esas yasası”nda doğruluk, cesaret ve hakkı müdafaa etmeyi teşvik eden, yalanı, riyayı, dalkavukluğu, korkaklığı, hile ve fesadı, yurttaşların birbirine sözlü ve fiilî saldırılarını ve muhbirliği yasaklayan, iyi ahlaka yönlendirmeyi ve ayrıca ulusal birliği bozması muhtemel birtakım eylem ve davranışların önüne geçmeyi amaçlayan maddeler bulunmaktadır. Ayrıca, ülkedeki idari işleri tecrübe ve ihtisas sahiplerinin hakkı sayan, her devlet memurunun ve topluma mal olmuş kişilerin işleri ve servetleri hakkında hesap vermelerini zorunlu kılan maddeler de zikredilebilir. Yukarıda sayılan tüm bu maddeler; Ağaoğlu'nun düşünsel çizgisinde tutarlılık gösteren unsurlar olmasının yanı sıra, özellikle devletin teşvik ve himayesiyle sanayileşmeye öncülük etmesi ve kamu yararına sermaye biriktirmesi için tasarlanan millî burjuvazi yaratma projesinin uygulama sürecinde yaşanan suistimallerle ve bürokrasinin, burjuvazinin, büyük çiftçinin ve Anadolu eşrafının gerilimli ittifakı ile Kemalizm'in iktidar-ıçi mücadeleleriyle dolu bir bağlamın içinden bir gözlemin ürünü olmalıdır. Aynı şekilde Anayasa; yurttaşlara devlet memurlarını denetleme yükümlülüğünü vererek toplumun hiçbir kesimine imtiyaz tanınmayacağını ortaya koyan; çalışmayı bir görev mesabesine taşıyarak, kendi hesabına çalışmak istemeyenlerin kamu yararı için hizmet görmekle mükellef olduğunu bildiren ve konumuz bağlamında belki de en önemlisi, tesanüdü, yani dayanışmayı görev addeden, dayanışmacılığın bu toplum için en birincil ödevlerden olduğunu gösterir şekilde bunu yerine getirmeyenlerin yurttaşlıktan

çıkartılma gibi ağır bir cezanın muhatabı olacağı, doğrudan korporatist ahlakın gereklerini içeren maddeler bulundurmaktadır. Anayasaların, devletlerin karakterlerini, esaslarını, işleyişini ve örgütlenme biçimlerini ortaya koyan en önemli belgeler olduğu hesaba katılırsa, Serbest İnsanlar Ülkesi'nin dayandığı ideolojiye ilişkin bu yoldan çeşitli çıkarımlar yapılabilir.

Anlatıcı, Anayasa metnini konuşmak üzere Pirleri beklerken ülkeyi ve insanlarını gözlemlemeye devam eder. Götürüldüğü misafirhanenin umumi yemekhanesinde mutlu, saygılı, dayanışma içinde ve sade yaşayışlı insanlarla karşılaşır. Bir ara, daha ziyade otoriter toplumlarda işlevselleştirilen, örgütlü, kaynaşmış, disiplinli ve yekpare bir kütle gibi davranan toplum varsayımının tezahürü olarak, topluca ayağa kalkarak, birlik hâlinde ülkeyi ve hürriyeti öven bir marş okurlar.¹³ Bu noktada, “hürriyet”in doğrudan sözlük anlamıyla kısıtlanarak değil de geçmişteki bozuk düzenin zararlı etkilerinden kurtulup bu ülkenin benimsediği değerlerle donanmakla eş anlamlı olarak kullanıldığı hatırlanmalıdır.

Misafirhane binasını gezerken duvarda çeşitli vecizelerin olduğu levhalar anlatıcının dikkatini çeker. Vatandaşlığa kabul sürecindeki insanların ağırlandığı bu misafirhanede karşılaşılan bu özlü sözler, henüz ilk aşamada, ülkenin değerlerine ilişkin yürütülen endoktrinasyonun bir parçası olur. İdeolojik, tek yönlü eğitim süreci, mekânı da araçsallaştırmak suretiyle başlamıştır. “*Haris hırsının ateşine yanar ve etrafını yakar*”,¹⁴ “*Tahakküm hayvanlık zamanından kalma bir nakisedir*”,¹⁵ “*Adalet meleklerin insanlarda gipte ettikleri bir hislettir*”,¹⁶ “*Fedakârlık nefsi beşerin en yüksek bir tecellisidir*”¹⁷ ve “*Mahviyet ve tevazu yüksek ruhlara mahsus bir esalettir*”¹⁸ gibi, yine korporatist kuramın iyi ahlakı vazeden, toplumsal adaleti önceleyen, fedakâr, alçakgönüllü ve hırslarından arınmış bireyler yaratmayı hedefleyen ve -en azından teorik düzeyde- emekçi ya da burjuvazi fark etmeksizin, her türden sınıfın olduğu gibi şahısların ya da oligarşilerin de

¹³ Söz konusu marş, metnin sonraki bölümlerinde görüleceği üzere her yemekte okunmaktadır.

¹⁴ Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, s. 11.

¹⁵ A.e.

¹⁶ A.e., s. 12.

¹⁷ A.e.

¹⁸ A.e.

tahakkümünü reddeden öğretileriyle örtüşen ve bunları empoze eden sözler duvarları süslemektedir.

Sonrasında o, misafirhanedeki kütüphaneyi gezerken “Serbest insanlar ülkesinin tarihçesi” adlı bir kitabı inceler. Kitaptan ülke tarihinin hem birbirlerine hem de birlik olup müstebitlere karşı verilmiş kanlı mücadelelerle dolu olduğunu öğrenir. Okuduklarına göre en nihayetinde ülkede siyasi birlik kurulmuş ve toplum huzura kavuşmuştur. Bu pasaj, toplumsal birlik idealinin kurtarıcı ve özgürleştirici etkisine yapılmış bir vurgu ve buna değinmeden geçemeyen yazarın söz konusu ideale verdiği önemin bir görünümü olarak okunabilir.

İki gün geçtikten sonra Pirler, Anayasa metni üzerinde konuşmak için tekrar anlatıcının yanına gelirler ve anayasa maddelerini çeşitli örneklerle izah etmeye başlarlar. Fakat roman kurgusunda söz konusu maddeler parçalı olarak ele alınmaktadır. İlk olarak yalancılık, muhbirlik, jurnalcılık ve dalkavukluğun toplumsal zararını anlatırlar. Buna göre yalancılık, muhbirlik ve jurnalcılık; toplum üyelerinin karşılıklı güven duygusunu incittiğinden bilim, sanat ve ekonomi gibi toplumsal hayatın bütün veçhelerinde ortaklaşa faaliyette ve girişimde bulunmaktan imtina edecekleri ve dolayısıyla birlik duygusu bütünüyle yaralanacağı için Anayasada menedilmiştir. Dalkavukluğun ülkede yasaklanma sebebi ise, toplumsal iş bölümünde kritik fakat yine de diğer insanlarınkinden farklı olmayan bir görev sayılan yöneticiliği yozlaştırması ve kişileri şahsi menfaatin güdümünde hareket etmeye sevk etmesi ve bunun bireyden daha öncelikli olarak toplumu alçaltmasıdır.

Sonraki gün yeniden gelen Pirler bu sefer Anayasanın dayanışmacılığı yurttaşların borcu addeden maddesini anlatıcıya açıklarlar. Dayanışmacılığa ilişkin izahat, solidarist korporatizmin tasavvur ettiği dayanışmacı, fedakâr, diğerkâm bireylerden oluşan, monolitik ve organik toplum biçiminin ayrıntılı bir tarifi gibidir:

“Serbest ülkenin fertleri arasında tesanüt esastır. Bakınız hür olmiyan yerlere; orada fertler ve aileler ayrı ayrı yaşarlar, aralarında alâka ve münasebet pek azdır. Zaten

başları üzerinde duran istibdat yumruğu bunların birbirine yaklaşmasına, birlik kurmasına meydan bırakmaz. Burada esas ayrılıktır; egoizmdir. Vatandaşlar birbirine yabancı kalır, herkes herkese karşı lâkayt durur. Böyle bir cemaatin fertlerini ezmek kolay olduğu gibi, cemaat kendisi de cansız, kansız bir paçavra gibi atılır, tutulur, kendisi ile oynanılır.

Serbest beldede ise esas birliktir, diğerendişliktir. Burada herkesin herkesle alâkadar olması, birbirinin mukadderatlarına iştirak etmesi bir düsturdur. Burada vatandaşlık bir ağıdır ki içine giren insanlar birbirine bitişik halkalar gibidirler. Halkalardan birisine arız olan illet derhal diğerlerine akseder, onları muhtarip ve rahatsız kılar ve o illet kalkmadıkça bu umumî ve müşterek rahatsızlık devam eder.

Burada herkes herkesin hakkının, şerefının, izzetinin kefilidir. ‘Bana ne?’ ‘Zevk onun mîrsatı ibretten temaşasındadır’ ‘Ey efendi sen mi kaldın dehre verecek intizam’ gibi hotkâm gibi düsturlar bu beldeden koğulmuştur.

(...) Hür olmak kolay değildir. Kölelik daha kolaydır. Köle kendisini başkasına teslim eder, iş biter! Hür ise bilakis başkasını düşünmekle mükelleftir. Görmedin mi, kale bekçilerinin ilk suali: ‘Başkalarını sever misin?’ oldu. Başkasını sevmek onun yolunda rahatsızlığa, ızdıraplara katlanmak demektir. Yalnız bu vasıta iledir ki vatandaş hem kendini ve hem de başkalarını kurtarabilir.

(...) İçinde yaşadığın cemaatin mukadderatına kayıtsız kalmıyacaksın, onun hakkını, hukukunu, menfaatini, şeref ve izzetini benimsiyeceksin, onun fakirlerini, çocuklarını, cahillerini düşüneceksin. Bunlar için kurulmuş olan yardım, koruma, okutma ve sair teşekküllere yazılacaksın. Bu beldede bir tek fert yoktur ki vatandaşlarına hiç olmazsa beş altı içtimai bağla bağlanmış olmasın! Onun içindir ki birisine dokunuldu mu, bütün o bağlar harekete gelir ve bütün cemaat bir tek şahıs gibi hareket eder.”¹⁹

Pirler, devlet yönetimini liyakat sahibi kişilerin elinde bulundurmaya öngören maddeyi açıklarken ise devlete toplumsal hayatın tüm yönlerini düzenlemekle mükellef olduğu bir misyon yükler. Serbest İnsanlar Ülkesi’nin ideolojisi, bu bakımdan, açıkça devletçidir. Eğitim, ticaret, tarım, altyapı, sanayi, sağlık ve sosyal hizmetler, yani *“milletler kendi mukadderatını ellerine aldıkları zamandan itibaren milletin hayatı ile asıl alâkadar olan bu işler devlet faaliyetinin başlıca mevzu ol[muştur.]”*²⁰ Bu faaliyetlerin hakkıyla yürütülmesi için ehliyet sahibi, dürüst, sahip olduğu nüfuzu istismar etmeyecek, kamu yararı için harcaması gereken enerjiyi kumar ve israf gibi zaafılarla ya da tüccarlık veya yazarlık gibi farklı faaliyet alanlarıyla tüketmeyecek ve toplumsal iş bölümündeki

¹⁹ A.e., s. 29-31.

²⁰ A.e., s. 33.

vazifesiyle sınırlı kalacak, kendini halkına adanmış memurlar görevlendirilecektir. Halk da vergilerinin takibi ve dolayısıyla kamu menfaati için bu kişileri denetleyecektir. Zira kamu denetiminin baskısını üzerinde hissetmeyen devlet memurları yozlaşmaya müsaittirler. Oysa “*Serbest insanlar ülkesinde hayatın bu gibi sun’î ayrılmalara tahammülü yoktur. O bir birliktir ki ayırma kabul etmez. Memur ve cemaat te bu hayatın muntazam olmasında alâkadar olduğundan onu kontrol eder.*”²¹

Anlatıcı, arkadaşları tarafından götürüldüğü bir ev davetinde yeni gözlemlerde bulunur. Burada yine topluca ülkenin marşının söylenmesini müşahade eder. Arkasından bir piyano virtüözü ülkenin tarihsel devirlerini temsil eden üç parçayı art arda çalar. Herkesin sükûnet ve huşu içinde dinlediği bu parçalar, birlik ve dayanışma içinde bir ulus olmanın gereği olan ortak tarihsel bilince yönelik bir atıftır. Burada insanların sade fakat şık giyimleri de dikkatini çekmiştir. Yazarın buradaki insanların burjuva zevkine ait süs ve ziynet eşyalarına itibar etmemelerine ve özellikle de kıyafetlerinin yerli malı olmasına yaptığı vurgu önemlidir. Bu vurguya; egemen sınıfların lüks tüketimlerinin çeşitli bağlamlarda farklı kişilerce eleştirildiği, diğer taraftan tam da siyasi iktidarın yerli malı tüketimini teşvik ettiği, öz kaynaklardan istifade edilecek milli bir ekonomik modelin üst düzeyde propagandasını yaptığı bir dönemde başvurulması anlamlıdır.

Bir başka gün Pirlar, Anayasanın korkaklığı yasaklayan maddesini açıklar. Burada, metnin genelinde karşılaşıldığı üzere yine asıl ölçüt toplumun selametidir. Korkak bireyler hakkı ve hakikati savunamayacakları için toplumu felakete sürükleyeceklerdir. Oysaki dayanışmacı bir toplumda bireyler, bir başka bireyin haksızlığa uğraması karşısında sessiz kalamazlar. Ayrıca korkaklığın bulaşıcılığı da toplumun çözülmesine sebebiyet verecektir. Bu özellikleriyle korkaklık, ideal korporatist toplumun düşmanı bir duygudur. Korkaklık, Serbest İnsanlar Ülkesi yurttaşları için bir “sapma”dır.

²¹ A.e., s. 40.

Anlatıcı, Pirlerden Anayasadaki, çalışmanın önemine yapılan vurguya açıklık getirmesini ister. Çalışacak durumda olanların çalışmamayı tercih ettiklerinde kamu hizmeti vermeye mecbur edilmelerini özgürlükle bağdaştıramaz. Pirlar, bu bağlamda da kamu yararı için bireysel tercihlerin göz ardı edilebildiği toplumcu bir anlayışı ön plana çıkarırlar. Çalışmadan, başkalarının yardım ve lütuflarıyla servet sahibi olmak isteyenler hür olamazlar. Emeksiz servet edindikleri için ve “*kendileri bir şey yaratmadıklarından başka diğerlerinin yarattıkları üzerine uçuşurlar ve zahmet çekmedikleri için nimetin kadrini bilmezler. Umum servetin artmasına engel olurlar ve bu suretle cemaatlerin manevî ve maddî zayıflamalarına sebep olurlar.*”²² Çalışkanlık açıkça övülürken, asalakça yaşamak isteyenleri kamu hizmetine mecbur etmek suretiyle toplumsal iş bölümüne dâhil ederek, herkes çalışırken çalışmadan başkalarından geçinen, imtiyazlı bir sınıfın oluşmasının da önüne geçilecektir.

Anlatıcıya, götürüldüğü bir sinema gösteriminde bir propaganda filmi izletilir. Bu, yukarıda sözü edilen piyano eserine benzer biçimde ulusun ortak tarih bilincini geliştirmeye yönelik, geçmişteki mücadelelerini ve nihayetinde selamete ulaşmasını gösteren bir filmidir. Anlatıcının burada, selamete ulaşmış ulusa ilişkin tarifi önemlidir. Yeni ülke, bir makine gibi işlemektedir; sanayileşmiştir ve sosyal, bilimsel, kültürel, kısacası her yönden kalkınmıştır. Toplumsal iş bölümü ve mesleki dayanışma mükemmelen yürütülmektedir: “[Film] *bu günkü hayata ait levhalarda ise eski harabeler üzerinde kurulmuş muhteşem bir medeniyetin eserlerini, cesim fabrikaların işlemlerini, ilim ve fen evlerinde ihtiyar âlimlerin tetebbü ile meşgul olduklarını, binlerce temaşacılar ile dolu tiyatroları ve operaları, hastaneleri, darülfünunu, akademi ve kütüphane binalarını ve saireyi gösteriyordu.*”²³ Sinema gösteriminin ardından hürriyet ile seciye arasındaki ilişkinin ele alınacağı bir konferansa iştirak ederler. Buradaki konuşmacı, korporatist ahlakla doğrudan örtüşecek şekilde, bencilliği yererken, diğerkâmlığın toplumsal faydasını detaylandırır:

²² A.e., s. 47.

²³ A.e., s. 49.

“Hutkâmlıktan mülhem olan seciye şer kaynağıdır. Hayır kaynağı olabilmek için ferdî seciye mutlak diğerkâm olmalıdır. (...) Diğerkâmlık yani nev’i için şahsî menfaatleri feda etmek hassası, insanı tabiatın üstüne çıkaran bir fiildir.

(...) [B]aşkası için kendini feda etmek yalnız insana mahsus bir sıfattır. Bu meziyetile insan bütün yaradılışın üstüne çıkmıştır ve yine bu meziyetin inkişafı derecesi iledir ki fertler ve cemaatler arasındaki farklar ölçülebilir! Bir fert ve bir cemaat yükseldikçe bu meziyet artar. Tersine olarak fertler ve cemaatler alçaldıkça bu sıfat azalır.

(...) Geleceğini düşünen bir cemiyet için kendi fertleri arasında bu hisletin yayılmasına ve kuvvetlenmesine çalışmak borçtur. Fertleri, kendilerini umumun menfaati yolunda feda etmeğe hazır bulunan muhitlerde hem fertlerin ve hem cemaatin saadeti temin edilmiştir. Fakat fertleri muhite karşı kayıtsız ve alâkasız olan muhitlerde hem fertler ve hem cemaat zelil ve perişandırlar.”²⁴

Konuşmacı sözlerini bencillikle mücadelede ve diğerkâmlık duygusunun yerleştirilmesinde, romanın farklı yerlerinde çeşitli vesilelerle ifade edildiği üzere, toplumun yapı taşı olan ailede başlayan, devletin ideolojik aygıtı olarak okulda devam eden tavizsiz bir eğitim anlayışını işe koşarak ebeveynler ve öğretmenlere önemli görevler düştüğünü ifade ederek sürdürür. Konuşmacının toplumun eğitiminde üzerinde önemle durduğu üçüncü bir unsur da edebiyatçılardır. Edebiyatçılar, eserlerinde diğerkâmlığı işleyecek, kahramanlarını bu nitelikle donanmış rol modeller olarak kurgulayacak ve edebiyat bu yolla, ideolojik eğitimin bir aracı hâline getirilecektir. Konuşmacıya göre, ayrıca, “*muallim ve edibin bu suretle terbiye ettikleri diğerkâmlık hisletini cemaat te hayatta fülen teyit ve takviye etmelidir. Hutkâmlığa karşı nefret ve kerahet göstermek, diğerkâmlığı teşvik ve tergip eylemek kendini bilen bir cemaatin en esaslı vazifesidir. Diğerkâmlıkla hutkâmlık arasında fark gözetmiyen bir cemaat kendisi bizzat kendine karşı kayıtsız ve alâkasız kalıyor demektir ki böyle bir cemiyet açıktır ki mes’ut olamaz!*” Konferans, konuşmacının şahsî menfaatini düşünen ve diğerkâmlık ahlakı gereğince davranmayan bencil bireylerden oluşan toplumların istibdada yenileceğini ve hürriyetini yitireceğini ifade eden sözleriyle biter.

²⁴ A.e., s. 49-50.

Pirlerin sonraki ziyaretinde bu kez konu Anayasanın umumi esasları arasında da zikredilen, fakat ilk olarak anlatıcının ülkenin kapısına geldiği zaman kale bekçilerinin sorgusunda karşılaştığımız, nefsine hâkim olmak olgusudur. Pirler Anayasada kesin olarak yasaklanan yalancılık, dalkavukluk, muhbirlik, rüşvetçilik ve diğer yurttaşların durumlarına lakaytlık gibi unsurların kişinin nefsine hâkim olamamasından kaynaklandığını ileri sürerler.

Nefsine hâkim olamamak, makam, servet, nüfuz ve şöret gibi hırsları beraberinde getirir. Ancak bu hırslar nasıl yönlendirildiklerine bağlı olarak faydalı ya da zararlı olabilir. Makam hırsı kişiye, çalışarak yurttaşlara ve ülkeye yararlı olma fırsatı verirken, aynı zamanda dalkavukluğa ve hilekârlığa da yol açabilir. Servet hırsı doğru istikamete sevk edilirse kişiye çalışkanlık hasletini kazandırabilir, onun, ortaya somut eserler koymasına ve dürüstlüğüyle halkın itibarını kazanmasına vesile olabilir. Fakat aksi durumda “*rüşvet, yalan, riya, hile ve saire gibi yollara sapmak*”²⁵ kaçınılmaz olur. “*Şöhret ve nüfus hırsları da aynen bunlar gibidirler. Şimdi açıktır ki bu hırslar birinci yolları ve vasıtaları kullanırlarsa hem fert ve hem cemaat için hayırlı olurlar. İkinci yollara saparlarsa zarar kaynağı kesilirler.*”²⁶ Pirler, konferanstaki hatibin konuşmasına atıfta bulunarak, yurttaşların hırslarından doğru yönde istifade etmeyi tercih etmelerini sağlayacak faziletin bencilliğe karşı ve diğerkâmlığı teşvik edici eğitimle kazanılacağını söylerler. Ayrıca, birçok hatibin yurdun dört bir yanını dolaşarak verdikleri konferanslarda bu hususlarda halkı ve gençleri eğittiklerini, bu sayede bir diğerkâmlık bilinci oluşan toplumun buna aykırı hareket edenleri toplum-dışı ilan ettiğini ifade ederler. Bu vesileyle, söz konusu konferansların halk ile aydın buluşmasını sağlaması bakımından işlevsel olduğuna da dikkat çekmek gerekir.

Pirler, hür olmanın umumi esaslarından biri olarak ulusun diğer bireylerine saygı göstermenin üzerinde dururlar. Bu ütöpik ülkede, toplumun sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kütle olmasının bir gereği olarak, “*ister fakir olsunlar, ister zengin, ister*

²⁵ A.e., s. 55-56.

²⁶ A.e.

*küçük olsunlar, ister büyük, ister makam sahibi olsunlar, ister her nevi makamdan mahrum bulunsunlar, mademki insandır, hürmete şayandır,”*²⁷ şeklinde bir anlayış hâkimdir. Yurttaş, ulusun bir parçası olarak ötekine saygı duymakla mükelleftir.

Yazarın Pirlar üzerinden dillendirdiği ulus tarifi de Kemalist korporatizmininkiyle örtüşür: “*Umum insanlar arasında vatandaşlardır ki ayrıca bir çok maddî ve manevî bağlar ile birbirine bağlıdırlar. Bunlar beşer ailesi içinde ayrı bir aile teşkil ederler, aynı kanı taşırlar, aynı dili konuşurlar, aynı tarihi aynı toprak üzerinde yaşarlar, dertleri, elemeleri, meserret ve zevkleri müşterektir. Binaenaleyh bir insan bir insanın tekerrürü ise bir vatandaş da diğer vatandaşın hemen aynıdır.*”²⁸ Ayrıca, ulusun bileşenleri olan yurttaşlardan yoksulluk da dâhil olmak üzere, her türlü zorlukta tahammülkâr ve sebatkâr olmaları beklenir. Bu beklentinin, hem dayanışmacı ruha sahip bir toplum yapısının idealize edilmesi anlamına geldiği, diğer yandan korporatizmin tüm sınıflardan, ancak bariz şekilde öncelikli olarak emekçi sınıftan talep ettiği uysallığın fikren kuvvetli olmakla ambalajlandığı bir söyleme dönüştüğü iddia edilebilir. Romanın ilerleyen bölümlerinde, anlatıcının ülke akademisindeki bir müsamerede dinlediği bir konuşmada da başka bir ulus tarifi yapılır. Bu, ulus ile o toplumun düşünürlerini, edebiyatçılarını, kısacası aydınlarını eşitleyen bir tariftir. Aydınlar, halkın bir yansıması ve temsilcisidir. Hem de onları yükseltmekle, onlara diğerkâmlık, fedakârlık gibi hasletleri kazandırmakla ve menfaatperestlik ve bencilliğin zararlarını anlatmakla mükellef bir zümredir. Aydınlar, sorumlulukları icabı “halka doğru” gidecek, dünyanın her yerinde olduğu gibi “taklitçi”²⁹ olan halk da bunlara uyum sağlayarak toplumsal terbiyeyi edinmiş olacaktır.

Aynı konuşmada edebiyatın mahiyeti de ele alınır. Her şart ve bağlamda toplumun öncelenmesinden dolayı, beklendiği üzere, “sanat, sanat içindir” düsturunu benimseyenler eleştirilir. “*Edebiyat ve fikriyat mahiyetleri itibarile bile içtimaî hâdiselerdir. Binaenaleyh mevzuu ve hedefi cemaat ve tabiat olmayan bir edebiyat ve fikriyat menşe ve mahiyeti boş*

²⁷ A.e., s. 59-60.

²⁸ A.e.

²⁹ Yazar, *Gönülsüz Olmaz*’da da aydını rehber, halkı da “onun kopyası” olarak tanımlıyor. Bkz. Ağaoğlu, *Ben Neyim? - Gönülsüz Olmaz*, s. 108.

ve havada muallâk vahi tezahürattan başka bir şey olamaz,”³⁰ denilerek edebiyatın toplumcu yönüne ve ideolojik bir aygıt olmasına vurgu yapılır.

Anlatıcının Pirlere yaptığı bir başka görüşmede düşünce, eylem ve sözde dürüstlük ve temizliğin altı önemle çizilir. Bu ilkelere riayet edildiği takdirde herkes birbirinden emin olacağı için, toplum içinde düşmanlık oluşmasına yol açacak hiçbir sebep olmayacaktır. Bunlarla beraber, toplum içi emniyeti sağlamanın bir başka yolu da ifade özgürlüğünü savunmaktır. “*Fikirlerini ve hislerini açıkça izhar edemiyen bir cemaat her dakika içinden boğulmaktadır ve bir gün gelir böyle bir cemaat elbette ki patlar.*”³¹ Burada da öncelikli amaç, her zaman olduğu gibi, toplumsal birliği muhafaza etmektir. Öte yandan, hürriyetin olduğu yerde farklı fikirlerin bulunmasını doğal karşılayan bu yaklaşım, bu ülkede tek-tipleşmiş bireylerden oluşan, her yönüyle homojen ve yekpare bir toplumdan ziyade, ayrı bireylerin birliği ya da Hegelci bir ifadeyle “her biri’nin birliği” olarak teşekkül eden bir yapıya işaret etmektedir. Bu, kişilerin bireysel mevcudiyet ve hususiyetlerini inkâr etmeyen, daha liberal bir korporatizm anlayışına karşılık gelmektedir.

Anlatıcı, sonraki gözlemlerini ülke parlamentosuna götürüldüğü bir gezide yapacaktır. Parlamentonun da bulunduğu meydandaki binalardan panteon ilgisini çeker. “Serbest ülkenin büyük evlâtlarına minnettarlık abidesi” olarak anılan bu yapıda ülkenin geçmişteki ileri gelenlerinin anıtmezarları ve bu kişilere ilişkin biyografik bilgiler bulunmaktadır. Halkın bu anıtmezarları her gün ziyaret etmesi ve çocuklara bu kişiler hakkındaki hikâyelerin anlatılması, birlik içindeki bir toplumun tarihsel devamlılığını açıklayan göstergelerdendir. Böylelikle, Bourgeois düşüncesindeki nesiller arası borç ve dolayısıyla minnettarlık nosyonunu hatırlatır şekilde dayanışma aynı zaman ve mekânda bulunmayan aynı ulusun bireyleri arasında da gerçekleşmiş olur.

Anlatıcının parlamentoda karşılaştığı en kayda değer durum ise vekillerin aralarında yaşanan anlaşmazlıkları sükûnet içinde, herhangi bir kızgınlık emaresi

³⁰ Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, s. 72.

³¹ A.e., s. 78.

göstermeden ve herkesin kendi pozisyonundan akla uygun açıklamalar getirmeye çalışarak çözmeyi denemeleridir. Anlatıcı bunu şaşkınlıkla karşılar. Parlamento gezisinde anlatıcıya rehberlik eden kişinin yaptığı açıklama, aynı zamanda romanın yazıldığı tarihsel bağlama bir gönderme olarak okunabilir: “*Hiddet edecek ne vardır? Bunlar babalarının mallarını paylaşmıyorlar ki: Hepsinin maksadı birdir: Ülkeye hizmet! Ve herkes diğerinin hüsnü niyetinden, samimiyetinden emin olduğundan kızmak için sebep yoktur!*”³²

Anlatıcının bir sonraki gezdirildiği yerler darülfünun ve kimya enstitüsü olur. Burada anlatıcı, kalkınmanın bir parçası olarak yurttaşların “insan kovanları” benzetmesine konu olan çalışma, üretme ve yaratma edimlerine büyük bir hayranlık duyar. Söz konusu mekânlardaki düzen ve makine gibi işleyiş, sanayileşme atılımını gerçekleştirme hayali bulunan ve sermaye birikiminin ancak bu kalkınma hamlesiyle imkân bulacağını düşünen korporatist bir siyasi iktidarın ve onun sözcüsü olan bir yazarın ütopyasından beklendik bir manzaradır. Anlatıcı, rehberiyle birlikte misafirhaneye trenle döner fakat burada bilet kontrolünün olmaması onu yine şaşırtır. Bu ütöpik toplumda, birliği sağlayan başlıca unsurlardan birinin bireylerin karşılıklı güven bağı ve dürüstlük olduğu böylelikle teyit edilmiş olur.

Sonraki buluşmaya Pirlar, Anayasanın sade söz ve sade yaşayışı teşvik eden maddesini izah etmek üzere gelirler. Söz sadeliğini de gündeme getirerek, Serbest İnsanlar Ülkesi’nde yurttaşların makam sahibi birine hitap ederken süslü ve ağdalı sözcükler kullanmasına gerek olmadığını, toplumsal iş bölümü icabı üzerine düşen vazifeyi yerine getirdiği için kimsenin toplum içinde bir imtiyaz kazanamayacağını, dolayısıyla muhatap yurttaşlar arası eşitlik prensibinin bozulmaması gerektiğini ifade ederler. Pirlar, yöneticilere, devlet büyüklerine ve makam sahiplerine saygıyla yaklaşmanın normal olduğunu ancak bunlara toplumsal birlik duygusunu zedeleyecek kadar süslü bir üslupla hitap edilen bir ülkede “*doğruluktan, samimiyetten, hakikî muhabbetten, merbutiyetten,*

³² A.e., s. 84-85.

hulasa içtimaiî yaşayışın temellerini kuran alâkalardan eser”³³ kalmayacağını belirtirler. Bu insanlar, halka hizmet ettikleri ölçüde büyüktürler. Hür olmayan memleketlerde ise yöneticiler ile yurttaşlar arasındaki ilişki orantısızdır.

Anlatıcı, o gün Pirlerden ayrıldıktan sonra, davet edildiği bir makine fabrikasını ziyarete gider. Burada kadınlar ve erkekler görüntüleriyle dahi neredeyse birbirlerinden farksız olarak, bir kütle hâlinde azimle çalışmaktadır. “*Fabrikada otomobilden zırhlı trenlere, lokomotiflere, toplara, mermilere, bombalara kadar*”³⁴ birçok şeyin üretilmesi bu ütopya ileri düzeyde sanayileşildiğinin delili olur. Yazarın modern tahayyülünü de yansıtan, fabrikadaki üretim süreçleri detaylıca ve âdetâ sinema diliyle aktarılır. Makineleşme ve otomasyon anlatıcıda büyük hayranlık uyandırmıştır. Söz konusu fabrika bir devlet yatırımdır. Bunun, özel müteşebbislerin üstlenemeyeceği kadar büyük üretim ve yatırımların devlet eliyle mükemmelen idare edileceğini gösteren, yazarın ılımlı devletçilik anlayışıyla örtüşen bir durumu yansıttığı iddia edilebilir.

Pirler, alışlageldik ziyaretlerinde sade yaşayış meselesi üzerinde durmaya devam ederler. Serbest İnsanlar Ülkesi’nde lüks tüketim ve yaşama alışkanlıkları yasaklanmıştır. Uygarlık düzeyi yükselen toplumlarda yeni ihtiyaçlar oluşur. Ancak uygarlık düzeyiyle doğru orantılı olarak genel servet de yükseldiği için bu ihtiyaçları tatmin etmek doğal bir sürecin parçasıdır. Doğal olmayan, henüz iktisadi dönüşüm ve atılımını gerçekleştirememiş toplumların ileri sanayi toplumlarını taklit ederek kendi şartlarında lüks sayılacak tüketim alışkanlıklarını ihtiyaç seviyesinde sayarak tatmin etmek istemeleridir. “*İşte tehlike buradadır. Hakikî ve meşru kazançlar sun’î ve gayritabiî olan itiyatlardan doğan gene sun’î ve gayritabiî ihtiyaçları tatmine kifayet etmediklerinden itiyatların zebunu olanlar sun’î kazançlar yolunu almağa başlarlar ve muhit manen ve maddeten uçuruma doğru yol alır.*”³⁵ Yazar bu vesileyle, Pirler aracılığıyla, yaşadığı devrin yaygın bir problemi olan nüfuz istismarını ve ondan kaynaklı yozlaşmayı da gündeme getirmiş olur: “*Böyle bir muhitte lâbût ve naçar herkes gözünü devletin*

³³ A.e., s. 93-94.

³⁴ A.e., s. 98.

³⁵ A.e., s. 102.

hazinesine diler ve bu hazinenin anahtarlarını ellerinde tutanlara karşı tekâpu etmeğe, onların meyil ve arzularına göre hareket eylemeğe koyulrlar ve bu suretle yavaş yavaş riya, iki yüzlülük, tabasbus, sui istimal, irtikâp ve sair bozucu illetler cemaati bir ağ gibi sarar ve bu umumî tefessüh içinde bütün diğer faziletler gibi hürriyet te kaybolup gider.”³⁶

Yozlaşmanın kaçınılmaz olduğu bu müstebit ve bozuk düzenlerde lüks tüketim, israf, aşırılık ve süslenme bir sistem olarak yerleşmiştir. Meta fetişizmi, bu sistemin ana bileşenidir: “Bütün o sırmalı üniformalar, o parıl parıl parlıyan elbiseler, o muhteşem gerduneler, o müheykel saraylar, o altın gümüş kumaşlar ve kap kışıklar, o mücevherat ve ipekler hep fertlerde tamah ve iştiha hırslarını uyandırmak ve tab’ayı bütün bunların kaynağı olan saraya bağlamak içindir.”³⁷

Lüks ve israfla mücadelenin ve sade yaşayışı bir değer olarak yerleştirmenin yolu, her zaman olduğu gibi, ideolojik bilincin nesillerce taşınmasının teminatı olan, ailede başlayıp okulda devam eden eğitimidir. Yurttaşlar çocukluklarından itibaren, sade, yerli malı nesneler kullanmaya özendirilir. Okulda da süslenmeye müsaade edilmez ve her ekonomik düzeyden öğrencinin ucuz tek-tip üniforma giymeleri mecbur tutularak hem sadelik sağlanır hem bireyler arası eşitlik duygusu zedelenmemiş olur.

Serbest İnsanlar Ülkesi Anayasasında hakkı müdafaa yurttaşların bir vazifesidir. Pirlar bu bahsi izah ederlerken, yine toplum birliğinin muhafaza edilmesini merkez problem olarak alırlar. Bu ülkede herkes birbirinin hakkını müdafaa edeceğini bildiğinden hak ihlalleri yaşanmaz. Ancak olası bir hak ihlali durumunda ihlalcı kişi kamu vicdanında yargılanır. Hak olgusunun oluşabilmesi için iki bireyin karşılaşması gerekir. Dolayısıyla bu olgu özü ve doğası itibarıyla toplumsaldır. Korporatist toplumların, bireylerin karşılıklı bağlılık, bağımlılık ve muhtaçlıkları üzerinden kurgulandığı hesaba katılırsa, en yüce varlık addedilen toplumun mevcudiyetini barış içinde sürdürebilmesi için bireyler birbirlerinin haklarına tecavüz etmemelidir. Haksızlık durumunda ise toplumun diğer bireylerinin haklı tarafın hukukunu gözetmesi yine toplumun selameti için elzemdir.

³⁶ A.e.

³⁷ A.e.

Anlatıcının Pirlerin izahatından sonra söyledikleri, hakkı müdafaa etmenin bir vazife olarak tanımlanmasıyla nasıl bir birey ve toplum modeline ulaşılacak istendiğini âdeta özetler: “*Anladım ki hakkı müdafaa vazifelerin en yükseği ve en zevklisidir. Bunu yapan bir vatandaş kendi benliğinden çıkararak başkasile birleşiyor ve umumileşiyor.*”³⁸

Anlatıcı, bir kadın pilotun uçuş gösterisini izlemek üzere Pirlerin yanından ayrılır.³⁹ Yüz binlerce kişinin katıldığı merasimde tam bir ortak ulusal sevinç ve gurur manzarasıyla karşılaşılır. Bir kadının pilotluk mesleğini icra etmesinden çok etkilenen anlatıcı, uygarlığın bu düzeyine nasıl çıkılabileceğine ilişkin yaptığı bir sorgulamaya girişir. Bu sorgulama, neticede birçok çalışma güzellemesine dönüşür. Ayrıca pozitivizme, daha özelde korporatizme yaklaşarak, bilimsel bilgiye ulaşma ve bilimsel yöntemi benimsemenin amaca erişmeyi mümkün kılacak unsurlar olduğu sonucuna varır.

Anlatıcı, Pirlerle son buluşmasında toplumsal yardımlaşma meselesini sorar. Pirlerin, “*Teaviün vatandaşların birbirini düşünmeleri ve birbirine yardım etmeleridir. Bu kaide cemaat hayatının esasıdır, temel taşıdır,*”⁴⁰ sözleri, bu ütopya, bir dayanışmacı korporatizm ideali olan bireyler arası yardımlaşmaya verilen önemin büyüklüğünü açıklar. Bir toplumda cahil, ahlaksız ya da aç insanlar varsa bu, dayanışma vazifesini yerine getirmeyen toplumun diğer bireylerinin kabahatidir; onların üzerine düşen sorumluluğun gereğini yapmadığına işarettir. Yurttaşların, bireysel çabalarıyla cehaleti ya da yoksulluğu tamamen bitirmesi gerçekçi değildir. Ancak doğrudan katılımın esas olduğu bu ülkede onlar, demokratik yöntemlerle seçmiş oldukları vekillere eğitimin ya da refahın yaygınlaşması için baskı yaparak dayanışmacı politikaların izlenmesine katkıda bulunabilir. Öte yandan bir birey, sağlanan tüm olanaklara rağmen cehaleti, yoksulluğu ve ahlaksızlığı tercih ediyorsa, toplum birliğine ve düzenine bir tehdit teşkil ettiği için yine toplum müdahalesine uğrar. Bu kişi “*cahil ise okutmakla, fakru ihtiyaca tutulmuş ise iş*

³⁸ A.e., s. 106-107.

³⁹ Bedriye Tahir Gökmen ve Sabiha Gökçen’in romanın yayımlandığı tarihte henüz 17 yaşında olmaları ve kadınların pilot olmalarına ilişkin bir gündem olmamasına rağmen yazarın böyle bir kesit kurgulamış olması gelecek projeksiyonuna ilişkin ilginç bir bilgi olarak kaydedilebilir.

⁴⁰ A.e., s. 112.

bulmak ve işe göndermekle, ahlâksız ise telkin ve ceza ile”⁴¹ tedavi edilir. Ancak salt kötü niyetli olarak bu sıfatları benimsemekte ısrar ediyorsa, toplum-dışı ilan edilir.

Serbest İnsanlar Ülkesi’nde bireyler ile devlet kendi doğalarına uygun yöntemlerle, aynı amaca hizmet edecek şekilde yan yana yardımlaşma vazifesini yürütür. Bireysel mücadele yönteminde “*bilenler bilmiyenlerin, varlıklar yoksulların, ahlaklılar ahlâksızların yardımına koşar ve binbir yollarla, vasıtalarla teşekküllerle içtimâî yardım borçlarını öderler.*”⁴² Böylelikle bireylerin ötekilerin durumlarına kayıtsız kalmadığı, gerçek bir dayanışmacı toplumsal model ortaya konur.

Devlet, solidarist korporatist ideallerin hayata geçirilmesinde istifade edilen başlıca aygıttır. Burada da devletin idare ettiği çeşitli toplumsal yardım müesseseleriyle yardımlaşma sağlanmaktadır. Pirlar, bu müesseseleri anlatıcıya bizzat göstermek isterler. Önce, öğrencilerin tüm masraflarını devletin üstlendiği bir ilkokulu gezerler. Anlatıcı, burada, yoksulların zenginlerin vergileriyle okutulmasındaki mantığı sorgular. Pirlar, yine yurttaşlar arasındaki yardımlaşmanın bir vazife olduğunu hatırlatır. Diğer taraftan, bu noktada, korporatist teorisinin özel mülkiyete yaklaşımını hatırlamak gerekir. Korporatist toplumlarda özel mülkiyet edinmenin ve zenginleşmenin önünde bir engel yoktur. Ancak bu mülkiyetten bireysel olarak istifade etmeye meşruiyet kazandıracak yegâne şart, ondan kamu yararına olacak şekilde de faydalanılabilmesidir. Söz konusu mülkiyette bütün ulusun hakkı vardır ve mülkiyet sahibi, vergiler vasıtasıyla toplumsal borcunu öder. Buradaki durum da farklı değildir.

Ancak zenginlerin yoksul çocuklarını okutmalarından edindikleri bir başka kazanım oldukça dikkat çekicidir:

“Zenginler doğrudan doğruya fakir çocuklarının okumalarında alâkadarlırlar. Zira, bu çocuklardır ki bilâhare o zenginlerin müesseselerinde, fabrikalarında, imlathanelerinde üstat ve amele sıfatile çalışacaklar. Okumak, yazmak bilen,

⁴¹ A.e., s. 114.

⁴² A.e.

anlayışlı bir amelenin verimi ile cahil bir amelenin verimi arasında mühim farklar vardır. Bu suretle zenginler bu hususta yaptıkları fedakârlığı fazlasile geri alırlar.”⁴³

Burada, zengin ve yoksul sınıfların varlığı kabul edilmiş ancak sınıfsal barış tesis edilmiştir. Sermaye sınıfı, yardımlaşma vasıtasıyla kendi üretim süreçleri için emekçi sınıfı yetiştirirken aynı zamanda toplumsal vazifesini de ifa etmiş olmaktadır. Bu toplumda statü temelli toplumsal hiyerarşi içselleştirilmiştir.

İlkokulu gezdikten sonra, önce, halkın ücretsiz olarak istifade ettiği bir halk kütüphanesini, daha sonra da yoğun olarak halk tabakasının yaşadığı bir mahallede bulunan bir yüksek bilgiler müessesesini ziyaret ederler. Bu müessesede kimya, mekanik, tarih, edebiyat gibi farklı disiplinlerden gelen, Pirlerin “halkçı ve gayrendiş” olarak tanımladığı birtakım aydınlar, gönüllü olarak ve herhangi bir ücret almaksızın halka dersler vermekte ve toplumun kültür ve eğitim seviyesini yükseltmektedir.

Buradan beraberce çıkıp şehrin işçilerin bulunduğu kesiminde yer alan bir iş bürosuna giderler.⁴⁴ İş bürosu, işçilere iş bulmakta, iş bulamadıklarına devlet adına maaş ödemektedir. Devlet çalışamayacak kadar yaşlı ve hasta olan yurttaşların hayatlarını sigorta eder, yiyecek, içecek ve barınak ihtiyaçlarını giderir. Pirlerin ifade ettiği üzere, *“Hüsnü niyet sahibi olarak çalışmak isteyen bir vatandaşın sırf iş bulmaması yüzünden aç kalması bir zulümdür. (...) Hür insan aç kalmaz, dilenci olmaz. Dilencilik, vatan ve vatandaşlık için bir lekedir! Serbest ülke bu lekeyi tamamen kaldırmıştır. Fakat polis vasıtasile değil vatandaşa karşı kendi vazifesini yapmakla.”*⁴⁵ Devlet yurttaşının onurunun ve ulusun birliğinin teminatıdır.

⁴³ A.e., s. 116.

⁴⁴ Halk tabakalarının ve işçilerin ülkenin farklı bölgelerinde yoğunlaşmış olması da ülkede sınıfsal ayrışmanın içselleştirildiğine yönelik bir fikir vermektedir. 1930’ların Ankara’sının tasarımında izlenen Jansen Planında da mahalleler benzer şekilde yaşam tarzları belli stereotipler varsayılarak tasarlanmıştır. Buna göre *“Sınıfsız bir toplum hayali içindeki korporatist dünya görüşünde herkes toplumdaki işlevine uygun düşecek eve yerleştirileceğinden ve insanlar bir şehirde ‘zümre’ ve ‘statü’ farklılıklarına göre birbirinden ayrıştırılmış bölgelerde”* yaşayacaktır. Bkz. Aykut Kansu, “Jansen’in Ankara’sı için Örnek bir ‘Bahçe Şehir’ ya da Siedlung: ‘Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi,’ 1934-1939”, **Toplumsal Tarih**, No: 187, Temmuz 2009, s. 12.

⁴⁵ Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, s. 118-119.

“Memleketi baştan başa kaplamış hastane[ler], sıhhat müesseseler[i], çocuk bakımı teşekküller[i], aceze evler[i], şefkat yurtlar[ı]”⁴⁶ devletin teşekkül ettirdiği diğer yardım kuruluşlarıdır. Kısacası, Serbest İnsanlar Ülkesi, anlatıcının ifadesiyle “*bir kardeşlik yurdudur. Herkes herkesi ve devlet te cümlesini düşünür, birbirinin imdadına koşar, kimse unutulmuş, atılmış kalmaz.*”⁴⁷ Ulusun dağılmamasını ve birlik hâlinde kalmasını sağlayan bu kardeşlik ve dayanışma ruhudur.

Son görüşmeden sonra Pirler anlatıcıya ülkenin şartlarına uyum sağlayıp sağlayamayacağını tartması için on beş günlük bir süre verirler. Anlatıcı, esaret altında yaşadığı ülkesiyle Serbest İnsanlar Ülkesi’ni mukayese eder. Uzun bir muhasebe sürecinden sonra, her ne kadar uyum sağlamak son derece güç olsa da, ideal toplum öncesi yaşamına dönmemeye karar verir. Romanın sonunda anlatıcı başkahraman, bir yemin töreniyle Serbest İnsanlar Ülkesi’nin yurttaşlığına kabul edilir.

Netice itibarıyla Ahmet Ağaoğlu, ideolojik yönü ağır basan *Serbest İnsanlar Ülkesinde*’de okurları için bir model inşa etmiştir. Solidarist korporatist teorinin idealize ettiği dayanışmacı toplumu; kurumlarıyla, birey-toplum-devlet ilişkilerinde bu unsurlara biçtiği roller ve sınırlarla, iktisadi düzeniyle ve ahlak anlayışıyla, birçok yönden yansıtan bir yapı kurgulamıştır. Son tahlilde bu roman, Ağaoğlu’nun Kemalist korporatizme ideolojik-entelektüel bir katkısı veya uygulamadaki aksaklıklara ilişkin gözlemleri neticesinde bir öze/teoriye dönüş ufku açma denemesi olarak değerlendirilebilir.

3.2. Kaostan Düzene: *Ankara*

Tek-parti iktidarına yakınlığıyla bilinen ve Kemalist kanonun oluşumunda bizzat yer alan Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Ankara* adlı romanı 1933’te tefrika edilmeye başlamış, 1934’te de kitap hâlinde yayımlanmıştır. Roman; tek-parti iktidarının kesin olarak devletçi politikaları benimsediği, öte yandan ekonomide fark edilir bir gerilemenin

⁴⁶ A.e., s. 120.

⁴⁷ A.e.

yaşandığı ve bunun yarattığı toplumsal buhranın milliyetçi slogan-söylem ve yine milliyetçi dayanaklarla üretilen teori ve tesis edilen kurumlarla tazmin edilmeye çalışıldığı, Kemalist entelektüel çevrenin söz konusu cereyana gerek gazete ve dergilerde gerekse de Kemalist kanona dâhil kurgusal metinlerle destek verdiği bir dönemin ürünüdür. Metin, anlatı zamanının Millî Mücadele dönemi, Cumhuriyet'in ilk yılları ve 1933 sonrasının ütopyik evrenine tekabül ettiği üç ayrı kısımdan oluşmaktadır.

Millî Mücadele döneminin ele alındığı Birinci Kısım'ın konumuz bağlamında iki önemli özelliği bulunmaktadır. Birincisi, bu kısımda, korporatist ideolojinin öngördüğü birtakım değerlerin ön plana çıkarılmasında ve bu değerleri yüklenmiş insan ve toplumun oluşumunda bir hazırlık aşamasını tasvir etmesi, ikinci olarak da söz konusu değerlerin karşıtlıklar, zıtlıklar ve çatışmalar yaratma yöntemiyle ifade edilmesidir. Kısacası bu kısım, sonraki kısımlarda gözlemlenebilecek, kişilerin ve toplumsal durumun gelişimi ve dönüşümü için bir hazırlık ve kontrast bölümü olarak okunabilir.

Başlangıçta, romanın olumlu kişilerinden Selma Hanım, bir bankanın muamelat şefi olarak görev yapan eşi Nazif Bey'in peşinden İstanbul'dan Ankara'ya gelir. Toplumun rafine, eğitilmiş, seçkin kesiminden olan Selma Hanım henüz oldukça zayıf ve narin bir kişilik olarak betimlenir.

Selma Hanım üzerinden oluşturulacak ilk karşıtlık, Ziya Gökalp ve Atatürk'ün de sıklıkla üzerinde durduğu ve ideolojileri gereği, her kademedeki yurttaşın dâhil olduğu ulusal birliğin sağlanabilmesi için aşılmasını bir hedef olarak koydukları halk ile aydınlar arasındaki yabancılıktır. Bunlar, aynı toplum içinde âdeta ayrı birer ulus teşkil etmektedirler. Selma Hanım'ın İstanbul'dan Ankara'ya olan seyahatinde karşılaştığı Anadolu manzaraları, daha sonra da Ankara'daki ev sahipleri Ömer Efendi ve ailesiyle yaşadıkları, aydının halkla ilk karşılaşmasını ifade eder. Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği bu günlerde seçkinler hâlâ Anadolu'yu ve Anadoluluyu yadırgamakta, onlara tepeden bakmakta, yüzeysel ve içselleştirilmemiş, ilkel bir milliyetçilik anlayışı ve jakobenizmle halkı kendine benzetmeye çalışmakta ve ayrıca İstanbul'daki yaşayışlarına büyük özlem duymaktayken, her sınıftan ve zümreden Anadolu halkı da seçkinleri “yaban” olarak

görmektedir. Birinci Kısım, yoğun biçimde sınıflar arası kopukluğa ve yaşayış, değerler dünyası, öncelikler, özlemler, beklentiler ve duygu farklılıklarına, bir başka deyişle aynı toplum içinde iki farklı ulus olmaya işaret eden örneklerle doludur. Öte yandan halk sınıfları arasında da henüz bir birlik duygusu tesis edilememiştir. “*Selma Hanım bu adamlardan hiçbirinin öbürüne rast geldiği vakit selamlaştığını, aşinalık ve yarenlik ettiğini görmedi. (...) Her birinin öbüründen gizlemeye çalıştığı bir kederi, bir endişesi var gibiydi.*”⁴⁸ Tüm bu ayrılık manzaraları, daha önce ifade edildiği üzere daha sonra sağlanacak birlik atmosferi için bir hazırlık safhasını oluşturmaktadır.

Selma Hanım, bir davet üzerine Birinci Meclis’te mebus olarak görev yapan Murat Bey ile ailesine konuk olur. Konfor ve aşinalık alanına dönüşü ifade eden bu buluşmada Selma Hanım sınıfsal benzerliğin yarattığı güven hissine gark olarak halk sınıflarıyla arasındaki kopukluğun derinleşmesini tekrar tecrübe eder.

Bu misafirlikte, metnin ilerleyen bölümlerinde burjuvazi-bürokrasi geçişkenliğinin ve ideolojik yozlaşmanın bir örneği olarak sunulacak olan, ancak bu aşamada bir Millî Mücadele kahramanı sıfatıyla cephede savaşan Binbaşı Hakkı Bey’le tanışır. Sonraki günlerde Hakkı Bey’le çıktıkları bir doğa gezisinde Mustafa Kemal’in Ankara’da kirada oturduğu evle karşılaşır. Selma Hanım, Mustafa Kemal’in sade yaşayışından ve Millî Hareketin başı olmasına ve uluslararası çapta şöhret sahibi olmasına rağmen herhangi bir imtiyaz beklentisi taşınamasından oldukça etkilenir. Bu, Selma Hanım’ın sınıf kibrinden arınarak Ankara’yla, Millî Mücadele’yle ve halkla barışmasında tetikleyici bir kuvvet olur ve roman kişisi bu tecrübeden sonra yeni bir safhaya geçerek Kemalist korporatizmin aradığı birey modelinin ilk şeklini almış olur. Olumlu roman kişisi, ideolojik yöndeki dönüşümünün ilk adımını böylelikle atmış olacaktır.

Romanın bir diğer olumlu başkahramanı Neşet Sabit, Millî Mücadele seçkinlerinin katıldığı, Aktepe’deki bir kır toplantısında ulusal birliğin kaçınılmaz olarak el ele tesis edileceği Anadolu insanının olumlu bir portresini çizen bir konuşma yapar:

⁴⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 33.

“Bir Anadolu köylüsünün yüzüne hiç dikkatle baktığınız oldu mu? Bir Anadolu köylüsü diyorum; kadın olsun, erkek olsun, çocuk olsun, hepsinde öyle bir ifade görürsünüz ki bütün saffetine, sadeliğine, hatta basitliğine, iptidailiğine rağmen, vekârı, olgunluğu, derin ve ıstıraplı çizgileriyle sizi korkutur.

Buraya gelirken yolda, dağ başında bir oduncu çocuğa rasgeldim. On yaşında var mıydı, yok muydu, bilmem. Fakat, gözlerinin içine baktığım zaman öyle ufaldım ki başımı önüm eğmeye mecbur oldum. Çocuk o kadar büyük bir irfan ile kavruktu ki, bunun karşısında bütün bildiğim ve öğrendiğim şeylerin hiçliğini anladım.

(...) Ve kendi hiçliğimi, kendi tatsızlığımı... Adam siz de, ne olursak olalım; biz bu memleketin içinde birer tufeyli olmaktan kurtulamıyoruz. Bu memleketin asıl sahibi, dağ başında gördüğüm o oduncu çocuktur ve yalnız o, bu taşlar, bu topraklarla konuşmasını biliyor; bu toprakların, bu taşların sırrı, yalnız ona açılıyor. Korkuyorum, bu manzaranın dili gibi köylünün ruhu da bana hiç açılmayacak diye... Bu endişemde yeryüzünün gizli kalmış köşelerini bulmaya giden kâşifi andırıyorum.”⁴⁹

Yakup Kadri, Neşet Sabit’in bu tarifi üzerinden Kemalizm’in kurmaya çalıştığı sınıfsız toplum ve sınıflar arası barışın önemli bir parçası ve tarafı olan “halk”ı okuruna, politika üretenlere ve kanun yapıcılara tanıtmak ve duyurmak, ön yargıları kırmak ister. Dönem şartları hesaba katılırsa, metnin, yazarın hitap ettiği eğitimli okur kitlesinde sınıfsız toplum ve ulusal birlik özlemini tahrik edecek ve ulus hâlinde kalkınma politikasına hizmet edecek ideolojik bir aparata dönüştüğü söylenebilir. Burada Gökaltı bir yaklaşımla “halka doğru” gitmek ve “memleketin asıl sahibi” olarak görülen halkın aydına karşı değil, aydının halka ulaşmaktaki sorumluluğu hatırlatılmaktadır. Ayrıca, Neşet Sabit’in sözleri üzerinden yine halk-aydın arasındaki sınıfsal kopukluğu aşamama kaygısı yansıtılır.

Aynı toplantıda Neşet Sabit, birlik, dayanışma, uyum içinde yaşayan, organik toplum hayalini tasvir eder:

“Doğrusu, bazen, başımıza çöken milli felaketi takdis edeceğim geliyor. Eğer böyle bir felakete uğramamış olsaydık, ben, şimdi, nerede ve ne idim? İstanbul’un herhangi bir mahallesinde, bu evin içinde, herhangi bir genç adam ki, gündelik hayatın

⁴⁹ A.e., s. 79-80.

kaygıları ve istikbale ait kısır tasavvurlar içinde bocalayıp durur. Halbuki, şimdi, burada, vatanın birtakım yeni şeyler kaynayan göbeğinde, bütün bir milletin ıstırapıyla yaşıyan ve bu ıstırapın içinde peşin bir bahtiyarım. Her sabah, uyanınca – inanır mısınız- Ankara’da bulunmanın şerefini duyarım. Burada, her sabah, benimle beraber bir millet uyanıyor ve kendisini selamete götürecek olan kahramanın, başı ucunda, gülümseyerek durduğunu görüyor. İlk defa olarak, ömrümde ilk defa olarak, burada, kendi etimden, kendi kanımdan, kendi cevherimden bir cemaat içinde yaşadığımı hissediyorum.”⁵⁰

İdealize ettiği bu toplum, sözlerinden de anlaşılacağı üzere kaynaşmış, aynı ölküye bağlanmış şekilde ona doğru yekpare biçimde yürümektedir. Bu tasavvurda, anlatı zamanına uygun olarak öncelikle askerî amaçlar sınırlarında bir ortaklıktan söz edilebilir. Romanın ütöpik bir çerçevede sunulan, Kemalist inkılabın tamamlandığı Üçüncü Kısım’ında bu ortaklığın iktisaden de kurulduğu, ulusça kalkınma hedeflerine ulaşıldığı korporatist ideallerin realize edildiği bir atmosfer içinde yaşanacaktır. Bu noktada, söz konusu korporatist değerlere uygun bir siyaset, ekonomi, ahlak ve gündelik yaşam pratiği hayata geçirilirse, ulaşılacak nihai mükemmel toplumun bu yoldan cisimleşeceği tezi, resmî ideolojiye bir dayanak olarak sunulmaktadır.

İlerleyen günlerde Yunan kuvvetlerinin taarruza geçmesi sonrası, artık oldukça aktif biçimde bir karakter dönüşümüne giren Selma Hanım’ın Eskişehir’de hastabakıcılık yaparak mücadelede yer alması, ulusal birlik ruhunu yansıtmaya ve seçkinin bu uğurda halkla bütünleşmesi, kendisinden beklenen fedakârlığı ve diğerkâmlığı göstermesi, böylelikle ideolojiyi somutlaştırması bakımından önemlidir.

Selma Hanım’ın zihinsel ve duygusal dönüşümüyle birlikte Birinci Kısım’ın genelinde bir birlik, dayanışma, çalışkanlık, fedakârlık, adanmışlık ve cemaat olma tablosu yansıtılırken, yazar yine bir kontrast yaratmak suretiyle söz konusu değerleri sivriltilir. Düşmanın Ankara’ya doğru ilerlemesiyle banka yönetiminin ve Nazif Bey’in aldığı tavır bu karşıtlığın bir tarafını oluşturur. Bu tehlike ânında, bankanın bütün parasını, kadrosunu ve idaresini Ankara’dan Kayseri’ye taşıması bankacılığın ve bankacıların cemaat ruhu dışında sayılmasına bir örnek teşkil eder. Bu birlik ve dayanışma ruhunu

⁵⁰ A.e.

paylaşmayanların, hastalar, yaşlılar ve çocuklar gibi toplumun dezavantajlı kesimleriyle bir tutularak etkisizliklerine vurgu yapılır. Burada, bankacı Nazif Bey'in sönük, şahsiyetsiz ve mıymıntı olarak betimlenmesi ve sürekli olarak bencilce kaçma planları yapması da ilgi çekicidir. M. Şerif Eskin, “Cumhuriyet Türkiye’si’nde (1923-1950) Ulusal Kimlik ve Hafıza İnşası Bağlamında Edebiyat Faaliyetleri” adlı doktora tezinde, metindeki meslek sembolizmi üzerinden hareket ederek, Yakup Kadri ve *Kadro* çevresinin devletçi, anti-liberal kapitalist pozisyonu ve *Kadro*’nun kapatılmasındaki İş Bankası çevresinin etkisinin kurguya yansımaya dikkat çeker.⁵¹ Korporatizmin anti-liberal perspektifinden değerlendirildiğinde, liberal kapitalizmin ana unsurlarından olan bankacılığın metin kurgusundaki işlevi ve romanın olumsuz kişilerinden birinin bankacılık mesleğini yapıyor olması, toplumu meslekler üzerinden tanımlayan ve sınıflandıran bir dünya görüşünün edebiyattaki iz düşümü için büyük ihtimalle bir tesadüf değildir. Öte yandan, Yakup Kadri’nin içinde bulunduğu küçük burjuva radikalizminin büyük burjuvazi ve büyük sermayeyle ve İş Bankası çevresiyle tutuşmuş olduğu iktidar mücadelesinin de bu kurguda etkili olabileceği de değerlendirilmelidir.

Sonunda, Nazif Bey’in dayanışma ruhuna aykırı karakteri ve buna bağlı eylem ve söylemleri neticesinde Selma Hanım’la manevi boşanmaları gerçekleşecektir. Korporatizm, aileyi toplumun yapı taşı ve en küçük birimi olarak görmektedir. Bu sembolizm içinde dayanışma ruhuna aykırılık, aile birliğini de bozmuştur. Bu yaklaşımı, toplumsal birliğin çözülmesine doğru genişletmek mümkündür.

Selma’nın “*Nazif’ten ayrıldıkça Ankara’ya, Ankara’nın ifade ettiği milli manaya bağlılığı*”⁵² artmaktadır. Artık gerçek aidiyete, “halka doğru” hareket etmekte, onunla kaynaşmakta, samimi, yakın ve birlik temeline dayanan bir ilişki kurma ihtiyacı duymaya başlamaktadır. Ankara’ya henüz geldiği zamanki uzaklık duygusunu yenmiş ve halka şefkatle bakar olmuştur. Kemalist korporatizmin, en azından teoride, seçkinden beklediği

⁵¹ M. Şerif Eskin, “Cumhuriyet Türkiye’si’nde (1923-1950) Ulusal Kimlik ve Hafıza İnşası Bağlamında Edebiyat Faaliyetleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 227-228.

⁵² Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 90.

yaklaşım budur. Bölüm sonunda Sakarya'dan zafer haberi gelmesi üzerine ev sahibi Ömer Efendi'nin de ilk kez olarak gülümsemesi, halk cephesindeki dönüşümün sembolik ifadesidir. Halk ile aydınlar arasında yakınlaşma kesin olarak başlamıştır.

Romanın İkinci Kısım'ında Millî Mücadele sona ermiştir. Yeni cumhuriyet ve onu sembolize eden kent, Ankara, henüz imar edilmektedir. Kent yaşamı etrafında yeni cumhuriyetin politikacıları ile iktidarın sınıfsal koalisyonunun ortağı yeni burjuvazi bu bölümde çeşitli yönleriyle, ağırlıklı olarak da eleştirel açıdan ele alınacaktır.

İkinci Kısım'daki bu yaklaşımı, yazarın perspektifinden gördüğü tarihsel bir bağlam içine oturtmak yararlı olacaktır. Romanın yazıldığı ve yayımlandığı dönemde devlet eliyle millî burjuvazi yaratma projesinin birçok yönden istismarlara ve haksız zenginleşmelere neden olması, bürokrat zümre ile burjuvazi arasındaki sınırların zaman zaman belirsizleşmesi ve zümreler-sınıflar arası geçişkenliğin artması, ekonomi yönetiminin, özellikle de İş Bankasının etrafındaki nüfuz alanı araçsallaştırıldığı için “aferizm” gibi istismar ve sömürü yöntemlerinin tartışılır hâle gelmesi, öte yandan ulusça kalkınmaya, sanayileşmeye ve kapitalistleşmeye hizmet etmesi beklenen söz konusu burjuvazinin bu amaçlara yönelmekten ziyade kişisel servetini çoğaltmaya yönelmesi ve projenin bu bakımdan bir hayal kırıklığına dönüşmesi bu bağlamı yaratır. Bu noktada yine küçük burjuva radikalizmi ile burjuvazinin giriştiği iktidar mücadelesini hatırlatmak bağlama ilişkin durumu netleştirmek bakımından lüzumlu görülebilir. Romanın bu kısmını bu bilgiler eşliğinde okumak faydalı olacaktır. Tüm bu bağlam içinde yazar, hangi korporatist değerleri önemsediğini, öne çıkardığını ve onlardan hangilerinin toplumda yerleşmesi gerektiğini, bu değerlere zıt faaliyetleri benimseyenler üzerinden açıklar. Aynı ideolojinin mücadele ettiği kavramları da ifşa etmesiyle bu yöntem iki boyutlu bir işlev görür. Yazarın üzerinde durduğu bu değerler, tahayyül ve tasavvur ettiği korporatist evrene ilişkin de bir ön bilgi verecektir. *Ankara*'nın, olanın, yani bir sürecin ve bu sürecin vardığı noktanın eleştirisi olmanın yanı sıra, Üçüncü Kısım'ıyla, olması gerekeni betimleyen bir roman olduğu unutulmamalıdır.

İkinci Kısım, değinildiği üzere artık Cumhuriyet devrinde geçmektedir. Bölümün genelinde eleştirel bir hava hâkimdir. Henüz açılıştan başlamak üzere ön plana çıkan eleştiri nesnesi, burjuvaziye özgü “meta fetişizmi”dir.⁵³ Öncelikli olarak, artık Hakkı Bey’le evlenmiş olan Selma Hanım’ın yeni hayatındaki kürk, takı, mücevher gibi servet göstergelerinin yanı sıra, kadife şapka, süet çanta, beyaz eldiven, evin ve yatak odasının döşeme ve mobilyaları, hatta doğrudan evin bulunduğu semt ve bizzat ev, kullanım değerleriyle değil, değişim değerleriyle ön plana çıkan nesnelerdir. Bu bakımdan söz konusu nesneler, romanda burjuvaziye yönelik sınıfsal bir eleştirinin kaynağını oluşturmaktadırlar.

Birinci Kısım’da Millî Mücadele’de yer almış, kahraman bir subay olarak betimlenen Hakkı Bey de olumsuz yönde bir karakter dönüşümü geçirerek, zamanının sık karşılaşılan bir “tip”inin temsilcisi olmuştur. Hakkı Bey artık özel bir şirketin yönetim kurulu başkanı olmuştur; metnin ilerleyen bölümlerinde de yeni pozisyonu gereği, devletten alınacak kârlı bir ihale için bir Alman şirketine aracılık yapar. Alman temsilcileriyle yaptıkları görüşmede Hakkı Bey’den bu işle alakadar olan milletvekilleriyle bir görüşme ayarlaması talep edilir; ona söz konusu aracılığı karşılığında komisyon ve rüşvet teklif edilmiştir. Kısa süreli bir vicdan muhasebesinden sonra Hakkı Bey kişisel menfaatin cazibesine yenik düşecektir. Bu pasaj, bir ideoloji, felsefe ve değerler seti olarak korporatizmin doğrudan mücadele ettiği menfaatperestlik, bencillik, nüfuz ve devletçiliğin istismarı, halkçılığa, dayanışmacılığa ve meslek ahlakına aykırılık gibi unsurların eleştirisine dönüşür. Ayrıca, bu noktada, Hakkı Bey üzerinden ordu-millet anlayışının etkisi altında, Millî Mücadele’de ulusal birlik ve dayanışmada başı çeken mesleklerden kabul edilen askerlikten komprador iş adamına dönüşümünün, öykünün bir parçası olarak sunulması dikkat çekici ve önemlidir. Burada, gurur duygusunun askerlikle özdeşleştirileceği kadar ileri boyutta bir karşıtlık yaratılmıştır. Metnin tamamında hissedilen ve özellikle Üçüncü Kısım’da yaratılacak olan iktisadi

⁵³ Meta fetişizmine ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Karl Marx, **Capital Volume I: A Critique of Political Economy**, Haz. Ernest Mandel, Çev. Ben Fowkes, Londra, Penguin Books, 1982, s. 163-177.

düzenle somutlaşan anti-liberal kapitalist yaklaşım, burada ilk aşamada sembolik düzeyde kendini gösterir.

Hakkı Bey’le benzer biçimde, Birinci Kısım’da cana yakın, sempatik, halis ve sade yaşayışlı bir insan olarak sunulan Murat Bey, Cumhuriyet döneminde “*Büyük çapta arsa spekülasyonlarından ve onu takip eden birkaç taahhüt işinden sonra devrin en zengin adamlarından biri sırasına*”⁵⁴ girmiştir. O da korporatizmin “anormal kâr” olarak tanımladığı, dışladığı ve çeşitli bağlamlarda liberal kapitalizmle özdeş saydığı spekülasyon, vurgunculuk, stokçuluk gibi işlerle sermaye biriktiren, kamu yararının aleyhine olacak şekilde kişisel çıkarlarını düşünen ve siyasi iktidara yakınlığını istismar eden yeni burjuvazinin mümessili bir “tıp” olarak kurgudaki yerini alır. Metinde Murat Bey’in dönüşümü olumlu bir görünümünden “*onun sırtına her millet: ‘Bu bir spekülasyoncu tipidir!’ yaftasını yapıştırabilir,*”⁵⁵ şeklinde tarif edilecek radikal bir dönüşüme uğratılacaktır. Bu bakımdan, Murat Bey ve ailesine ilişkin metindeki meta fetişizmi örneklerinin bolluğu da tesadüf sayılmamalıdır.

Tipler üzerinden ifade edilen servet düşkünlükleri, servet ve nüfuz arayışları, metinde de sıklıkla vurgulanan Türk aileler arasındaki tüketim rekabeti, Millî Mücadele’deki birlik ruhu ve organik toplum yapısını bozmuş, imtiyazsız, kaynaşmış, sınıfsız kitle hedeflerinden uzaklaşmış, dayanışma ruhu ölmüştür. Hiyerarşik örgütlenme yapısı kişisel menfaatler yönünde manipüle edilmiştir.

Ankara’daki sınıflar arası kopukluğun en çarpıcı ve bariz örneklerinden birini Ankara Palas’ta düzenlenmekte olan bir balo sahnesi teşkil etmektedir. Yazar, yine, Ankaralı üst sınıfların Noel ve yılbaşı balolarına ilişkin hazırlıklarında gözlemlenen meta fetişizmini vurguladıktan sonra, spotları özel olarak söz konusu baloya çevirir. Burada iki ayrı ulusun iki farklı yaşam tarzı resmedilirken, sınıfsız, kaynaşmış, imtiyazsız olacağı - hatta söylem düzeyinde, olduğu- varsayılan bir toplumun iki kesimi arasındaki yabancılık, teori ile pratik arasındaki uçurumun tescili mahiyetindedir. Yaşam tarzları, değerler

⁵⁴ Karaosmanoğlu, **Ankara**, s. 106.

⁵⁵ **A.e.**, s. 142.

dünyası, ekonomik durum ve eğitimsel düzey bakımlarından, açık biçimde farklı sınıfların varlığı ortaya konurken, bu sınıflar arasındaki görünmez ancak keskin sınırların mevcudiyeti vurgulanır. Bu uzaklıklar nedeniyle hem sınıflar arası yakınlaşma ve kaynaşmanın imkânsızlığının hem de sınıfsız kurgulanan bir toplumda belli grupların imtiyaz sahibi olmalarının korporatist teorinin merkeze koyduğu toplumsal adalet nosyonuyla ne ölçüde çeliştiğinin altı çizilmiş olur.

Romanın olumlu başkahramanı Neşet Sabit'in, bir entelektüel ve aydın, yani inkılabın en azından düşünsel bağlamda yapıcı kadrosunda bulunan bir kişilik olarak balo sahnesindeki varoluş biçimi önemlidir. Baloda girdiği bir tartışmada Neşet Sabit, jakoben, seçkin ve üsttenci bir yaklaşımla halkı kendi seviyelerine çekme gereğini savunan bir davetlinin iddiasına karşı çıkarak, Gökaltın bir anlayışla özün ve gerçekliğin halkta olduğunu ve sınıf çelişkisinin bir tür kaynaşmayla giderilebileceği düşüncesini müdafaa eder. Neşet Sabit, sınıfsal ayrımın yakıcılığının bilincindedir ve dışarıda baloya giren çıkanları hayretle izlemekte olan halkın tepkilerinin çarpıcılığı karşısında Kemalizm'in bu ayrımı aşma iddiasına geri dönmesi gerekliliğine ilişkin beklentisini yansıtır.

Baloda romanın iki olumlu başkahramanının girdiği diyalog konumuz bağlamında açıklayıcıdır. Yaşam serüveninin karakter dönüşümünde dalgalanmalara yol açtığı Selma Hanım, yeniden bir kuşku aşamasındadır. İnkılapçıların yaşadığı değişim onu rahatsız etmekte ve o, kendi durumunu sorgulamaktadır; fakat yine de objektif durum içinde belli bir pozisyonu muhafaza etmektedir. Dolayısıyla inkılabı samimiyetle içselleştirdiği gözlemlenen Neşet Sabit'le yüzeysel de olsa bir çatışmaya girmiş görünmektedir.

Selma Hanım, devrin nimetlerinden faydalanamamış olan Neşet Sabit'e acımaktadır. Ancak o, romanda sıradan halkın temsili mekânı olan Tacettin Mahallesinde yaşamaktan ve oradaki insanlarla mahrumiyet şartlarını paylaşmaktan memnundur. Çünkü bu ona Millî Mücadele'deki mahrumiyet ve kader ortaklığının yaşattığı zevki, birlik ve dayanışma duygusunu hatırlatmaktadır. Ona göre, başkentte üst sınıfların yaşadığı muhitlerdeki gözle görülür ilerlemeye rağmen Tacettin Mahallesinin aynı şekilde

kalması, inkılabın ya da onun sağladığı refahın belli bir kesimin hayatına yansırken asıl özne olan halkın hayatına sirayet edemediğinin bir göstergesidir.

Selma Hanım, Neşet Sabit'in bu suçlamalarına ve inkılap ruhunun yeniden Millî Mücadele şartlarına rücu etmesi gerekliliğine yönelik ısrarına karşılık onu sekte bir anarşist olmakla itham eder. Neşet Sabit buna “(...) *anarşistin en âlâsı sizlersiniz. Sizin muhitinizdeki insanlardır. Çünkü, cemiyet harici ve cemiyete rağmen yaşıyan müfrit ferdietçilersiniz. Ben ise cemiyetin içinde kaybolmuş bir adamım,*”⁵⁶ şeklinde cevap verir. Görüldüğü üzere Neşet Sabit bu sözleriyle de korporatizmin bireycilik karşıtlığını, ideolojik olarak toplumun esaslığını ve önceliğini, bütüne hizmet eden bir parça olmanın lüzumunu vazeden, kısacası sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış, organik toplum ülküsünü serdeder.

Neşet Sabit bir başka gün, Selma Hanım ile Hakkı Bey'in evlerinde verilen bir çay davetine iştirak eder. Yaşadığı yabancılık duygusunun yoğunluğu onu daveti erkenden terk etmeye iter. Neşet Sabit davetten çıkıp Tacettin Mahallesindeki evine, bir başka deyişle “halka doğru” yürürken kent merkezindeki, hiçbir insanın bulunmadığı fakat sokak lambalarıyla ısıtılan caddede bir muhasebeye girer. Sıradan halkın yaşadığı birçok mahallede henüz elektrik yokken burada elektriğin boşa kullanımı onu düşündürür. Yazar bu “fuzuli aydınlık” metaforunu, inkılabın ve yeni cumhuriyetin sağladığı imkânların ve belli ölçüdeki sermayenin halkın menfaatine değil de, halka ulaşmayan ve belli bir sınıf ve zümrenin yüzeysel ihtiyaçlarını karşılayan bir araca dönüşmesini açıklamakta kullanır. Eski Ankara mahalleleriyle kent merkezi arasındaki ayrım, yarılma, kopukluk ve bağlantısızlık manzaralarıyla, halk ile seçkinlerin oluşturduğu iki ulusluluk ikilemine mekân sembolizmi üzerinden ışık tutar.

Neşet Sabit, çay davetinde gözlemlediği yeni burjuva zevklerine karşı duyduğu yabancılığın ve Batılılığı model alan dönüşümün yüzeyselliği karşısındaki ıstırabının etkisiyle bir iç konuşmaya dalar. Yakup Kadri, bu muhasebe ve iç konuşmaya, burjuva

⁵⁶ A.e., s. 124.

lehine kapitalist üretim tarzı kadar tüketim biçimini de eleştirerek topyekûn anti-liberal kapitalist pozisyonunu açıklamakla yeni bir işlevsellik kazandırmış olacaktır: “*Biz Garp namına Garpta hüküm süren çürümüş bir sınıfın istihlâk ve istihsal şartlarını kendimize tatbik uğraşmaktayız. Tıpkı tehlikeli bir ilacı kendi kanına aşılayan bir ilim fedaisi gibi. Fakat, bu korkunç tehlikenin sonunda bari bir büyük hakikat ayân olsa... Hayır. Bu korkunç tehlike, Selma Hanım’ın evindeki lüks kadar, bu caddenin ortasındaki lambalar kadar faydasız ve beyhudedir.*”⁵⁷ Bunun yanı sıra, yine bir yüzeysel Batılılaşma eleştirisi üzerinden, resmî ideolojinin devletçi-kalkınmacı perspektifine hizmet edecek şekilde, Batılılaşmanın yalnızca gündelik hayattaki birtakım alışkanlıkların değiştirilmesi, yeni giyim-kuşam, müzik ve sanat zevki ya da eğlence biçimleriyle algılanmasının kısıtlı bir ufuk katacağı fikrinden hareketle, Neşet Sabit’e “*Garpçılık her şeyde evvel yapma, yaratma, kurma, iletme ve işletme gücüdür,*”⁵⁸ sözlerini söyler. Bu ifadeler korporatizmin ilerlemeci, kalkınmacı, icracı, sanayileşmeci, kapitalistleşmeci yönlerine işaret etmek üzere metin kurgusuna eklenmiş görünmektedir.

Romanın, içinde bulunulan duruma analitik yaklaşabilen nadir kişilerden olan -ve bunun için başkahraman olarak seçildikleri anlaşılan- Neşet Sabit ile Selma Hanım arasındaki diyaloglar ulus içinde farklı âlemlerin (daha somut düzlemde ifade etmek gerekirse, farklı sınıf ve zümrelerin) var olduğunu fakat bu âlemler arasında en azından teorik düzeyde bağlantı kurulabileceğini göstermek ister. Ulusu teşekkül ettiren unsurlar büsbütün birbirine yabancı değildir. Selma Hanım, Neşet Sabit ile kurduğu her yeni diyalogda sınıf kibrinden arınmakta ve Neşet Sabit’in savunduğu pozisyona yaklaşmaktadır. İki roman kişisi arasında ideolojik yakınlık tesis edilmiştir. Bu bakımdan tarihsel durumda gözlemlenebilecek objektif şartlar da yadsınmadan, teorisinin romanın olumlu kişileri üzerinden dillendirilmesinin okura bir mesaj niteliğinde olduğu düşünülebilir.

⁵⁷ A.e., s. 136.

⁵⁸ A.e., s. 144.

Selma Hanım, ideolojik olarak Neşet Sabit'e yaklaştıkça, mekânlara ilişkin algısı da değişmeye başlar.

“Yenişehir’de bütün evler, sanki, bir benlik ve benlikçilik kalesi gibidir. Etrafı bahçe duvarlarıyla çevrilmiş ve birbirinden en az kırk elli metre uzakta duran bu evler, dışardan bakan herhangi bir müşahit gözüne her şeyden evvel birer egoizm yuvası şeklinde görünür. Bellidir ki, burada bir cemaat, hatta, ne de bir mahalle hayatı teessüs edebilmiştir. Her aile kendi fildişi kulesi içine çekilmiştir. (...) Burada herkes, o kadar kendi içine, kendi kabuğuna çekilmiştir, herkes birbirinden öyle uzak ve çekingendir ki, ne bu evin ıstırabından öbür evin, ne bu ailenin şevk ve saadetinden öbür ailenin haberi vardır.”⁵⁹

Burada, korporatizmin başlıca günahlardan addettiği bireyciliğin sert bir eleştirisi söz konusudur. Selma, cemaatleşememe, uluslaşamama, birlik ve dayanışma ruhundan uzak kalma ve organik bir toplum tebarüz ettirememeye kaygısının yoğun olduğu bir tablo çizmiştir. Selma duygu ortaklığını o derece önemsemektedir ki yine bir mekân üzerinden karşıtlık kurarak, Tacettin Mahallesiindeki sefalet ortaklığını dahi Yenişehir’in mevcut vaziyetinden evla görür. Ona göre Tacettin Mahallesi, Millî Mücadele Ankara’sının ideal dayanışmacı düzeninin mekânıdır.

Selma Hanım, özeleştirisi ve kişisel sorgulamasını daha ileri bir boyuta taşır. Nesneleşmeye, metalaşmaya isyan ederek millî oluş içindeki pozisyonunu sorgular ve kalkınan bir cemaat içinde bir dişli vazifesi görmek, Kemalist korporatizmin geçmişteki altın çağına, yani Millî Mücadele dönemine referansla, yeniden, bir makine gibi ortaklaşa hareket eden bir kütlenin işler parçası olmak heyecanına kapılır ve çalışma hayatına atılmak ister. Ona burjuva zevkini çağrıştıran hediyeler dahi artık tiksindirici gelmektedir. “Çalışmak, çalışmak. Bir şeye yaramak, bir şey yarar ve lazım olduğunu hissetmek... İşte, yaşamanın yegâne manası...”⁶⁰

Bu noktada Selma’nın seçeceği meslek de belirleyicidir. Topluma dayanışmacılıkla yararlı olacak biçimde çalışma dürtüsüne sahip bireyler, korporatizmin

⁵⁹ A.e., s. 149.

⁶⁰ A.e., s. 151.

tasarladığı insan ve toplum biçimine tam karşılık gelmektedir. Selma'nın niyeti de salt sermaye birikimi değildir. Onun kastettiği, “*arsa spekülasyonlarıyla, komisyonculukla, müteahhitlikle veyahut birtakım yüksek sinekür'lerle*”⁶¹ meslek ahlakından yoksun, faydacı, menfaatperest, topluma faydasız ve hatta zararlı zenginleşme biçimleri değil, kamu yararına olacak şekilde, “bir şeye yaramak için” çalışmaktır. Selma, çalışma isteğini eşine açtığında, soysuzlaşmanın mümessili bir kişi olarak Hakkı Bey onunla alay eder.

Bu hususta Neşet Sabit'in yaklaşımı önemlidir. Selma, konumuz bağlamında önemli bir vurgu olarak, banka, şirket gibi liberal kapitalist sistemin sembolik yapılarında çalışmayı insani ve toplumsal kıymeti olmadığı gerekçesiyle cazip bulmaz. O, topluma faydalı olmak istemektedir. Himaye-i Etfal'de çocuk bakıcılığı ya da bir hastanede hemşirelik bu işlerden daha tercih edilebilir mesleklerdir. Neşet Sabit de, ona bu arzusunu tatmin edecek, toplumsal fayda esaslı, inkılap değerlerinin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak Kemalist korporatizmin de en önemsedığı meslek gruplarından olan, aydınlanmacı ve topluma rehber karakterindeki öğretmenliği önerir.

Selma, Hakkı Bey'den ve eski burjuva yaşantısından ayrılarak yeni bir hayat kurmak üzere Tacettin Mahallesine doğru yola çıkar. Ancak bu arayış yolunda kürkü, şapkası, çantası ve ayakkabılarıyla nesnelerin değişim değerlerinin bütünüyle hayat dışı kaldığı bir realiteyle yeniden yüzleşmek durumunda kalır. Yazar, kasti olarak sınıfsal ayrımın keskinliğini okur muhakemesine açmak istemektedir. Selma Hanım, tüketim bolluğundan “riyazete doğru” yolculuk etmektedir. Dönüşüm ne kadar radikal olursa olsun, bu bir süreçtir. Bu yolculuğun, üst sınıfların halka ulaşmasının, onlarla birlik teşekkül ettirebilmenin meşakkatine ilişkin bir metafora tekabül ettiğini söylemek ise herhâlde zorlama bir yorum olmayacaktır.

İkinci Kısım'ın sonunda Tacettin Mahallesindeki eski evine ulaşan Selma Hanım, burada Anadolu halkını temsil eden Ömer Efendi'nin eşlerini (ve kendini) mensubu bulundukları sınıflar arası bariz farklılığa rağmen, kişisel olarak aralarında bir fark

⁶¹ A.e., s. 151-152.

olmadığına ikna etmeye çalışır. Ona göre sınıflar arası barış, ancak farkların giderilmesiyle imkân bulabilecektir. Selma'daki bu farksızlaşma ve farksızlaştırma bilinci, inkılap dairesinin tamamlandığı Üçüncü Kısım'da anlatılan korporatist ütopyaya geçmeden önce, karakter dönüşümünün son safhasını oluşturmaktadır.

Üçüncü Kısım'da Atatürk'ün "Onuncu Yıl Nutku"ndaki devlet önderliğinde ve himayesinde, halkın da süreçlere doğrudan dâhil olduğu, geçmiş dönemlerin yozlaşmalarından arınmış, toplu, birlik ve dayanışma hâlinde, şevkli ve disiplinli, organik toplum anlayışına uygun, yeni bir kalkınma hamlesi vizyonuna yapılan göndermeyle bölüm açılışı yapılır. Cumhuriyet'in ikinci on yılının başında okunan bu hitabe, ütöpik Ankara'nın, bir başka deyişle yeni bir devrin miladını müjdeler.

Bir Kemalist korporatizm ütopyasına geçilmiş olan anlatı zamanında artık bütünüyle devletçi politikalara dönülmüştür. Devletçilik öncesi -nispeten liberal- ekonomi politikaları başarısızlıkla sonuçlanmış ve burjuvazinin sanayileşmeci-kalkınmacı hamleye önderlik etme beklentisi boşa çıkmıştır. Metinde bu yöntem ve politikalar, "millî irade dinamizminin boş yere çarpması" şeklinde tarif edilmektedir. Eski dönem pasiflik, yeni dönem olgunluğun ve iradi insanın çağıdır. Bu noktada Selma da dönüşümünü tamamlamış, olgunluğa erişmiş ve bir korporatist tahayyül olan "*ezelî bir ahenge göre akort edilmiş bir heyecan musikisi*"⁶² üreten mekanizmanın bir parçası olmuştur. "*İçtimaî atmosferin ruhlaştığı, toprağın doğurucu bir karın gibi her gün yeni bir şey vücuda getirdiği, bütün etrafındaki insanların şevkli bir çalışma içinde zekâlarının ve iradelerinin en güzel meyvelerini verdikleri bu ateşli inkılap ve oluş muhiti*"⁶³ şeklinde tarif edilen bu yapı, birlik ve dayanışma duygusu içinde yaşayan, organik, disiplinli, çalışkan, solidarist korporatist ruhla dizayn edilmiş bir toplum tasavvurunun özeti gibidir. Bu oluş ve yapım sürecinde hem etken hem edilgen pozisyonda olan inkılap insanı, ulusu, devleti ve ideal sistemi kurarken bir yandan kendini de inşa etmektedir. Toplumsal varlık içinde eriyen bir birey modeli kurulmaktadır.

⁶² A.e., s. 173.

⁶³ A.e.

Yakup Kadri, Selma Hanım üzerinden, İkinci Kısım'da ele aldığı korporatist dönüşüm öncesi bürokrasi ve burjuvazi çevresine bir atıfta bulunarak, dönüşüme ışık tutacak karşıtlığı bir kez daha üretmekte ısrar eder: “Öyle ki, güya, Ankara onun kendi evi, Ankara’nın yapılması ve gelişmesi onun kendi davası idi. Bunu böyle telâkki etmeyenlere veyahut bu umumi ve ihtiraslı dava içinde şahsi menfaatlerinin çukuruna saplanıp kalmış olanlara acıyarak bakıyordu. Çünkü, böyleleri, ona, 1926 Yenişehir sakinlerini hatırlatıyordu.”⁶⁴ Selma Hanım burada aynı zamanda âdeta bir norm koyucu olarak ortaya çıkar. Toplumsal davayı şahsileştirmiştir ve herkesten aynı davranışı beklemektedir. Bu beklentiği tam bir solidarist ruhla, birlik hâlinde hareket eden, dayanışmacı, disiplinli, ahlaklı, kamu zararına çıkar devşirmeyen, organik bir toplumun dışlıları ve neferlerine dönüşmüş olduğu varsayılan fertlere dayandırmaktadır.

Yazar, karşıtlıklar kurmak suretiyle değerler dünyasını okura sezdirme yöntemini, İstanbul ile Ankara arasında yeni bir karşıtlık oluşturarak devam ettirir. Bir sefa ve zevk merkezi olan, ayrıca etnik homojenliği ön plana çıkaran bir ideolojiden bekleneceği üzere kozmopolitizminin de olumsuz bir özellik sayıldığı İstanbul’un karşısına, inkılaba hizmet eden, halkın sosyal kalkınması için emek veren, yeni zevkin, yeni ideolojinin gereklerini yurttaşlarına sunan, yekpare bir idealistler kenti olarak Ankara konur. Buna göre 1926’nın Yenişehir zihniyeti, Ankara’dan İstanbul’a taşınmıştır. Ankara’nın ise bu gelişimi bir sürece dayandırılmıştır. Bu ilerleme, ilmî ve fikrî hamlelerin yanı sıra, konumuz bağlamında daha önemli sayacağımız, “*milli kurtuluş prensiplerine dayanan bir iktisadi kalkınma savaşının*”⁶⁵ neticesinde gerçekleşmiştir. Söz konusu prensiplerin solidarist korporatist felsefeye dayandığı söylenebilir.

Bu noktada, yeni ütöpik ülkenin iktisadi düzeninin korporatist dairenin tamamlandığını gösterdiği öne sürülebilir. Buna göre tek bir çatı altında, bir bütün içinde aynı amaca hizmet eden, birey ve grup çıkarlarının öncelenmediği bir meslekler birliği modeline dönülmüş, meslekler denk düzey ve önemde tasnif edilmiş, serbest piyasa

⁶⁴ A.e., s. 177.

⁶⁵ A.e., s. 179.

ekonomisi terk edilmiş, anti-liberal bir sistem tesis edilmiştir: “*Kale içinde ve eski hanların ücra ve karanlık kovuklarında sinmiş yerli esnaflar, tüccarlar, zanaat sahipleri, bir taraftan bu kovuklar yıkıldığı, diğer taraftan piyasada, artık bu gibi perakende işlere imkân kalmadığı için, toplu bir tarzda, bu yeni ve merkezî mahallelere gelip birtakım modern binalara, dükkân ve mağazalara yerleşmişlerdi.*”⁶⁶ Söz konusu iktisadi yapı, çeşitli vesilelerle, romanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Geçmiş dönemle bir karşıtlık yaratmak amacıyla Ömer Efendi ve kardeşlerinin (Sungurlu Zade biraderler) çocukları da yeni düzene ayak uydurmuş şekilde anlatıya dâhil edilir. Siyasal iktidarın ve inkılabın sağladığı imkânlarla Sungurlu Zadelere son nesli, eğitim düzeylerini yükseltmiş, halk ile seçkinler arasındaki kopukluklar giderilmiştir. Sermayeden faydalanma bilinci de dönüşmüş, şahsi menfaatlerini toplum aleyhine gözeten Anadolu eşrafı tipine karşılık gelen Sungurlu Zade ailesi kamu yararına toplumsal iş bölümünün bir parçası olarak mesleğinin gereklerini yerine getiren, bir toplumsal görev ifa eden bir toplum bileşenine evrilmiştir.

İnkılabın tamamlandığı sözü edilen dönemdeki devlet kuruluşlarının işlev ve görevleri de dikkate değerdir. Tarih Cemiyeti ile Türk Dili Tetkik Cemiyetinin birleşimiyle kurulan Türk Akademyası; Yüksek İhtisas Enstitüsü, Halkevleri ve İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin bir sentezi olan İctimai Mükellefiyet Teşkilatı ekonomiden kültüre, bilimden eğitime kadar, toplumsal hayatı bütün veçheleriyle düzenlemekle görevli, tipik otoriter-korporatif kurumlar olarak sistemin önemli parçaları olurlar.

En yüzeysel planda, adıyla dahi yazarın ideolojik tasavvurunu açıklayan İctimai Mükellefiyet Teşkilatı iktisadi, sosyal ve kültürel, yani topyekûn kalkınmadan mesul, toplumsal yükümlülüğü her şeyin önünde gören bir sistemin kamu yararına çalışan kritik bir bileşeni olan bir cemiyet olarak, halkçı, bilimci, pozitivist ve daha özelde korporatist bir anlayışla teşekkül ettirilmiştir. Bu kurumların önemi ve etkisini aktaran bir pasaj, romanı artık bir propaganda metni mesabesine taşıyacaktır:

⁶⁶ A.e., s. 176.

“Şimdi, yeni yetişen Türk gencinde tarih bilgisi bir kuru malûmat değil, bir milli şuur ve iktisat savaşıçılığı, onun damarlarında ecdadımızın cengâverlik fitratı gibi bir tabîî kabiliyettir. Yeni Türk neslinin idrâkında artık sınırlar gümrük birer eş kelime oldu ve millet iktisadiyatı prensiplerine aykırı hareket edenlere bir asker kaçağı, bir bozguncu gözüyle bakılmaktadır. Hele, bu yüksek gayeyi halk ve devlet sırtından zengin olmak manasına alanların ve bir zamanlar kendilerine milli teşebbüs erbabı namını verenlerin herkes indinde birer galat-ı hilkatten farkı yoktu.”⁶⁷

Bir yandan genç nesilden dayanışmacı bir ulusal bilinç beklenirken, otarşik, kapalı, devletçi, güdümlü ve otoriter bir millî iktisadiyatın propagandası yapılmaktadır. Yine devletçiliğin ve nüfuz sahipliğinin istismarı, liberal kapitalist program ve kişisel ajandaların güdümünde faaliyet gösteren özel müteşebbisler hainlik düzeyinde yerilmektedir.

Bu pasajla birlikte, romanın ilk bölümlerinde olumlu bir portre olarak çizilen, sonrasında olumsuz dönüşümüyle resmedilen Murat Bey ve ailesinin temsilciliğinde genel planda burjuva tipi ahlaken redde uğrar ve toplum-dışı addedilir. Başta basın-yayın organları olmak üzere, karikatüristler, oyun yazarları, senarist ve rejisörleriyle sanatçı, entelektüel ve aydın çevre de bu toplum-dışılığı kendi yöntemleriyle alaya alarak afişe eder ve böylelikle toplumun tüm unsurlarıyla organik bir yapı arz etmesinde üstlerine düşen görevi yerine getirirler. Aynı unsurlar kamu menfaatine ve ulusal kalkınmaya hizmet eden her türden atılımın propaganda makineleri olarak bu görevi daha ileriye taşırlar. Bu ütöpik evrende taraflar kusursuz bir iletişim kurar ve mesaj alıcıya eksiksiz biçimde iletilir. Alıcı pozisyonundaki izleyiciler ortak estetik duygusuyla bu medya ürünlerini iltifat ve teveccühle karşılar. Öyle ki söz konusu propaganda filmleri, Greta Garbo ve Charlie Chaplin’in performanslarıyla eş düzeyde tutulur. Bu örnekte de her yönden monolitik ve kaynaşmış bir toplum manzarası çizilir.

⁶⁷ A.e., s. 180.

Üçüncü Kısım'da işlenen Türkiye'de köylü ve işçi sınıfının tarif edilen pozisyonu da solidarist korporatist felsefenin, ideolojinin ve toplum kurgusunun birçok izlerini taşıyan bir modele uyarlanmıştır:

“Türk işçileri (...) Avrupa'daki arkadaşları gibi bedbaht da değildiler. Eski Roma'nın esir sürüleri gibi bin bir mihnet ve cefa altında, bin türlü mahrumiyetle ruhları ve suratları ekşimiş, içkiden, açlıktan bütün insanî faziletlerini kaybetmiş Avrupa proletaryasının sefalet ve felaketinden Türkiye'de eser görülmüyordu. Türkiye'de işçiler birer devlet memuru idi ve yüreklerinde bir devlet memurunun haysiyetini, vekârını, mesuliyetini taşıyorlardı. Başlarında patron diye bir bela yoktu. Kimsenin esiri değildiler. Yalnız memleketin hizmetçisi olduklarını ve alınlarından akan yerin vatan topraklarına bereket getirici bir rahmet gibi yağdığını biliyorlardı. Onun için, her biri, insana, harb safhalarındaki neferler gibi birer kahraman heybetinde görünüyordu.”⁶⁸

Ütopya, bir proletarya diktatörlüğüne dönüşmemiştir. İşçilerde sınıf kinini gerektirecek bir sınıf ayrışması yoktur ya da buna yol açacak objektif şartlar bertaraf edilmiştir. Emekçi sınıf, Türkiye korporatizminde sıklıkla dile getirildiği üzere, sınıf çatışmasını teşvik ve tahrik eden “kökü dışarıda cereyanlar” a kapılmamıştır. Tek kaygıları ulusun menfaatine olacak şekilde daha çok çalışmaktır. Tüm bu düşüncelerden hareketle, söz konusu ütopyanın açıkça anti-sosyalist bir karakter sergilediği ifade edilebilir. Ayrıca, hem emekçinin proleterleşmesinden çekinen hem “patron”, yani büyük sermaye düşmanı, anti-sosyalist ve anti-liberal, korporatist ütopya da toplumdaki hiyerarşik örgütlenmedeki statülerine razı gelmiş ve bunu içselleştirmiş bir emekçi sınıfı profiliyle karşılaşırız. Bu sınıf; birbirine sevgiyle bağlı, disiplinli, devlet otoritesinin ve mutlakiyetçiliğinin yoğun biçimde ve her bakımdan hissedildiği bir modelde gönüllü olarak politize olmayan, radikallikten uzak, barışçıl ve “uysal” bir yapı arz etmektedir.

Neşet Sabit, Selma Hanım'ın önerisiyle Türkiye'nin sanayileşmesinin bir romanını yazmaya başlar. Neşet Sabit, romanın yazım sürecinde doğrudan bir işçi gibi çalışır ve bir

⁶⁸ A.e., s. 183.

işçi gibi yaşar. Bu, sınıfsızlık hedefinin metinde zirveye ulaştığı bir ânı temsil eder. Sınıflar arası tam bütünleşme, sembolik düzeyde olsa dahi gerçekleşmiştir.

Ütopik Türkiye'nin kentsel mimarisi de toplumsal eşitlik, adalet ve imtiyazsızlık ilkelerine uygun tasarlanmıştır.⁶⁹ “*Mahalleler birer ‘anfiteatr’ şeklinde inşa edildiği için öndeki bina arkadaki manzarasını kes[memekte], herkes kendi evinin penceresinden ufku seyredebil[mektedir].*”⁷⁰

Ütopyadaki iktisadi yapının bir bileşeni olarak kooperatifler de korporatif örgütlenme açısından önemli ipuçları vermektedir. İctimai Mükellefiyet Teşkilatının bünyesindeki köylü kooperatiflerinde üretim yapan köylüler ile kentliler arasında kurulan rasyonel iktisadi bağlantılar, aynı teşkilatın hekimlerinin köylülerin bakımlarını üstlenmeleri, aynı şekilde köylünün devlet fabrikalarının ürünü olan kaliteli malzemelere tüketim kooperatifleri vasıtasıyla ucuza ulaşabilmesi tam bir mesleki örgütlenme ve mesleki dayanışma örneği sunar. Bu sistemde tüm meslekler ve meslek grupları ayrı özellikleriyle var olmakla beraber, birbirleriyle uyum içinde, organik dayanışmanın bir neticesi olarak karşılıklı ihtiyaçlarını verimli biçimde, çatışmaksızın tatmin edebilmektedirler.⁷¹ Kısacası, makine gibi işleyen, özellikle emekçi sınıfın toplumsal statüsüne razı geldiği ve bunu sorgulamadığı, mutlu, huzurlu, organik bir toplum tablosu çizilmiştir.

Solidarist korporatist ideolojinin varsaydığı ideal birey, Neşet Sabit'in “*o derece umumiyet içinde, umumi kaygılar, umumi arzular, umumi ihtiyaçlar, umumi kederler, umumi neşeler içinde yanmaya alışmıştı ki, kendisiyle, kendi şahsıyla uzun uzadıya meşgul olmakta, kendi kendini dinlemekte, kendi kendini tahlil etmekte akla uygun bir mana bulamaz olmuştu,*”⁷² tarifinde bulunabilir. Birey, tüm benliğiyle topluma adanmıştır. Bu

⁶⁹ Tek-parti döneminde de korporatist ilkelere uygun benzer planlamalara rastlarız. Hayata geçirilmemiş bir örneği için bkz. Ayhan Aktar ve İştah Gözaydın, “Homo Kemalizmus olarak Hasan Âli Yücel: Bir değerlendirme – 2. bölüm”, (Çevrimiçi) <https://t24.com.tr/k24/yazi/homo-kemalizmus-olarak-hasan-ali-yucel-bir-degerlendirme-2-bolum,3199>, 3 Mayıs 2021.

⁷⁰ Karaosmanoğlu, **Ankara**, s. 185.

⁷¹ Yazarın betimlediği, İctimai Mükellefiyet Teşkilatının bu bağlamdaki örgütlenme biçiminde Grigory Petrov'un *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* adlı eserinin etkisi oldukça belirgindir.

⁷² **A.e.**, s. 189-190.

tarif, umumun selameti için şahsından ve şahsi kaygılarından arınmış, umumun duygu ve kaygılarıyla bütünleşmiş bireyi temsil eder. Bu anlayışta şahsi kaygı ve duyguların bir önemi yoktur. Yakup Kadri, *Ankara*'da, mesajını okura iletmek için Neşet Sabit'in yazarlığı üzerinden edebiyatı birçok kez araçsallaştırmıştır. Neşet Sabit, yazdığı başka bir romanla akılcı ve iradi, yeni bireyin çerçevesini çizer. Bu romanda korporatist ahlakın dışladığı tamah, hırs, kıskançlık, iptila gibi duygu ve düşkünlükleri eleştirir; toplumcu bir anlayışla edebiyatı araçsallaştırdığı için de bireyselliği ve bireyciliği çağrıştıran melankoli, iç sıkıntısı gibi duyguları da küçümser.

Neşet Sabit, yine korporatist ahlak perspektifinden olmak üzere, menfaatperest, meslek ahlakından yoksun, istismarcı, kendi sınıfsal ve zümre kaygılarını güden burjuvazi ile bürokrasiyi eleştirdiği “Kaltabanlar” adlı bir komedi yazar ve tertip eder. Komedinin tertibi tam bir mesleki dayanışma ve toplumsal iş bölümü örneği oluşturur. Oyun metninin yazılışında dahi aktör ve aktrislerin katkısı vardır. Zaten, “*bu [tiyatro oyunu], romana çalışmak gibi kasvetli üzücü bir iş değildi. Çünkü elbirliğiyle kollektif bir tarzda vücuda geliyordu ve her kollektif iş gibi bu da insan için daimi bir şevk ve neşve kaynağı oluyordu. Neşet Sabit, bu işten çok defa, gözleri tuhaf bir parıltı ile parıldayarak çıkardı,*”⁷³ ifadeleri de kolektif üretimin yarattığı yüksek duyguya açık bir övgü olarak serdedilmektedir.

Neşet Sabit'in “roman içinde oyun”unda belediye meclisi toplantısında şahsi menfaati için kasabanın gelişimini sekteye uğratan birtakım meclis üyeleri tasvir edilmiştir. Yazar bu sahneleri “*hususî menfaatle umumî menfaatin çarpışması, burada, adeta destanî ve destanî olduğu kadar komik bir manzara gösterir,*”⁷⁴ şeklinde tarif eder. Geçmiş dönemin ulusal meclisinin bir güncel türevi olarak düşünülebilecek olan bu belediye meclisi ve üyeleri üzerinden devlet himayesinde, egemen sınıflar gözetilerek ekonomiyi düzenleme sürecinde yaşanan nüfuz istismarlarının sert bir eleştirisi yapılır. Yazarın ifadesiyle oyundaki “*bencil tipi, Neşet Sabit'in elinde Hamlet gibi, Macbeth gibi ve Macbeth'deki cadılar gibi korkunç, karanlık ve uğursuz insan örnekleri arasında*

⁷³ A.e., s. 193.

⁷⁴ A.e., s. 197.

geçmişti. Çünkü, bencil, iğrenç olduğu kadar bedbahttır da. Onun en büyük düşmanı ne ahlâkî ve vatani prensipler, ne insanlık ve cemiyet görenekleridir. Onun düşmanı doğrudan doğruya hayatın kanuniyetleridir.”⁷⁵ Sonuç olarak, Neşet Sabit’in komedisi, korporatizmin bireycilik düşmanlığının somut ifadesi olan bencil tipinin yenilgisi ve aşağılanmasıyla sona erer. İzleyiciler oyunu büyük teveccüh ve tezahüratla karşılayarak onun teziyle hemfikir olduğunu gösterirler. Bu, halktaki duygusal ortaklığı ifade etmesi açısından kayda değerdir.

Oyunun sahnelenmesinden sonra Neşet Sabit, Selma Hanım ve oyuncu arkadaşları hep birlikte Pınarbaşı adında bir *cabaret artistique*’e giderler.⁷⁶ Pınarbaşı’nın tasarımıyla lüksü hatırlatan hiçbir şeyin olmaması, hatta doğrudan lüks karşıtlığı, meta fetişizminin terk edildiği bir toplumsal dönüşümün tamamlandığını da gösterir. Pınarbaşı için “şevk ve hamleyle” ücretsiz olarak çalışan ulusal sanatkârlar yine bir dayanışmacılık örneği sergiler. Pınarbaşı’nın rutin programında her hafta bir vilayete uygun bir konsept belirlenmesi de ulusal birlik ve bütünlüğü çeşitli görünümüleriyle ortaya koyar.

Neşet Sabit’in “Kaltabanlar” oyunundaki genç aktrislerden biri olan Yıldız Hanım, konumuz açısından dikkate değer bir kişidir. O, hem bir sanatçı hem bir sporcu hüviyeti taşımasıyla, özellikle Avrupalı korporatist pratiklerde sık rastlanan sağlıklı, gürbüz, disiplinli olma nitelikleriyle ve bunların yanı sıra entelektüel bir nesil yetiştirme söyleminin, Türkiye örneğini etkilemiş olmasının edebiyattaki bir iz düşümü olarak değerlendirilebilir. Yıldız, Kemalizm’in de dâhil olduğu korporatist dünya görüşünün ve politika biçimlerinin ordu-millet anlayışı üzerinden kurguladığı, ayrıca “sade, gösterişsiz, halis, sağlam ve lekesiz” bir karakter olmasıyla tasavvur edilen genç bireyin kusursuz bir örneğini teşkil eder.

⁷⁵ A.e., s. 199.

⁷⁶ *Cabaret artistique*, “ressam, şair, müzisyen ve yazarların sanat, edebiyat, siyaset ve muhtelif toplumsal meseleleri tartışmak üzere buluştukları ve sanatçı dostlarına son ürünlerini takdim ettikleri” bir eğlence mekânı olarak tanımlanabilir. İlgili tanım ve *cabaret artistique* hakkında daha detaylı bilgi için bkz. John Houchin, “The Origins of the ‘Cabaret Artistique’”, **The Drama Review: TDR**, C: XXVIII, No: 1, Bahar 1984, s. 5-14.

Selma Hanım ile Neşet Sabit, tatil dönemlerinde çıktıkları yurt gezilerinde, her yıl Selma'nın öğretmen olarak görev yaptığı okula bir rapor şeklinde sunulan, ülkenin sosyal kalkınmasına ilişkin birtakım istatistiksel veriler ile grafiklerin sağladığı bilgilerin gerçekliğini tetkik ve tasdik etme imkânı bulabilmektedirler. Bu gezilerinde yaptıkları gözlemler vasıtasıyla, planlı devletçilik, kalkınmacılık, millî ve otarşik ekonomi ve birbirine mesleki ve üretimsel bağlarla irtibatlanarak bir yekûnu oluşturan bölgeler ve bölge insanları üzerinden teşekkül ettirilmiş, tam bir solidarist korporatist modelin *Ankara*'nın ütöpik evreninin iktisadi sistemini oluşturduğunu öğreniriz:

“İradeli bir fen eli, önce, yurdun iktisadi haritasını çizmişti. Bu haritaya göre, Anadolu muhtelif istihsal mıntıkalarına ayrılmış ve her mıntika ahalisinin fonksiyonları muayyen planlara göre tesbit edilmişti. Mesela, Orta Anadolu, bir ziraat sahası olmak hülyasını artık tamamıyla bırakmış, geniş bir hayvancılık ve zanaat merkezi olmuştu. Bozkırın, orta yaylaları, cinsi ıslah edilmiş ve üretilmiş eski Ankara keçileriyle, iklime uydurulmuş Merinos koyunlarıyla o kadar dolmuştu ki, uzaktan bakan, göz, buraları yaz kış karlarla örtülü tepeler zannederdi. (...) Buraları büyük devlet çiftliklerinin geniş otlaklarıdır. Orta Anadolu'nun şayak ve kumaş fabrikalarına yün yetiştiren, işçi tezgâhları o sağlam, yumuşak ve sıcak yünlerini, işte bu sürülerden tedarik eder. Ancak bunlar sayesinde ki, Türkiye'de, hakikî ve samimi manasıyla bir yerli kumaş sanayisi tesis edilebildi ve gene bunlar sayesinde ki, ilk zamanlarda milli vasfını taşıyan bu sanayinin bir nevi gümrük kaçakçılığından başka bir şey olmadığı anlaşıldı. Onun için, Selma Hanım'la Neşet Sabit, bu havalideki her seyahatlerinde, bu sürülere rasgeldikleri vakit, genç adam, karısının kulağına eğilip ve parmağıyla sürüleri gösterip: 'Bizi hileden kurtaranlar...' demekten kendini alamazdı.

Devletin fennî çiftliklerinde, gene Orta Anadolu'nun yağ, peynir ve et zanaat için geniş ölçüde inek ve sığır yetiştirilmekte idi. Fakat, bu mutantan mahlûklara en çok Şarkî Anadolu'da rasgelineydi.

(...) Anadolu'nun insan eli değmeyen bir noktası kalmamıştı. Uzaklar yakınlaşmış; çoraklar yeşillenmiş; ocaklar tütmeye başlamıştı. Eskiden, bir yolcu, bir köye yaklaşırken her biri bir kovuğa sinip saklanan köylüler, şimdi, civarlarından geçenleri yolun yarısından güleryüzle karşılamaya çıkıyor: 'Bize buyurmaz mısın?' diye sesleniyordu ve bunlar, artık hiç tezek yakmıyordu. Kömür ve odun işini en modern tekniğe göre eline almış olan Devlet, artık, bu tarihöncesi, bu taşdevri yakıt âdetini, köylünün başından âşarı, fesi, sarığı nasıl kaldırırsa öyle kaldırmıştı. Onun için köylerde köy evlerinde misafirlik etmek, en titiz şehirliler için bile bir cismanî azap olmaktan çıkmış, Virgilus'un Bukoliklerindeki kır safaları gibi bir şey olmuştu.

Hele Garbî Anadolu'nun köyleri, ovaları, bağları, bahçeleriyle herhangi bir ileri Avrupa ülkesinden hiç farkı kalmamıştı. Çeşitli, seçme ve yüksek bir ziraat burayı

beş on yıl için Fransa'nın Provansa'sına çevirmişti ve buranın mahsulleri artık eskisi gibi yalnızca dışardan gelecek muctedir, serseri tüccarın yolunu gözetlemiyordu. Türkiye'nin iç pazarları düzene gireli ve hassaten Orta Anadolu, bu mahsullere, geniş bir ölçüde müşteri olalı, Manisa'nın üzümü, Aydın'ın inciri, artık, ikide bir çuvallarda kurtlanmak tehlikesinden kurtulmuştu.”⁷⁷

Burada, çeşitli bölgelerin birbirinin müşterisi olduğu, hareketli bir iç pazar ekonomisi hâkimdir; iç tüketim ve organik dayanışmanın birçok örneği bulunmaktadır. Birbirinin ihtiyacını gören ve birbirine bağımlı çeşitli üretim, sanayi, ziraat ve zanaat kollarıyla toplumsal iş bölümü bütünüyle tesis edilmiş, geçmişte dış ticaret üzerinden piyasayı düzenleyen ve fiyat ve ücret belirleme gücünü elinde bulunduran ticaret burjuvazisi ve yabancı sermayeye ihtiyaç kalmamıştır. Korporatist iktisadi düzen, kendi üretim ve tüketim ihtiyaçlarına göre düzenlenmektedir. İnkılap, Anadolu'nun her bir yanındaki ilerleme, gelişme, modernleşme, hızlanma ve teknikleşmeyle hedeflerine ulaşabilmiştir. Bununla birlikte, kentli ziyaretçileriyle dostça ilişkiler kuran, mutlu köylü manzaralarıyla her tabakasıyla kaynaşmış bir toplum tablosu resmedilmiştir.

Metinde, 15 Eylül 1942 tarihinde Atatürk hâlâ hayatta ve tek-parti iktidardadır. *Ankara*'nın hiçbir bölümünde bir temsilî demokrasi ufkunun sunulmamış olması, demokrasinin Yakup Kadri'nin birincil önceliği olmadığını düşündürür. Ayrıca Atatürk'ün siyasal partilerin her birinin belli sınıfsal çıkarları temsil ettiği düşüncesinden hareketle, yazarın, resmî ideolojinin toplumu oluşturan bütün sınıfların çıkarlarının bir koalisyon hâlinde tek-parti çatısı altında gözetileceği şeklinde çizdiği çerçevenin dışında varlık göstermeyeceğini ifade eder. Korporatist teorinin en ideal uygulama alanının tek-parti yönetimi olduğunu bu bağlamda tekrar hatırlamak yararlı olacaktır.

Romanın sonlarına doğru tasvir edilen, Cumhuriyet'in 20. yılı kutlamaları ise tam bir dayanışmacı, ulusal birlik manzarası sunar. Yurttaşlar toplanarak, Atatürk'ün sarayına doğru yürümektedir. Fertler kitlenin içinde erimiş şekilde, ortak kader ve ülküyü paylaşmanın yüksek duyguları içinde birlik ve dayanışmayı, yorulmaksızın, bir vecit

⁷⁷ Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 223-225.

hâlinde yaşamaktadır: “ (...) bütün vücutlar birbirine o kadar yapışmış, bütün soluklar birbirine o kadar karışmıştı ki, her fert ruhça olduğu gibi bedence de bütün şahsi duygulardan sıyrılmış ve on bin kişi bir adam, bir adam on bin kişi olmuştu.”⁷⁸ Bu uyum ve düzen içinde, binlerce kişiden oluşan kabile Atatürk’ün sarayına ulaşarak onu selamlar, sonra çekilerek yerini binlerce kişiden oluşan diğer kabilelere bırakır.

Romanın sonunda, İstanbul’dan Ankara’ya gelip buradan da bütün Anadolu’yu gezecek olan, birlik içinde hareket etmenin kurumlaşmış örneklerinden genç izci alayını Selma Hanım ve Neşet Sabit gururla izler. Bu, nesilden nesle aktarılan ideolojik bilincin de bir örtülü betimlemesidir. Solidarist korporatist bilinç, artık mekânlar ve zamanlar-üstü bir ulusal ortaklığa dönüşmüştür.

Netice itibarıyla *Ankara*, nihayetinde birçok yönüyle korporatist bir ütopya ulaşılabilir, aşamalı bir geçişin romanıdır. Aydın-halk gerilimi, yabancılaşması ve çatışması, menfaatperestlik, nüfuz istismarı, meta fetişizmi, sınıfsal kopukluk, bireycilik, lüks tüketim gibi çeşitli olumsuz durum ve özellikler, çeşitli korporatist değerlerin ön plana çıkarılmasında yaratılan kontrastta bir tarafı oluşturur. Bu kurgu içinde, söz konusu kontrastın öteki tarafına ulusal birlik ülküsü; dayanışmacı, sade yaşayışlı, fedakâr, diğerkâm, disiplinli, eğitilmiş, ahlaklı, çalışkan bireylerden oluşan bir toplum; kalkınmacı, otarşik, anti-liberal ve anti-sosyalist bir devletçilik ve sınıf barışı gibi değerler konularak edebiyat, yazarın tasarladığı ideal toplum modeli için bir araca dönüşür. Roman, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun henüz Kemalizm’in ideolojisini yaratmaya katkı iddiasını sürdürdüğü bir dönemde, politik içerikli yazı ve söylevlerinin bir edebî metin olarak, realist bir üslupla ifade edilmiş formu olarak kabul edilebilir. Bu bakımdan *Ankara*, hem mevcuttaki uygulamalara eleştirel yaklaşan, fakat aynı zamanda yazarın korporatist perspektifinden üretilmiş politika önerilerini de olumlu ve olumsuz roman kişileri üzerinden telkin ettiği bir metindir.

⁷⁸ A.e., s. 230.

3.3. Ekonomik ve Politik Bir İdealin Kırılması: *Panorama*

Tek-parti iktidarında kusursuz bir ortaklıkta birleşen, bir blok olarak kabul edilebilecek bir Kemalistler grubundan söz edilemez. Bir küçük burjuva radikalizmine tekabül eden *Kadro* hareketi, bürokrasi üzerinde etkili olan ve Kemalizm'in ideolojisini kurma iddiasını Kadroculara bırakmak istemeyen, bunlara bir sol geçmişi ve mevcutta faşizm eğilimi atfederek marjinalleştirmek isteyen Recep Peker ve *Ülkü* dergisi, daha ziyade sanayi ve ticaret burjuvazisinin ve burjuvallaşma eğilimindeki bürokratların Celal Bayar etrafında kümелendiği İş Bankası çevresi, Kemalizm-içi çatışan farklı iktidar merkezlerinin başlıcalarını temsil ederler.

Derginin yayımlandığı yıllarda Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve *Kadro* çevresi, Kemalistler arası bu iktidar mücadelesinin bir tarafını oluşturmaktaydı. Bunların, *Kadro*'daki yazılarında ve başkaca metinlerinde keskin biçimde devletçiliği savunmaları İş Bankası çevresini, bu çevreyle yakın temasta olmanın sağladığı ekonomik ve siyasi nüfuzdan istifade eden aferistleri ve devletin ekonomide Kadrocuların öngördüğü ölçüde geniş bir alana sahip olmasından zarar göreceğine inanan burjuvaziye rahatsız etmişti. Sonuç olarak onlar, bu gruplarla tutuştukları kavgayı kaybetmişlerdir. Teoride sınıf çatışmasını reddeden Kadrocular, böylece, ironik şekilde, Taner Timur'un ifadesiyle bir sınıf mücadelesi neticesinde tasfiye edilmiş olmaktadır.⁷⁹

Yakup Kadri ve Kadrocuların, değinildiği üzere, Kemalizm-içi iktidar mücadelesine girdiği yegâne grup sermaye sınıfı değildir. Her ne kadar parti içinde zaman zaman faşizan tonları bulabilen bir devletçiliği savunan bir kliği temsil ediyor olsa da Recep Peker *Kadro*'ya hiçbir zaman sıcak bakmamıştır. Peker, bu dergide "kökü dışarıda cereyanlar"ın müdafaa edildiği gerekçesine dayanan bir anti-propaganda başlatmıştır. Bu, bir yandan da Kemalizm'in ideolojisini, teorisini kurma ya da buna öncülük etme mücadelesidir. Nihayetinde Kadrocular iki cephede girdikleri savaşı kaybeder ve dergi Kemalist inkılap için zararlı bulunarak kapatılır.

⁷⁹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2013, s. 184.

Yakup Kadri, 1935'te derginin kapatılmasından hemen sonra Tiran'a büyükelçi olarak atanır ve Ankara siyasetinden uzaklaştırılır. 1955'te yurda dönüşüne kadar da farklı ülkelerde diplomat olarak görev yapar.

“Otuz yıl önce yazdığım bu romanı, üçüncü baskıya vermek üzere, gözden geçirirken bir düş görüyor gibi oldum ve bana öyle geldi ki, burada hikâye ettiğim devri bir somnambül hali içinde geçip gitmişim.

Fakat, bu halim çok sürmüyor; uyanıyorum ve kendimi toparlayarak etrafıma bakıyorum, o devirden bu yana ne kalmış diye. Kitabın birinci bölümünde belirtmeye çalıştığı Milli Mücadele ruhundan hemen hiçbir iz bulamıyorum.

Ya son bölümde hayalini kurduğum Türkiye'nin gerçekleşmesine doğru bir gelişme olmuş mudur? Ben, o zamanlar, bir gün gelip öleceğini aklımdan bile geçirmediğim Atatürk'ün öncülüğü ve rehberliğiyle bu ideal Türkiye'ye yirmi yıl içinde varacağımızı umuyordum. Şimdi, o yirmi yıl üstünden bir yirmi yıl daha geçmiş bulunuyor. Fakat, biz, sosyal, kültürel ve ekonomik devrim şartları bakımından, hâlâ romanımın ikinci bölümünde verdiğim ve karikatürünü yaptığım Ankara'nın içinde tepinip durmaktayız.”⁸⁰

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Panorama*'nın yayımlanmasından 11 yıl sonra, 1964'te, *Ankara* romanının üçüncü baskısı için yazdığı notta yukarıdaki ifadeleri kullanmıştır. Şu hâlde, 1953-1954'te iki cilt hâlinde yayımlanan *Panorama*'nın, 11 senede değişmeyecek bir eleştirel yaklaşımın öncül ya da tamamlayıcı metinlerinden biri olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle bu roman, artık politikada ya da iktidarın ideolojisinin inşa edilmesinde belirleyici faktör olmayan, bununla birlikte Kemalizm'e bağlılığını sürdüren bir yazarın bu pozisyondan yaptığı gözlemlerin eleştirel bir çıktısı olarak kabul edilebilir. Romanda, korporatist teorisinin idealleriyle birçok yönden örtüşen tahayyülündeki Türkiye'ye ulaşamamanın yazarda yarattığı hayal kırıklığı açıkça fark edilmektedir. Biz de özellikle bu bağlam içinde metindeki olumlu ve olumsuz örnekler üzerinden korporatist ideolojinin izlerini sürmeye çalışacağız.

Eser, “Ankara'da Bir Pazar Günü” adlı bir bölümle, yazarın *Ankara* romanının olumlu başkahramanı olarak hatırlanacak olan Neşet Sabit'in yeni yaptırdığı bağ evine

⁸⁰ Karaosmanoğlu, “Bir Not”, *Ankara* içinde, s. 9.

Ankara'nın yerli fakat henüz uygarlaşmamış, arsa spekülâtörü zenginlerinden Mansurzâde Hüseyin Efendi'nin ziyaretiyle açılır. Neşet Sabit, romanın ilerleyen bölümlerinde anlaşılaçağı üzere, tek-parti iktidarı ve çevresinin yozlaşmasına paralel olarak artık olumsuz bir kişiyne dönüşmüştür. İki metin arasında kurduğı bu -anakronik-devamlılık ilişkisi ile yazarın kendi yaşamında tek-parti politikalarına yaklaşımındaki değışim süreci arasında bir paralellik olduğı da düşünölebilir. *Ankara*'nın yazıldığı tarihsel bağlam içinde ve Yakup Kadri'nin Kemalist iktidar alanında tuttuğı pozisyon, bir başka deyişle *Kadro*'daki arkadaşlarıyla birlikte tek-partinin ideolojisini kurma iddiası taşıyor olması gereğı çizilen Neşet Sabit kişisi, söz konusu metinde bir gelecek tasavvurunun bir parçası olarak korporatist ideallerin savunucusu ve eyleyicisiydi. Yazar Ankara siyasetinden uzaklaştırılması ve daha etkisizleştirilmesi sonrası, iktidar mücadelesini kaybettiğı kesimlere ilişkin eleştirel gözlemlerini, aynı zamanda bir geriye dönük hesaplama olarak Neşet Sabit'i *Panorama*'da olumsuz roman kişisine dönüştürerek indirgemiş olabilir. Ancak söz konusu yozlaşma gözlemlerinin roman genelinde Neşet Sabit kişisinin değışimiyle sınırlı kalmayacağını ifade etmek gerekir.

Neşet Sabit, bu ziyarette Mansurzâde Hüseyin'in, yeni yaptırdığı bağ evine övgüde bulunması üzerine ona kendisinin de benzer bir ev yaptırtmasını önerir. Neşet Sabit, aslında aşırı ve lüks tüketimin imlendiğı, “memlekette başlayan yeni hayat şartları”nın bilincinde olan ve aslında bir arsa spekülâtörlüğüyle zenginleşmiş olan Mansurzâde'nin buna çok istekli olmadığını fark etmesi üzerine sözü kardeşinin oğlunun Yenişehir'de yaptırdığı büyük, banyolu ve garajlı, betondan eve getirir. Bu noktada Yenişehir'in; lüks tüketimin, meta fetişizminin, korporatizm bağlamında “anormal” kazançların ve bürokratlar ile politikacıların nüfuz istismarıyla haksız zenginleşmelerinin Ankara'daki sembol semti olduğı hatırlanmalıdır. Mansurzâde'nin kardeşinin oğlu, evi masraflı olduğı için kiraya vermek istemektedir ancak kiracı bulamamaktan yakınmaktadır. Ankara'nın merkezinde yer alan gözde bir semtteki evi kiraya verememesinin sebebi dikkat çekicidir. “*Vekil, mebus, müsteşar, müdürü umumi hep ev bark sahibi*”⁸¹ olmuştur,

⁸¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Panorama**, Haz. Atilla Özkırmılı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1987, s. 15.

dolayısıyla bunların artık ev kiralamaya ihtiyaçları yoktur. Burada, bürokraside ve siyasette hizmet veren devlet görevlilerinin zenginleşmelerine yönelik bir ima bulunduğu söylenebilir.

Ankara’da halkın içinde yaşayarak onlarla duygusal bir ortaklık kurmaktan mutluluk duyan, ancak artık inkılabın tamamlandığına inanan Neşet Sabit’in Mansurzâde üzerinden Anadolu tipolojisine karşı hissettiği yabancılık, tahammülsüzlük ve ön yargıyla geçirdiği dönüşümün ilk mesajı verilir. Mansurzâde’nin seslenişinden artık bir milletvekili olduğunu anladığımız Neşet Sabit, adamın, Ankara zenginleşir ve bayındırlaşırken ekonominin önemli bir bileşeni olan esnaf zümresinin fakirleştiğine ve ekonominin genel kötüleşmesine yönelik şikâyetlerini önemseme emaresi göstermez. Mansurzâde, burjuva zevkine göre döşenmiş bu bağ evindeki ziyaretini bitirip çıktıktan sonra Neşet Sabit derin bir nefes alır ve Anadolu’nun odasında bıraktığı kokuyu gidermek için pencereleri açar. Anlaşıyor ki yazarın üzerinde önemle durduğu hususlardan biri olan seçkin-halk yabancılaşmasına geri dönmüştür.

Farklı roman kişilerinin öyküleri üzerinden kurgulanmış olan romanda bir sonraki sahnede adı verilmeyen bir bankanın yönetim kurulu başkanı olan Servet Bey’i görürüz. Ankara’daki Nazif Bey’e benzer biçimde burada da olumsuz kişilerden biri olan, “*resmî vazifesinden ve kazanç getirir bazı işlerden başka*”⁸² bir ilgi alanı olmayan Servet Bey’in kapitalizmin ana müesseselerinden olan bankacılık mesleğini yapıyor olması dikkat çekicidir. Ayrıca bunun, yukarıda sözü edilen, Yakup Kadri’nin İş Bankası ve çevresiyle tuttuğu ve kaybettiği iktidar mücadelesiyle bir hesaplaşma yöntemi olduğu da düşünülebilir. Öte yandan roman kişinin adının Servet olması isim sembolizmi çerçevesinde değerlendirilebilir.

Servet Bey’in günlük alışkanlıklarından biri öğle yemeklerinden önce *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesini okumasıdır. Bu gazetenin tek-parti iktidarıyla yakın ilişki içinde olduğu bilinmektedir. Böylelikle Servet Bey’in partiye yakın bir karakter olduğu fikri

⁸² A.e., s. 19.

verilerek siyaseten nüfuz sahibi kişilerin yol açtıkları suistimallere yönelik anlatılacakların yolu açılmış olur. Örneğin, “*Bazı nüfuzlu mebuslar ya da zorlu kasaba eşrafi, bankayla olan dolaşık işlerini umum müdürle yoluna koyamayınca Servet Bey’e başvururlar ve ondan daima ümit verici, gönül alıcı muameleler görürler.*”⁸³ Bununla birlikte Servet Bey, doğrudan kendi çıkarına olacak işlerle ilgilenen bir menfaatperesttir. İstanbul’dan Ankara’ya geldiğinde mütevazı bir yaşamı olduğu ifade edilen Servet Bey, burada, herhangi bir çalışma ya da emeğin karşılığı olmayan anormal kazancın tipik görünümlerinden olan bina ve arsa spekülâtörlüğü, müteahhitlik ile hızla zenginleşir ve bu işlerden başka şeyle ilgilenmez. Çocukları film yıldızlarına özenen, hayalperest karakterli Sevim ve kumarbaz Nedim de topluma herhangi bir faydası olmayan, bireyci karakterler olarak yetiştirilmiştir.

Servet Bey, Ragıp isminde genç ve parlak bir mühendisle meslek ahlakına aykırı bir simbiyotik ilişki içindedir. Ragıp Bey, Servet Bey’e arsa spekülasyonlarında ipuçları verir ve taahhüt işlerinin ucuza gelmesini sağlarken, o da Ragıp Bey’e “*bankayla münasebetlerinde pek çok kolaylıklar göstermekte ve hükümet hesabına giriştiği bazı mühim teşebbüslerde, gidip bir vekille görüşmek, inatçı bir müsteşarı yola getirmek ya da bir komisyon âzâlarının oylarını kazanmak (...) gibi yardımlarda bulunmaktadır.*”⁸⁴

Romanda, olumsuz kişilerden Servet Bey tanıtıldıktan sonra, metnin olumlu başkahramanı Halil Ramiz’le karşılaşırız. Öncelikle Ankara’da bir akşamüstü manzarası verilen bu bölümde, esnaflar üzerinden kopuk insan ilişkileri, yüksek bürokratların burjuva özentisi yaşam tarzları ve emekli vali, general, müderris, köy ağası ya da Anadolu eşrafından oluşan bir sınıf ittifakını temsil eden ancak “*birtakım siyasi ve mali hiyerarşiler[in] (...) muhtelif sınıf ve derecelere taksim et[tiği]*”⁸⁵ milletvekillerinin Meclis’ten çıkarak Ankara’nın muhtelif eğlence merkezlerine dağılmaları resmedilir.

⁸³ A.e., s. 20.

⁸⁴ A.e., s. 25-26.

⁸⁵ A.e., s. 35.

Bu milletvekillerinin öncelikli kaygılarının parti içindeki iktidar merkezine yakın olmak olduğu gözlemlenmektedir. Aslen, Kemalist korporatizmin inkılabın kökleşmesi için büyük önem atfettiği mesleklerden olan öğretmenlikle iştigal eden Halil Ramiz, Atatürk'ün isteğiyle mebus olarak seçilmiş, Meclis'te başarılı bir performans göstermesi nedeniyle onunla yakın bir ilişki kurabilmiştir. Ancak, Kemalizm'e dair tüm inancını sürdürmesine rağmen, zamanla iktidar merkezinin gözden çıkardığı vekillerden biri olmuştur. Halil Ramiz neden gözden çıkarıldığına ilişkin bir iç muhasebe yaparken, Neşet Sabit'in düşündüğünün aksine, inkılap dairesinin henüz kapanmadığına inanmaktadır. Tüm ilerici ve kalkınmacı atılımlara rağmen Kemalizm prensiplerinin halka nüfuz etmeyişi, dolayısıyla içselleştirilememesini, Ankara'nın tüm gelişmişliğine ve lüks tüketimine karşın Anadolu'nun birçok bölgesinin, hatta Ankara'nın çevre mahallelerinin geri kalmışlığının yarattığı karşıtlığı ve inkılapçı kadroların bir kısmının realiteyi dikkate almayan yüzeyselliğini düşünür ve ümitsizliğe kapılır. Son tahlilde Halil Ramiz'in birçok özelliğiyle otobiyografik bir roman kişisi olduğu iddia edilebilir.

Romanın “Sahnenin Ardında Olup Bitenler” başlıklı ikinci bölümünde türlü hilelerle, kamu zararına olacak biçimde haksız kazanç sağlayarak sermaye biriktiren ve milyoner olan, Anadolu eşrafından Tahıncızâde Hacı Emin Efendi görünür. Emin Efendi'nin dürüst yollarla esnafılık yapmaya çalışan fakat yoksulluk içinde yaşayan kardeşine değinilerek, meslek ahlakına riayet etmenin değil, bireysel menfaatin rağbet gördüğü ve buna itibar edildiği devre ilişkin bir mesaj verilir.

Her ikisi de mebus olan Neşet Sabit ile Halil Ramiz'in Tahıncızâde'nin bulunduğu şehre yaptığı bir ziyarette yerel bürokrasinin, kentin iktidar merkezlerinin ve halkın çeşitli unsurlarının burada birbirleriyle çatışma hâlinde olduğu, aralarında derin kopukluklar bulunduğu anlaşılır. Jakoben bir anlayışla halkı Batılılaştırma ve modernleştirmeye çalışan vali İhsan Turan, şehrin altyapı problemlerine yönelik hiçbir faaliyette bulunmayan “hantal ve ihtiyar” Belediye Reisi, Halk Fırkasına ve Halkevlerine mensup gençler ve bu gençlerin menfaatperestlikle itham ettikleri Tahıncızâde'nin oğlu Halk Fırkası İl Başkanı Tahir Bey, kişisel gündemlerini ön planda tutarak birbirleriyle mücadele

etmekte ve bir taraftan da halkla bu unsurlar arasında aşikâr bir yabancılaşma ortaya çıkmaktadır.

Romanın olumlu kişisi ve yazarın korporatist ideallerinin mümessili Halil Ramiz, bu ziyarette Halkevinde, çiftçiler, tüccarlar, avukatlar, öğretmenler, zanaatkârlar ve politikacılardan oluşan çeşitli meslek gruplarından gelen insanların önünde bir konuşma yapar. Bu konuşma, Atatürk'ün ve Kemalist tek-parti iktidarının öncü kadrolarının sıklıkla sözünü ettiği, iktisadi kalkınmanın Millî Mücadele'nin yeni ve daha önemli bir safhası olduğu, gerçek bağımsızlığın ancak iktisadi bağımsızlıkla mümkün olacağı görüşüyle paralel bir içeriğe sahiptir. Halil Ramiz'in konuşması, kalkınmacı, milliyetçi, fedakâr ve diğerkâm bir ulus varsayan ve daha önemlisi, bireysel menfaatin aşıldığı, dayanışmacı-ahlakçı bir perspektife işaret etmektedir:

“Bizim için ekonomik kalkınma davası, normal tekâmüllerini tamamlamış birçok Batı memleketlerinde olduğu gibi, sadece iyi bir idare, kuvvetli bir teşkilat meselesi değildir. Bu, bizim için her şeyden önce bir ahlâk, bir vatanperverlik işidir. Yüzyıllarca süren kapitülasyon rejiminden henüz kurtulmuş bulunuyoruz. Bütün ticaretimiz daha düne kadar yabancıların elindeydi; bütün istihsal kaynaklarımızı yabancılar sömürüyordu; Avrupa endüstrisinin çarkları, yüzlerce yıl, yok pahasına Türk köylüsünün ve aynı gerilikte kalmış diğer köylülerin alınteriyle yağlanıp cilalandı ve hâlâ da öyle olagelmektedir. Türk milletinin, Milli Kurtuluş Savaşı'na atılışında yalnız istila ordularını vatan topraklarından sürüp çıkarmak ve siyasi istiklali kazanmak hamlesini görmemelidir. Türk milleti yanı zamanda ve aynı derecede bu iktisadi esaretten kurtulmak için de kan dökmüş, can feda etmiştir. Zaten iktisadi esaret altında yaşayan bir milletin siyasi istiklali olur mu?..

Şu halde arkadaşlar, bilmemiz gerekir ki, memleketimizin ekonomik kalkınma davası, Milli Kurtuluş Savaşımızın ikinci safhası demektir ve menfaat kaygılarımızı unutarak, uzun bir süre için türlü mahrumiyetlere katlanarak elbirliğiyle başarmak mecburiyetindeyiz. Yoksa, herkes kendi başının çaresine düşer; gemisini kurtaran kaptandır derse, bu yeryüzünden silinip süprülürüz; hep beraber silinip yok oluruz.”⁸⁶

Bununla birlikte Halil Ramiz konuşmasından sonra dinleyicilerden gelen karşılıktan büyük hayal kırıklığına uğrar. Her ne kadar görünürde alkış ve teveccühle karşılanmış olsa da konuşma sonrası dinleyicilerin aksettirdiği sorunlar, mebus için halkın

⁸⁶ A.e., s. 53-54.

gündemiyle olan kopukluğun, inkılabın halka nüfuz edemeyişinin çarpıcı bir ifadesi olur. Halil Ramiz, Kemalist korporatist ideallere ve ufka tekabül eden büyük anlatısının halkın gündelik yaşamında bir karşılığı olmadığını böylelikle müşahade edecektir. Öncelikli olarak yaşamsal kaygılarını düşünen halk, yine onun neredeyse bütün yaşamını düzenleme iddiasındaki bir ideolojiyi ve onun söylemlerini bir teferruat olarak görmekte ve bunlara duyarsızlaşmakta, mebusların beyhude “vatan şarkıları” söylemek yerine sorunlarına çözüm bulmasını beklemektedir. Mebusun ulusal birlik söylemine dayanan milletçe ekonomik kalkınma davası halka anlatılamamış, pratikte değer ve işlevini yitirmiştir. Zaten daha sonra bu algılayışı, Neşet Sabit’le yaptıkları bir konuşmada “*Boş yere kendimizi aldatıp durmayalım; biz tepeden inme bir inkılâbın köksüz öncüleriyiz ve sayımız o kadar azdır ki, her an milyonların içinde kaybolup gitmek tehlikesine maruz kalabiliriz,*”⁸⁷ sözleriyle ifade edecektir. Bu, onun hayal-hakikat çatışması yaşadığı bir âna tekabül etmektedir. Halil Ramiz, Hilmi Yavuz’dan ilhamla söyleyecek olursak, realiteyle uzlaşmamış bir “trajik roman kahramanı”dır.⁸⁸

Halil Ramiz, söz konusu ziyaretten sonra adı verilmeyen bir kaza merkezindeki bir olayı soruşturmak üzere görevlendirilir. “*Mübadillerden Yanyalı Fazlı Bey isminde bir adam, Ankara’da yüksek mevki sahibi olan akraba veya hemşerilerinden birinin nüfuzuna dayanarak haksız yere birçok emval ve emlak’e elkoymuş,*”⁸⁹ daha sonra bu kazada partinin ilçe başkanı olmuştur. Parti başkanlığının sağladığı nüfuza dayanarak işlerine engel olan kaymakam ve memurları görevlerinden ettirmiş, nihayetinde kendisine bağlanacak bürokratları ve adalet memurlarını göreve getirtebilmiştir. Çeşitli hilelerle arazileri gasp ederek ve tefecilik yaparak kısa zamanda zenginleşen Fazlı Bey’e karşı halk içinden bir muhalefet hareketi belirince ve şiddet olayları yaşanmaya başlayınca fırka soruşturma açma gereği duyar ve Halil Ramiz’i soruşturmacı olarak dosyaya atar. Fazlı Bey’in yerel bürokrasi tarafından korunması ve halkın bu nüfuzlu insanlara karşı haklarının müdafaa edilebileceğine inanmaması sebebiyle soruşturmada herhangi bir

⁸⁷ A.e., s. 57.

⁸⁸ Hilmi Yavuz, **Roman Kavramı ve Türk Romanı**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1977, s. 68.

⁸⁹ Karaosmanoğlu, **Panorama**, s. 62.

neticeye varamayarak kazadan ayrılır. Bu olay, parti yönetimi ile yerel bürokrasinin kamunun zararına olacak biçimde menfaat devşirmesinin önünü açan nüfuz istismarının açık örneklerinden biridir.

Romanın “Bazı Zabıta Vakaları” başlıklı üçüncü bölümünde birtakım polisiye hadiseler anlatılmaktadır. Bu bölümdeki iki öykü konumuz bağlamında kayda değerdir. Pertev ile Ziver adlı iki sokak çocuğunun öyküsünün anlatıldığı kısım, ulusu topluca kalkındırma ve refaha ulaştırma amacını güden siyasi hareketin, hâlâ karnını zor doyuran çocukların varlığıyla başarısızlığa uğradığını düşündürmektedir. Çocuklar, yaşları itibarıyla toplumsal iş bölümüne dâhil edilemeyeceklerse de en azından Bourgeoisı “toplumsal borç” ilkesi gereği kamusal ve bireysel servetlerden paylarını almaları icap ederdi. Oysa içinde yaşadıkları şartlar, halkın bu çocuklara kayıtsızlığı ve hatta daha ileri bir aşamada bunlara duyduğu düşmanlık, dayanışma ahlakının resmedilen Türkiye’de halka sirayet edemediğinin göstergesidir.

İkinci öykü, uzun yıllar devlet memuru olarak hizmet vermiş olan Osman Nuri Bey’e aittir. O da tüm dürüstlüğüne, liyakatine ve kabiliyetine rağmen makam, mevki sahibi olamamış, hatta birkaç işten ayrılmak zorunda kalmasından sonra nihayetinde intihar etmiştir. Öte yandan, geçmişinde birçok lekeler bulunan başka tanıdıkları ya ellerinden tutan nüfuz sahibi birtakım şahıslar bulunması ya da nüfuzlu kişilere dalkavukluk yapmaları nedeniyle yüksek mevkilere çıkabilmişlerdir. Türkiye’nin panoramasının çizildiği bu romanda bu kişi ve öykülerin varlığı tesadüf olmasa gerektir. Bunların, yazarın tahayyül ettiği Türkiye ile gözlemleri vasıtasıyla resmettiği mevcut Türkiye manzarası arasındaki çelişkinin ürünleri olduğu söylenebilir. Bu görüntüler, toplamda bir ahlaki anomiyeye işaret etmektedir.

“Hayat ve Mektuplar” başlıklı dördüncü bölümde Diyarbakır Lisesinde edebiyat ve felsefe öğretmenini olarak görev yapan Ahmet Nazmi ile İzmir Dış Ticaret Ofisi Müdürü Cahit Halit arasındaki mektuplaşmaları okuruz. Bu idealist gençlerin inkılabın serüvenine ilişkin giriştikleri tartışma konumuz bağlamında yoğun ve açıklayıcı bir içeriğe sahiptir.

Onların yazışmaları, yazarın düşüncelerini bu gençlerin sözleri üzerinden aksettirmesi açısından da önemlidir.

Ahmet Nazmi, ilk mektubunu halkı bilgilendirme ve halka inkılap fikirlerini aşılama amacıyla tesis edilen bir Halkevinde, içeride hiç kimsenin olmaması, bunun ötesinde kâğıt kalem dahi bulunmaması ironisi içinden yazar. Burada, bir ümitsizlik duygusuyla, bir sınıf çelişkisinin, seçkinle halk arasındaki kopukluğun ve halkın inkılaba kayıtsızlığının saptamasını yapar. Cahit Halit, cevabında Kemalist korporatizmin büyük görevler yüklediği öğretmenlik mesleğinin gereği olarak, inkılabı halka nüfuz ettirecek ve Ahmet Nazmi'nin yokluğundan şikâyet ettiği entelektüel atmosferi azimle çalışarak kuracak olanın bizzat kendisi olduğunu ifade eder. Cahit Halit'in bu mektupta Kemalist inkılaba ilişkin “(...) yedi yüz şu kadar bin kilometrekarelik bir geniş ülkenin yeni baştan kurulması ve onsekiz milyonluk bir milletin yekpare bir blok halinde hareket getirilmesi,”⁹⁰ şeklindeki korporatist tarifi de önemlidir. Cahit Halit'e göre bu dava “*senin ya da benim, Ali'nin Veli'nin mutluluğu, rahatı, refahı değil; dava bir makûs olaylar selinin durdurulduğu, bir büyük eserin yaradılışı davasıdır. Sen ve ben bu dev işinin binlerce adsız ırgatları arasında yer alıp çalışmaya rıza gösterdiğimiz gün, bu memleketin selamet saati çalmış olacaktır.*” Ahmet Oktay'ın ifadesiyle, “*Yakup Kadri'nin sözcülerinden biri kıldığı kahramanlarından*”⁹¹ Cahit Halit, bu sözleriyle Kemalist korporatizmin yaratmayı umduğu idealist, tavizsiz, fedakâr ve bireyselliğini ön plana çıkarmadan ulusal kalkınma davasına hizmet edecek model bireylerden olduğunu göstermektedir. Onun Kemalizm'den anladığı ise, beklendiği üzere, anti-liberal, anti-sosyalist, sınıf çatışmasını reddeden ve toplumu yekpare bir kütle olarak gören millî bir idealdir: “*Biz, 'İnkılâpçıyız!' derken, ne 93 inkılâpçıları gibi bütün insanlara hürriyet ve müsavat getirmek, ne de Oktober ihtilalcileri gibi bir sınıfı öbür sınıflara hâkim kılmak iddiasında bulunuyoruz. (...) Sınıf mücadelesini bilmeyiz; zira, Türk cemiyeti zaten yalınkat bir binadır.*”⁹² Bununla birlikte, Cahit Halit'e göre Kemalizm'in milliyetçiliği de

⁹⁰ A.e., s. 112.

⁹¹ Ahmet Oktay, **Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı: 1923-1950**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 946.

⁹² Karaosmanoğlu, **Panorama**, s. 115.

Nazi ırkçılığına benzememektedir. Onun devletçilik yorumu ise tekelliliğin, devlet kapitalizminin ve sosyalizmin dışında kalarak; ekonomik iktidarı yabancı sermayeye teslim etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bıraktığı enkazı devralan Kemalist rejim tarafından millî burjuvazisi, ticaret ve sanayi geleneği, teknik bilgisi, dolayısıyla millî sermayesi bulunmadığı için özel müteşebbislere kıyasla daha geniş imkân ve aygıtlara sahip olan yapının ilk aşamada, bir bakıma mecburiyetten, vasilik etmesi için işe koşması şeklindedir. Cahit Halit, benzer tartışmaların havada kalmaması için doktriner ve aksiyoncu bir dergi kurma düşüncesinden söz eder. Bu, yazar ve çevresinin *Kadro* deneyimini hatırlatan bir tekliftir.

Ahmet Nazmi, cevap mektubunda, bu teklifin hatırlattıkları üzerinden, bir parti müfettişiyle girdiği tartışmayı aktarır. Ahmet Nazmi'nin, Kadrocuların iddiasıyla doğrudan örtüşen “*Her şeyden önce Kemalizm'in ideolojisini yapmak ve onu doktrinleştirmek lazımdır,*”⁹³ şeklindeki sözlerine, parti müfettişinin Recep Peker ve çevresinin *Kadro*'ya yaklaşımını anımsatan karşılığını anlatır: “*Bu Frenkçe laflar da ne oluyormuş? Ne mana ifade ediyormuş! Bunlar, hangi yabancı politik mezheplerden alınma tabirlermiş! Maksadım, bir nevi faşistlik ya da komünistlik mi yapmış!*”⁹⁴ Aynı müfettişin inkılap dairesinin tamamlandığı iddiasının aksine Ahmet Nazmi inkılabın donduğunu düşünmektedir. Millî Mücadele sonrası aynı ruhun idealleriyle yeni bir ülke ve toplum inşa etme çabaları akamete uğramıştır. Millî Mücadele'nin ‘kolektif heyecan’la tanımlanan birlik ve fedakârlık ruhu, okuma yazma bilmeyen köylülerden Avrupa’da tahsil görmüş aydınlara kadar halkın her sınıfınca benimsenmesi ve diriltilmesi, bir başka deyişle bir ekonomik seferberliğe gönüllü olarak girişilmesi beklenirken mevcut görünüm lüks ve maddeye düşkün bireyciler topluluğundan ibarettir. Ahmet Nazmi, bir Atatürk-Musa analogisi kurarak halkın büyük bir parçalanmışlık içinde önderini takip etmediğini savunur. Gözlemlerinin bir neticesi olan ümitsizlik duygusu içinde bu parçalanmışlığı tarif

⁹³ A.e., s. 118.

⁹⁴ A.e.

eder, birlik ülküsünün realitede bir karşılığı olmadığını ve bireyciliğin toplum ve siyaset üzerindeki egemenliğini ifade etmek ister:

“Herkes kendi başının derdine düşmüştür. Sen ki, Serbest Fırka tecrübesinde nasıl her kafadan bir ses çıktığını, herkesin birbirini nasıl anlamaz hale girdiğini hepimizden daha iyi gördün; bu acı ve hazin tecrübenin üstünden henüz bir yıl ya geçti, ya geçmedi. Ve sen, bu memlekette Milli Mücadele devrinin birlik, beraberlik ve fedakârlık duyguları sanki hiçbir sarsıntıya uğramamış, sanki hâlâ eski destanî hızıyla devam etmekteymiş gibi inkılâp prensiplerimizin sözle, yazıyla birer kuvvet-fikir haline girip, bizi ileriye iteceğini umuyorsun! (...) Bu muvazaalı rejimin, bu tezatlarla dolu cemiyetin içinde yetişen gençlik –hani şu, Gazi’nin Cumhuriyeti emanet ettiği gençlik!- saflarında ise ya birtakım küçük egoistler, ya benim gibi canından bezmişler, ya da korkunç oportünistler yetişip duruyor.”⁹⁵

“Bir Mevsim Sonu, Bir Devre Başlangıcı” başlıklı beşinci bölümde Halil Ramiz Ankara’ya henüz dönmüştür. Burada küçük bir apartmanda kiralık dairede oturduğunu ve ekonomik durumunun pek iyi olmadığını anladığımız Halil Ramiz’e, uşağı Ahmet “*bütün meclis arkadaşları gibi, onun da neden henüz arsa alım-satımlarına girişmediğine, neden ev, apartman sahibi olmadığına, neden hâlâ kiracılıktan kurtulmadığına hayretini ifade eden sözler*”⁹⁶ söyler. Arsa spekülâtörlüğünün politikacılar arasında yaygın bir zenginleşme pratiği olduğunu ve halk içinde de bunun dillendirildiğini böylelikle görürüz.

Aynı bölümde Servet Bey’in öyküsü üzerinden müteahhit Sırrı Bey hakkında bilgi sahibi oluruz. Sırrı Bey, âdeta bir ortak gibi Servet Bey’le iş yapmakta ve bunlar onun nüfuzundan faydalanarak birlikte zenginleşmektedirler. Sırrı Bey’in, “*Ankara’da olsun, İstanbul’da olsun, burnunu sokmadığı resmî ve özel yapı müteahhitliği kalmamış; hem de devletle, altından kalkamayacağı kadar ağır bazı yol, köprü ve tünel inşası mukaveleleri imzalamıştı.*”⁹⁷ Sırrı Bey, devlet eliyle ve siyasi iktidara yakın kesimlerin ön açmasıyla korporatizmin emek sonucu sağlanmamış ve bir katma değere dönüşmemiş olması sebebiyle anormal kabul ettiği, “faydasız” sermaye biriktiren şahısların mümessili olarak

⁹⁵ A.e., s. 121-122.

⁹⁶ A.e., s. 126.

⁹⁷ A.e., s. 136.

romanda kendine yer bulur. Devlet teşviki, sanayileşmeye öncülük etmesi beklentisiyle sanayi burjuvazisi yaratma tasarısını boşa çıkaran, katma değeri olmayan taahhüt işlerine yönelmeye başlamıştır. Son olarak da Servet Bey’le birlikte bir kooperatif taahhüdüne girişmişlerdir. Servet Bey yine nüfuzunu kullanarak birtakım değerli arsaların kamulaştırılmasını sağlamıştır ve henüz inşaatın temeli atılmadan yüksek kâr teklifleri olarak spekülâtorl  k yoluyla zenginleşmeye devam etmektedir.

Bölümde tekrar Halil Ramiz’in öyküsüne dönüldüğünde, makam ve servet hırsına kapılmış olan partililerin, Halil Ramiz’in, mebusu olduğu şehri ziyareti sırasında belediye seçimlerine müdahale etmekle suçlamak suretiyle kuyusunu kazdıkları anlaşılır. Halil Ramiz, Halk Partili gençlerle birlik olup, aslında ilerici, idealist ve aksiyoncu bir genç olan doktor Namık Ahmet’in belediye başkanı olarak seçilmesine müdahale etmekle itham edilmiştir. Böylelikle Halil Ramiz, parti genel sekreterinin soruşturma sırasında kendisine itimat edilmediğini hissettirmesi üzerine bunu bir hakaret addederek parti yönetiminden istifasını verir ancak bu, parti çevresinden ve söz konusu çevrenin nüfuzundan nemalanan kesimler tarafından dışlanmasına yol açar. Samimi bir inkılapçı olan Halil Ramiz, inandıklarıyla inkılapçı kadroların uygulamalarının çeliştiğini ve bu inancın güdümünde yıllarca bir rüya âleminin içinde yaşadığını idrak eder. Trajik roman kahramanı Halil Ramiz, yeni bir hayal-hakikat çarpışmasıyla karşı karşıya kalmıştır.

“Bir Kurban Bayramı ve Kurbanlar” şeklindeki ironik başlığıyla altıncı bölüm, yalnızca Halil Ramiz’in değil, Dr. Namık Ahmet’in de “cemaat-dışı” ilan edilmesine sahne olur. Doktorluk da öğretmenlik gibi Kemalist korporatizmin halk-seçkin yaklaşmasında önemli bir işlev yüklediğı bir meslektir. Bir diğer deyişle, halka doğru gitmenin araçlarından biridir. Metinde de Namık Ahmet’in bir yabancı gibi tasvir edilen Anadolululara gösterdiği birtakım şefkat sahneleri çizilir. Bununla birlikte bürokraside ve politikada yaşanan yozlaşmanın, Namık Ahmet’in şahsında sembolleşen idealist doktoru, dolayısıyla bir yönüyle inkılabın özünü hedef aldığı söylenebilir. Vali, belediye başkanı, idealist gençleri partiden uzaklaştıran il başkanı Tahir Bey ile Halkevi yöneticilerine Anadolu eşrafı da katılmış ve çeşitli iftiralarla doktoru da kurban etmişlerdir.

Romanın sekizinci ve dördüncü bölümle aynı başlığı taşıyan “Hayat ve Mektuplar” bölümünde yine Ahmet Nazmi ve Cahit Halit’in mektuplaşmaları bulunur. Cahit Halit, Ahmet Nazmi’ye, *Kadro*’yu hatırlatan mecmualarında ulusal kalkınma hamlesini ve inkılabın yerleşmesini destekleme amaçlı çıkan yazılarından sonra uğradıkları saldırıları anlatır. Tahsilini Almanya’da yapmış genç bir elektrik mühendisinin, ülkenin tamamının elektriğe ulaşımını sağlayacak projeyi açıkladığı makaleler dizisinden sonra bir Alman şirketinin reklam ve aracılığını yapmakla itham edildiğinden söz eder. Ayrıca sanayileşme sürecindeki gereksiz olarak yüksek tutulan işletme maliyetlerine ilişkin istatistiksel verilere dayanan bir eleştiri yazısından sonra da dergiye yönelik sanayileşme aleyhtarlığı ve komünistlikle suçlama temalı bir karşı propaganda başlatılır. Bu saldırılar, söz konusu işletme maliyetlerinin yükselmesine neden olarak bu yoldan haksızca zenginleşen aracı şahıslar ve simsarlar ile yine aynı amaçlarla nüfuzunu kullanan suistimalci, vurguncu, komisyoncu politikacılar tarafından gerçekleştirilmektedir. Görüldüğü üzere yazar, tekraren ve ısrarla kamu zararına olacak şekilde zenginleşen ve nüfuzlarını kullanarak ideallere aykırı davranan zümreleri ahlakçı bir pozisyonundan ele almaktadır.

Ahmet Nazmi, Cahit Halit’e cevabında yine “halka doğru” gitmek mevzusuna değinir. O ise Millî Mücadele’nin ekonomi, kültür ve medeniyet sahasında da devam ettiğini savunmakta, aydınlanmacı, Gökaltı halkçılıktan farklı olarak tek yönlü, üsttenci bir zihin yapısıyla bir fikrî mesuliyet hissetmekte ve seçkinin inisiyatif olarak halkı seçkinle eş düzeye geleceği bir ideal duruma inanmaktadır.

“Evet, bir entellektüel her şeyden önce, halka doğru gitmek, ya da halkı kendine doğru çekmek; sanatını, bilgisini, itikadını halka yaymak, sözün kısası, kafasını ve ruhunu halkın menfaatlerine vakfetmek vazifesini yüklenmiştir. (...) Hele bu memleket gibi her şeyin yeni baştan yapılması, topraklar kadar kafaların da sürülüp işlenmesi, ekilip yeşertilmesi, adeta, bir yangına yetişmek derecesinde ‘acil’ zaruret şeklini aldığı bir yerde bu, istilaya uğramış bir vatani kurtarmaya koşmak vazifesi kadar söz götürmez, itiraz ve itizar kabul etmez bir boyun borcudur.”⁹⁸

⁹⁸ A.e., s. 221.

Ancak bu düşüncelerine eşlik eden, halkla aydının birbirine yabancılaşmasına ilişkin, kendi tecrübesi üzerinden ulaştığı bir saptaması vardır: “*Halka doğru gideceğim. Fakat, ona ne vermek, ona ne söylemek için? (...) Zira ben, bir vakitler bu halkın içinden çıkmış olmamla beraber ondan o kadar uzaklaşmışım, onun gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen iç alemiyle o kadar bağlarımı kesmişim ki, sesimin bile oraya kadar erişebileceğine zerrece güvenim kalmamıştır.*”⁹⁹ Ahmet Nazmi, ulusal birlik ülküsünün bir illüzyondan ibaret olduğunun bilincindedir ve bu gerçeğe yüzleşmiştir.

Ahmet Nazmi, Cahit Halit’in manidar biçimde Fichte’nin Alman ulusal birliği ve kalkınmasının tesis edilmesindeki rolünden söz açmasını, yine aydınların halk üzerindeki etkisini mübalağalı biçimde ele alarak bunların Avrupa’daki Nazizm ve faşizm cereyanlarının öncülü sayarak yanıtlar. Ancak aydınların halkı sürüklediği felaketlerden biri olarak sınıf kavgasını sayması konumuz bağlamında kayda değerdir.

“Bastırılan Bir Skandal ve Bunun Serpintileri” başlıklı bölümde Servet Bey’in hususi teşebbüsü olan kooperatife ortak olan bir devlet memurunun mağduriyeti hikâye edilir. Dürüst bir memuriyet hayatı olan Niyazi Bey, otuz yıllık çalışmasının sonucunda ancak bir genel müdür yardımcılığı alabilmiş ve henüz bir ev sahibi olamamıştır. Yozlaşmanın ve meslek ahlakından uzaklaşmanın memuriyet kanadında tepeden en alt düzeylere kadar sirayet ettiğinin bir delili olarak burada tapu kâtiplerinin, mahkeme mübaşirlerinin ve kendi derecesindeki memurların apartmanlar yaptırdığından, köşk, konak sahibi olduklarından söz edilir. Ev sahibi olmak hayaliyle Servet Bey’in yaptırmakta olduğu kooperatife ortak olur ancak kooperatif yönetiminin ortaklara sürekli ekstra masraflar çıkarmasına rağmen bir türlü inşaatın temeli atılmaz.

Kooperatif yönetimi, müteahhit değişikliği ve yeni bir masraf konusunda bilgilendirmede bulunmak üzere ortakları bir toplantıya çağırır. Toplantı öncesinde yönetim kurulu üyelerinin kendilerini diğer ortaklardan soyutlaması Niyazi Bey’de bir

⁹⁹ A.e., s. 220.

hiyerarşi duygusu uyandırır ve bundan büyük rahatsızlık duyar. Bu görüntü, aslında, sınıfsız, imtiyazsız bir toplum kurma iddiasındaki Kemalist korporatizmin hâlihazırdaki uygulamasının, yani gerçek Türkiye panoramasının bir metonimisi olduğunu düşündürür: *“Allah Allah; sanki onun bu adamlardan farkı neydi? Burada da mı ‘meratip’, burada da mı ‘barem’ vardı? Hani, neredede kaldı ortaklık? Hani, hepimiz hakta ve reyde eşit olacaktık?”*¹⁰⁰

Yukarıda sözü geçen, kooperatif yönetiminin azlettiği müteahhit de Sırrı Bey’dir. Sırrı Bey’i bankanın menfaatiyle kendi menfaatini ayırt edemeyecek kadar iç içe geçmiş bir ilişki yapısına dâhil eden Servet Bey, sonunda desteğini çeker ve iflas etmesine neden olur. Politikacılar bankası olarak bilinen, dolayısıyla yarı-devlet bankası sayılabilecek olan İş Bankasını hatırlatan bu kurumun yönetim kurulu başkanı olarak Servet Bey, sahip olduğu nüfuzla dilediğini zenginleştirip dilediğini iflas ettirecek kudrete sahiptir. Böylece Servet Bey, kooperatif dolandırıcılığıyla nüfuz istismarının, toplum düşmanlığının ve menfaatperestliğin yeni bir boyutunu ortaya koymuş olur. Kemalist korporatizmin ekonomi yönetiminde başvurduğu toplumu örgütleme yöntemlerinden biri olarak benimsediği kooperatifçiliğin istismar edilmesi de bu bakımdan kayda değer bir ayrıntıdır.

“Köyden, Kasabadan, Şehirden” başlıklı onuncu bölümde, metnin genelinde çeşitli vesilelerle değinilen inkılap değerlerini benimseyememiş Anadolu ve aynı değerleri ciddiyetsizlik ve lakaytlıkla karşılayan her düzeyden yerli bürokrat manzaralarının yanı sıra üzerinde durulması gereken, konumuz bağlamında dikkat çekici unsurlar bulunmaktadır.

Namık Ahmet bir akşam Halil Ramiz’i evinde akşam yemeğinde ağırlar. Burada Köy Teşkilatı adını verdiği bu projesini Neşet Sabit’in evine giderek sunduğunu zaman orada yaşadıklarını Halil Ramiz’e aktarır. *Ankara*’da lüks tüketim ve meta fetişizmini kategorik olarak reddeden Neşet Sabit, *Panorama*’da bütünüyle dönüşmüş ve evini tamamen burjuva zevkine göre döşemiştir. Ayrıca halk bunca sefalet içindeyken kendisi

¹⁰⁰ A.e., s. 237.

bir altın tabaka kullanacak, lüksü hayatının gündelik pratiklerine yansıtacak kadar ileri gitmiştir.

Ulusal birlik ülküsünün başarısızlığa uğradığının bir delili gibi görünen birbiriyle bağlantısız ve yoksulluk içinde yaşayan köyleri birleşik komünler hâline getirerek kütleleştirmeyi tasarlayan solidarist Köy Teşkilatı projesini Neşet Sabit çeşitli bürokratik zorlukları gerekçe göstererek dikkate almaz. Hatta Köy Teşkilatı'nın, Ankara'nın henüz hükûmet merkezi olduğu zaman bir Amerikalı iş adamının getirdiği, -pek de gerçekçi olmayan- imar projesini hatırlattığını söyleyerek istihza eder. Namık Ahmet'in cevabı, Neşet Sabit'in şahsında somutlaşan menfi dönüşüme dair ve samimi inkılapçıların Millî Mücadele ruhunun geldiği nihai noktaya bakışını ifade eden bir özet mahiyetindedir:

“Amerikalının sözünü dinleseydik, belki de, çok iyi bir harekette bulunmuş olurduk. Önce: Urbanizm bakımından olsun, sıhhat ve rahatlık bakımından olsun, zevk bakımından olsun, ortaya bu kadar inestetik, bu kadar irrasyonel bir şehir çıkarmak hatasına düşmezdik. (...) Saniyen: -Bu kelimeyi, Neşet'in gözleri içine bakarak, iki defa tekrar ettim-. Saniyen: İlk inkılâp ekibimizin en hamleli unsurlarının arsa spekülasyonları içinde yıpranıp gitmelerini önler ve bu suretle Millî Mücadele ahlâkının devamını temin etmiş olurduk.”¹⁰¹

Birinci Cildin “Kundak Oyunu ve Kundakta Bir Komünist” başlıklı son bölümünde Osman Nuri Bey'in oğlu Fuat *Yol* gazetesinde işe girmiştir. Burada tanıştığı Yugoslav bir gençle olan sohbetlerinde bu genç, Kemalizm'in güncel durumuna ilişkin bir analiz yapar. Kemalizm, gencin yaşadığı coğrafyada antiemperyalist mücadelede bir örnek sayılan, ilerici ve daha önemlisi halkçı bir rejim olarak bilinmektedir. Bu duygularla üniversite eğitimine geldiği Türkiye'deki manzara onu hayal kırıklığına uğratmıştır. Fuat'ın da katıldığı görüşlerine göre, Atatürk'ün benimsediği ideolojinin aksine entelektüeller arasında Nazizm ve faşizm eğilimleri bulunmakta, saldırgan bir milliyetçilik anlayışı rağbet görmekte, üniversitelerdeki ekonomi derslerinde liberalizm propagandası yapılmaktadır. Yazar, böylelikle, daha sonra son derece yüzeysel bir

¹⁰¹ A.e., s. 267.

komünist olduğu anlaşılabacak olan bu Üsküplü genç üzerinden büyük ihtimalle kendi düşüncelerini seslendirmiş olur. Aynı yöntemle, Marx üzerine yaptıkları bir konuşmada, özellikle insan faktörü göz ardı edildiği gerekçesiyle, Hegel ve ayrıca Leninist pratiğin araçsallaştırıldığı anti-sosyalist bir söylemi Fuat üzerinden dillendirir. Bu söylem, “*Marxist parti denilen karanlık doktrin laboratuvarı*”¹⁰² ifadesini kullanacak, sosyalist pratiği ve yeni sözde-Marksistleri engizisyon mahkemeleri, Cizvit hücreleri, Calvin ocakları ve vahşi kapitalistlerden daha zalim bulacak ve insanları şuurlarına kadar zapt eden ve ezen, dünyayı saran dev bir örümceğe benzetecek kadar keskindir. Fuat, bu tartışma sonrası, Üsküplü gencin onu burjuva olmakla itham ettiği sanrısına kapıldığı sırada, burjuvaziye ilişkin düşüncelerini ve aslında yazarın küçük burjuva radikalizminin sınıfsal çıkarlarını önceleyen liberal kapitalist burjuvaya bakışını da serdetmiş olacaktır:

“‘Nasıl? Bana, nasıl burjuva diyebilir? Bana, bu gözle nasıl bakabilir? Bütün bu fikir kargaşalıkları içinde bir bu hakaret eksikti!’ Bu hakaret! Evet, Fuat için bundan daha ağır bir hakaret olamazdı. Zira, onların –yani Marxçıların akıl hocalarının- bu kelimeye ne mana verdiklerini pek iyi anlamıyordu ama, ona göre burjuva demek, mürâîlik demekti; tufeylilik demekti; tamahkârlık demekti; menfaate düşkünlük demekti; dar kafalılık, dar görüşlülük, küçük egoistlik demekti.”¹⁰³

Panorama’nın ikinci cildi, “Tanrıların Alacakaranlığında” başlıklı bir bölümle açılır. Bu bölümde Atatürk’ün vefatına sayılı günler kalmıştır. Bütün ulusta bir yas havası hâkimdir. “*Nice düğün günlerinin, nice destani milli bayramların bir araya getirip kaynaştıramadığı*”¹⁰⁴ ulus, bu kez gerçek bir felaketin tehdidi altında bir duygu ortaklığı kurabilmiş ve ulusal birlik ânına ulaşabilmiştir. Buna, Tahincızâde Hacı Emin Efendi ve mahut bankanın yönetim kurulu başkanı Servet Bey gibi toplum-dışı bireyci menfaatperestler istisna teşkil etmektedir. Bu hususta Cahit Halit’in Ahmet Nazmi’ye yazdığı mektuptaki sözler, korporatizmin bireyciliği ve menfaatperestliği hedef alan,

¹⁰² A.e., s. 326.

¹⁰³ A.e., s. 325.

¹⁰⁴ A.e., s. 343.

toplumun bireye önceliğini vazeden ve bireyin ancak bir bütün içinde anlamlı olduğunu izah eden anlayışının özlü ifadeleridir:

“Gafiller farkında değiller ki, ayaklarının altındaki toprak kaymak üzeredir ve bu toprak kayarken onların definelerini de beraber alıp götürecektir. Saadet gibi felaketin de ne kadar kollektif bir şey olduğunu bugün her zamandan daha iyi anlıyorum. Cemiyet dışında hiçbir realite yoktur. (...) Zavallı fert, kendini dev aynasında gören zavallı fert, bu bünyede bir mikroskobik hücrecik olduğunu ne zaman idrak edecek?”¹⁰⁵

Ahmet Nazmi’nin bireylik meselesine ilişkin “arifane tecahülü” ile “*bugünkü kollektif azâbımızın mihveri tek bir adam, on sekiz milyon içinde tek bir fert değil mi?*”¹⁰⁶ diye sorması üzerine Cahit Halit, Atatürk ile Prometheus arasında bir analogi kurar. Prometheus nasıl ki “*bir idealin, bir şuurun, bir cehdin sûretleşmesi*” ise, Atatürk de “*artık milletin şahlanan iradesi haline gelmişti[r.]*”¹⁰⁷ Aynı şekilde Prometheus’un tanrılardan bilgi ateşini çalarak yeni bir insan yarattığı gibi, Atatürk de reaya ya da kul olmayan, bir ulusun yurttaşı olan yeni bir insan yaratmıştır. Son tahlilde, Cahit Halit’in Atatürk’e yaklaşımının, daha ziyade otoriter toplumlarda karşılaştığımız, toplumsal ideali ve millî iradeyi bünyesinde cisimleştiren şef kültüne tekabül ettiği söylenebilir.

“Yeryüzünü Kaplayan Bir Yas” başlıklı ikinci bölüm, Atatürk vefat ettiğinde Dolmabahçe’ye akın eden halk kitlelerini tasvir eden bir manzarayla açılır. *Ankara*’da, Cumhuriyet’in yıldönümü şenliklerinde Atatürk’ü görmek üzere Saray’a yürüyen kitleleri andırır biçimde, bu kez onun vefatına ve cenazesine ilişkin haber almak üzere on binlerce, hatta yüz binlerce kişi harekete geçer. Burada, başta sınıfsal olmak üzere, tüm farklılıklarından arınmış, eşit ve kusursuz bir birlik teşekkül ettirmiş, şahsiyetlerin önemsizleştiği bir ulus görüntüsü çizilir:

¹⁰⁵ A.e., s. 339.

¹⁰⁶ A.e., s. 340.

¹⁰⁷ A.e.

“Kadın erkek, genç ihtiyar, çoluk çocuk, zengin fakir ve her cinsten, her mezhepten binlerce, on binlerce, yüz binlerce insan, şafakla birlikte koca İstanbul şehrinin dört bir köşesinden sessiz sedasız fişkırlarak (...) Dolmabahçe’yi bir sel gibi basmış, kaplamıştı. (...) Burada, artık ne Fuat, ne Turgut, ne Ali, ne Veli, ne Hayim, ne İstefan, ne Yorgi; ne de Ayşe, Fatma vardı. Bunların her biri kendi benliğini, kendi cinsiyetini, kendi vazifesini, kendi keyfini ya da kendi rahatlığını, gecelik esvabıyla birlikte evinin bir dolabına asıp yepyeni, bambaşka bir insan olarak buraya gelmiş; birken bin, binken on bin, on binken elli bin, yüz bin olmuştu. Onun içindir ki, yüz binlerce kalp, şimdi, tek bir kalp ve tek bir kalp yüz binlerce kalp gibi vuruyordu.”¹⁰⁸

Bu bağlamda yazarın halk kitlelerinin birliğini betimlemek için sel, orman ve çığ gibi yekparelik görüntülerinden faydalanması da kayda değerdir. Sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış toplum ülküsüne bir yas ânında ulaşılabilmektedir.

Öte yandan, bu duygusal ortaklık atmosferi içinde, toplum-dışı addedilen menfaatperestlerin şahsında somutlaştırıldığı Servet Bey, İkinci Dünya Savaşı’nın eşliğinde ve sırasında şahsi çıkarı için karmaşık maddi ilişkiler kurmaya devam eder. Bu işlerinde, o sırada Servet Bey’in ailesine eşlik etmek üzere yurt dışında bulunan Ragıp Bey’i kullanır. Çeşitli simsarlar vasıtasıyla İsviçre’de bankalar ve tüccarlarla parasal ilişkiler kurar, hisse senetleri alır ve döviz kaçakçılığı yapar. Atatürk’ün vefatından sonra değişen bürokratik kadrolarla dilediği nüfuz ilişkisini kuramayan Servet Bey bunu bir tehlike sayar. Ayrıca o, kooperatif dolandırıcılığı meselesinin medyaya düşmesi üzerine savaşın patlak vermesini konunun üzerinin kapanacağı ümidiyle dört gözle bekleyecek, Türkiye’nin savaşa dâhil olması hâlinde haritadan silineceğini bildiği hâlde hiçbir aidiyet ve bağlılık hissi duymayacak ya da savaşı kaybettikten sonra özel mülkiyet hakkını reddeden bir rejimin himayesine girileceğini düşündüğünden servetini kaybetmemek için arsa ve bina spekülatoörlüğü ile edindiği gayrimenkullerin satışından sağlayacağı gelirler dâhil tüm varlığını yurt dışına çıkarma hesabını yapacak kadar bencil ve “ahlaki ve sosyal düşkünlük” ile maluldür.

Tahincızâde Hacı Emin Efendi ve oğlu CHP İl Başkanı Tahir Bey de savaş sırasında menfaatçi kaygılarını terk etmeyenlerdendir. Hacı Emin Efendi, savaş

¹⁰⁸ A.e., s. 363-366.

ekonomisinin bir gereği olan piyasadaki kesatlıktan ve fiyatların yükselişinden şikâyet eder ve oğluna gerekli tedbirleri alıp almadığını sorar. Tahir Bey, fiyatlarında çok büyük artış olacağı bilgisi üzerine otomobil lastiği ve çivi stoklamıştır. Hacı Emin Efendi bunlara ek olarak ona piyasadaki, köylülerden özellikle nadas zamanı, ucuza altın toplamasını salık verir. Bu kişiler, savaş koşullarından istifade ederek stokçuluk, karaborsacılık ve vurgunculuk vasıtasıyla zenginleşmekte ve korporatist düşüncenin sınırlarını çizdiği emeğe dayalı meşruiyet çerçevesinin dışına çıkarak anormal kazanç sağlamaktadırlar.

Yazar, bölümün ilerleyen kısımlarında Türkiye'nin savaşta seçeceği taraf ve alacağı pozisyon üzerinden bir ideoloji tartışması başlatır. Aydınların, “kuzu postuna bürünmüş kapitalizm kurdu” ile “karanlıkta, bir ev kedisi gibi miyavlayan komünist sırtlanı” seçeneklerinden kaçarak Nazizm tuzağına düşmelerini eleştirir.¹⁰⁹ Kapitalizm kurdu ve komünizm sırtlanından korkan, Cahit Halit'in de dâhil olduğu bir kısım Türk entelektüeli, “*yiyip içmelerinde, giyim kuşamlarında, sevişip üremelerinde, hattâ çalışma ve düşünmelerinde binbir türlü kayda tabi tutulacakları*”¹¹⁰ Nazi totaliterliğini dördüncü bir yol olmadığı zannıyla tercih etme yanılışına düşmüşlerdir. Yazar, daha çok, metnin genelinde kendi pozisyonunu metnin sağduyusu olarak beliren Halil Ramiz, Ahmet Nazmi ve Fuat üzerinden açıklamıştır. Ancak burada özellikle anti-sosyalist ve anti-liberal düşüncesini Fuat'ın iç muhasebesiyle aktarmıştır. Fuat'a göre Avrupa genelindeki, özellikle de Nazilerin yol açtığı barbarlığın yarattığı mevcut krizin çözümü ne sosyalizm ne liberalizmedir. Öncelikle sosyalist düzeni bir termit sürüsü alegorisi kurarak eleştirir. Yurttaşların diktatöre ve oligarşiye hizmet için çalıştığı mekanik sosyalist toplum, bütün karıncaların kendi varlıklarından geçerek bir Baba Termit'e, diğer bir deyişle “Devlet”e kendini adadığı bir termit sürüsüne benzetilir. Ferdietçi liberalizm ise Fuat'a göre bir kurtuluş çaresi olamaz zira “*bu kıymetler ve bu prensipler yüzyıldan beri birtakım dar kafalı hukukçuların, birtakım küçük devlet adamlarının ve nihayet bir sürü şarlatan ve*

¹⁰⁹ A.e., s. 397.

¹¹⁰ A.e.

demagog politikacıların elinde öylesine hırpalanmış, öylesine yıpranmış ve aşınmıştı ki, artık ne olduklarını, ne ifade ettiklerini anlamaya imkân kalmamıştı[r.]”¹¹¹

“Savaş Ateşi Dünyayı Sararken” başlıklı üçüncü bölümde, romandaki farklı kişilerin öyküleri üzerinden İkinci Dünya Savaşı’nın çeşitli safhaları ve savaşın sonuna kadar denge politikası izlemiş olan Türkiye’nin süreç boyunca taraflar arasında gidip gelmeleri ele alınır. Almanya’yla saldırmazlık paktı imzalanmasından görece liberalleşmeye kadar değişiklik gösteren bu politik dönemlerin geri planında değişmeyen şey yoksulluk ve bu yoksulluk ile kıtlığın yarattığı karaborsacılık, stokçuluk, vurgunculuk faaliyetleriyle sermaye biriktiren menfaatperest harp zenginleri olur.

Bölümün sonlarında, konumuz bağlamında kayda değer bir iç konuşmayla karşılaşırız. Fuat ile gazetedeki makaleleri vesilesiyle tanıştıkları, daha sonra Ahmet Nazmi olduğunu anlayacağımız bir felsefe doçenti bir kıraathanede buluşmuş, konuşmaktadır. Uzun diyaloglarının sonunda radyoda okunan savaşla ilgili kritik haberlere dikkat kesilirler. Ancak halkın konuya ilgisizliği Fuat ve Ahmet Nazmi’nin dikkatini çeker ve bu ilgisizliği alaya alırlar. Bununla birlikte Fuat bu kayıtsızlığı bir anlığına da olsa alaya aldığı için pişmanlık duyarak bir iç muhasebeye girişir. Halkın geri kalmışlığı, lakaytlığı ve birlik ruhunun kalıcı hâle getirilememesinde bir aydın sorumluluğu hisseder. “Yeryüzünü Kaplayan Bir Yas” başlıklı bölümde Fuat, Atatürk’ün vefatı vesilesiyle halkla hemhâl olduğu anların onda bıraktığı mutluluk hissini hatırlayarak, Gökalpçi “halka doğru” gitme anlayışına oldukça yaklaşan, halk-aydın bütünleşmesinin özlü bir ifadesini sunar, aydının sorumluluğunu yerine getirememesiyle yüzleşir:

“Fuat, hayatının yegâne heyecanlı, yegâne coşkun birkaç saatini Atatürk’ün ölüm günü, Dolmabahçe Sarayı’nın etrafını saran yüz binler arasında geçirmiş olduğunu, hâlâ, bütün fikrî ve hissî sergüzeştlerinin en kayda değer bir hadisesi olarak hatırlamaktadır ve bugün yapmak istediği şey, o zaman halktan aldığı bu heyecanı,

¹¹¹ A.e., s. 406.

bu coşkunluğu kendi zekâsıyla şuurunun süzgecinden geçirerek saf ve şeffaf bir halde ona iade etmek; halkın ruhunda dile getirebilmektir.

Böyle bir büyük işi başarmak ne Fuat’a, ne de başka bir kimseye nasip olmadığı için, o gün, o tarihî gün çoktan unutulmuş; Milli Kahraman’ın tabutu önünde tek bir vücut, tek bir kalp haline giren o yüz binlerce kişi bozguna uğramış bir ordu gibi, perişan ve avare, memleketin dört köşesine dağılıp gitmişti.”¹¹²

Romanın “Walhalla” başlıklı beşinci bölümünde artık İkinci Dünya Savaşı’nın sonu gelmiştir ve harbin özellikle mağlup Almanya’daki etkileri aktarılmaktadır. Bununla birlikte savaştan mağlup çıkmış, ülkesi işgal edilmiş ve şehirleri yıkılmış olan Almanlardan ziyade Türkler felakete uğramış gibi umutsuz bir ruh hâline bürünmüş, daha önemlisi birlik ruhunu iyiden iyiye kaybetmiş, “*aynı nesilden, aynı muhitten ve aynı kültürden iki insan, hattâ iki kardeş arasında bile, fikir ayrılıklarının alabildiğine derinleşip genişlemekte olduğu şu devirde*”¹¹³ halk inkılap prensiplerinden gitgide uzaklaşmıştır. Unutulmamalıdır ki varlığını ulusal birliğin sağlamlığına dayandıran Kemalist korporatizm için toplumsal çözülmeden daha büyük bir felaket yoktur.

Köy Enstitüleri Kanunu, Toprak Mahsulleri Ofisinin kurulması, İskân Kanunu, çiftçiyi topraklandırma girişimleri, Varlık Vergisi, devletçi uygulamaların sıkılaştırılması ve laisizm gibi politika unsurları, halkın inkılabı benimsememiş kesimlerinde ya da kişisel menfaatlerini ve sınıf ve zümre çıkarlarını güdenler arasında huzursuzluk yaratmış ve bunlar sorgulanmaya başlamıştır. Söz konusu politikalar sebebiyle Cumhuriyet Halk Partisine güvenini kaybetmiş olan Anadolu eşrafı, İstanbul burjuvazisi ve büyük çiftçiler yeni kurulmakta olan Demokrat Partiye teveccüh göstermekte, hatta doğrudan onun kuruluşunda rol almaktadır.¹¹⁴ Bu noktada, Tahincızâde Hacı Emin Efendi’nin evinin, metinde söz konusu karşı-devrimci düşüncelerin yoğunlaşıp çekirdeklediği bir mekâna dönüştüğünü, yobazlığı, tüccarlığı, eşraflığı ve gelir sahibi oluşuyla onun bu bakımdan, “mükemmel bir temsilî örnek” oluşturduğunu ifade etmek gerekir. Zaten o, CHP il

¹¹² A.e., s. 474-475.

¹¹³ A.e., s. 504.

¹¹⁴ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006, s. 349-350.

başkanlığını bırakmış olan oğlu Tahir Bey'i de DP'nin il başkanlığına talip olmaya teşvik etmektedir.

Bununla birlikte Demokrat Parti eklektik bir yapı arz etmektedir. Yukarıda sayılan sınıf ve zümrelere ek olarak ikbali için CHP'de bir gelecek göremeyen ve menfaatleri için DP'ye dümen kıran Neşet Sabit gibi politikacılar da, “*kafa, mizaç ve ahlak itibariyle Neşet Sabit'in taban tabana zıddı*”¹¹⁵ olan, memleket davalarında birçok nefis feragati örnekleri sergilemiş bulunan Dr. Namık Ahmet gibi Kemalizm'e gönülden bağlanmış kişiler de bu hareket içinde yer almışlardır. Halil Ramiz ise çok partili hayata geçişi gereksiz bulmanın ötesinde bunun tehlikeli olduğunu düşünmektedir. Her ne kadar CHP'nin Tahincızâde Tahir gibi “dar kafalı kasaba eşrafı”na, Fazlı Bey gibi vurgunculara ve bürokraside İttihatçı artıklarına teslim olduğunu düşünse de çözümün bir muhalefet partisi kurmakta olduğuna inanmamaktadır. Halil Ramiz kendinden bekleneceği üzere, ulusal birliği en önemli ölçüt olarak koyarak, çok partili hayata “*milli birliği sarsacak bir iç politika mücadelesinin alıp yürümesi*”¹¹⁶ korkusuyla sıcak bakmamaktadır. Parti içinde onun temsil ettiği zihniyetin itham edildiği ve dışlandığının bilincinde olmayan romanın trajik kahramanının, hâlâ bütün çıkarların -Atatürk'ün söz ve düşünceleriyle de uyumlu şekilde- bir sınıflar ittifakı hâlinde CHP çatısı altında savunulması gerektiğini, savunulması gerekenin prensipler olduğunu ve sen ben davalarının, şahsi ihtirasların önüne yeni bir parti kurarak geçilemeyeceğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Burada Halil Ramiz'in bir demokrasi vizyonu olmadığı çıkarımında bulunmak mümkündür. O, korporatist ideallerin henüz inkılap dairesi tamamlanmamış bir toplumda, Gökalpçı ve hatta -eğer bir denk geliş olarak kabul etmezsek- Manoilescucu bir anlayışla, ancak ıslah edilmiş bir tek-parti yönetimiyle hayata geçirilebileceğini düşünmektedir.

Bölümün ilerleyen kısımlarında Ragıp Bey'in yurt dışından döndüğü gün yapılan bir DP mitingi tasvir edilir. Ragıp Bey, bir muhalefet partisinin kurulduğundan habersiz, tesadüfen kendini miting kalabalığının arasında bulur. Ancak romanda, özellikle

¹¹⁵ Karaosmanoğlu, **Panorama**, s. 517.

¹¹⁶ **A.e.**, s. 520.

Atatürk'ün vefat ettiği gün karşılaşılan ulusal birlik görüntüsünün aksine, “*bu manzarada birleşmiş bir sevince (...) delalet eder hiçbir işaret yoktu[r.]*”¹¹⁷ Aksine bu, yıkıcı bir kalabalıktır.

Ragıp Bey burada Sırrı Bey’le karşılaşır. Onun da DP’de politikaya girdiğini öğreniriz. Sırrı Bey bu görüşmelerinde yine birtakım vurgunculuk vakalarından, özellikle de Servet Bey’in kooperatif dolandırıcılığından aklanmasından ve zenginleşmeye devam etmesinden söz eder. Sorumlu olarak da tek-parti iktidarını gösterir. Söz konusu vakalar yüksek bürokratların ve nüfuzlu kişilerin himayesinde gerçekleşmektedir. Ona göre, “*Abdülhamit devrinin en kalantor ricali, devr-i Cumhuriyet’in en orta halli eşhasıyla bile boy ölçüşemez.*”¹¹⁸

Sırrı Bey, savaş dönemindeki, savaş ekonomisinin bir gereği olan pahalılık, kıtlık ve temel ihtiyaçların dahi vesikaya bağlanmasından şikâyet eder. Buna karşılık, Ragıp Bey’in sözünü ettiği, İsviçre’deki “Harp Ekonomisi” uygulaması olumlanarak devletin meşru müdahaleciliği için bir örnek model teşkil edecektir. Buna göre İsviçre’de de, devlete bağlı bir Harp Ekonomisi Kurulu, yurttaşlarına vesika karşılığı temel gıda ve giyim malzemeleri sağlamaktadır. Mal sahipleri de bireysel olarak mallarından diledikleri gibi istifade edememekte, kişilerin kümeslerindeki yumurta sayısına kadar müdahale edilebilmektedir. Böylelikle, ulusal birlik ve dayanışma duygusu içinde fedakârlık göstererek, zenginler de yoksullar da bu uygulamaya herhangi bir karşı çıkma emaresi göstermeden savaş boyunca aynı hayat standardı içinde yaşamıştır. Sırrı Bey’in Türkiye’deki vesika uygulamasındaki çarpıklıklara ilişkin ifadeleri ise manidardır: “*Hah, gördün mü ya; şimdi iş değişti. Zengini fukarası aynı nisbette, dedin. Anlaşıldı, neden hiç kimsenin ses çıkarmadığı. Halbuki, bizde, bunun tamamıyla aksi olmuştur. Bizde zengin, doyunup tıknırken, fukara açlığından ölmüştür. Biri yer, biri bakar, kıyamet ondan kopar demişler. İşte bizde kıyamet bundan koptu.*”¹¹⁹ Buna göre, savaş ekonomisi şartlarında yaygınlaşan stokçuluk, vurgunculuk ve karaborsacılık faaliyetleriyle zengin daha da

¹¹⁷ A.e., s. 527.

¹¹⁸ A.e., s. 539.

¹¹⁹ A.e., s. 535.

zenginleşmiş, yoksul daha da yoksullaşmıştır. Sırrı Bey'in üstü kapalı olarak bir sınıfsal itirazdan söz ettiği de düşünülebilir.

“Hortlakların Horası”, ikinci cildin ve romanın son bölümünü oluşturur. Bu bölümde İkinci Dünya Savaşı bitmiş ve Türkiye çok partili hayata geçtikten sonraki ilk genel seçim tecrübesini yaşamıştır. Ancak toplumda genel bir huzursuzluk havası hâkimdir; ulusal birlik açık biçimde çözülmüştür: *“Zaten bu devir, öyle bir devirdi ki, hiç kimsenin kimseye güveni kalmamıştı. Muhalefet saflarında olsun, iktidar çevrelerinde olsun, herkes, birbirinin gözünü oymak, kuyusunu kazmak ya da birbirini kötölemekle meşguldü.”*¹²⁰ CHP seçimi kazanmıştır fakat seçimlere hile karıştırıldığı şüphesi, DP'nin beklenmedik şehirlerdeki zaferleri, toplumun farklı ve özellikle inkılap muhalifi kesimlerinin DP'ye gösterdiği teveccüh Demokratlara yüksek bir enerji kazandırmış, mağlubun galip, galibin mağlup ruh hâline bürünmesine sebebiyet vermiştir.

CHP iktidarı, bir yandan İkinci Dünya Savaşı'nın demokrat kanadın zaferiyle sonuçlanmasıyla oluşan zamanın demokratik ruhunun gereği, öte yandan genel seçimlerde halkın kayda değer bir kısmına nüfuz edemediklerini fark etmeleriyle popülist-liberal demokratik birtakım politikalar izlemeye başlamıştır. Ancak, muhalif çevrelerde, özellikle de Tahıncızâdelerin mümessili olduğu kesimde hükûmete yakın kişilerin zenginleşmeye devam ettiği, CHP'den uzaklaşarak DP'ye yönelen iş insanlarının yargının araçsallaştırılması suretiyle cezalandırıldığı ve devletin toplumsal yaşamın her alanına müdahale ettiği yönündeki bilinç değişmemiştir.

Romanın bu son bölümünde, metnin ön plana çıkan olumlu kişileri çeşitli vesilelerle ortaya çıkacak, söylem ve eylemleriyle mevcut duruma ilişkin son sözlerini söyleyerek yazarın düşüncelerini yansıtacaklardır. Bunlardan, savaş sırasında bir ara nasyonal sosyalizme eğilim gösteren Cahit Halit, Ahmet Nazmi'ye yazdığı mektupta çok partili yaşama geçildikten sonraki entelektüel seviyesizlikten şikâyet ederek, bu dönemi Meşrutiyet'in ilanı sonrasının iç mücadeleyle geçen verimsizliğine ve yozlaşmasına

¹²⁰ A.e., s. 572.

benzetir. Bununla birlikte Cahit Halit bir idealist körlük içinde, Türkiye'nin içine girdiği yeni değerler dünyasında onun düşüncelerine teveccüh gösterilmeyeceğine duyarsızlaşmıştır. O hâlâ, “*Milli Mücadele ruhuna, Milli Mücadele geleneğine, sınıksız bağlanmakta devam ediyordu. Onun için hâlâ milli kurtuluş, milli kalkınış ve yükseliş davası, herhangi bir sistem, herhangi bir doktrin münakaşasının üstündeydi ve bu hayatî davanın, ancak milli birlikle hallohunabileceğine inanıyordu.*”¹²¹ Cahit Halit, yine bu dönemi siyasal parti mücadelelerinin tüm şiddetiyle sürdüğü Mütareke günleri ile nizami ordu taraftarları ile çetecilerin ayrıştığı Millî Mücadele dönemine benzetir. O buhran yılları nasıl ki Atatürk önderliğinde, ulusal birlik ve dayanışma duygusuyla aşılmışsa bugünün krizini yenme yöntemini de “*Kemalizm adını verdiği bu milli birlik ve kolektif hamle rejimi*”nde¹²² aramaktadır.

Muhallifler tarafından Atatürk döneminin “İstibdat Devri” olarak adlandırılmasına büyük öfke duyan Cahit Halit’in bunlara vermeyi tasarladığı yanıtın, ulusu bireyin önüne koyan, bireyden ulusun yararı için fedakârlık bekleyen ve bunun için de gerektiğinde otoriterleşilebileceğine inanan korporatist bir bilinçten doğduğu aşikârdır: “*Ey, ferdî hürriyetten başka bir hak tanımayan, kendi hürriyetlerini milletin istiklali fevkinde tutan efendiler; (...) o istibdat devri dediğiniz çeyrek asırlık Türk tarihine heybetli damgasını basmış olan adam, bundan otuz iki yıl önce, sizi, birçok ferdî hürriyetlerin fedası pahasına bu vatan topraklarını kurtarmaya sevketmemiş olsaydı, siz, şimdi neredeydiniz?*”¹²³ Cahit Halit, bu sözlere alacağı olası yanıtı da tasarlar. Buna göre, savaş şartları söz konusu fedakârlığı gerektirmiştir; bugün savaş hâlinde olunmadığı için bireysel özgürlüklerden ve bireyin kendi menfaatine olacağına inandığı kararları alma ruhsatından vazgeçmesine gerek yoktur. Ancak Cahit Halit yine anakronizme düşerek, inkılap dairesinin tamamlanmasının, ulusal kalkınmanın ve dolayısıyla ülkenin dış tehlikelerden kendini koruyabilecek olgunluğa ulaşmasının yolunu Millî Mücadele’nin dayanışmacı ruhunda

¹²¹ A.e., s. 577.

¹²² A.e., s. 577.

¹²³ A.e., s. 578.

arar: “[Bu] o harp safhasında katlandığımız fedakârlıklar derecesinde bir nefis feragatıyla, bir milli birlikte mümkündür.”¹²⁴

Cahit Halit bu hayalî tartışmada muarızlarının devletçiliği eleştirmesi üzerine suçun devletçi sistemde değil, onu yanlış kullanarak baltalayanlarda olduğunu ifade eder. Cahit Halit burada asıl kabahati korporatist inkılapçılarla İttihatçı artığı bürokratların geleneksel çatışmasına uygun olarak, sanayileşmeyi, ülkenin her yanının demiryolu ağlarıyla örülmesini, fabrikaların kurulmasını, kısacası ulusal kalkınmayı türlü bürokratik zorluklar çıkararak yavaşlatan bu hantal ve köhne bürokrasiye yükler. Haydarpaşa-Bağdat demiryolu hattının yabancı sermayeden satın alınarak devletleştirilmesinden sonra işlerliğinin artmasını da devletçi sistemin verimliliğine ilişkin bir argüman olarak ortaya koyar. Ancak Cahit Halit’in bu tartışmaları ancak hayali düzeyde kalacaktır. Ulusal birliğin çözüldüğü ve “manevi anarşi”nin hüküm sürdüğü ülkede o ancak “*kendi yazdığını kendine okutan, kendi söyleyip, kendi dinleyen bir meczup haline girmişti*[r.]”¹²⁵

Yeni toplumun dışına itilenlerden biri de Halil Ramiz’dir. Ona göre, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden başlamak üzere parti geleneğinin sınıflar koalisyonu içindeki bir avuç inkılapçı ve Atatürk sayesinde Türkiye ileri gidebilmiştir. Bu sayede ilk kez fikir ile fiil ahengi tesis edilebilmiştir. Halil Ramiz, siyasi hayatı boyunca, partiyi oluşturan, “kuru kalabalık” olarak nitelediği bu insanların arasından asalakların temizlenerek, onun manevi bir şahsiyet hâlini alması ve tam bir uzviyet kazanması için mücadele etmiştir. Ancak bu iktidar serüveni boyunca defalarca partinin bu zihniyete mağlup olduğunu müşahade edecektir. O, partinin inkılapçı kadrolarının kapıldığı bu çürüme furcasını ancak Fransızcadaki yozlaşma anlamına gelen *corruption* ve sefahat, ihtiras, şehvet anlamlarına gelen *luxure* sözcüklerinin izah edebileceğini söyler. “Zira, bu iki kelimede hem sefahat, hem menfaat düşkünlüğü, hem de dünyanın maddî nimetlerine karşı doymak bilmeyen bir açgözlülük manası vardı. Bar alemleriyle arsa spekülasyonlarının, banka idare meclisi âzâlıklarının, köşk, konak ve apartman

¹²⁴ A.e.

¹²⁵ A.e., s. 581.

*sahipliklerinin hep bir arada en şümüllü tarifini de ancak bu iki kelimeyle yapmak mümkündü.”*¹²⁶ Yazar, Halil Ramiz üzerinden, Millî Mücadele kahramanlarının dönüşümünü çarpıcı bir benzetmeyle betimler: “*Evet, bu akıncılar, bu serdengeçtiler, çelik kuşaklarıyla demir çarıkları bir yana atıp, keyif ve rahat sedirine yaslandıkları günden beri her biri topuğundan yaralanmış birer Akiles’e dönmüş ve ipekli gömlekleri eğinlerine kefen, somaki banyo tekneleri cesetlerine mezar olmuştu.*”¹²⁷

Çok partili hayata geçişten sonra da CHP inkılap prensiplerine sarılmak yerine demagojik ve oportünist bir partiye dönüşmüştür. Halil Ramiz gibi bir idealist ise Türkiye’de siyasetin bütün taraflarıyla popülizme teslim olmasıyla hem fiziksel/uzamsal hem düşünsel olarak kendine yer bulamaz duruma gelmiştir.

Fuat ve Ahmet Nazmi’nin sahneye son çıkışlarında artık 1950 genel seçimleri tamamlanmış ve Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Fuat, partilerden bağımsız olarak, halkın inkılap değerlerine sırt çevirmesi sebebiyle yenilgi duygusuna mağlup olmuştur. Yalnızlığının da tesiriyle sürekli öfkeli bir ruh hâli içindedir. Ülkede yaygınlaşan irticai hareketleri bir ideolojik meydan okuma olarak kabul etmiş ve bununla mücadele etmeye karar vermiştir. Fuat’ın sokakta karşılaştığı mürtecilerin ötekileştirici bakışları yazarı, tarihsel ve çağdaş ortaklık ve olası tehlikelere karşı kader birliğine dayanan bir ulus bilincinin tetiklediği bir sorgulamaya iter:

“Rahmetli Osman Nuri Bey’le, Şeyhülislâm kızı Seniye Hanım’ın oğlu, onlar gibi bu memleketin evladı değil miydi? Onlarla birlikte aynı ana dilini konuşmuyor muydu? Alinyazıları aynı kaza ve kader elinin çizdiği hükümlerden başka bir şey miydi? Bu yerde, bu devirde, tarihin aynı uzun, sarp ve çapraşık yollarından hep birlik gelmemişler miydi? Geçmişte işlenen nice günahların azabını ve nice sevapların mükâfatını kardeşçe paylaşmıyorlar mıydı? Yarınki tehlikelere karşı yanyana, omuz omuza göğüs germeyecekler miydi? Şu halde, aradaki bu düşmanlığın sebebi neydi? Bu adamlar, Fuat’a neden böyle sert sert bakıyorlardı? Ve niçin Fuat, bunlar karşısında nefrete benzer bir hisle irkiliyordu?”¹²⁸

¹²⁶ A.e., s. 585.

¹²⁷ A.e., s. 585-586.

¹²⁸ A.e., s. 589.

Siyasi gelişmelerin daha öfkeli ve tahammülsüz hâle getirdiği Fuat çevresindeki insanların kendisinden uzaklaşmasıyla giderek yalnızlaşır. Yalnızlığını gidermek için başvurduğu türlü çarelerden biri de 1950 seçimleri sırasında mitinglerde insan kalabalıklarının arasına karışmaktır. Ancak bu kalabalık, *“Atatürk’ün ölümü münasebetiyle Dolmabahçe Sarayı etrafında toplanan halk gibi bir manevi heybet ifade etmekten ve fert denilen ufacık buğday tanesini öğütüp maşerî şuurun sıcak ekmeğini içine katabilmek kudretinden bir hayli uzaktı.”*¹²⁹ Fuat için artık halk, korporatist ideolojinin vazettiği duygusal ortaklık ve kolektif bilinçle içinde kaybolmanın haz verdiği bir bütün değil, *“düşeni adsızlaştıran, hüviyetsizleştiren; için düşeni yutan, yok eden bir nevi Gayya kuyusuydu.”*¹³⁰

Romanın sonunda Fuat, daveti üzerine bir akşam Ahmet Nazmi’nin evine gider. Burada, kendisi gibi, aydın sorumluluğunu yerine getirmemekle ve başta irtica faaliyetleri olmak üzere ülkedeki siyasi gelişmelere ve toplumun inkılap değerlerinden sapmasına duyarsız kalmakla suçladığı Ahmet Nazmi’yle bir tartışma yaşayarak evi terk eder. Peşinden gelen Ahmet Nazmi’yle İstanbul sokaklarında yürürlerken eski bir türbede mürtecilerin bir tarikat ayini yaptığını fark ederler. Fuat, hâlihazırda bunlara duyduğu öfkenin tesiriyle türbeye girerek ayini engellemeye çalışır. Mürtecilerin saldırısına uğrayan Fuat ve Ahmet Nazmi burada öldürülür. Kemalist korporatist inkılabın yenilgisi, Cahit Halit’in bir kooperatifin umumi kâtipliğine sıkışarak artık tamamen etkisiz bir düşünce adamı olarak kalması ve Halil Ramiz’in ıskartaya çıkartılması gibi bu kez Fuat ve Ahmet Nazmi’nin ölümünde bir kez daha somutlaşmıştır.

Panorama, adıyla uyumlu olacak biçimde Türkiye’nin muhtelif dönemleri, toplum kesimleri, mümessil şahsiyetleri, önemli hadiseleri, çatışmaları ve ideallerinin, parçalı olarak, bir genel görünüm şeklinde ele alındığı bir romandır. Korporatist felsefe ve ideolojiyle örtüşen birçok ideale sahip olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun toplum ve

¹²⁹ A.e., s. 592.

¹³⁰ A.e.

siyaset tasavvurunun yenilgiye uğramasının, ümitsizliğinin ve hayal kırıklığının bir ifadesidir. Bu sayede bu metin, yanlış uygulamalar ve buna bağlı çatışmalar üzerinden korporatizmin romandaki iz düşümlerini takip edebileceğimiz bir tersten okumaya imkân sağlamıştır. Sonuç olarak *Panorama*’da ulusal birliği ve dayanışmacı toplumu en yüce değer addeden, toplumu oluşturan bireylerden kamu adına fedakârlık ve diğerkâmlık bekleyen, nüfuz istismarıyla özel bir görünüm kazanan menfaatperestliği reddeden, sınıflar arası barışı yücelten, anti-liberal, anti-sosyalist, özellikle ekonomi alanında devletçi, kalkınmacı ve milliyetçi bir korporatist anlayışın izini sürmek mümkün olmuştur.

3.4. Bir Kalkınma Haritası: *Toprak Uyanırsa*

Düşünsel serüveninde Turancılık ve komünizm gibi farklı uğraklar bulunan Şevket Süreyya Aydemir, nihayetinde Kemalist korporatizmi benimsemiştir. Bürokrasinin çeşitli kademelerinde bulunmak, Ekonomi Bakanlığı Sanayi Tetkik Dairesi Başkanı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası korporatist içerikli “1946 Planı”nın hazırlanmasında ana sorumlu olmak gibi¹³¹ tek-parti iktidarıyla organik bağ kurduğu örnekler de mevcut olmakla beraber Kemalizm’e çoğunlukla konferansları, makaleleri, kitapları ve romanlarıyla dışarıdan entelektüel destek sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın demokratik güçlerin zaferiyle sonuçlanması ve tek-parti iktidarının uzun yıllardır süregelen ve savaş sırasında yoğunluğu artan devletçi politikalarının sanayi ve ticaret burjuvazisinde, köycü politikalarının da büyük çiftçilerde rahatsızlık yaratması sonucu daha liberal bir anlayış benimsemeye zorlandığından bu çalışmanın önceki bölümlerinde söz edilmişti. Öte yandan, Kemalist kadrolarda söz konusu liberalleşmeye direnen ve korporatist tahayyülden vazgeçmeyen kişiler de vardı.¹³² Aydemir, bu kişiler arasındadır. Yazarın,

¹³¹ İlhan Tekeli, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan ‘Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları’”, **Cumhuriyetin Harcı - Cilt 2: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 364.

¹³² Aykut Kansu, “Economic Policies between 1908 and 1950”, **Turkey in the Twentieth Century**, Ed. Erik Jan Zürcher, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 2008, s. 376.

1963'te yayımlanan *Toprak Uyanırsa* adlı romanının bu bilgiler akılda tutularak değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Toprak Uyanırsa, yazarın korporatist ideallerinin bir köy hayatı özelinde yoğunlaştırılmış bir anlatısıdır. Metinde, incelememizde takip edileceği üzere, bir aydın sorumluluğuyla “halka doğru gitme” hedefi rehberliğinde yazarın kalkınmacı, dayanışmacı, milliyetçi korporatizminin kurguyu belirlediği görülecektir. Ayrıca, Şevket Süreyya Aydemir'in romanını, “*Ziya Gökalp gibi, toplumu meslekî bir işbölümü içinde yapılanan organik bir bütün olarak*”¹³³ gören, Asım Karaömerlioğlu'nun ifadesiyle, “*'yeni' Türkiye'de (...) etkili olmuş bir geleneğin, korporatist/solidarist geleneğin içinde bir köycü*”¹³⁴ olan, idealize edilen köylülüğün en net ifadesi¹³⁵ Köy Enstitülerinin öncü kurucularından İsmail Hakkı Tonguç'a ithaf etmesi de anlamlı ve dikkate değer bir ayrıntıdır.

Roman, emekli olduktan sonra amaçsızlık ve faydasızlık duygularının sebep olduğu bunalımdan çıkmak üzere mesleğe geri dönme girişiminde bulunan, aynı zamanda metnin anlatıcısı konumundaki bir ilkokul öğretmeninin serüvenini konu alır. Bu kişi, meslek günlerinden tanıdığı bazı yüksek bürokratlar sayesinde bir köye öğretmen olarak atanır. Burası Ankara'nın Polatlı ilçesi yakınlarında Keltepe adında sefalet ve yoksulluk içinde bir Türkmen köyüdür. Öğretmen, buraya vardığı akşam köyün geri kalmışlığı, Ankara'nın yakınında olmasına rağmen yalnızlık ve hiçliğe gömülmesi karşısında büyük üzüntü duyar, hayal kırıklığına uğrar ve ilk günden Ankara'ya dönme planları yapar. Keltepe, okul binasını ağıla dönüştürecek kadar az gelişmiş ve bilinçsiz bir köydür. Burada, polisten kaçarak köye sığınan Samanpazarlı Hafız adlı biri yerleşme işlerinde ona yardımcı olacaktır. Hafız, öğretmenin yerleştiği gece ona yemek hazırlarken ekmek bulamaz ve “*Burası böyle işte efendi, ha deyince ekmek bile bulunmaz, senin anlayacağın,*

¹³³ Asım Karaömerlioğlu, **Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 105.

¹³⁴ **A.e.**

¹³⁵ Kansu, “Economic Policies”, s. 372-373.

ekmeksiz köy...”¹³⁶ der ve bundan sonra Keltepe’nin adı Ekmeksizköy olarak kalır. Romanın alt başlığı olan “Ekmeksizköy Öğretmeninin Hatıraları”ndaki ifade, adını bu hadiseden almaktadır.

Öğretmenin burada geçirdiği ilk günde Keltepe köylülerinin erkek, kadın, çocuk fark etmeksizin büyük kayıtsızlığıyla karşılaşmış olması hem halk ile aydın hem de köylü ile kentli arasındaki kopukluğun ve yabancılaşmanın açık bir ifadesi olacaktır. Toplumu tüm tabakalarıyla kaynaştırma ve birlik içinde kılma ülküsünü takip eden korporatist ideoloji için bu görüntü bir sapmaya işaret etmektedir. Söz konusu ülkeye ulaşamadığı gibi, sınıfsal yabancılaşma bir yarılma hâlini almıştır.

İlk gün köyün muhtarı ve birkaç köylü, öğretmenle tanışmak üzere odasına gelirler. Burada yapılan bir konuşmada İsfendiyar adındaki bir köylü, atalarının bu bölgede refah içinde yaşadığı geçmiş günlerden bahseder ve bu zamanları köyün mevcut sefalet ve yoksulluğuyla kıyaslar. Köylülerin bu şartlar altında tarım ve hayvancılıkla hayata tutunamayacağından söz eder. Bu, köyün yok oluşu demektir. Ancak, İsfendiyar’ın günün şartlarına göre köyün yok oluşuna ilişkin verdiği örnek dikkate değerdir. Geçmiş zamanlarda sıtma ve kıtlıktan yok olan köy, bugün köylülerin demiryollarında işçi ya da Ankara’da inşaat amelesi olarak köyü terk etmesiyle yok olacaktır. Bu noktada Kemalist korporatizmin başlıca köy politikalarından birinin, 1927’de İtalya’da köyden kente göçün yasaklanması ve 1933’te Almanya’da kentteki işsiz gençlerin topraklandırılarak köye göçmelerinin teşvik edilmesinde¹³⁷ açık ifadesini bulan politikaları hatırlatır biçimde köylüyü köyde tutmak olduğu hatırlanmalıdır. Köyünü terk ederek kente göç eden yurttaşların mülksüzleşerek proleterleşmesi, sınıf bilincine ulaşması, dolayısıyla sınıflar arası çatışma potansiyeli taşınması ve dış kaynaklı enternasyonalist -bu örnekte, elbette sosyalist- birtakım ideolojik cereyanlara kapılması, Kemalist korporatizmin sınıfsız ya da sınıflar arası barışı âdeta kutsayan toplum anlayışına bir tehdit unsuru oluşturacaktır. Köylüyü topraklandırarak ve köyü refaha ulaştırıp kalkındırarak köylüyü köyde tutma

¹³⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Toprak Uyanırsa (Ekmeksizköy Öğretmeninin Hatıraları)**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012, s. 26.

¹³⁷ Kansu, “Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi”, s. 9.

yaklaşımı da bununla uyumlu olarak romanın ana izleklerinden biri olacaktır. Metinde köyden kente göç, bir refaha ulaşma alternatifi olarak gündeme dahi girmeyecek, hatta her fırsatta olumsuz bir konsept olarak sunulacaktır.

Muhtar ve bazı köylülerle yaptığı sözü edilen tanışma konuşması, öğretmenin köye ilişkin gerçekçilik duygusunu tahrik eden, tetikleyici ilk unsur olur. Cesaretinin ya da daha doğru bir deyişle korkak olmama isteğinin motivasyonu ile öğretmenin köyü terk etmekten vazgeçer.

Öğretmen, ilçe pazarını görmek ve tanıdığı olan eğitim müfettişini ziyaret etmek üzere Polatlı'ya gelir. Bu seyahatinde ona köyü dönüştürmesinde örnek olacak iki yeni insan tanır. Birinci olarak, eğitim müfettişiyle birlikte katıldıkları, ilçenin yüksek bürokratlarının bulunduğu bir sofrada garnizon kumandanı olan bir albayla tanışır. Albay, ilçedeki birlik duygusunun oluşmasına önderlik ederek, halkla ve işçilerle bizzat çalışarak ve halkı dolandıran müteahhitleri devre dışı bırakarak atölyeler, tamirhaneler kurmuş, kışlalar ve lojmanlar inşa etmiş ve Polatlı'nın imarına hizmet etmiştir. Yazarın “inşacı, yapıcı asker tipi” olarak tanımladığı albay, bu özellikleriyle öğretmene örnek olur.

Öğretmen, Polatlı'dan doğrudan Keltepe'ye dönmek istemez, Gordion'u da görmek ister. Gordion yakınlarındaki Beylikköprü köyünün öğretmeni tarafından karşılanır. Beylikköprü öğretmeni onu yabancı işçilerin Ankara'ya geldiği yıllarda buraya yerleşmiş olan, Baha adında Macar (ya da Çekoslovak) bir çiftçiyle tanıştırmak ister. Baha Bey, bozkırın ortasında, imkânsızlıklar içinde görünen bir coğrafyada tekniğin yardımıyla gelişmiş bir tarım ve hayvancılık tesisi kurmuştur. Baha Bey'in çiftliğindeki envaiçeşit tarımsal ürün, kümes hayvanları, arıcılık faaliyetleri, sulama teknikleri, satışa hazır işlenmiş gıdalar, mimari ve topyekûn zenginlik görüntüleri, Anadolu'nun harekete geçirilmeyi bekleyen yüksek kalkınma potansiyelini ortaya koymuştur. Böylelikle Baha Bey, bu bağlamda öğretmene örnek olan ikinci şahsiyet olur.

Öğretmene Anadolu'nun kalkınma potansiyelini düşündüren bir başka unsur, Gordion gezisinde ortaya çıkar. Frigya'nın çiftçi kralı Gordios, burada zengin ve gelişmiş bir şehir kurmuştur. Bölgenin bereketli topraklarından, hayvanlarından ve madenlerinden

faydalanmıştır. O gün bir bataklık gibi olan Sakarya, Gordios zamanında deniz gibidir ve bozkırdan ibaret olan çevresi ormanlarla doludur. Öğretmen, Gordios'un hikâyesinin etkisiyle Anadolu'nun eski günlerine döndürülerek ihya edilebileceği fikrini iyice benimsemeye başlayacaktır.

Öğretmen köye döndüğünde daha önce ahıra dönüştürülmüş olan okulun köylüler tarafından el birliğiyle kullanılır hâle getirildiğinin haberini alır. Daha sonra da birçok yardımlarda bulunacak olan Polatlı'daki albay, eğitim müfettişi ve Polatlılı Süleyman Hesapsız adlı bir tüccarın gönderdiği malzemelerle okulun temel eksiklikleri de giderilecektir. Hem köylülerin kendi içinde hem de diğer meslek gruplarına mensup kişilerin, yani asker-öğretmen-tüccar dayanışmasıyla okul öğretmenin hizmetine sunulur.

Öğretmen, Gökalpçi-halkçı bir anlayışla, halkın geri kalmışlığındaki aydın sorumluluğunun bilincini taşımaktadır. Asıl kaynak ve kökün halk olduğunun, aydının halka doğru giderek ona medeniyet bilgisini taşıması gerektiğinin ve halk geri kalmışsa, toplumun farklı tabakaları arasında sevgi bağı kurulamamışsa ve birbirlerine karşı şüphe ve tedirginlik duyuyorlarsa, bunun aydının görevini yerine getirmemiş olmasının bir delili olduğunun idrakindedir. Ulus içinde bir birlikten söz edilecekse, bunun öncelikle seçkin sınıflar ile halk tabakalarının buluşması, kaynaşmasıyla mümkün olacağını bilmektedir. Roman boyunca bu bilincin açık ifadeleriyle sıkça karşılaşılacaktır. İsfendiyar'ın evine misafirliğe gittiği bir akşam, birçok köylüyle orada yakınlık kurar ve köylülerin öğretmene sıcak yaklaşımı aydın-halk kaynaşmasının bir ilk adımını oluşturur. Öğretmen için bir kütleden ibaret olan köylüler, o akşamdan sonra ayrı birer birey olarak hayatının bir parçası olacaktır. Burada, köylülerin sefil ve yoksul hâlleri ona tekrar aydın sorumluluğunu hatırlatır. Bir aydın olarak halka doğru gidecek, rehberliğiyle halk kitlelerinin potansiyelini gerçekleştirmesine yardımcı olacaktır:

“İşte ilk defa orada ve o gece Keltepe'yle ben, birbirimize kaynaştık. Bir köyün bir yabancı kabul edişi büyük bir şeydir. Etrafımdaki insanları birer birer, uzun uzun süzdüm. Ömürlerinin nice nice yıllarını Rumeli'den Garp Trablus'una, Arap Körfezi'ne kadar, kağşamış bir imparatorluğun tozlu yollarında, hastalıklar, isyanlar, harpler içinde çürütmüş şu yetmişlik Kurban Dayı, şu ayağının birisi bilmem hangi

cephede bir süngü yarasıyla kaskatı kesilmiş Peltek Osman, şu gözlerinin içi bu yaşında bile yıldızlar gibi parlayan Satılmış Ağa, sonra bütün diğerleri, ihtiyarlarıyla, gençleriyle, gözlerimde hepsi de anlamlı, hepsi de değerli insanlar halini aldılar. Hepsinin yüzünde harcanmışlığın, terkedilmişliğin mihneti yanında, zalim, sert ve tükenmiş bir toprakla gece-gündüz haşır neşir olmanın soy erkekliği vardı. Sahte olan, bozulmuş olan, başkalarının sırtından geçinen bizdik. Bütün ömrümüz onları oyalamak, onları aldatmakla geçmişti. Yüzyıllar ve yüzyıllarca onlara ne vermiştik ki?

İlk defa orada ve o gece onların köklülüğünü, özgürlüğünü, gururunu ve bizim yenilgimizi anladım. Biz, çiğnediğimiz, ama tanımadığımız bir insan temeli üstüne tünemiş yarasalardık. Onlar ise temeldi ve bizim bu temele karşı bazı görevlerimiz olsa gerektir.

Eğer bu insanları bu kılıksız hallerinden kurtarırsan, eğer yüzlerini güleç tutar, onları birtakım ümitlerle hayata bağlarsan; eğer bu Sıtmabükü bir gün altın başaklı tarlalar, bostanlar, yoncalıklar, bahçelerle donanırsa; ambarlar dolu, evler şenlik olursa, bu cemaat her zaman bu geceki gibi gülebilir. (...) Bu köyde ölmüş bir çamur yığını değil, soy bir maya var. Soy bir mayada yoğrulmuş, uyandırılmaya muhtaç bir insan hazinesi var. (...) Evet ben artık bu köyün adamıyım. Onlardan biriyim ve kaderimi onlarla paylaşmalıydım.”¹³⁸

Öğretmen, halka hizmeti ibadet gibi gören, köyün aydın imamına bulunduğu bir ziyarette imamın, köyün dirliğine, yani geçimine ve refahına el atmadığı müddetçe burada değil ilkokul, üniversite dahi açılrsa amacına ulaşamayacağı, çabalarının nafile kalacağı yönündeki uyarıları iyice ufkunu açar.¹³⁹ Köyün kalkınması, sınırlı bir eğitim faaliyetiyle mümkün olamayacaktır. Köyün doğayla mücadelesinde “sağlam bir yaşayış beraberliği, yurt ve gelenek beraberliği (...) ve bu savaşta bir kader birliği”¹⁴⁰ kurması şarttır. İdealist öğretmen de bu mücadelenin bir parçası ve hatta öncüsü olacaktır. Bu noktada, kalkınmaya verilen önceliğin, köy ölçeğinde ifade edilse de aslında yazarın ulusal ölçekte benimsenmesi gereken bir perspektif önerisi olduğu düşünülebilir. Daha sonra farklı

¹³⁸ Aydemir, **Toprak Uyanırsa**, s. 76-78.

¹³⁹ İmanın köyün manevi hayatına etkisi yüksektir. Öğretmenin, bu etkinin köylü üzerindeki neticelerini ifade ederken seçtiği kelimeler dikkat çekicidir. Köylüler, bu imam sayesinde “uysal ve muvazeneli” olmuştur. Radikalizmin her türlüşüne karşı olan korporatist düşünce için halkı oluşturan ve egemen sınıflara tehdit teşkil edebilecek unsurların dinî ya da sınıfsal-ideolojik radikallikten uzak, uysal ve ölçülü/dengeli bir profile olmaları istendik bir durumdur.

¹⁴⁰ Aydemir, **Toprak Uyanırsa**, s. 79.

vesilelerle görüleceği üzere, metnin genelinde köye ilişkin fikir ve uygulamaların bu mantık üzerine kaleme alındığı anlaşılabilmektedir.

Okulun ilk günü, öğretmenin öğrencilerine yaklaşımında asker-millet anlayışına uygun, disiplin ve düzeni ön plana alan bir anlayış görürüz. Öğrenciler konuşurken ayağa kalkacak, dimdik duracak ve öğretmenin hep yüzüne bakacaklardır. Dersin sonunda öğrencileri topluca ayağa kaldırır, tekrar oturtur ve bunu birkaç kez tekrarlatır. Son olarak öğrenciler “tek bir vücut gibi” hareket ederek sınıftan çıkarlar. Aslında öğretmen bu mekanizmden hoşlanmamaktadır. Bunu ilk aşamada mecburen başvurduğu, geçici bir yöntem olarak benimsemiştir. Öğrencilerinin bireyselliklerine saygı duymakla birlikte, belli bir olgunluk düzeyine ulaşana, yani gönüllü katılım sağlanmış ve bireysellik bilincine ulaşılmış bir topluluk oluşturana kadar yukarıdan zorlamalı bir mekanik birlik gereklilik arz etmektedir. Bu yaklaşımdan, Kemalist korporatizmin demokrasi anlayışını andırır biçimde, yazarın köy okulu öğrencileriyle Türk halkı arasında bir analogi kurduğu düşünülebilir.

Öğretmen, Keltepe’nin kalkınması için öncülük ettiği Polatlı’daki bürokrat, tüccar, mühendis ve öğretmenler arası dayanışmayı sürdürmek için çalışmalarına devam eder. Bir yandan bunlarla halk arasında bir köprü vazifesi de görmektedir. Öğretmen, Keltepe okulunun çatısında kullanılmak üzere Toprak Ofisinden ucuza kiremit, Keltepe muhtarı da Sivrihisar köylerinden kavak soymaları bulmuştur. Ancak öğretmen bunların köye nasıl taşınacağını bilemez. Polatlı’nın *kalkınmacı* (vurgu yazara ait) kaymakamını¹⁴¹ ziyaretinde buradaki, Sakarya nehri ve civarının ıslahı projesinde çalışan mühendislerden bu işin yapılmasını rica eder. Bu ricaya idealist genç mühendislerin verdiği yanıt dikkat çekicidir: “Çekinme hoca. Hepimiz başkaları için çalışıyoruz. Bu başkaları da halk. Hepimiz aynı yolun yolcusuyuz...”¹⁴² Bu sözler, fedakâr, diğerkâm, birlik ve dayanışma duygusu içinde hareket eden halkçı gençlere aittir. Bu gençlerin, bir açıdan, Kemalist

¹⁴¹ Bu kaymakam, metnin sonraki bir bölümünde öğretmeni Johan Vilhelm Snellman’a benzetecektir. Bkz. A.e., s. 163. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Ankara*’sında dolaylı olarak görünen *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* etkisi, burada bir doğrudan göndermeyle kendini gösterir. Buradan hareketle, söz konusu eserin Kadrocular arasında popüler bir model teşkil ettiği iddia edilebilir.

¹⁴² A.e., s. 104.

korporatizmin ideolojik eğitim anlayışının verdiği sağlıklı ürünler olduğu düşünülebilir. Öğretmen, gençlerin bu sözleri üzerine, “*vaktiyle Orta Anadolu’da bir devlet çiftliğinden her gün iş için şehre inen çiftlik vasıtasına, kasaba mektebine giden çiflik çocuklarını da bindirdiği için mahkemeye verilen bir çiftlik müdürünün hikâyesini*”¹⁴³ hatırlar. Bu çiftlik müdürü 62 kez mahkemeye verilmiş olmasına rağmen halk için fedakârlık yapmaktan vazgeçmez. Böylelikle, halk için, halka faydalı işler yapanların yıldırılmaya çalışılması ve buna direnilmesi üzerine aktardığı örnek olay vesilesiyle yeniden fedakârlık, dayanışmacılık, diğerkâmlık ve halkçılık vurgusu yapılır.

Öğretmen Keltepe’de yaşlılara ve gençlere ücretsiz olarak okuma-yazma kursu açmaya karar verir. Gönüllülük esasına dayanan ücretsiz kurs, dayanışmacı korporatizmin izini sürdüğümüz Cumhuriyet dönemi metinlerinde sık karşılaşılan bir temadır; Kemalizm’in bir üst soyutlama düzeyinde pozitivizme yaklaştıran ilerlemeci, bilimci anlayışına da uygundur.

Metin ilerledikçe köydeki dayanışma manzaralarına daha sık rast geliriz. Bir yandan köydeki, Sıtmabükü adı verilen bataklığı kurutma çalışmalarında kentten gelen mühendis ve memurların hemen köylülerle kaynaşmasıyla seçkin-halk yakınlaşmasının başlangıç düzeyinde örnekleri verilirken, öte taraftan hem bataklıkta hem okul binasının onarılmasında köy gençleri başta olmak üzere, bütün köy gönüllü bir dayanışma içinde azimle çalışmaktadır. Bu birlik görüntüsüne köy çocukları da kendilerince dâhil olur. Onarım bittikten sonraki ilk ders günü çocuklar öğretmenin etrafını sarar ve âdeta “dersane kapısına sürüklenir gibi” varırlar. Anlatıcı-öğretmenin, “*Hepimiz top olmuş gibiydik. Bütün çocuklar birden sınıfa girmek istiyorlardı. Dershanenin içine bir sel gibi yayıldık...*”¹⁴⁴ ifadelerindeki benzetmeler de bu bakımdan ilgi çekicidir. Top gibi olan, sel gibi yayılan bu topluluk, yekpare olmuş bir sevgi kütlesi gibidir. Bu yekpare sevgi kütlesini oluşturan çocuklardan her biri, her gün, okulda yakılmak üzere evinden tezek taşıyarak dayanışmanın toplumun tüm düzeylerine taşındığının bir örneğini verir.

¹⁴³ A.e.

¹⁴⁴ A.e., s. 114.

Ağırlıklı olarak askerlik çağı öncesi okuma yazma bilmeyen çocukların eğitileceği gece kursunun açılışına öğretmen, çocuklar da dâhil olmak üzere bütün köyü davet eder. İmamın ifadesine dayanarak belirtilecek olursa, öğretmen köylünün gözünde devletin temsilcisi olduğundan, okulla halkın kaynaşması, devletle halkın kaynaşması demektir. Öğretmen de köylüye rehberlik etme davasına kendini iyiden iyiye adanmış ve bunu başarmıştır. Söz konusu açılış töreninde öğretmen, gündüz ders verdiği öğrencilerine kendi yazdığı bir marşı okutur. Marşın sözleri şu şekildedir:

“Biz Sakarya çocukları,
Babalarımız bu toprağı kanlarıyla sulamış,
Biz alın terimizle sulayacağız,
Yarın,
Biz Sakarya çocukları...”¹⁴⁵

Bu sözler, Millî Mücadele ile ulusal kalkınma savaşının özdeşleştirilmesi ve bunlar arasında bir devamlılık ilişkisi kuran düşünceden doğmuştur. Atatürk ve Kemalist kadroların sıklıkla dile getirdiği, askerî zaferden çok ekonomi ve kalkınmada zafere ulaşmanın önemi bu marşta yeniden kendini gösterir. Geçmişin fedakâr nesilleriyle bir dayanışma ve borç ilişkisi kurulmuştur. Yeni nesil üzerine düşen görevi kalkınma savaşında, çalışmayla yerine getirecektir.

Sıtmabükü’nü kurutma çalışmaları sırasında öğretmenin yaşadığı bir olay, onun fedakârlığı, adanmışlığı ve diğerkâmlığının bir delili gibidir. Öğretmen, bataklıkta çalışma yapmak üzere Ankara’dan gelen bir ekiple beraber Sıtmabükü’ne gider. Burada hesaplarına yardımcı olmak üzere mühendislerin verdiği çekülle bataklıkta gösterdikleri yere gider. Ancak mühendislerin gösterdiği yer çürük bir topraktır ve öğretmen yavaş yavaş bataklığa gömülmektedir. Dizlerinin üstüne kadar çamura gömülmesine ve

¹⁴⁵ A.e., s. 129.

ayaklarının neredeyse donma noktasına gelmesine rağmen azimle çekülü yüksekte, dik ve düz tutar. Kemalizm'in idealist öğretmeni, kalkınma davasında canını ortaya koyacak kadar fedakâr, köy halkına, yani ulusuna faydalı olmak için ölümle yüzleşecek kadar diğerkâmdır, davasına adanmıştır.

Öğretmenin Polatlı'da bulunduğu bir başka ziyarette kaymakam onu bir devlet çiftliğine götürür. Onun, burada yaptığı gözlemlerde, aslında korporatist bir anlayışla kurulan, “*halka örnek olmak, önder olmak, halka yardım etmek, halkla işbirliği yapmak*”¹⁴⁶ için birçok yetki verilen çiftliğin uygulamadaki halktan kopukluğu, yalnızca ürettiği ekin ve malları satarak salt devlet çıkarı ve hazinesine çalışması ve dolayısıyla halka faydasızlığı dikkatini çeker. Halk hâlâ doğayla mücadele hâlindeyken bu çiftliklerin ulusal kalkınmada halk kitlelerinin yaşamını iyileştirmede hiçbir katkısı yoktur. Devlet çiftliğinin işleyiş mantığı, halkın, halkçılıktan uzak bir devletçilik ve devlet kapitalizmi anlayışıyla geri plana itildiği bir teoriden kopuşu resmetmektedir. Öğretmende, buraların devlet çiftliklerinden halk çiftliklerine dönüştürülebileceğine yönelik bir fikir uyanır. “*Halkla kaynaşan, halkın içinde ve halk için çalışan birer iş ve teşkilat merkezi[.] Çevresine eğilen, çevresini düzenleyen, çevresine yön ve güç veren çiftlikler[.]*”¹⁴⁷ O, halk çiftlikleri vasıtasıyla köyü devletle birleştirmek istemektedir. Her ne kadar bu yaklaşım sosyalist devlet çiftliklerini hatırlatsa da onun fikri kapitalist bir mantıkla, yani sermaye birikimi motivasyonu ile oluşmuştur. Öğretmenin bu fikirleri uzun uzun ve açıkça dile getirmesi, çiftlik müdüründe de bir fikrî uyanışa neden olur; memleketin asıl unsurunun halk ve tüm çabaların asıl amacının halkın refah ve mutluluğu olduğunu yeniden hatırlar:

“Kaymakam Bey, galiba hoca haklı. Galiba biz, hakikaten bir derya ortasında, etrafı kale duvarlarıyla çevrilmiş bir adaya kendimizi hapsedmişiz.

Halbuki kökümüz halkta olacaktı. (...) Bu deniz dediğimiz halkın doğayla savaşında, ona hangi elimizi uzattık? Şu donmuş kanunlar, bu hırpani talimatnamelerle, elimin kolumun bağlı olduğunu biliyorum. Ama, acaba hiç mi bir şey yapamayız?”¹⁴⁸

¹⁴⁶ A.e., s. 182.

¹⁴⁷ A.e., s. 168.

¹⁴⁸ A.e., s. 171-172.

Bu konuşmaya Ayhan Bozkır adında idealist bir genç mühendis dâhil olarak, Keltepe'nin devlet çiftliğinin himayesi altına girdiği bir örnek proje teklif eder. Aynı zamanda Ziraat Fakültesindeki bitirme tezi de olan bu projenin adı “Köyle Birlik”tir. Mühendis Ayhan projenin hazırlığına ilişkin detayları sıraladıkça herkes işi benimser. Çiftlik müdürünün “*devlet çiftliği değil halk için çiftlik. Halk için, halkın içinde ve halkın yararına çiftlik*”¹⁴⁹ olarak tanımladığı bu halkçı ve kapitalist, yani korporatist proje herkesi ikna etmiştir. Çiftlik müdürü, kaymakam, mühendis, muhasebeci ve öğretmenden oluşan bu ekip söz konusu proje için daha sonra tekrar bir araya gelecek, projeyi geliştirecek ve bürokratik bağlantılar kurmak üzere Ankara'ya gidecektir. Bir Ankara seyahatleri sırasında kaymakamın projenin uygulamasına ilişkin bir vesileyle söylediği sözler, Ziya Gökalp'ın “Ahlak” şiirinde de yer eden, Kemalist korporatizmin sloganlarından olması bakımından anlamlıdır: “*Sen, ben yokuz; biz varız.*”¹⁵⁰

Ayhan Bozkır'ın mimarı olduğu Köy Birliği projesi de aslında köylüyü köyde tutma şeklindeki üst projenin bir parçasıdır. Çağdaş köyü otarşik ve özerk bir yapı olarak gören Ayhan'a göre, “*çağdaş köy, hak bakımından olduğu kadar, iktisatça da, eğitimce de özgür bir küçük cumhuriyettir. Köy, kendine yetmeli ki dağılmasın, barınsın ve üresin... Yani, çağımızda köy, hem hür bir yerleşme, hem de hür bir üretim birimidir. Ekmeksizköy için hazırlığımız budur: Onu hem yeniden yerleştirmek, hem de kendine yeten üreyen bir üretici ünite kılmak istiyoruz.*”¹⁵¹ Yazarın sıklıkla kendi düşüncelerini ağzından dile getirdiği, çağı yakalamış, aydın bir genç mühendis olan Ayhan'a göre rekabet artık askerî alanda değil, ekonomi ve toplum düzeni alanındadır. Ayhan, bu rekabette iddialı olabilmenin yolunun taklitçilik değil, ülkenin mevcut şartlarını etüt ederek özgün bir yöntem geliştirmek olduğunun bilincine varacak kadar realisttir. Nasıl ki tüm farklılıklarıyla milyonlarca bireyden oluşan fakat çeşitli bağlarla birbirine bağlanan

¹⁴⁹ A.e., s. 173.

¹⁵⁰ A.e., s. 178.

¹⁵¹ A.e., s. 194.

toplumsal yapıya ulus deniyorsa, yine farklı özellikleriyle kendi şartlarında ıslah edilecek binlerce köy birbirine bağlanacak ve ulusça kalkınma bu şekilde gerçekleşecektir. Hareket köyden başlamakla beraber Ayhan ölçeği genişletecek ve tüm ülkenin büyükçe bir köy gibi idare edilmesi gerektiğini ileri sürecektir. Bu, organik dayanışma ve karşılıklı bağımlılık üzerine tesis edilmiş gerçek bir korporatist iktisadi yapının ülke genelinde benimsenecek tam bir sistem olarak Ayhan'ın ve dolayısıyla yazarın idealize ettiği bir modele tekabül eder. Söz konusu korporatist modelin ana yürütücüsü ise “plan” nosyonudur. Son tahlilde Ayhan'ın fikirleri bir planlı devletçilik propagandasına dönüşmüştür. Bu noktada bir aydın olarak Ayhan ve öğretmen gibilere düşen sorumluluk da aynı zamanda halkın gözünde devletin elçileri olarak “*devletin halka yönelince neler yapabileceğinin, Orta Anadolu'nun bir bozkır köyünde misalini*”¹⁵² vermektir. Öğretmen de “en nadir değerler” olan inanç, heyecan ve en önemlisi “halk sevgisi”ne sahip olarak bu gücü taşımaktadır.

Bir başka gün, devlet çiftliğinden gelen bir başka mühendisle öğretmen dünyadaki ekonomik ve toplumsal eğilimler üzerine bir sohbette bulunurlar. Mühendisin öğretmenin de onayladığı sözlerine göre, dünyadaki başlıca arayış tam istihdamın ve sosyal adaletin sağlanmasıdır. Korporatist düşünceye göre sosyal adaletin bozulmasından liberal kapitalizm sorumlu olduğuna göre çözüm başka bir sistemde olmalıdır. Mühendis model ülkeler olarak kooperatifler ve mesleki teşekküllerle örgütlenen Danimarka ve Hollanda'yı gösterir. Liberal kapitalist sistemin aksine insan insana köle olmayacak, herkes iş, ocak ve toprak sahibi olacak, toplum iş birliğiyle kalkınacaktır. Keltepe'deki dönüşüm de bu mantık üzerine bina edilmelidir.

Öğretmen askerlik çağı öncesindeki gençlere gece kursu vermeye devam etmektedir. Burada okuma-yazma derslerinin yanı sıra yurttaşlık bilgisi de vermektedir. Öğretmene göre aile içi ve aileler arası ilişkiler ortak ahlaki değerler ve ekonomik işlevlerle düzenlendiği için kentteki modern aileye göre daha sıkıdır. Buradan hareketle, her şeyden önce organik dayanışmadan ziyade bir mekanik dayanışmadan söz edilebilir.

¹⁵² A.e., s. 206.

Ahlaki ve rasyonel ilişkilerin, kuralların dayatmasıyla doğal bir birlik ve dayanışma burada zaten kendiliğinden tesis edilmiştir. Dolayısıyla öğretmen yurttaşlık bilgisini, Kemalist korporatizmin tahayyülündeki toplum mimarisine uygun biçimde yapının çekirdeğine aileyi oturtarak başlatır. Bunu köy topluluğunun bir üyesi olmaya doğru genişletir. En nihayetinde köylü bireyler olarak hak ve ödevlerle donanmış, ulus ölçeğinde bir toplumun üyesi oldukları bir yurttaşlığın bilincini öğrencilerine kazandırmaya çalışır. O, yurttaşlık bilgisiyle bir bakıma köy gençlerine belli bir düzeyde ideolojik bir şekil vermiş, Kemalizm'in en önem verdiği meslek gruplarından olan öğretmenliğin bir gereği olarak inkılap değerlerini onlara benimsetme çabasına girmiş olacaktır.

Keltepe'nin kalkınma ve ıslah süreci hızla devam etmektedir. Bir köy korusu kurulacaktır. Fidanların dikiminde bütün köy, öğretmenin "köylü seferberliği" olarak tanımladığı tam bir dayanışma içinde çalışır.

"Koruluk kurulurken Ekmeksizköy'de (...) kimse işin dışında kalmadı. Herkes kendinin, bu harekete getirilen çarkın içindeki yerini ve önemini anlamaktaydı. Koru köyündü, koru herkesindi. Onun yaratılmasında da herkesin emek ve alın teri hissesi olması lazımdı. Öyle oldu da. Ben ilk defa orada, halka mal edilmiş ve halkça benimsenmiş bir toplu işin, nasıl hiçbir yorgunluk vermeden ve halkın arzusu ve toplu gücü ile yürütülebileceğinin sırrını ve örneğini Ayhan Bozkır'ın, hem çeşitli kaynakları, hem halkın gücünü bir faydalı hedefe yöneltebilen teşkilatçılığında gördüm."¹⁵³

Daha önce ifade edildiği üzere köy, yazarın tahayyül ettiği Türkiye'nin küçük ölçekli bir modeli ya da metonimisi olarak kabul edilebilir. Ulusal kalkınmanın yine halk eliyle, halkın adanmışlığı ve arzusu içinde, halkın yararı için birlik ve dayanışmayla gerçekleştirilebileceği düşüncesi bu anlatıda somutlaşır. Ekmeksizköy bu görüntüsüyle, aynı ortak amaç için yekpare bir kütle hâlinde kendisi ve toplumu için emeğine yabancılaşmayarak çalışan, örnek bir dayanışmacı korporatist toplum modeli sunar. Bu

¹⁵³ A.e., s. 233.

modelde aydın ile halk da iç içedir ve ideale yakınlaşan bu görüntü aydınların rehberliğinde tesis edilmiştir.

Fidanların dikilmesinden kısa bir süre sonra öğretmen koruda çıktığı bir gezintide korucu Süleyman’la karşılaşır ve burada sohbet ederler. Öğretmen, Süleyman’a korunun tutması ve halkın ona sahip çıkıp çıkmayacağına ilişkin görüşünü sorar. Süleyman’ın bu bağlamda “*Millet; devlet ne derse onu der efendi. Sen bu işe iyi başladın. İş devletle bağladın. Bizde millet, asker gibidir. Nizam ister. Biz nizamsız kaldık mı yıkılırız. Nizamı yaratacaksın. (...) Biz her işte nizama sokulmalıyız. Kumandan olursa orman da olur. Bağ da olur, bahçe de olur. Bize ordu dili kullanmalı efendi, biz o dili anlarız...*”¹⁵⁴ şeklindeki sözleri, öğretmeni düşündürür. Öncelikle, bu sözleri bütünüyle kabul etmemekle birlikte bir ölçüde doğruluk payı bulur. Sosyalist ya da faşist toplumlardaki gibi bir mutlak askeri nizam kurarak değilse de Türklerin otoriteye bağlılık eğilimini bir avantaja dönüştürerek makul bir disiplini izleyen, bir plan çerçevesinde devletin yönlendirmesiyle düzen içinde ilerleyip kalkınacak bir toplum imkânını sorgular: “*Hem eski aşiret nizamına dönmeden, hem milletin üstünde tam bir ordu disiplinine girmeden, fakat milletin otoriteye ve önderliğe olan bağlılığını da unutmadan bu ülke daha güdümlü bir düzenleyişle, daha hızlı bir kalkınışa yöneltilemez miydi? Mesela topyekûn bir planla?*”¹⁵⁵

Öğretmen, Valiliğin Keltepe’de yeni bir okul yaptırma kararı alması üzerine Polatlı’ya gider. Kaymakamın evinde yapılan toplantıdaki bir tartışmada, yazarın bir anlamda gayriresmî sözcüsü olan Ayhan Bozkır, kalkınmacı toplumsal dönüşümde halkın isteğinin, arzusunun, refah talebinin taşıyıcı kuvvet olduğunu iddia eden halkçı görüşlerini serdeder. İlk hareketin sorumluluğunu yine devlet ve aydına yükler. Ancak Atatürk’ün ölümünden sonra teşebbüs ruhunu kaybeden aydınlar ile halkçı kurumları binalara ve kanunlara hapseden bürokrasinin hantallığının panzehri yine halkın talebi olacaktır. Aydın ve devlet halka doğru gidecek ve ondan aldığı ilhamı ve hareket gücünü somut kazanımlara dönüştürmek üzere yoğuracak, bu kazanımları tekrar halka sunacak,

¹⁵⁴ A.e., s. 234-235.

¹⁵⁵ A.e.

böylelikle aydın ile halkın ideal buluşması gerçekleşmiş olacaktır. Ayhan, toplantıdakilere Keltepe köylülerinin koruluğunun kuruluşunda giriştikleri seferberlik hâlini hatırlatır. “*Bu seferberlik uyanışını bütün memlekete yayabildiğimizi farzedelim,*”¹⁵⁶ ifadeleriyle, birlik hâlinde ve dayanışma içinde, önce toplumsal, buna bağlı olarak da bireysel fayda için ortakça, aynı amaç için çalışan toplum tasarımını ulusal düzeyde bir sisteme dönüştürme tahayyülünden söz açar.

Bir başka gün, öğretmen, vali muavininin evindeki bir davette bir üniversite hocasının konuşmasını dinler. Profesör burada çağdaş devlet tipleri ve teorilerinden bahsetmektedir. Profesörün tarif ettiği ve Türkiye için uygun gördüğü ideal devlet, korporatif devlet modelinin birçok boyutunu açıkça ortaya koymaktadır:

“Çağımız, dünyanın her yerinde devlet’i, artık yalnız bir idare ve ordu teşkilatı olmaktan çıkardı. Şimdi devlet, tam bir sosyal nitelik aldı. Şimdi devlet, yalnız idare mekanizması kurmak değil, toplum içindeki sosyal ilişkileri de, toplumun hayrına düzenlemek zorundadır. Eğer bu münasebetlere düzenlenmezse, toplumu oluşturan sosyal tabakalar arasındaki çatışmalar, toplum yapısını parçalar. Sosyal devlet, işte bu çatışmaları toplum yararına düzenleyen devlet’tir.

Türkiye bunun için bir sosyal devlet olmalıdır. Toplumumuzun içindeki sosyal, ekonomik ve diğer münasebetleri düzenleyebilmelidir. Bu da, milli bir planla olur. Yani topluma devlet’in planlı müdahalesi ile olur. Atatürk’te devletçilik, böyle planlı ve hesaplı müdahalecilikti.”¹⁵⁷

Görüldüğü üzere bu, korporatizmin kamu yararına kamusal ilişkileri düzenleme görevini yüklediği, sınıf mücadelesini ve bunu doğuracak şartları kurum ve mekanizmalarını devreye sokarak, sosyal yardımlaşmayı da bir aygıt olarak kullanarak ortadan kaldırmak suretiyle söz konusu ideolojinin temel prensiplerinden olan sınıflar arası barışı tesis etmekle yükümlü, yalnızca idari bir varlık olmanın ötesine geçerek iktisadi ve toplumsal düzeni planlı bir çizgiyi takip ederek belirleyecek müdahaleci bir devlet modelidir.

¹⁵⁶ A.e., s. 241.

¹⁵⁷ A.e., s. 252.

Profesöre göre çağdaş devletin köye ilişkin görevleri onu makineleştirmek, teşkilatlandırmak, feodalite kalıntılarından arındırmak ve kalkınmayı oradan başlatmaktır. Köyün örgütlü kalkınmasını teşvik etmek, köylüyü köyünde tutarak proleterleşmemesini sağlayacak, böylelikle sözü edilen sınıfsal barış ülküsüne hizmet edecek bir devlet vazifesidir:

“İşte bizim gibi az gelişmiş bir memlekette devletin bir vazifesi de, köyü, tabiata karşı savaşında çağımızın tekniği ve usulleriyle silahlandırmaktır. Köyün yaşayışını değiştirmek ve köyü yeniden yerleştirmektir. İşte, devletin köyde hatta mektepten önce gelen işi budur... (...) Köyün küçük âlemini, ülkenin büyük âlemi içinde ele almalı ve bu iki âlemi birbirine bağlamalı. Memleket ölçüsünde sosyal plan budur.”¹⁵⁸

Atatürk’ün başlattığı ve vefatıyla yarım kalan noktadan başlayarak sosyal devleti tamamlamak gerekmektedir. Söz konusu sosyal devlet, ifade edildiği üzere, başta ekonomi olmak üzere toplumsal hayatın bütün boyutlarını düzenleyecek, “*ülke ölçüsünde ve milli hayatı bütün kollarıyla, yani tarım, endüstri, sağlık, eğitim, iskân, yeniden yerleşme, insan gücü, vs. bütün hatlarıyla içine alan bir disiplin ve planlılık*”¹⁵⁹ içinde hareket edecektir. Böylelikle millî gelir hem yükselecek hem de toplum içinde adaletli biçimde dağıtılacak ve toplum tabakaları arasında gelir uçurumu olmamasıyla toplumsal barış da güvence altına alınmış olacaktır.

Bu tanışmada profesörün daveti üzerine sonraki gün öğretmen fakülteye gider ve burada doktora öğrencileriyle tanışır. Burada, bir doktoranın köyde nüfus hareketleri üzerine bir tez hazırlamasına rağmen hiç köy görmemiş olduğunu itiraf etmesi, köylü ile kentli arasındaki yabancılığın çarpıcı ifadelerinden biri olur.

Öğretmen, bu öğrencilere köylerin geri kalmışlığı ve buradaki zorlu hayat şartlarından bahseder. Ancak şartlar oluştuğunda aynı köylerin ne derecede değişime uğrayabileceğini göstermek üzere Ekmeksizköy’ün gelişim hikâyesini anlatır. Oluşması

¹⁵⁸ A.e., s. 253-254.

¹⁵⁹ A.e.

beklenen bu şartlar, şehrin entelektüel gücüyle köyün şiddetli iş gücünün bir araya gelerek aynı amaçta birleşmesi suretiyle toplumun kalkınmasını sağlayacaktır. Burada yine aydının sorumluluğu ön plana çıkarılır. Aydın, köylüyü yabancı bir yaratık gibi değil, el uzatılacak, birtakım değerleri bünyesinde taşıyan bir varlık gibi görmelidir. Bu noktada, doktorantla öğretmen arasındaki diyalog, halka medeniyet bilgisini götürüp ondan ulusal kültürü almayı vazeden Gökalpçı halkçılığın, aydın-halk buluşmasına atfedilen önemin özlü bir ifadesi, hatta yoğunlaştırılmış bir ideolojik propaganda gibidir. Aydın halka doğru gittiğinde Sıtmabükü bataklığı Keklikpınarı ovasına dönüşmektedir:

- “Biz havada çalışıyoruz hocam. Havada ve kökünden kopmuş aydınlar olarak. Halbuki kökümüz toprakta olmalıydı. Bu topraklar üzerinde savaşılan halkın içinde olmalıydı. Ondan kopmamalıydı.
- Fakat oraya döneceksiniz. Artık gözlerini açan halk, sizi kendine çekecek. Orada büyük problemler, canlı, renkli kaynaklar bulacaksınız. Derslerinizin, doktora tezlerinizin malzemesini halkın hayat kavgasından derleyeceksiniz...
- Derya gibi bir kaynak.
- Evet. Sizi oraya çağırıyoruz çocuklar. Halka yönelin, ona çok şeyler götüreceksiniz ve ondan çok şeyler alacaksınız...”¹⁶⁰

Köy Birliği projesinde her köylüye toprak ve su verilerek burada müstakil küçük üreticiler yaratılacaktır. Bununla birlikte, meralar, koru, kanallar, akarsular gibi köyün ortak kullanımına açık olan kamusal mülkiyet elemanları da bulunacaktır. Böylelikle, Gökalpçı korporatist tasavvura uygun olarak, özel mülkiyet ile toplumsal mülkiyet birbirini nakzetsin bir biçimde, barış içinde ve kamu yararına kullanılacaktır. İş, meslek ve makine eğitimi köylülere devlet tarafından verilecektir. Ancak hepsinden önemlisi, iktisadi yapı kooperatifler vasıtasıyla teşekkül ettirilecek ve devlet bireylerle değil kooperatiflerle muhatap olacaktır. Taşıdığı önem nedeniyle bu noktada kooperatiflere ilişkin kısaca bilgi vermeyi gerekli görüyoruz.

¹⁶⁰ A.e., s. 259.

Korporatist projede önemli bir yer işgal eden kooperatifçilik,¹⁶¹ iktisadi faaliyetlerde topluluk olarak hareket etme yöntemi geliştirme ve liberalizm ile sosyalizme alternatif üretme ya da bunları sentezleme arayışları içinde doğması bakımından bu ideolojiyle paralellik taşır. Korporasyonlar ile kooperatiflerin “*eksik rekabetin olduğu yerde, korunma vasıtası olarak, yani bir sosyal siyaset vasıtası olarak, doğup geliş[mek]*”¹⁶² gibi korporatizm uygulamalarında işlevsel olabilecek ortak özelliklere sahip olması bu paralel çizgileri birbirine daha da yakınlştırır. Bu bakımdan, korporatist toplumlarda kooperatiflerin bir korporasyon/meslek örgütü olarak ekonomik faaliyetlere dâhil edilmesi ve siyaseten araçsallaştırılması uygulanagelen bir yöntemdir.

Kooperatiflerin bireyler ve sınıflar arası çıkar çatışmasını giderme, ortak menfaatleri bir uyum çatısı altında birleştirme, bireylerin atomize olmasının önüne geçme, dayanışma ve iş birliği içinde hareket etme mantığıyla teşekkül ettirilen iktisadi yapılar olmaları¹⁶³ korporatist ideolojiyle kooperatifçilik arasında doğal bir koşutluk yaratır. Görüldüğü üzere kooperatifler, korporasyonlardan farklı olarak ahlaki olmaktan çok pratik işlev görmektedir; modern toplumlarda bir alternatif aile vasfı taşımasıyla üyelerinin pratik olduğu kadar ahlaki ve duygusal ihtiyaçlarını da tatmin eden korporasyonlardan kısmen farklılaşarak, tamamen değilse de, daha ziyade bir “menfaat birliği”ni temsil eder. Ancak yine de yukarıda sözü edilen pratik işlevleri nedeniyle korporatist sistemlerde dayanışma ve iş birliği ihtiyacını karşılayabilecek bir alternatif oluşturabilmeleri nedeniyle ekonomi ilişkilerine dâhil edilirler. Kooperatiflerin bir başka işlevi de, yine korporasyonlarla örtüşecek şekilde, bireylerin anarşik özgürlük talepleri ile devletin ve serbest piyasanın farklı şekillerde bireyi ezen kısıycılığının önüne geçecek bir ara-kurum oluşturmastır.

Çıkarları çatışan zenginler ile yoksulların mekânsal bir aradalığı, toplumsal barışı tehdit eden unsurlardandır. Kooperatifler, köylülerin müstakil kapitalistler olarak

¹⁶¹ Aykut Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C: II, Ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 259-260.

¹⁶² Enis Öksüz, “Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında, Türkiye’de Köy Kalkınma Kooperatifleri”, **Journal of Social Policy Conferences**, No: 31, s. 355.

¹⁶³ A.y., s. 332.

ahlaklarının bozulmasının, toplumsal homojenliğin muhafaza edilememesinin, köylülerin birbirleriyle rekabete girmesinin, dolayısıyla dayanışma ve iş birliği ruhunun zarar görmesinin ve geleneksel toplum kurallarına riayet edilmemesinin önüne geçmekte de işlevseldir. Kısaca toparlanacak olursa, kooperatiflerin herhangi bir türü (üretim, tüketim ya da yapı kooperatifleri) korporatist ideolojiye uygun bir mantıkla sistemin bir parçası olarak kullanılabilir. “Özellikle devlet denetimi altında kooperatifleşme kırsal alanda korporatist bir toplum yaratmanın en önemli araçlarından biri”¹⁶⁴ olmuştur. Nitekim Türkiye’de de 1935 gibi devletçi korporatizmin yoğun uygulanmakta olduğu bir yılda da devlet eliyle oluşturulmuş, üyeliğin mecburi olduğu bir tarım kooperatifleri deneyimi yaşanmıştır.¹⁶⁵

Romanda da köylüler, bürokratlar, mühendisler ve bankacıların bulunduğu bir toplantıda Ziraat Bankası Müdürü, köylülere kooperatifçilik sistemini benimsemelerini salık verir ve sistemin avantajlarından söz eder:

“En iyisi, kooperatiflerde birleşmektir. Tek çiftçiye tek askere benzetirsek, kooperatiflerde birleşmiş çiftçi, bölük demektir, alay demektir. Tek askerin yaptığını düşün. Bir de taburun, alayın gücünü... (...) Kooperatif kurup siz bize bir yatırırsanız biz, bire beş katarız. Bizim kasamız, sizin kasanız olur. Sizin koyduğunuz bir, sizin sermayenizdir. Bizim kattığımız beş, size atılan itibardır. Ama kooperatifçe bir işe girerken, hem sermayeyi, hem itibarınızı tıpkı kendi paranız gibi kullanırsınız.”¹⁶⁶

Köyde Birlik projesinde zikredilen kooperatifçilik, müdürün banka desteğini açıklamasıyla artık doğrudan köyün uygulama gündemine girecektir.

Öte yandan, Keltepe’de yeni yapılan okulun açılış töreni de yine disiplinli ve düzenli, örnek bir toplum manzarası sunar. Âdeta bir askerî disiplin içinde yürütülen tören, bayrak çekme ve saygı duruşunda bulunma eylemleriyle, toplumun farklı kesimleri ve

¹⁶⁴ Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce”, s. 266.

¹⁶⁵ Kansu, “Economic Policies”, s. 372.

¹⁶⁶ Aydemir, **Toprak Uyanırsa**, s. 291.

nesillerini birleştiren milliyetçi bir ritüele dönüşür. Anlatıcı-öğretmen bu sahneyi güneşin doğarak havayı aydınlatması gibi tasvir eder.

Ekmeksizköy öğretmeni, köy tecrübesinden önceki hayatını boş, renksiz ve anlamsız bulmakta, burada yeniden doğduğunu hissetmektedir. Bununla birlikte aydın kesimlerin köye ve köylüye karşı sahip olduğu ön yargının bilincinde ve farkındadır. Bu noktada yazar ile öğretmenin görüşleri birbirine karışmış gibidir. Köyü konu edinen çoğu Türk romanında köy, yoz, ahlaksız, düzensiz ve daimi çatışmanın hâkim olduğu bir mekân olarak tasvir edilir. Oysa köyde birçok olumlu hasletler de vardır ve evvela köy insanını tanımak icap etmektedir. Köyde birtakım olumsuz hasletler de varsa bu hayatın ve tarihin şartlarından kaynaklanmaktadır. Bundan, şartları düzeltmek için çaba sarf etmeyen iktidar sahipleri, aydınlar ve egemen sınıflar sorumludur. Romanda öğretmenin şahsında aydın, köylüyü anlamaya ve tanımaya başlamış, bir müddet sonra başka aydınlara onları anlatma ve tanıtmaya çabasına girmiştir. Söz konusu düşünceler yazarın da bu bağlamda ulusal birliğe hizmet etme çabasının bir ürünü olsa gerektir.

Ayhan Bozkır'ın yazarın düşüncelerini dillendirmekte araçsallaştırdığı önemli roman kişilerinden biri olduğundan söz edilmişti. Yazar sıklıkla bir tartışma zemini tertip eder ve onu konuşturur. Ayhan'ın görüşlerinden bir devrimciden çok bir evrimci muhafazakâr olduğu anlaşılmaktadır. O, köyün, tarihsel birikim ve gelenekler neticesinde bir kısmı yıpranmış birtakım kurumlar geliştirmiş ve buna bağlı kalmaya devam eden bir sosyal teşekkül olduğunu ileri sürer ve birçok bakımdan Durkheim'ı hatırlatır biçimde, asıl olanın bunları ıslah etmek ya da yeni, çağdaş ve ilerici kurumlar tesis ederek eski kurumların da modernleşmesini sağlamak olduğunu öne sürer. Ayhan'ın sözünü ettiği kurumsal dönüşüm için başlıca hareket noktası, iktisadi düzendir. Modern tarım ve hayvancılığa adım atmakla birlikte Keltepe'ye yeni iş ve iş birliği kurumları girmiş olacak, buradaki modernleşme, ilerleme ve kalkınma, diğer toplumsal kurumların yapılarına sirayet edecektir. Burada dikkat çekici olan planlı ve müdahaleci bir üst yapının düzenleyici olarak devreye girmesidir. Bu üst yapı, devlettir.

Ayhan, Köyde Birlik projesinde, kurulacak üretim kooperatifleriyle köylülerin bireysel menfaat peşinde koşarak serbest piyasa çarklarında ezilmesinin önüne geçmek suretiyle birlik ve dayanışma içinde gelişecek bir iktisadi yapı kurgulamıştır. Netice itibarıyla, Ziraat Bankası müdürünün de yukarıda zikredilen teşvikinden sonra, Ayhan, öğretmen ve köyün ileri gelenlerinin bulunduğu bir toplantıda köyde Pancar Ekicileri Kooperatifi, Hayvan Yetiştiricileri ve Süt Üreticileri Kooperatifi, Donatım Kooperatifi ve Keklikpınarı Yapı Kooperatifi kurulur. Artık toplum, ekonomi referans noktası alınarak dönüşecek ve modernleşecektir: *“Hocam, görüyorsunuz ki, bunların her biri birer yeni müessese. Demek ki, köye yeni müesseseler giriyor. Bu yeni müesseseler köyün iç yapısına katılıyor ve onu değiştiriyor. (...) Böylelikle bu köy, yeni bir biçim içinde, yeni bir nitelik alacak. İktisadi çalışma şekli gibi, sosyal kimyası da gelişecek. İnsanlar, müesseseleri yaratacak ve müesseseler, insanların emrinde olacak...”*¹⁶⁷ Tüm bu kurumların tesis edilmesiyle Keltepe bir “teşkilatlı köy” olacaktır. Korporatist ideolojinin bir anlamda kutsadığı örgütlülük, kooperatifler vasıtasıyla realize edilecektir. Bu noktada, söz konusu toplumsal dönüşümde köyün belli bir ölçeğe tekabül ettiği, asıl hedefin bunu ulusal düzeye çıkararak uygulamak olduğu hatırlanmalıdır.

Ayhan, öğretmenle olan konuşmasında, var olanı dönüştürmek yerine tüm kurumları ortadan kaldırarak yeni bir düzen tesis etmeyi deneyen ve uygulamada iflas eden Charles Fourier’nin Falansterlerini örnek verir ve üretim ve bölüşümün ortaklaşa olacağı, bu sayede kötülük ve sefaletin sona erdirileceği Fourierci ütopyacı sosyalizmi eleştirir.¹⁶⁸ Bu bakımdan, gerçekçilikten uzaklaşmanın felaket sonucunu doğuracağını, rasyonel planlara bağlanarak iktisadi ve sosyal bir yapı inşa etmek gerektiğini ileri sürer. Ayhan, Keltepe’de gerçekleştirmek istediği dönüşümün gerçekçi temellere dayandığı iddiasındadır: *“Biz, mevcut bir köy toplumuna, denenmiş müesseseleri ve çalışma yöntemlerini getiriyoruz. Kanunlarımızın benimsediği, devletin teşvik ettiği yapıları,*

¹⁶⁷ A.e., s. 294.

¹⁶⁸ Falanster yapısı, Fourier’nin liberal kapitalizm eleştirisi ve ütopyacı sosyalizmine ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Charles Fourier, **The Utopian Vision of Charles Fourier: Selected Texts on Work, Love and Passionate Attraction**, Çev. ve Ed. Jonathan Beecher ve Richard Bienvenu, Boston, Beacon Press, 1971.

*yönetimleri, nizamları, denetimleri ve iyi kullanılırsa verimli sonuçları belirli müesseseleri, yani kooperatifleri getiriyoruz. Kooperatif elbette ki her şey demek değil. Toplumunu temelden ve topyekûn değiştiremez, yeniden şekilleştiremez. Ama gene de bir şeydir. Hele Keltepe için...”*¹⁶⁹ Özetle Ayhan’ın tasavvurundaki düzen, açıkça müdahaleci ancak vesayetçi olmayan bir devletçiliğin halkçı kurumlar vasıtasıyla sistemleştirilmesidir.

“Köyde Birlik” projesinden doğan bu sistemin kooperatiflerden müteşekkil üst kurumunun adı, korporatist çağrışımıyla “Köy Birliği” olarak belirlenir ve özel olarak kendisine tahsis edilen binasıyla proje resmen kurumlaşmış olur. Organik bir yapı arz eden bu birlik, yukarıda zikredilen, toplumsal iş bölümüne ve uzmanlıklara göre ayrılmış kooperatifleri bünyesinde bulundurur. Bu örgütlerin başına da ilgili konuda daha yetkin olan ve mesleki ayrışmada üstelendiği role uygun kişiler getirilir. Örgüt yönetimlerine kadınlar da dâhil edilerek toplumsal ve ekonomik hayatın doğrudan bir parçası hâline getirilirler. Söz konusu örgütler bağımsız değildir. Doğrudan devletin ya da onun uzantısı olan devlet çiftliği yöneticilerinin himayesi ve denetlemesi altında faaliyet göstermektedirler. Devlet, aynı zamanda bir müşteri rolü üstlenerek korporatist düzenin henüz olgunlaşmadığı toplumlarda kendisinden beklenen görevi yerine getirir ve bu korporatist yapının hamisi ve devamlılığının teminatı olur. Kooperatiflerin devlet kurumlarıyla iş birliği içinde çalışmasıyla bu yapının yatay ve dikey hiyerarşik örgütlenmesi belli bir düzeye gelmiş olacaktır. Keltepe, burada tarif edilen kalkınmacı-modernleşmecî programıyla bir modeli böylelikle teşkil etmiş olur. Öğretmenin köy ve dünyaya dair gelecek tasavvuru bundan farklı değildir. Örgütsüz, dağılmış, bireyci, atomize, menfaatçi ve çatışmalı bir köy yaşamı yerine düzen içinde ilerlemeyi hayal eder ve yakın gelecek için daha fazla teşekküllerin, büroların ve örgütlerin olduğu bir köy arzu eder. Geleceğe ait daha iyi bir dünya tasvir ederken ön plana çıkardığı değerler de korporatist ideolojiyle örtüşür cinstendir: ileri, adil ve örgütlü. Ayrıca bütün Türkiye’nin kooperatifleşmesini de ideal sistem olarak görmektedir.

¹⁶⁹ Aydemir, **Toprak Uyanırsa**, s. 294-295.

Kısa zamanda, kökünü ve kaynağını halktan alan bu halkçı proje meyvesini vermeye başlayacak, “*Halka inelim, işlerimizi halka mal edelim, çünkü iş asıl onlarındır,*”¹⁷⁰ diyen halkçı mühendis Ayhan Bozkır haklı çıkacaktır. Kalkınma ve ilerleme devam ettikçe yeni kooperatifler kurulmaya başlar. Örneğin, devlet süt alım garantisiyle Keltepe’de bir Hayvancılık-Sütçülük Kooperatifi kurdurur. Hayvancılığa teşvik edilen ve kooperatiflerde örgütlenen halkın, devlete bağlı Şeker Şirketinin alım garantisi olduğu için mallarını hilesiz satacağı varsayılır. “*Halk şirketin işlerine ayak uydurmak zorunda kalacak, temiz çalışmayı öğrenecektir.*”¹⁷¹ Böylece, devletle irtibatlı kolektif çalışma, kaliteli ürün çıkarmanın yegâne rekabet unsuru olduğu lonca benzeri bir iş ahlakı anlayışını da beraberinde getirecektir.

Keltepe’yi başarıya götüren unsurlardan biri de halkın kalkınma sürecinde doğrudan icracı ve yapıcı rol üstlenmesidir. Ayhan Bozkır, köydeki bir toplantıda, halkın sürece dâhil edilmediği, tahmini maliyetlerinin dört katına ulaştığı, geçmişteki, tepeden inmeci köy projelerinden örnekler verir. Ona göre, hareket ve enerjisini halktan almayan vesayetçi projeler başarısızlığa mahkûmdur. İdeal durumda, kendisi ve toplumu için yararlı olacak faaliyetleri bireyler ve halk kendi üstlenecek, devlet bir vazife olarak bu faaliyetleri plan, proje, parasal ve lojistik yardım çerçevesinde destekleyecektir. Devletle iş birliği yapılması hâlinde her şey mümkündür. Bütün mesele halka faydalı olmak isteyen bürokratlar ile halk arasında irtibat kurabilmektedir. Ayhan ve aslında yazar, hareketini halktan alan, devletin himayesinde toplumsal iş bölümüne dayanan, dayanışmacı, birlikçi, örgütlü, devletçi bir korporatist-kapitalist yapıyı idealize etmektedir.

Bir gün Keltepe’ye daha önce vali muavininin öğretmenle tanıştırmış olduğu nafia vekili ziyarete gelir. Vekil, öğretmenle buradaki konuşmalarında düşünsel dönüşümünün öyküsünü anlatır. Öğrencilik yıllarından beri politikayla ilgilidir. O dönemlerde sosyalisttir. Ancak bir mühendis olarak Anadolu’daki saha tecrübelerinden sonra Türkiye’nin özgün şartlarıyla, yani kendi insanı, köylüsü, kentlisi, devlet organları,

¹⁷⁰ A.e., s. 320.

¹⁷¹ A.e., s. 322.

kanunları ve imkânlarıyla yüzleşme ve bunları tetkik etme tecrübelerinden sonra fikirleri değişmiştir. Bu tecrübeler her şeyden önce ona Türkiye'nin sınıflı bir toplum olmadığını öğretmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin sorunlarını çözecek olan sistemin sosyalizm olmadığını idrak etmiş ve bu ideolojiden vazgeçmiştir. Ona göre en doğrusu, Atatürk'ün açtığı yoldan giderek onun ideolojisini takip etmek ve yarım bıraktığı işi tamamlamaktır. Ancak vekil bunun nasıl yapılacağını bilememektedir. Öğretmenin bu yöntem arayışına yanıtı korporatist örgütlenme biçimine işaret edecektir. Buna göre ne çiftçi ne işçi ne tüccar ne de herhangi bir yurttaş soyutlanmış ve salt birey olarak ihtiyaçlarını karşılayabilir ya da serbest piyasa şartlarında ayakta kalabilir. Mücadelenin, kalkınmanın ve refaha ulaşmanın yolu sendikalar, kooperatifler ve şirketlerde örgütlenmekten geçmektedir. Keltepe'de de bu formülle uyumlu olarak kooperatiflerde örgütlenerek ekonominin kolektif bileşenlerinden birini teşekkül ettirmişlerdir. Ona göre, bu yaklaşımı bir devlet politikasına dönüştürmek ve kooperatifleşmeyi Türkiye sathına yaymak elzemdir. Bu da yalnızca devletin himayesinde, teşvik ve desteğiyle gerçekleşebilecektir. Vekil, öğretmenin izah ettiği sistemi anlamış ve tepeden inme, vesayetçi bir devlet model yerine devlet-halk bütünleşmesiyle böyle bir yapının inşa edilebileceğine ikna olmuş görünmektedir.

Bir gün köye, erozyonu önlemek için tepeleri teraslandırmak üzere Toprak-Su İdaresi ekibi gelir. Bu gelişmeden büyük heyecan duyan öğretmen bölgenin teraslandırmadan sonra alacağı hâli gösteren paftaları alarak köy imamının yanına gider. Burada öğretmen ile imamın girdiği diyalog, Türkiye genelinde uygulanacak kalkınmacı korporatist sistem hayalinin yeniden dışavurumu olur:

- “Şunlara bak Hocam, şunlara!.. Bu sırtları tanıyabildin mi?
- Şu bizim keleş tepeler...
- Evet, Keltepe'ye damgasını vuran tepeler. Ama nereye gitmiş o keleşlik?
- Bu bağlar, bu yeşil setler. Şu yer yer görünenler su depoları mı? Sanki Sebâ Melîkesi'nin kat kat bahçeleri... Kur'an'da adı geçen İrem bağları. Bu nasıl olur Hoca? Bunlar nasıl olur?.. Bu işler rüya mı, mucize mi?..
- Hiç biri değil Hocam. Bir gerçek. Sadece bir güçbirliği. Halkın ve devletin güçbirliği. İmkânların harekete getirilişi. O kadar.
- Demek bütün memleket buna yöneltilebilse?

- İşte o zaman bu bir mucize olur...”¹⁷²

Öğretmen, Nafia Vekâletinde bir toplantıya davet edilir. Burada nafia vekili, kaymakam, devlet çiftliğinin müdürü, Ayhan Bozkır ve çeşitli bürokratlar bulunmaktadır. Toplantıda Keltepe’nin örnek model oluşturduğu kalkınmanın genişletilerek farklı köy ve çevrelerde de uygulanıp uygulanamayacağı gündeme gelir. Salt siyasi iktidarın kumandasının insafına ve günün geçici şartlarına bırakılmayacak şekilde, devlet eliyle oluşturulacak ve takibi yapılacak örgütlü ve disiplinli bir planlama, yani “Bölge Planlaması” önerisi, yine bir planlı devletçilik propagandası olarak, romandan hayata bir politika önerisi olarak dikkati çekmektedir.

Bu toplantıda çiftlik müdürü, Keltepe’nin gelişiminde varılan noktada meselenin en önemli cephesinin köyün iç örgütlenme yapısı olduğunu söyler. “Tam kooperatifleşmiş köy”ü bir yakın hedef olarak ortaya koyar. Çiftlik müdürü, konuşmasında liberal kapitalist kurumlar ile kooperatifler arasında, anti-liberal kapitalist bir tavır içeren bir mukayeseye gider ve ayrıca kooperatiflerin önemini izah eder. Bu izahat, kooperatifler ile korporasyonların pratik ve duygusal işlevlerinin ne derecede örtüştüğünü göstermesi bakımından önemlidir:

“Kooperatif öyle bir vasıta, öyle bir makinedir ki bu makinenin çarkları insanlardır. İnsanların gücü kuvveti, ruhi eğilimleri, karakterleri, zaafı, kuvvetleri ve geleneklerin bu insanların varlığına vurduğu damgalar bu mekanizmanın işlemesine etkilerini yaparlar. Kooperatif bir şahıslar ve şahsiyetler birliğidir. Halbuki anonim şirketlerin, diğer sermaye şirketlerinin, kartellerin, tröstlerin, bankaların şahsiyetleri yoktur. (...) Fakat kooperatifin asıl kutsal ve mucizeli tarafı da buradadır. Çünkü insan, bu çarkların dönüşünü her adımda izleyebilir: Kooperatifin attığı her adımda ona katılan şahsın bir müdahalesi, yani kooperatifçinin, kooperatifle bir bütünleşmesi vardır. Mesela Keltepe’deki sütçülük işini düşünün. Keltepe’deki her ortak, her an bu işin içinde yaşar. Her şey onun gözleri önünde yürür. Çayır, yem, hayvanların havalandırılması, beslenmesi, sağım, sütlerin sevki, hulasa bir faaliyet ki ona karışan insan her çarkın hareketlerine aktif olarak katılır. Halbuki mesela, bir anonim şirkette hissedarlar değil, idareciler hâkimdir. Bu ortaklar, o şirketin yaptığı işin, işlettiği teşebbüsün şurada veya buradaki şubelerinin nerede olduğunu bile bilmezler.”¹⁷³

¹⁷² A.e., s. 348-349.

¹⁷³ A.e., s. 356.

Burada, -Marksist terminolojiden ödünçle- emeğine yabancılaşmayan bireyin kooperatifle bütünleştiği, dayanışma içinde bir meslek ve iş ortaklığı duygusuyla hareket ettiği bir sistem vardır. Kooperatif mensubu, bireysel ve ortak çıkarları etkilemesinin itici gücüyle, kooperatifin selameti için çalışır ve harekete ortak olur. Kooperatif ne tek-tipleşmiş bireylerin bir aradalığından meydana gelir ne de anarşik ve atomize bireysellik içinde yan yana gelmiş bağlantısız kişilerin oluşturduğu bir topluluk yapısı gösterir. O, bir bütün içinde ve soyutlanmamışken anlam ifade eden bireylerin, bütünü ve dolaylı olarak da kendi yararları için bir araya geldiği dinamik bir yapıdır. Rasyonel olmakla beraber insani ve kültürel unsurların da şekil verdiği bir teşkilattır. Burada birey, mesleğiyle ve kooperatifiyle özdeşleşir, bütünü doğrudan eyleyici bir parçası olur.

Keltepe'deki bataklığın kurutulması ve yeni sulama alanlarının açılmasıyla genişleyen verimli araziler üzerinde Keklikpınarı adında yeni bir köy kurulacaktır. Yeni köyün inşasında devletin iş birliğiyle köylüler mutluluk ve dayanışma içinde çalışmaktadır. Köyün planına göre köy meydanının ortasına, köyün açılışı onuruna bir anıt dikilecektir. Öğretmen anıtın temeline ilk harcı köyden bir küçük kız ile erkek çocuğuna attırır ve burada bir konuşma yapar: *“Komşular (...) biz bugün varız yarın yok. Ama yavrularımız yarın bu köyün asıl sahipleri olacaktır. Yeşillik içinde, güzellik, bolluk içinde, barış içinde, adalet içinde uzun yıllar yaşayacaklar. Bu köyün asıl sahipleri onlar olacaklar. Şimdi ilk harcı köy anıtının temeline onlar koysunlar. Hak onlarındır...”*¹⁷⁴ Burada hem bir köy anıtı dikilmesi hem de sembolik olarak ilk harcın genç neslin temsilcilerine attırılması, dayanışmacılığın nesillerden nesillere aktarıldığı, zamanlar üstü bir ideolojik devamlılığın sembolleştirilmesi anlamını taşır. Anıt ve onun ifade ettiği bütünlük anlamı var oldukça birlik ve dayanışma ülküsü de nesiller boyu aktarılarak yaşatılacaktır. Öğretmenin buradaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, gelecek tasavvurunda refah içinde kalkınmış, bireyler arası çatışmaların olmadığı ve dolayısıyla

¹⁷⁴ A.e., s. 360.

barışın hüküm sürdüğü, sosyal adaletin gözetildiği korporatist bir toplum bulunduğu söylenebilir.

Törende birlik, kaynaşmışlık ve yekparelik manzarası içinde bayrağın göndere çekilmesi, saygı duruşunda bulunulması ve Millî Mücadele ruhunun uzantısı olarak sosyal kalkınma savaşının konu edildiği, geçmiş nesillerle dayanışmayı dile getiren, sözlerini öğretmenin yazdığı Sakarya Marşı'nın okunmasıyla yine ideolojik ritüellere rastlarız. Marşın okunmasının ardından çocuklar da dâhil olmak üzere bütün köy halkı birbiriyle sarılır ve kucaklaşır, sevinç gözyaşı dökerler ve bu duygu ortaklığı içinde öğretmeni çevrelerler. Birbirine rehberlik eden halk ile aydının tam kucaklaşması gerçekleşir. Bu tablo, birbirine sevgi bağıyla bağlı, ideal korporatist toplumun örnek bir görüntüsünü oluşturur.

Öğretmen köyde çalışırken Amerikalı ve İngilizlerden müteşekkil bir grup ziyarete gelir. Bunlar, hükûmetin “*dış yardımlarla bağlı ol[duğu] milletlerarası teşekkülün himayesinde*”¹⁷⁵ kuracağı “Yatılı Bölge Köy Okulları” için Millî Eğitim Bakanlığı ile Tarım Bakanlığına danışmanlık yapmak üzere Türkiye’ye gelmiş kişilerdir. Keltepe’deki çalışmalardan haberdar oldukları için öğretmenle tanışmak ve onunla bir mülakat yapmak istemişlerdir.

Öğretmen, yabancı ziyaretçilerden birinin Türkiye’de eğitimin en aksak tarafının ne olduğuna ilişkin sorusunu, gençlerin köklerinden kopmasına ve aslına yabancılaşmasına neden olması, şeklinde yanıtlar. O, Türk toplumunun işçi, tüccar, avukat, doktor, iş adamı gibi kentli sınıflara da ihtiyacı olduğunu düşünmekle beraber bu tabakaların sayıca fazla olmasını, şişirilmesini ve bunların köklerine yabancılaşmasını bir problem olarak görmektedir. Daha da önemlisi, “*bu gidişle Türkiye’de, çoğu büyük şehirlere biriken bir aydınlar ve yarı aydınlar enflasyonu ile karşılaşmamız mümkündür. Böyle bir enflasyon, memlekette siyaset spekülasyonlarının da nedeni olmaktadır.*”¹⁷⁶ Kentli üst sınıfların ve yine kentli işçilerin yoğunlaşması, görüldüğü üzere, tutulan siyasi

¹⁷⁵ A.e., s. 376.

¹⁷⁶ A.e.

pozisyonlarla toplumsal çatışmalara sebebiyet vermekte ve ulusal birliği zedelemektedir. Dolayısıyla öğretmene göre, eğitimin işlevleri arasında yurttaşları kökünden koparmamak ve köylüyü köyünde tutarak ulusal birliğin başlıca tehditlerinden sayılan sınıf çatışmasının önüne geçmek de vardır. Bu bakımdan eğitimin korporatizm için bir araç olduğu söylenebilir. Dolayısıyla öğretmen Yatılı Bölge Okulları projesinin mevcut hâline, yani öğrencileri köklerinden kopararak farklı bölgelerde yatılı eğitim verme planına karşıdır.

Ayrıca öğretmen Türkiye’nin az gelişmişlik mücadelesinde kişisel menfaatlerin ya da bireysel refahın değil, bir dava dâhilinde görev duygusunun itici güç olması gerektiğini savunur: *“Batıdaki sanayileşme hareketlerine ayak uyduramadık. Az gelişmiş ülkeler sırasına düştük. Ama şimdi, bazı gayelerimiz var. Bu gayeleri şehirde ve köyde yeniden yoğurarak çağdaş nizama uyduracağız.*

Bu davada memleketin insanlarına, yalnız yaşamak ve kazanmak değil, bazı vazife ilkeleri de önder olmalıdır. Bunda eğitimin büyük etkisi var.”¹⁷⁷

Keltepe, Amerikan ve İngiliz gibi gelişmiş toplum mensupları tarafından hayret ve hayranlıkla izlenen bir ideal kalkınmacı-korporatist proje olmuştur; kusursuzluğuyla bir ütopya ya yaklaşmıştır. Ayrıca bu yabancı misafirler öğretmenin eğitime ilişkin fikirlerine de hayranlık duymuşlardır. Öğretmenlerden Anadolu’nun farklı bölgelerinde Yatılı Bölge Okulları için uygun mevki arama işinde onlara rehber olmasını rica ederler. Bu yurt gezisinde şahitlik ettiği şeyler, öğretmenin hâlihazırda var olan fikirlerinin bir sağlamasını yapmasını sağlar. Bu fikirler, korporatist devlet anlayışının en temel unsurlarını içeren, özlü ifadelerle metinde kendine yer bulacaktır. Bu devlet; toplumu sınıf çatışmalarından koruyarak ulusal birliği müdafaa edecek, bireyleri tek-tipleştirmeyen, kişisel hususiyetlerinin idrakinde olan, belli bir düzeyde bireysel hak ve özgürlükleri tanıyan, yurttaşlarını ne sosyalist ve faşist toplumların mekanikliğine hapsedecek ne liberal toplumların sınırsız özgürlüklerle suistimal düzeyine varan anarşizmine terk edecek, sosyal, milliyetçi, plancı, disiplinli, düzenli, korporatist bir modele işaret etmektedir:

¹⁷⁷ A.e.

“Bu seyahat bende, toplum içindeki sosyal gelişmeleri, siyasi gelişmeleri, gelişmelerden ve çatışmalardan koruyacak, düzenli ve disiplinli bir sosyal devlet yapısına olan inancı daha da artırdı. Ferdi inkâr etmeyecek, ferdi kör bir alet haline getirmeyecek, cemiyeti makine ve insanları bu makinelerin hüviyetsiz parçaları haline koymayacak özgür, fakat planlı bir milli devlet hasreti, bu seyahatte bende iyice yerleşti...”¹⁷⁸

Bu özlem ifadesinin, yazarın öğretmen kanalıyla açıkça bildirdiği bir devlet modeli, bir politika ve sistem önerisi olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Yazarın söz konusu sistem önerisi birçok farklı vesileyle farklı roman kişileri üzerinden dillendirilmiştir. Bunlardan biri, köy ıslah edilip geliştikten sonra ilk kez bölgeye gelen vali muavini ile eğitim müdürünün ziyaretinde gerçekleşir. Bunlar, yüksek mevkilerde bulunmalarına rağmen nüfuzlarını ve mevkilerini suistimal etmemiş, mevkilerinden faydalanarak zenginleşmemiş, yalnızca kamu yararına çalışmış, yıllarca aynı kıyafeti giyecek kadar mütevazı ve sade bir yaşayışı takip eden fedakâr bürokratlardır. Bu bürokratların metindeki varlığı, hem korporatist ideolojinin vazettiği birey özelliklerini yansıtması hem de Kemalist korporatist eleştirinin sık faydalandığı bir tema olan nüfuz istismarına karşı örnek model teşkil etmesi bakımından anlamlı ve önemlidir. Vali muavini, Keltepe’de karşılaştığı kalkınma manzarası karşısında hayranlığını gizleyemez ve öğretmene hitaben bunun bir ulusal projeye dönüştürülmesi gereğini ifade eder: “*Fakat bu bir mucize kardeşim. (...) Senin hikâyeti senden ve başkalarından daima dinledim. Ama bu gördüklerimi düşünemezdim. Bu bir mucize kardeşim, bu büyük, inanılmaz bir eser, bir zafer... Bu bir tılsım oyunu, bir rüya... Ya bir gün ülkemiz bu tılsımı bulabilirse? Yani bütün Türkiye demek istiyorum...*”¹⁷⁹ Öğretmen buna cevaben, kendi tecrübesinden yola çıkarak, asıl olanın halkın harekete geçmesi ve iktisadi yapının değişmesi olduğunu söyler. Türkiye’nin sosyal kalkınmasını gerçekleştirecek yol, aydınların ve üst sınıfların halkı harekete getirecek şartları

¹⁷⁸ A.e., s. 387.

¹⁷⁹ A.e., s. 398.

oluşturması, halkın da bu hareketi benimsemesinden ve iktisadi yapının dayanışmacı ve kooperatifçiliği temel alan korporatist bir anlayışla dönüştürülmesinden geçmektedir.

Keltepe artık ahır hayvancılığında Ankara'nın en zengin servetine sahip bir köy hâline gelmiş, ambarları dolmuş, büyük tesislerde süt üretimine başlamış ve makûs talihini topluca çalışma neticesinde yenmiştir. Dikkat çekici bir yönelim olarak, burada, tarım ya da hayvancılığın gelişmekte olan herhangi bir sektörü için hemen bir kooperatif tesis edilmektedir. Anlaşıyor ki Keltepe'de bütünsel bir yapı içinde kooperatiflerle düzenlenmiş, bunların organik dayanışma içinde bulunduğu gerçek bir korporatist iktisadi düzen artık teşekkül ettirilmiştir; söz konusu yönelim, yerleşmiş bir düzenin işleyişinin bir gereği olmuştur. Öğretmenin köylülerin birlik ve dayanışmayı temel alan bu düzene ve ondan kaynaklanan somut kazanımlara değinirken, ayrıca özel teşebbüsün de köylülere menedilmediği bilgisini vermesi, korporatist düşüncenin özel mülkiyeti bir hak sayan anlayışıyla da uyumludur: *“Köyün yapısında kooperatifler yerleşiyordu. Büyük bir makinenin, birbirini tamamlayan, birbirine güç, hareket veren cihazları gibi işleyecek görünüyorlardı. Kimsenin kendi özel yetiştiriciliğine de engel olmadan dönecek bu çarkların içinde, insan gücü bir köle hizmeti haline düşmeden, köyde işbirliği dediğimiz mekanizma, köyün üretim kudretini tek başına köylünün düşünemeyeceği seviyelere ulaştırabilecekti.”*¹⁸⁰

Öğretmen, *“Kooperatifler köye, tek başına köylünün rüyasında bile göremeyeceği yatırım imkânları sağlıyordu. İlk sermaye birikiyor ve genişliyordu,”*¹⁸¹ sözleriyle köyde başlayan kalkınma hareketinin “korporatist-kapitalist” karakterini ilan etmiş olur. Kooperatifçilik övgüsünü, gerçek bir tecrübe üzerinden devam ettirir. 1930'lu yıllarda Jansen Planı kapsamında Ankara'da teşekkül ettirilen Bahçelievler Yapı Kooperatifinin birkaç kişinin bir araya gelerek küçük bir tevdiatla nasıl milyon liralık bir yatırıma dönüştüğünü bir örnek tecrübe olarak aktarır.¹⁸² Vaktiyle bu kooperatifi *“onu kuran*

¹⁸⁰ A.e., s. 407.

¹⁸¹ A.e.

¹⁸² Bahçelievler Yapı Kooperatifi ve bunun Kemalist korporatizmle ilişkisine dair daha detaylı bilgi için bkz. Aykut Kansu, “Jansen'in Ankarası için Örnek bir ‘Bahçe Şehir’ ya da Siedlung: ‘Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi,’ 1934-1939”, **Toplumsal Tarih**, No: 187, Temmuz 2009, s. 2-14; Gül Neşe Doğusan

insanların şahsi ya da resmi nüfuzlarının eseri”¹⁸³ olarak değerlendirdiğini söyleyerek yanılığını itiraf eder. “Kooperatif bir şahıs şirkettir ama aslında elbirliğidir. Bir maniveldir ki, eğer kullanılabilirse, Arşimet’in manivelası gibi dünyayı yerinden oynatmasa da, Ekmeksizköy’ü Ekmekliköy yapabilir,”¹⁸⁴ diyerek kooperatifi mevcut iktisadi kurumlar içinde ideal ve pratik bir teşkilat olarak benimser.

Köyün yıllık işlerini planlamak üzere oluşturulan komite de minyatür bir karma korporatif meclisi yapısını andırır. Tüm kesimlerin eşit düzeyde temsil edildiği bu yapı içinde köy idaresi temsilcileri, devletin temsilcisi kabul edilebilecek olan ve komitenin başkanlığını da yürüten muhtar, mesleki temsilciler olarak kooperatif başkanları, mühendis Ayhan, öğretmen ve birkaç köylü bir araya gelerek meclisi oluşturmakta, tüm temsilcilere söz alma ve konuşma hakkı tanınmakta, bu konuşmaların süreleri denetlenmekte ve böylelikle yazarın belki de ulusal meclis tasavvurunun köy ölçeğindeki küçük bir örneği teşkil edilmektedir.

Bu komitenin Polatlı’da katıldığı, bürokratlarla yapılan bir toplantıda Ziraat Bankası Genel Müdürünün konuşmasındaki sözler, aydın ve halk zümrelerinin birbirinin hareketlerini tetiklemesi ve en nihayetinde kucaklaşmalarına, planlı devletçiliğe, meslek temelli örgütlenmeye, yani Keltepe örneğinde görüleceği üzere kooperatifçi korporatizme ve bunların Türkiye için örnek olma özelliğine bir övgü niteliği taşır:

“Keltepe köyü, yatırımların önceden planlandığı ilk köyümüzdür. Yalnız Polatlı ilçesinde, yalnız Ankara ilinde değil, belki de bütün Türkiye’de... Bir bakışta küçük görünen büyük hamle. Bu hamle; memleketimizin kanunları müesseseleri ve zihniyeti içinde ve bunlar zorlanmadan, mevcut, fakat uyuyan, ya da israf edilen imkânları harekete getirebilmenin eseridir. Bu eser, köyü seven, kendini ona veren aydınlarla, köylünün birbirini tamamlayan işbirliğidir. Yalnız bir eser değil, bir nümunedir... (...) Plan nedir? Plan, fantaziye kaçmadan, kaynakların, vasıtaların, insan gücünün ve sermayenin, önceden belirli hedefler yönünde ayarlanması, değil mi? İşte Keltepe’de bu başarı elde edilmiştir. Şimdi 5 kooperatifin ördüğü bir teşkilat ağı içinde bu köyde yatırımlar istikametlenmiş ve insan gücü verimini vermekte

Alexander, “Bir Modernleşme Pratiği Olarak Kooperatifçilik ve Bahçeli Konut Yerleşimleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2013.

¹⁸³ Aydemir, **Toprak Uyanırsa**, s. 408.

¹⁸⁴ A.e.

bulunmuştur. Biz banka olarak, hem bu kooperatiflere, hem yeni kurulacak kooperatiflere destek olmaya hazırız.”¹⁸⁵

Kısacası, kooperatifçilik verimi onaylanmış, kalıcı bir sistem olarak kabul edilmiştir.

Keltepe’de modernleşme hareketine kadınlar daha aktif biçimde dâhil edilecektir. Buna göre, köye yeni gelen öğretmenlerden Semiha Işık, yine kendisi gibi idealist bir öğretmen olan eşi Süleyman Işık’ın köyün erkeklerine verdiği gece kurslarını kadınlara yönelik olarak açacaktır. Ancak ondan farklı olarak kursta kadınlara okuma-yazma eğitiminin yanı sıra, hatta bunun da önüne geçecek biçimde meslek eğitimi verecektir. Sonunda bu kurs okuma-yazma, yurttaşlık ve meslek eğitimi vermesiyle tek-parti iktidarının Halkevleri projesini birçok yönden hatırlatan bir özellik kazanacaktır. Semiha Işık, edindirdiği biçki-dikiş bilgisiyle çalışmayan kadınların ekonomik hayata kazandırılarak üretim ilişkilerinin ve toplumsal kalkınma hareketinin bir parçası hâline getirilmesini amaçlar. Köy imamının bu bağlamdaki görüşleri önemlidir. Yazarın kadınların kalkınma sürecine aktif katılımlarının sağlanmasına ilişkin imama söylettirdiği sözlerin ve özel olarak bunları ona söyletmesinin, ideolojisini toplum kesimlerine inandırma ve ikna etme girişiminde hitap ettiği cepheyi genişletme işlevi gördüğü söylenebilir: *“Hoca, bu sefer işi kökünden yakaladınız. Toprağı uyandırmak, insanı toprağa bağlamak, köyün dirliğini düzeltmek, güzel. Ama eliniz köylünün yarısındaydı. Kadını dışarıda bırakıyordunuz. Halbuki kadın, erkeğin yarısıdır. Şimdi ona el attınız. Fetih tamam oluyor.”*¹⁸⁶

Keltepe, kooperatiflerin köydeki faaliyetlerin ana düzenleyicisi olduğu, köylülerin artık belli bir alışkanlık ve iş disipliniyle çalıştığı, meslek eğitimi ile genel eğitimin öğretmenler tarafından ayrıca gönüllülük esasına dayanarak yürütüldüğü, el birliğiyle kalkınan, dayanışmacı bir köye dönüşümünü tamamlamış görünmektedir. Son olarak “Toprak Mahsulleri Alım-Satım Kooperatifi” adı altında bir çatı örgüt daha kurulur. Bu,

¹⁸⁵ A.e., s. 409.

¹⁸⁶ A.e., s. 414.

kooperatiflerin işlev ve tanımına¹⁸⁷ ve korporatist anlayışa uygun olarak teşkilatlandırılmış, üreticileri hem bireysel olarak ürünlerini taşıtma, vasıta ve müşteri bulma gibi zorluklardan kurtaran hem de acımasız serbest piyasa koşullarına terk etmek yerine, ürünlerini tek bir çatı altında pazarlayarak üreticiler arası rekabetin önüne geçen bir örgüttür. Bu noktada, rekabetçiliğin, korporatizmin ana unsurlarından olan dayanışmacılığın tam tersi bir konsepte tekabül ettiği yeniden hatırlanmalıdır; korporatizm ideal durumda, daha önce değinildiği üzere, üretici ya da tüketici fark etmeksizin ekonomi bileşenleri arasında bir ihtiyaç bağı ve dayanışmacı bilinç varsaydığı için rekabeti ancak ürün kalitesi çerçevesiyle sınırlandırmaktadır.

Yatılı Bölge Okullarının yapılacağı yerleri tayin etmek üzere Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde tetkikte bulunan Amerikan ve İngiliz heyeti bir rapor hazırlar. Bu rapor, öğretmenin korporatist perspektifinin etkisinde kalınarak hazırlanmıştır. Buna göre okulun kurulması için Keltepe müsait bir bölgedir. Zira burada *“bir halk-hükümet işbirliği sayesinde mucizeli bir kalkınma tecrübesi başarıya ulaşmaktadır.”*¹⁸⁸ Ayrıca, bu heyetin benimsemiş olduğu yeni prensiplere göre, öğrenciler yerlerinden ve köklerinden koparılmayacak, köylü çocukları yine bir köy yaşamı içinde eğitilecek ve köye rehberlik yapmak üzere yeniden köye döndürüleceklerdir. Bunu Köy Enstitülerinden ilham alan, korporatist bir anlayışla türetilmiş bir eğitim politikası olarak izah etmek mümkündür.

Kurulan yeni köy, yani Keklikpınarı, halk-devlet-aydın dayanışmasının şaheseri olacaktır. Köyün açılış günü için 14 Eylül tarihi belirlenir. Bu, Sakarya Meydan Muharebesinin zafere ulaştığı tarihtir. Böylelikle bir Millî Mücadele zaferiyle, ulusal kalkınma mücadelesi zaferi aynı güne denk getirilerek ulusun aynı dayanışma ruhunu devam ettirmesinin sembolik bir görüntüsü oluşturulur. O gün öğretmenler, imam, köy idaresi temsilcileri, kooperatif başkanları ve bütün köy halkı, yani zaferin ortak mimarları, zaferin ana hamisi olan devletin temsilcisi olarak orada bulunan valinin yapacağı Zafer

¹⁸⁷ “Üretim, tüketim, kredi, mesken ve hizmet temini gibi, başlıca benzer ve müşterek ekonomik ihtiyaçların karşılanabilmesi maksadiyle, hür iradeye ve arzuya bağlı olarak kendi ekonomik gayretleriyle, sermayesi önceden sınırlandırılmadan bir işyeri ve işletme meydana getiren değişik sayıdaki insanların teşebbüsüne kooperatif denir.” Bkz. Enis Öksüz, “Türkiye’de Köy Kalkınma Kooperatifleri”, s. 334.

¹⁸⁸ Aydemir, **Toprak Uyanırsa**, s. 422.

Anıtı açılışına tam bir birlik görüntüsü içinde iştirak ederler. Valinin ricası üzerine açılışı öğretmen yapar. Bu açılış, metnin genelindeki tüm açılış törenlerindeki benzer örüntüyü takip ederek milliyetçi bir ritüeli yansıtır. İstiklal Marşı okunur ve öğretmen anıtı örten bayrağın kurdelesini keserek onu kucağında toplar. Bu anıt, hem açılış tarihi hem de bir anıt olarak doğası itibarıyla dayanışmacı toplumun sürekliliğini ve zaferini sembolize edecektir.

Romanın son bölümünde, Keltepe’de gerçekleştirilen inkılabın ve Keklikpınarı’nın açılışının üzerinden 10 sene geçmiştir. Köy bu süre zarfında iyice gelişmiştir. Tarım ve hayvancılık daha da ilerlemiş, köyün elektrifikasyonu tamamlanmış ve “kusursuz ve uygar bir köy” hâline gelmiştir. Hatta Yatılı Bölge Okulu, “Köy Örgütlenmesi” gibi korporatizm çağrışımlı derslerini uygulamalı olarak Keklikpınarı’nda işlemektedir. Keltepe’nin kalkınarak Keklikpınarı’na dönüşme serüveninde yer alan bütün devlet temsilcileri ve bürokratlar devlet içinde daha yüksek ve etkin mevkilere gelmişlerdir. Ayhan Bozkır, uluslararası etkisi yüksek bir akademisyen olarak kariyerini sürdürmektedir. Semiha ve Süleyman Işık adlı öğretmenler gönüllü çalışmalarıyla köy insanlarını aydınlatmaya devam etmektedirler.

Öğretmen finalde, görevini yapmış aydın bir yurttaş olmanın huzuru içinde Keklikpınarı’nın gelişmişlik görüntülerini izler. Hatırına, sözlerini yazmış olduğu Sakarya Marşı’nın dizeleri gelir. Millî Mücadele ruhu, ulusal kalkınma mücadelesine nakledilmiş ve dayanışmacılığın zaferi ilan edilmiştir: “*Evet, hepimiz sözlerimizde durduk çocuklar. Sizler ve ben. Babalarımızın dün kanlarıyla suladıkları toprakları, bugün alın terlerimizle suluyoruz.*”¹⁸⁹

Toprak Uyanırsa, sefalet içindeki bir köyün bir öğretmenin öncülük ettiği uzun çalışmalar sonucunda bir korporatizm ütopyasına dönüşmesinin serüvenidir. Şevket Süreyya Aydemir bu romanında sınıflar arası çelişki, sınıfsız toplum, aydının halka karşı sorumluluğu, seçkin-halk ve devlet-halk yabancılaşması, kalkınmacılık, dayanışmacılık,

¹⁸⁹ A.e., s. 437.

halkçılık, disiplin, düzen, fedakârlık, diğerkâmlık, milliyetçilik, devletçilik, iş bölümü ve meslek temelli örgütlenme, anti-sosyalizm ve anti-liberal kapitalizm gibi birçok korporatist temayı işlemiştir. Dolayısıyla korporatizmin metindeki iz düşümleri en az bu temaların sayısı kadar çeşitlilik arz etmiştir. Bununla birlikte yazarın söz konusu temaları işlerken tarafsız kaldığını söylemek zordur. Yukarıdaki incelemede görüldüğü üzere parça parça ele alındığında da bir bütün olarak düşünüldüğünde de metnin, yazarın bir sistem ve politika önerisi olduğunu, bunun da ağırlıklı olarak kooperatifçiliğe dayanan, dayanışmacı, milliyetçi, devletçi bir korporatizme tekabül ettiğini iddia etmek mümkündür.

SONUÇ

Belli bir ideolojik pozisyondan üretilmiş güdümlü edebiyat metinlerinde söz konusu ideolojinin iz düşümlerinin takibini yapmak, eğer bu ideoloji korporatizm ise kolay değildir. Bunun sebebi, nihai ve üzerinde mutabakata varılmış bir korporatizm tanımı olmamasındadır. Bu ideoloji üzerine fikir beyan edenlerin sınıfsal durumları, içinde yaşadıkları tarihsel dönem, siyasi ortam ve hatta coğrafya, problemlere ilişkin çözüm öncelikleri, yöntem farklılıkları, mensubu bulundukları toplumun gelişmişlik düzeyi, uzmanı oldukları disiplinin (sosyoloji, hukuk, ekonomi ya da siyaset bilimi) araştırmacının bakış açısına verdiği eğilim gibi birçok etken, neredeyse hepsinin özgün bir tanım geliştirdiği bir tanımlar enflasyonuna yol açmıştır. Fakat bu karmaşa bu ideolojinin tam olarak ne olduğunu anlama çabasını büsbütün beyhude kılmamaktadır. Söz konusu tanımlama ve kuramsallaştırma tecrübelerinden bu ideolojiyi diğerlerinden farklı kılan bir değerler seti çıkararak en azından belli bir oranda görünür ve sınırları anlaşılır bir form kazanması sağlanabilir. Bu değerleri şu şekilde sıralayabiliriz: Bireycilik karşıtlığı, toplumun bireye önceliği, birey ve gruplar için haklardan önce ödev ve yükümlülüklerin gelmesi, sınıfsız toplum ideali, meslek bazında ve iş bölümü temelinde örgütlenen, fedakâr, diğerkâm, çalışkan ve ahlaklı bireylerden oluşan, disiplinli, düzenli, uyumlu toplum, belli statülerle belirlenen ve inşa edilen toplum içi hiyerarşi, devletçilik, milliyetçilik, dayanışmacılık, anti-liberal kapitalizm, anti-sosyalizm, kalkınmacılık, ilerlemecilik, ulus içinde organik birlik, bütünlük ve beraberlik, ahlakçılık, özel mülkiyetin kutsallığı. Bu değerler ayrı ayrı düşünüldüğünde bunların salt korporatizme ait olduğu söylenemez. Fakat mutlaka hepsi olmasa bile, bir kısmının bir araya gelmesi bu bağlamda bir anlam ifade edebilir. Örneğin, toplumun bireye üstünlüğü ilkesi korporatizm ile sosyalizmin kesişim kümesine dâhil edilebilir. Ya da özel mülkiyetin kutsallığı ilkesinin liberalizm ile korporatizmin ortak değerlerinden olduğu açıktır. Ancak toplumun bireye önceliği ile özel mülkiyetin kutsallığı ilkeleri bir araya geldiğinde o felsefe ya da uygulamada muhtemel bir korporatizmden söz edilebilir. Zira korporatizmde özel

mülkiyet kutsal olmakla birlikte, bireylerin ondan faydalanabilmesi, toplum yararına da kullanılıyor olması şartına bağlanmıştır. Aksi takdirde bu mülkiyet gayrimeşru ilan edilecektir. Dolayısıyla bütün bu değerler bizi herkesin üzerinde uzlaşacağı nihai bir korporatizm tanımına götürmese de benimsenecek bir analitik tutum için uygun araçlar olarak işlevselleştirilebilir.

Nihai bir korporatizm tanımına sahip olmamamızın yarattığı bir diğer güçlük, belli bir dönemi, toplumu, devleti, uygulamayı ya da kurumu tahlil ederken bu adı geçen unsurları net sınırlarla çerçeveledirerek tavsif edememektir. Bu çalışma bağlamında Kemalist ideolojinin ve cumhuriyet dönemindeki uygulamaların korporatizm çatısı altında sınıflandırılıp sınıflandırılmayacağı da mutabakata varılamamış bir başka tartışmanın nesnesi olmuştur. Bu noktada, yine, yukarıda sayılan kavramlar ve değerler setini işlevselleştirme önerimiz hatırlanabilir. Söz konusu dönemi, izlenen politikaları, devrin önemli şahsiyetlerini, muhtelif kurum, kanun ve uygulamaları ve hatta güdümlü bir edebiyat metnini üretmeye teşvik eden ideolojik pozisyonu bu değerlerle olan ilişkileri üzerinden yorumlamak ve bunun üzerinden bir iddiada bulunmak mümkün olabilir.

Kemalizm'in korporatist bir ideoloji olmadığı iddiasındaki araştırmacıların genel olarak odaklandığı nokta ve değerlendirme ölçütü korporatif uygulamalardır. Bu araştırmacıların görüşlerinden anlaşılabileceği üzere, eğer bir devlet yönetiminde yeterince korporatif kanun, kurum ve uygulama yoksa bu iktidarın korporatist olduğu iddia edilemez. Ancak bu araştırmacılar bu yargıya varırken meselenin ideolojik ya da felsefi yönünü ya geri plana atmakta ya da görmezden gelmektedir. Birtakım toplumsal, tarihsel, ekonomik ve sosyolojik şartlar soyut düzlemde benimsenen ideolojinin somut düzlemde uygulanabilmesine engel teşkil edebilir. Korporatif uygulamalar yegâne ölçüt değil, ancak ölçütlerden biri olabilir. Dahası, korporatist uygulamaların en yoğun biçimde gözlemlendiği Faşist İtalya'da dahi tam teşekküllü bir korporatizmden söz etmek mümkün değildir.

Bu noktada, Kemalist iktidarın korporatif birtakım politikaları hayata geçirdiği gerçeği ihmal edilse dahi, onun korporatizmle kurduğu yakın temas, ideolojik düzlemde

bir içirme iddiasında bulunmayı olanaklı kılar. Eğer Kemalizm yukarıda saydığımız değerlerin, istisna gözetmeksizin her birini bir öz-değer olarak kabul etmişse, onu korporatizm dairesinde kabul etmek için bir ölçüt olarak somut uygulamaların sınırlılığına hapsetmek doğru bir neticeye ulaşmamıza mâni olabilir. Kanımızca Kemalist iktidar; Jön Türk geleneğinden devraldığı tarihsel miras, Ziya Gökalp'ın fikirlerinin etkisi ve belirleyiciliği, Kemalizm'in önder kadrosunun söylevleri ve yazdığı metinler, amaçları, inançları, parti programları, bazı devlet kurumları, kanunları, bunların gerekçeleri ve uygulanma biçimleri, dışarıdan verilen –kimi zaman mecburi- entelektüel desteğin mahiyeti ile son tahlilde korporatist ideolojiyi benimsemiştir.

Edebiyat metinleri, korporatizme entelektüel desteğin en önemli araçlarından olmuştur. Bu çalışmada incelediğimiz, Ahmet Ağaoğlu'nun *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* ve *Panorama*, ve Şevket Süreyya Aydemir'in *Toprak Uyanırsa* romanları, farklı bağlamlarıyla bunun en açık örneklerini teşkil eder.

Bu romanların yazarlarının ortak özelliği, yaşamlarının ve sanat ve siyaset kariyerlerinin belli dönemlerinde Kemalizm'le yakın ilişki içinde bulunmuş olmalarıdır. Metin içerikleri ve yazarların edebiyatı araştıranlar için de Kemalizm'le olan ilişkilerinin o anki mahiyeti belirlemiştir. Yani, Kemalist düşünceyle kurdukları ilişkinin yakınlığı ve uzaklığı ile Kemalist iktidar çevresinde gördükleri itibarın düzeyi metinler için bir bağlam yaratmıştır. Bir ideolojiyle ya da bir siyasi iktidarla olan ilişkinin bir edebiyat metni üzerinde bu denli belirleyici olmasının sebebi, bahse konu romanların güdümlü edebiyat kapsamında olmasındandır.

Serbest İnsanlar Ülkesinde, *Ankara* ve *Toprak Uyanırsa* romanlarının ortak özelliği ise metinlerin bir ütopyaya bağlanmış olmasıdır. Ancak burada gerçekleşmesi imkân dâhilinde olmayan, mevcut sistemi tasfiye ederek yerine zıddını ya da ulaşılması olanaksız olanı koyan bir ütöpik ufuktan bahsedemeyiz. Bilakis, mevcut üretim ilişkilerini, daha açık ifade etmek gerekirse, kapitalist sistemi sağlamlaştıracak ve bu sistem içinde ülkeyi kalkındıracak politika önerilerinden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Korporatizm ekonomiyi sorunsallaştıran bir ideolojidir. Hatta başlıca sorunsalının

ekonomi olduğu iddia edilebilir. Bununla birlikte ve bundan bağımsız olmayarak, toplumsal yaşamı bütün veçheleriyle düzenleme iddiasını da taşıyan bir ideolojidir. Hâl böyleyken, bu romanlarda, nasıl olur da ve ne yapılırsa “kapital” daha fazla biriktirilir, sorusuna yanıt teşkil edecek öneriler ütopya-benzeri bir evrende kendine yer bulurken, eğitimden siyasete, şehir planlamasından ahlaka kadar topluma ilişkin ne varsa onun ideali, gerçekçi sınırlar içinde tasvir edilmiştir. *Panorama* ise burada bir istisna olarak, Karaosmanoğlu’nun *Ankara*’da somutlanan önerilerinin hayata geçiril(e)memesinin ve iktidar dışı kalmasının hayal kırıklığıyla yazılmış bir romandır. Fakat yine de bir “politika önerisi” olma özelliğini yitirmez.

Serbest İnsanlar Ülkesinde Ahmet Ağaoğlu’nun, *Ankara* da Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun, henüz, Kemalist düşünce ve iktidarın oluşturduğu merkezden çevreye “sürülmedikleri” dönemde kaleme alınmış eserlerdir. *Serbest İnsanlar Ülkesinde*’de başkahraman “Türk”ün, ideal toplumu yaratmış olan Serbest İnsanlar Ülkesi’ndeki müşahedeleri üzerinden yazarın pratikte görmek istediği Türkiye manzarası betimlenir. *Ankara*’da ise romanın olumlu kahramanı ve aynı zamanda kurguya yazarın düşünce ve tezlerinin sözcüsü olarak yerleştirilmiş olan Neşet Sabit üzerinden önce anlatı zamanındaki ülkeye ilişkin olması gerekenin tasviri yapılır. Romanda “olması gereken”e, yani ütöpik Ankara’ya ulaşılmasıyla da yazar yaşanan zamandaki Ankara ve Türkiye’ye dair “olması gereken”i çizmiş olur. Serbest İnsanlar Ülkesi ve ütöpik Ankara (daha doğrusu, Türkiye), sanayileşme ve kalkınma hamlesini tamamlamış, uysal bir emekçi sınıfın refah içinde olmasının da motivasyonu ile statüsüne razı geldiği, üst sınıfların da üstlerine düşen dayanışma vazifesini yerine getirdiği ve böylelikle sınıflar arası barışın tesis edildiği, çalışkan, dayanışmacı, disiplinli, düzenli, sağlıklı, eğitilmiş, mutlu bireylerden oluşan, mutlak birlik-beraberliği sağlamış bir toplumu barındıran, devletin varlığını açık biçimde, ancak güler yüzüyle belli ettiği, ileri-kapitalist ülkelerdir. *Toprak Uyanırsa*’daki ütöpik köy Keltepe/Keklikpınarı da benzer, hatta neredeyse aynı vizyonu sunar. Ancak onun farkı, yayımlandığı dönem itibarıyla (1963), Kemalist iktidara bir politika önerisinde bulunamayacak olmasıdır. Aydemir’in romanının tek-parti iktidarında ve sonrasında Demokrat Parti dönemi ile 27 Mayıs Darbesi sonrasındaki uygulama

problemlerine eleştirel yaklaşan ve yazarının da ideologlarından olduğu fakat bir türlü tam manasıyla hayata geçirilememiş olan ideal Kemalist-korporatist ilkelere dönüş bir telkin mahiyetinde olduğu söylenebilir. Bu anlamda Kemalist iktidara değilse de Kemalizm'e entelektüel destek olarak düşünülebilir. Roman bu yönüyle *Panorama*'yla örtüşür. Ancak aralarında iyimserlik bakımından fark vardır. *Toprak Uyanırsa*'ya bakılırsa, anlaşılan, - bir ütopya özelliği taşıması sebebiyle de iddia edilebilir ki- hiçbir şey için geç kalınmış değildir. Türkiye'yi refaha ulaştıracak program, romanda bir proje hâlinde ortaya konmuştur. *Panorama*'da ise yazar, Halil Ramiz, Cahit Halit, Ahmet Nazmi ve Fuat'ın sözcülüğünde, Kemalist-korporatist ilkelerin hayata geçirilmemesi, uygulanmış veya benimsenmiş olanların yozlaşması ya da terk edilmesiyle varılan noktanın karamsarlığı içinden konuşur. Bununla birlikte sesini ulaştıramadığının bilincinde olduğunu okura hissettirir. Öte yandan, her şeye rağmen, Kemalist-korporatizm tüm ideal hâliyle orada durmaktadır. Bu roman, ilkelerin yenilgisi üzerinden kurgulanmış bir idealler güzellemesi olarak okunabilir.

Metinlerin güdümlülük derecesini sanatsal ya da estetik kaygısının derinliği ya da propagandist niteliğinin ön plana çıkma düzeyi belirler. Metinler bu bakımdan değerlendirildiğinde, *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ile Ahmet Ağaoğlu'nun, derdini estetik kaygılar gütmekten anlatma yolunu seçtiği görülür. Propagandist tarafı, edebî yönünün açık biçimde önüne geçmiş ve edebiyat yazar tarafından mutlak biçimde araçsallaştırılmıştır. Ağaoğlu'nun yaşamöyküsü incelendiğinde, nitelikli bir roman yazarı olmanın öncelikleri arasında olduğunu söylemek güçtür. O, yalnızca, ideolojik düşüncelerini bir de kurmaca bir metin vasıtasıyla açıklamak suretiyle alternatif bir yöneme yönelmiş görünmektedir. Bu bakımdan Ağaoğlu'nun durumu Şevket Süreyya Aydemir'le bir ölçüde benzerlik taşır. Her ne kadar romanları ideolojik pozisyonunu paylaştığı çevrelerin övgülerine mazhar olmuşsa da Aydemir'in de romancılığının kişiliğinin ön plana çıkan yönü olduğu ya da bu iddiada bulunduğu söylenemez. Öte yandan *Toprak Uyanırsa*'nın da *Serbest İnsanlar Ülkesinde* düzeyinde bir estetik ihmale uğradığını söyleyemeyiz. Bir köy öğretmeninin hatıraları şeklinde tasarladığı metninde kooperatifçilik temalı bir korporatist sistem propagandasının romanın açıkça birincil

önceliği olduğu görülmektedir. Kurgu içinde bütün yollar idealize edilmiş bir toplum düzenine çıkar. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun durumu ise bu iki yazardan farklıdır. Zira o diğer bütün kimliklerinden önce bir edebiyatçı, bir romancıdır. Bu açıdan, *Ankara* ve *Panorama*'nın salt ideolojik savunuya hizmet eden ve bunun dışında varlık gösterme iddiası taşımayan metinler olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Güdümlülük derecesi *Panorama*'ya kıyasla daha yüksek olan *Ankara*'da, iyi(lik) ile kötü(lük) arasında yaratılan kontrast bir örüntü gibidir, bu, okura doğrudan müdahale etmek yerine, onu tutarlı bir izleğe sevk etmek üzere -elbette belli bir yorum baskısı altında tutmakla beraber- hadiseleri izlemeye ve yorumlamaya yönlendirmiştir. Bunu sloganist bir yavanlıkla değil de, işlenmiş karakterler, mekân ve durum tasvirlerinde hem ideolojik mesajı uygun hem de estetik kaygıların itici gücüyle üzerinde düşünüldüğü belli olan detaylar ve okurun ilgisini ayakta tutan bağlantılı ve bir kronolojiyi takip eden hadiseler ile yapması metnin estetik değerini yükseltir. *Panorama*'da ise farklı kişilerin farklı öykülerinin parçalı görünümünü belli bir düşünce etrafında birleştiren, diğer romanlarında olduğu gibi betimlemelerindeki ayrıntıları belli bir amaca yönelik olarak tesadüf denemeyecek biçimde kullanan, farklı türleri kurguya katan (örneğin, Cahit Halit ile Ahmet Nazmi'nin mektuplaşması), karakter ve olay bazında olumsuz örneklerin bolluğuyla mesajını negatif yolla vererek okuru bir tersten okumaya sevk eden yazar için korporatist ilke ve değerleri topluma hatırlatma ve benimsetme endişesi kadar romanın teknik ve estetik yüksekliği de önemlidir.

İncelemiş olduğumuz dört romanın konumuz bağlamındaki bir başka ortak özelliği, bunların realist metinler olmalarıdır. Bu üslubu benimsemelerindeki başlıca sebep, romanın mesajını okura -negatif yolla olsa dahi- doğrudan vererek, eksik ya da yanlış anlaşılmanın önüne geçme kaygısı olmalıdır. Metinler vasıtasıyla yapılan ideolojik propagandanın erişilmesi imkânsız bir gelecek tasavvuru ortaya koymaktan ziyade, içinde bulunan, okurun doğrudan bir parçası olduğu ve onu değiştirecek, belirleyecek olanın yine kendisi olduğu bir sistemi dönüştürmeye yönelik olmasıyla okurda bir gerçeklik duygusu yaratmanın işlevselliğinden faydalanmak istedikleri düşünülebilir. Öte yandan bu propagandayı bireyci ve duygusal bir romantizme

KAYNAKÇA

- Adams, John Clarke: “Some Antecedents of the Theory of the Corporative System”, **Journal of the History of Ideas**, C: III, No: 2, Nisan 1942, s. 182-189.
- Adler, Franklin Hugh: **Italian Industrialists from Liberalism to Fascism: The political development of the industrial bourgeoisie, 1906-1934**, Cambridge University Press, 2002.
- Ağaoğlu, Ahmet: **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, İstanbul, Sanayii Nefise Matbaası, 1930.
- Ağaoğlu, Ahmet: **Ben Neyim? - Gönülsüz Olmaz**, Haz. Tuncay Birkan, İstanbul, Can Sanat Yayınları, 2020.
- Ağaoğlu, Ahmet: **Üç Medeniyet**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2013.
- Ahmad, Faroz: “Cumhuriyet Türkiye’inde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-40”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler: 1839-1950**, Der. Donald Quataert & Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 123-153.
- Althusser, Louis: **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Aydemir, Şevket Süreyya:

Toprak Uyanırsa (Ekmeksizköy Öğretmeninin Hatıraları), İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012.

Bachrach, Bernard vd.:

“France”, **Encyclopedia Britannica**, (Çevrimiçi)
<https://www.britannica.com/place/France/>, 29 Eylül 2021.

Barker, Ernest:

The Political Thought of Plato and Aristotle, New York, Russell & Russell, Inc., 1959.

Belge, Murat:

“Köy Enstitüleri”, **Birikim**, (Çevrimiçi)
<https://birikimdergisi.com/haftalik/9181/koy-enstituleri>, 5 Kasım 2018.

Belge, Murat:

“Ütopyasız Kalmak”
<https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/utopyasiz-kalmak-5137458>
(Çevrimiçi), 28 Kasım 2003.

Black, Antony:

Guilds and Civil Society in European Political Thought from the Twelfth Century to the Present, Cambridge, Cornell University Press, 1984.

Boratav, Korkut:

100 Soruda Türkiye’de Devletçilik, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974.

Boratav, Korkut:

Türkiye’de Devletçilik, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006.

Cerasi, Laura:

“Rethinking Italian corporatism: Crossing borders between corporatist projects in the late liberal era and the Fascist corporatist state”, **Corporatism and**

- Cox, Andrew: **Fascism: The Corporatist Wave in Europe**, Ed. Antonio Costa Pinto, New York, Routledge, 2017, s. 103-123.
- Cox, Andrew: “The Old and New Testaments of Corporatism: Is it a Political Form or a Method of Policy-making?”, **Political Studies**, C: XXXVI, 1988, s. 294-308.
- D’Annunzio, Gabriele: **The Constitution of the Free State of Fiume**, Çev. Whitney Warren, New York, y.y., 1920.
- Durkheim, Émile: **İntihar**, Çev. Özer Ozankaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.
- Durkheim, Émile: **The Division of Labor in Society**, Çev. George Simpson, Illinois, The Free Press, 1960.
- Erdoğan, Mustafa: “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, C. VII, Ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 23-40.
- Eskin, M. Şerif: “Cumhuriyet Türkiye’si’nde (1923-1950) Ulusal Kimlik ve Hafıza İnşası Bağlamında Edebiyat Faaliyetleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- Faguet, Émile: **Liberalizm: Özgürlükçü Bir Hükûmet Nasıl Olmalı**, Çev. Hasan Vasfi

- (Menteş), Sad. Enis Mutlu Atak, İstanbul, Liber Plus Yayınları, 2018.
- Fındıkoğlu, Z. F.:
“Hâkimiyet ve Hürriyet Prensipleri Karşısında Fransız Siyasî Fırkaları”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C: XXI, No: 1-4, 1957, s. 1-20.
- Gagliardi, Alessio:
“The corporatism of Fascist Italy between words and reality”, **Estudos Ibero-Americanos**, C: XLII, No: 2, 2016, s. 409-429.
- Göze, Ayferi:
Korporatif Devlet: XIX ve XX inci yüzyıllarda Avrupada Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968.
- Grant, Wyn:
“Introduction”, **The Political Economy of Corporatism**, Ed. Wyn Grant, Londra, Macmillan Publishers Ltd, 1985, s. 1-31.
- Gürbüz, Burak:
“F. Le Play’in Sosyal Barış Düzeni ile L. Bourgeois ve S. Weil’in Düşünsel İlişkileri: Dayanışmacılık (Solidarizm)”, **Yıldız Social Science Review**, C: V, No: 2, 2019, s. 171-184.
- Gürman, Aylin:
“Ahmet Ağaoğlu Düşüncesinde Bir Benlik Sorunu Olarak Batılılaşma”, **Ben Neyim? – Gönülsüz Olmaz** içinde, Haz. Tuncay Birkan, İstanbul, Can Sanat Yayınları, 2020, s. 13-24.

- Harris, Nigel: **Competition and the Corporate Society: British Conservatives, the state and industry 1945-1964**, Londra, Routledge, 2010.
- Hawkins, Mike: “Corporatism and Third Way Discourses in Inter-war France”, **Journal of Political Ideologies**, C: VII, No: 3, s. 301-314.
- Hayward, J. E. S.: “The Official Social Philosophy of the French Third Republic: Léon Bourgeois and Solidarism”, **International Review of Social History**, C: VI, No: 1, 1961, s. 19-48.
- Hayward, J. E. S.: “Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit Part II”, **Sociological Review**, C: VIII, 1960, s. 185-202.
- Hearn, Frank: “Durkheim’s Political Sociology: Corporatism, State Autonomy, and Democracy”, **Social Research**, C: LII, No: 1, Bahar 1985, s. 151-177.
- Houchin, John: “The Origins of the ‘Cabaret Artistique’”, **The Drama Review: TDR**, C: XXVIII, No: 1, Bahar 1984, s. 5-14.
- İncil, Kore, Kitabı Mukaddes Şirketi, 2014.
- İnsel, Ahmet: “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, C. VII, Ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 41-74.

Kansu, Aykut:

“Jansen’in Ankarası için Örnek bir ‘Bahçe Şehir’ ya da Siedlung: ‘Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi,’ 1934-1939”, **Toplumsal Tarih**, No: 187, Temmuz 2009, s. 2-14.

Kansu, Aykut:

“Economic Policies between 1908 and 1950”, **Turkey in the Twentieth Century**, Ed. Erik Jan Zürcher, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 2008, s. 359-377.

Kansu, Aykut:

“Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C: II, Ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 253-267.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri:

Ankara, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri:

Panorama, Haz. Atilla Özkırımlı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1987.

Karaömerlioğlu, Asım:

Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Kırık, Hikmet:

Türk Siyasal Modernleşmesi: Cumhuriyetin Demokratik Kökenleri, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2020.

Köker, Levent:

Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

- Laborde, Cécile: “Pluralism, Syndicalism and Corporatism: Léon Duguit and the Crisis of the State (1900-25)”, **History of European Ideas**, C: XXII, No: 3, s. 227-244.
- Landauer, Carl: **Corporate State Ideologies: Historical Roots and Philosophical Origins**, Berkeley, Institute of International Studies, 1983.
- Lehmbruch, Gerhard: “Liberal Corporatism and Party Government”, **Comparative Political Studies**, C: 10, No: 1, Nisan 1977, s. 91-126.
- Leo XIII: “Rerum Novarum”, **The Papal Encyclicals in Their Historical Context: The Teachings of the Popes**, Ed. Anne Fremantle, New York, The New American Library of World Literature, Inc., 1960, s. 166-195.
- M. Mitat: “Ziya Gök Alp Neler İstiyordu: Türk inkilâbı Neler Yaptı-4”, **Fikirler**, No: 95, 1 Nisan 1933, s.y.
- Newman, Otto: **The Challenge of Corporatism**, Londra, The Macmillan Press, 1981.
- Oktay, Ahmet: **Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı: 1923-1950**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Öksüz, Enis: “Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında, Türkiye’de Köy Kalkınma

- Özavcı, H. Ozan: Kooperatifleri”, **Journal of Social Policy Conferences**, No: 31, s. 329-358.
- Özcan, Ufuk: **Intellectual Origins of the Republic: Ahmet Ağaoğlu and the Genealogy of Liberalism in Turkey**, Leiden, Brill, 2015.
- Özcan, Ufuk: “İmparatorluktan Cumhuriyete Kimlik Değişimi: Ahmet Ağaoğlu’nun (1869-1939) Hayatı, Dönemi ve Düşünceleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.
- Öztan, G. Gürkan: “Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir ‘Üçüncü Yol’ Vaadi”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 515-542.
- Panitch, Leo: “The Development of Corporatism in Liberal Democracies”, **Comparative Political Studies**, C: X, No: 1, Nisan 1977, s. 61-90.
- Parla, Taha: **Türkiye’de Anayasalar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- Parla, Taha: **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 1: Atatürk’ün Nutku**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- Parla, Taha: **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 2: Atatürk’ün Söylev**

- ve Demeçleri, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- Parla, Taha: **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Parla, Taha: **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- Payne, Stanley: **A History of Fascism: 1914-1945**, Florida, Routledge, 2003.
- Pinto, Antonio Costa: “Corporatism and ‘organic representation’ in European dictatorships”, **Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe**, Ed. Antonio Costa Pinto, New York, Routledge, 2017, s. 3-41.
- Poggi, Gianfranco: **The Development of the Modern State: A Sociological Introduction**, Stanford, Stanford University Press, 1978.
- Poulantzas, Nicos: “The Capitalist State and Ideologies”, **Ideology**, Ed. Terry Eagleton, Londra, Longman Publishing, 1994, s. 126-145.
- Pryor, Frederic L.: “Corporatism as an Economic System: A Review Essay”, **Journal of Comparative Economics**, C: XII, 1988, s. 317-344.
- Pugh, Peter Richard: “A Political Biography of Alexander Raven Thomson” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Sheffield, Sheffield, 2002.

- Puşcaş, Vasile ve Sălăgean, Marcela: “Mihail Manoilescu – Economic Thought and Economic Reality”, **Anuarul Institutului de Istorie “George Bariţiu”**, C: LI, 2012, s. 325-336.
- Randall, K. Morck ve Yeung, Bernard: “Corporatism and the Ghost of the Third Way”, **Capitalism and Society**, C: V, No: 3, 2010, s. 1-59.
- Rist, Charles ve Gide, Charles: **Fizyokratlardan Günümüze İktisadi Mezhepler Tarihi**, C: II, Çev. Şükrü Kaya, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1927.
- Sata, Kinga-Koretta: “Re-modelling the Guild-System: Corporatism in Hegel’s *Philosophy of Right*”, **Politica**, C: LV, No: 1, 2010, s. 3-17.
- Schmitter, Philippe C.: “Still the Century of Corporatism?”, **The Review of Politics**, C: XXXVI, No: 1, Ocak 1974, s. 85-131.
- Schmitter, Philippe C.: “Reflections on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe”, **Social Change in Romania, 1860-1940: A Debate on Development in a European Nation**, Ed. Kenneth Jowitt, Berkeley, University of California, Institute of International Studies, 1978, s. 117-139.

Shissler, A. Holly:

Between Two Empires: Ahmet Ağaoğlu and the New Turkey, Londra, I. B.

Tauris, 2002.

Sladky, Joseph F. X.:

“A Program for a Christian Social Order: The Organic Democracy of René La Tour du Pin”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) School of Theology and Religious Studies of the Catholic University of America, 2012.

Talay, Birsen:

“Yakup Kadri Karaosmanoğlu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C: II, Ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 430-441.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim:

“İkinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan ‘Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları”, **Cumhuriyetin Harcı Cilt 2: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 363-408.

Tevrat, Kore, Kitabı Mukaddes Şirketi, 2014.

Thornhill, Chris:

“The Rise and Fall of Corporatist Constitutionalism: A Sociological Thesis”, **Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe**, Ed. Antonio Costa Pinto, New York, Routledge, 2017, s. 78-100.

- Timur, Taner: **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2013.
- Toprak, Zafer: “Osmanlı Devleti’nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C: II, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 377-381.
- Toprak, Zafer: **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Toprak, Zafer: “Türkiye’de Korporatizmin Doğuşu”, **Toplum ve Bilim**, No: 12, Kış 1980, s. 41-49.
- Toprak, Zafer: “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat”, **Osmanlı: İktisat**, C: III, Ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 571-586.
- Toprak, Zafer: “Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm”, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Haz. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995, s. 39-81.
- Toprak, Zafer: “İkinci Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, **Toplum ve Bilim**, No: 1, Bahar 1977, s. 92-123.
- Turan, Murat: “Korporatif Kuramcı Mihail Manoilescu’nun Gözünden Tek Partili Rejimler ve Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1936)”, **Çağdaş Türkiye**

- Türk, Bahadır H.:
"Halide Edip Adıvar'ın Liberalizmle İmtihanı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, C. VII, Ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 119-135.
- Türkeş, Ömer:
"Güçük Bir Edebiyat Kanonu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C. II, Ed. Ahmet İnel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 425-448.
- Wiarda, Howard J.:
Corporatism and Comparative Politics: The Other Great "Ism", New York, ME Sharpe, Inc., 1997.
- Wiarda, Howard J.:
"Corporatist Theory and Ideology: A Latin American Development Paradigm", **Journal of Church and State**, C: XX, 1978, s. 29-56.
- Williamson, Peter J.:
Corporatism in Perspective: An Introductory Guide to Corporatist Theory, Bristol, SAGE Publications Ltd., 1989.
- Williamson, Peter J.:
Varieties of Corporatism: A Conceptual Discussion, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
- Winkler, J. T.:
"Corporatism", **European Journal of Sociology**, C: XVII, No: 1, 1976, s. 100-136.

Yavuz, Hilmi:

Roman Kavramı ve Türk Romanı,
Ankara, Bilgi Yayınevi, 1977.

